מחשבת ישראל · ראשונים · חובות הלבבות · מפרשים

טוב הלבנון

רבי ישראל הלוי זמושץ

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

טוב הלבנון

רבי ישראל הלוי זמושץ

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/טוב-הלבנון/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמת המחבר 5
שער ראשון - שער ייחוד 21
הקדמה 21
פרק א 22
פרק ב 22
פרק ג 24
פרק ד 24
פרק ה 25
פרק ו 29
פרק ז 32
פרק ח 38
פרק ט 40
פרק י 42
שער שני - שער הבחינה 50
הקדמה 50
פרק א 53
פרק ב 54
פרק ג 55
פרק ד 57
פרק ה 60
פרק ו 71
שער שלישי - שער עבודת האלוהים 72
הקדמה 72
פרק א 74
פרק ב 74
פרק ג 75
פרק ד 81
פרק ה 87
פרק ו 91
פרק ז 94
פרק ח 95
פרק ט 99
פרק י 104
שער רביעי - שער הביטחון 107
הקדמה 107
פרק א 110
פרק ב 110
פרק ג 111
פרק ד 118
פרק ה 129
פרק ו 130
פרק ז 132
שער חמישי - שער ייחוד המעשה 134
הקדמה 134
פרק א 135
פרק ב 135
פרק ג 135
פרק ד 135
פרק ה 136
פרק ו 153
שער שישי - שער הכניעה 154
הקדמה 154
פרק א 155
פרק ב 156
פרק ג 157
פרק ד 158
פרק ה 160
פרק ו 163
פרק ז 165
פרק ח 166
פרק ט 167
פרק י 168

שער שביעי - שער התשובה 170
הקדמה 170
פרק א 171
פרק ב 172
פרק ג 173
פרק ד 174
פרק ה 175
פרק ו 177
פרק ז 178
פרק ח 179
פרק ט 180
פרק י 181
שער שמיני - שער חשבון הנפש 185
פרק א 185
פרק ב 186
פרק ג 186
פרק ד 208
פרק ה 210
פרק ו 211
שער תשיעי - שער הפרישות 211
פרק א 211
פרק ב 212
פרק ג 216
פרק ד 218
פרק ה 220
פרק ו 225
פרק ז 226
שער עשירי - שער אהבת ה' 228
הקדמה 228
פרק א 229
פרק ב 230
פרק ג 231
פרק ד 231
פרק ה 232
פרק ו 232
פרק ז 234

הקדמת המחבר

לדעת חובת האברים הוא ידיעת דיני התורה והלכותיה בכלל ובפרט וללמוד האסור והמותר והמחוייב לעשות.

והם המצפונים שלא נודע בקיומם או בעבירתם מאחר שהם מסורים ללב לא ישקיף בהם בלתי האל יתב' לבדו:

שמחייב בהם השכל שם שכל שזכר כאן הוא דרך העברה שאף השכל החיוני מאמת אותם:

מצות השמע שנתחייב לקיימם מצד השמועה מפי הגבורה אף שאין השכל נוטה לאמתתם:

שאין השכל מחייב בהם ולא דוחה אותם כלומר שאע"פ שאין השכל מחייב אותם שהם למעלה מהשכל עכ"ז דרכיהם דרכי נועם ואין השכל דוחה אותם כאשר יעבדו העכו"ם את אלהיהם אשר יעשו כל תועבת ה' שגם את בניהם ישרפו לאלהיהם וכמ"ש הכתוב (דברים י"ב:ל"א):

עילת טעם האיסור וטעם המותר:

כל שרשיהן הנה האמונה היא שורש לכל המין מן המצות האלו ואין אמונה רק בלב ובשכל:

בראו מאין (לאפוקי מדעת אפלטון והנמשכים אחריו שבדה בכזביו שהיה חומר קדמון נמצא שממנו ברא האל כל הנמצאים והושיע לו שטותו לחשוב שלולא חומר קדמון חידוש העולם הוא נמנע ויאמר נא הפתי הזה שאם נעזוב לו שטות הזה היוכלו כל חכמי לב וכל יושבי תבל להבין איך יתהוו מן חומר עכור בלי צורה כלל כל המציאות הנכבד הגדול והנורא הזה ומאחר שע"כ יודה שלא יכלכל לב אנושי להבין נפלאותיו במציאות העולם למה הלך לבקש לו פשרה כוזבת לשום תהלה בכח האל ולתת מגרעת ליכלתו):

ושאין כמוהו נמצא. שימצא בורא יותר מאחד:

ושנקבל עלינו להאמין שעיקר האמונה היא אחדותו יתב'.

ושנעבדהו בלבנו. לתקוע בלבנו אהבתו למען תהיה יראתו על פנינו תמיד:

ושנתבונן כו' לאות עליו זה יתבאר בשער היחוד:

ושנכסוף לרצונו שנתאוה תמיד להשלים רצונו:

וניחד מעשינו שיהיו מעשינו ועניניו לא לקבל הנאות הגוף אך רק לבקש אומץ וקיום לגויתנו בכדי שנוכל לעבדו באמת:

שלא נהרהר בעבירות. הגם שאך רק בע"ז נענשין על ההרהור עכ"ז אף בשאר עבירות הוא קשה מאד לשכל ולנשמה כמאמר חכמינו ז"ל הרהורי עבירה קשין מעבירה:

אני ה' חוקר לב (**ירמיהו י"ז:י'**) **נר אלהים** (משלי כ) והכונה לומר שנשמת האדם שהיא חלק אלוה היא נרו של אלהים לחפש ולבדוק בה כל חדרי בטן ועד"מ האל יתב' משקיף ע"י אורה מחשבות האדם ותחבולותיו לאפוקי דעת הפוקרים שאומרים שעזב ה' את הארץ והשגחתו וידיעתו נפסקת אצל מין האדם לרוממותו יתעלה ולשפלות החומר האנושי ונגד זה אמר הכתוב הלא מאחר שנשמתו חלק אלוה ודאי שהאלהים יחקור זאת ויבין תעלומות לב וכ"פ מהר"מ אלשיך בפי' משלי:

האחד מהם גלוי ר"ל מפורש בכתוב:

והשני נסתר ר"ל אינו מפורש בכתובים ויצא לנו מצד הדרש והקבלה:

פי' המלות לקשר מלות הכתובים ולפרש אותם על ענינים:

הלשון והדקדוק והשמוש היינו שורש כל תיבותיו ואותיות המשמשות לעבר ולעתיד ליחיד ורבים זכר ונקבה:

לישב עניני התורה וכו' לקצץ רגלי המעפילים להרות יסודי התורה בטענות הקדמות וסילוק השגחה מפרטי בני אדם והמנע שינוי הטבע בדרכי נס כמו שטען אריסטו והדומה לו מן הכופרים בטענות מזוייפות ועליהם אמרו חז"ל ודע מה שתשיב לאפיקורוס:

מדרך המוסר מצד חסידות בעלמא:

וכמוהו כמו התוספות כלומר שזה והתוספות שוין והכ"ף הוא כ"ף הדמיון כמו כעם ככהן בלשון הכתוב. התוספת הוא מעת שתשקע החמה בע"ש עד כדי הילוך ג' מילין ורביע רצה עושה אותו קודש רצה עושה אותו חול רק שיוסיף כל שהוא מחול על הקודש לדעת האומרים כן כנזכר בש"ע אורח חיים סימן רס"א:

שאין אנחנו נתבעים ר"ל שאין אנחנו נענשין עליו בדיני שמים:

ואם יארע בהם שום הפסד לא תתכן וכו' כמו שבהפסד כחות הלב יתבטלו כחות כל האברים יען שהלב שורש וכח כל הגוף וממנו תוצאות חיים לכל הכחות. כמו כן אם יתבטלו מצות הלבבות יתבטלו כל מצות האברים:

ושניהם מטובות הבורא עלינו למען נוכל להשיג ע"י עבודת ה' שכר נצחי לשניהם:

ואנחנו חייבין וכו' כלומר הגוף והנפש גם שניהם חייבין לעמוד על עבודתם להניח להם ברכת ה' על כל אחד. והם מאשר בכחו:

ולמוד התורה ולמדה ללמוד וללמד לאחרים:

חושי האדם הם חמשה ההרגשות שבאדם שהם הראות וכשמע והריח והטעם והמשוש ונקראו חושים בעבור שפועלים הרגשתם בשתיקה מלשון למען ציון לא אחשה:
ונמסור את נפשותינו על קדושת שמו כמו שנאמר בכל לבבך ובכל נפשך ודרשו חז"ל אפילו נוטל את נפשך:
מאשר ישנא מה שאסרה התורה עליו. או בני אדם העוברים והבוגדים בתורתו יהיו בלבו שנואים ונמאסים כמש"ה משנאיך ד' אשנא ואומר נבזה בעיניו נמאס:
ושנתבונן בטובותיו שיחשוב תמיד טובת האל הגומר עליו וגומל אותו מכל הטוב למען יכנס בלבו אהבתו ויראתו:
וידעתי דעת ברורה הוסיף לבאר שלא בלבד עבודת המצפון תלוי בלב אלא שאף כל מצות האברים התחלתם ועיקר עשייתם מן הלב:
שאין מעשה נשלם וכו' הנה לא יצויר שום עשייה לאברים מבלי שיסכים עליו תחלה בלבו:
וכיון שנתברר וכו' מאחר שאנו רואין שעיקר מצות האברים תלוי בלב והוא שרש לתורה ולעבודה פשיטא שהלב חייב בעבודתו כפי כחו ויכלתו אף בזולת האברים:
בכל לבבך וגו' הנה תלה עיקר האמונה והתורה בלב ובנפש וכאשר ישלים זה יתכן לעבדו בכל מאודו כי לולא אהבתו יתברך תקוע בלב ונפש לא יצויר עוד שום עבודה לאדם:
ואמר לאהבה וגו' ולדבקה בו. הנה לא יצויר דביקות בו יתברך בדרך הפשוט אם לא בקשור הלב באהבתו:
ואמר ואהבת לרעך כמוך והוא כולל כל התורה כולה כמאמר חז"ל פ"ק דשבת:
ואח"כ השיב את כל העבודה אל הלב והלשון אחר שכבר שנה ושילש והרבה על פקודת הלב שהוא פינת התורה הוסיף לו פקודה על הלשון שהוא שני לו והוא תלוי בפעולת הלב והנפש כמאמר חז"ל לב מבין לשון מחתך פה גומר ושלמות הלב והנפש תלוים בלשון כי בהעדר שלמותם תעדר שלמות הנפש כמאמר הכתוב אל תתן את פיך לחטיא את בשרך ונודע הרבה בחכמת האמת איך הפה והלשון פוגם הנפש:
יותר מפורש בספרי הקדמונים. שאע"פ שלא חברו בזה ספר מיוחד עכ"ז הוא נזכר קצת בחבוריהם במקומות מפוזרים:
רחמנא לבא בעי פי' התורה חפצה שלימות הלב וזה בתנאי שלימות מצות עשה:
ואמרו לבא ועינא וכו' הוא בתנאי מצות ל"ת:
במה הארכת ימים ובאה התשובה בשלימות מדותיהם לדרכי החסידות אשר המציא לו כל אחד בכדי להתקרב אל השם מצד אהבתו התקועה בלבבו:

במכה נפש וכו' שאע"פ שהוא גולה הנה הוא עונש קל מאד בערך חיוב מיתה:
חטאת או אשם חטאת על הודאי ואשם תלוי על הספק:
במי שעשה מצוה ולא נתכוין לעשותה לש"ש אינו מקבל עליה שכר אע"פ שאמרו ברכות לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה אפשר שאעפ"כ אינו מקבל שכר על אותן המצות שעשה שלא לשמה. או אולי ששכרו פחות מאד בערך שכר עשיית מצוה לשמה וכמו שאמרו (בנזיר דף כ"ג) גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה משמע שיש איזה שכר במצוה שלא לשמה ולשון המחבר הוא שלא בדקדוק:
כיון שקוטב המעשה קוטב הוא מלה ערבית והוא שם לכל אחד מנקודת הגלגלים אחד בדרום ואחד בצפון והגלגל בכלל סובב והולך על ידם תמיד ואותם הנקודות שוקטים וקבועים אינם זזים ממקומם וכאלו הגלגל כולו תלוי על אותם הנקודות ולפיכך הושאל שם זה ליסוד כל ענין וקביעותו:
קודמת בטבע אחד מה' קדימות הנודעות לבעלי הגיון וקודם בטבע הוא הדבר שטבעו לא צריך טבע חברו ואין טבע חבירו צריך אליו ואע"פ שלא יקדם אליו בזמן. כמו שתאמר שהאילן קודם לבעלי חיים בטבע מפני שהאילן והוא כח הצומח שבו יצטרך לב"ח שאף בו כח הצומח ואין יכח החיוני שהוא טבע בע"ח צריך לטבע האילן וכמו כן המעשה צריך בהכרח אל מצות הלב ואין מצות הלב צריכין אל מצות המעשה:
אמרתי שמא המין הזה וכו' אומר כן להרחבת המליצה בכדי לכפול חיובם במאמרים שונים:
שאין לנו שום טענה בהנחתו כלומר מצות האיברים כבר ימצא להם טענה בעשיתם מצד חסרון ענין הנעשה כמו שתאמר שלא מצא תפילין או לולב ועצים לסוכה וכדומה לזה ופשיטא שאין דומה לדברים התלוים בזמן ובמקום:
אהלי יכונו דרכי וגו' דוד ע"ה ביקש שיצליחו דרכיו לשמור חוקיו בכל עת והיינו ע"כ על חובות הלבבות שישים בלבו עבודתו תמיד והרי כאלו קיים כמאמר חז"ל חשב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה כאלו עשאה:
ממותרי עניני העולם הם הקנינים והתענוגים הגופניים הבלתי צריכים לבריאת גופו לעבודת ה' ולפרנסתו ההכרחי:
שטורדים אותנו וכו' וכמאמר הכתוב וישמן ישורון ויבעט ואומר וכסף הרביתי להם וזהב עשו לבעל:

אהבת העולם דבר ידוע בחקירה שאהבת עוה"ז ואהבת האל ועוה"ב הם שני הפכים ולא יתקיימו כאחד בשום פנים:

ושאין אנחנו מבינים ענין בוראנו מחמת שעובי חומר גופו כסו אור שכלו המתנוצץ מנשמתו:

אינו מתילד ר"ל לא יצאו ממנו תולדות מצות אחרות:

בהתילדם בהתחלקם לפרטים רבים וענפים מסעיפים:

לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד כל דבר גשמי שיש לו תכלית כמו שהוא מתנאי גשמית שהוא מוגבל באורך ורוחב וגובה ועומק הנה בהכרח יש לו קץ כי לא ימצא בפועל גשמיים רבים בלתי תכלית למספרם כמו שנתבאר במופת בטבעיות אבל רחבה מצותך מאד ולשון רחבה מורה על בלתי תכלית כי מצות הלבבות לא יקיף אותו גבול או גדר אך יכולים הם להתילד ולהתרחב ולהתחלק בלתי תכלית שאע"פ שלא ימצא גשמיים בלתי תכלית בפועל אבל יכול הוא להתחלק בכח בבלתי תכלית כמו שבארו הטבעיים וכמו כן מצות הלבבות אף שגם הם תלוים בכח גשמי עכ"ז בכח יוכלו להתחלק בלתי תכלית מאחר שאין מספר מוגבל להם והבן זה:

אשר זלזלו בחכמת מצות האברים וכ"ש כו' הנה ודאי מטבע האדם לשקוד יותר על מצות האברים מה שהוא נראה לבני אדם יותר מן המסורים ללב וכמאמר ריב"ז הלואי תהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם:

לדבר שיקרא בו חכם כמו המבלים ימיהם בדרושים ופלפולים מבלי שיחושו על אמתתם מצד התורה או אם הם מזוייפים או אם הם נצרכים לתקון עבודת השם אך כל מגמתם להראות בהם עריבות ושכל טוב לכל שומעם:

אל מה שלא יקנהו מעלה יתיקה משתדל בעניני לימוד מה שעל ידם אינו קונה שום יתרון ומעלה בעבודת ה':

ולא ינקהו ממכשול בנפשו ולא זו בלבד שאין קונה בם מעלה יתירה. אף גם אינו שומר אותו שלא יפול ממדרגתו אל ענין יותר פחות ויטה אל החטא דומה למה שאמרו במס' סוטה מצוה בעידנא דעסיק בה מצלת מן החטא ומגינה עליו. תורה בין בעידנא דעסיק בה בין בעידנא דלא עסיק מצילה ומגינה:

והניח ועזב:

כמו אמונת היחוד אם אנחנו חייבין וכו' ר"ל בתחלה צריך לחקור אם חוב מוטל הוא על האדם להבין ענין היחוד בשכלו. או שתספיק לו הקבלה לבד שאין כאן ח"ו ב' רשויות

רק ה' אחד מבלי שידע בשכלו כי סבת כל סבות א"א שיהיה יותר מאחד כמו שזכר עוד בשער היחוד:

או אם אנחנו חייבין לחקור על אחד האמת ואע"פ שנתבאר שאין כאן רק ה' אחד. עדיין צריך להבדיל האחדות הזה האמתי מכל זולתו מהאחדות המדוברים בלשון בני אדם שאינו באמת רק בהעברה בלי דקדוק והוא לשון העובר. והוא הדבר שכתב המחבר בשער היחוד פ"א ז"ל ומהם מי שמיחדהו אחר שיבין מדרך הראיות אמיתת הענין אך יחשבנו במחשבתו כשאר האחדים:

וכשהיה מתיחד וכו' כשהיה נשאר יחידי מבני אדם ולא היה אצלו רק אבריו:

אור הצפון הנסתר:

על שאלה נכרית מענין דין גירושין ר"ל שהיתה השאלה ההיא בציור רחוק ובענין שאינו מצוי. אף שבדברי חז"ל מצאנו איבעיא עשה בהמה גולל לקבר לפירוש התוס'. היינו מפני שחז"ל כבר עמדו על השלימות במצות הלבבות גם היה להם מקום להוליד מן תשובות אלו השאלות שאר דינים הרגילים ומצויים משא"כ התלמוד הזה שגער בו החכם לא הגיע עדיין לכל זה:

מן החכמה מה שהוא צפון בלב האדם וכו' ר"ל כי ימצא בלב אדם עניני אמת וברור החכמה הדומה למטמון הנסתר שאין מי שיכחיש בחשיבתו ואין מונע אותו רק העפר שעליו מכסה אותו עד שבני אדם אינם יודעים ממנו מאומה כך נמצא עניני אמתות בלבות בני אדם מה שבעליו אינם יודעים מה שטמון בכח חכמתם בשביל העצלות מהלמוד אשר בהם וכדומה להם שאין בכחם לידע שום דבר ואלו היו מבקשים היו מוצאים בלבם מטמון מהחכמה. ואמר זה כלפי בני אדם הבלתי מבקשים לחתור אחר האמת והולכים נתיבות עקלקלות שאתם תמות החכמה:

ודוחק הבנתו כצ"ל ור"ל שא"א שיכנס דבר בשכל מחמת ששבילי הבנתו ודרכי שכלו קצרים וצרים וכמה שאמרו בעירובין (דף פ"ה) לבן של האחרונים כמלא נקב מחט סדקית. ואמרו עוד ואנן כאצבע בקירא לסברא:

ויריצם לשון הסתכלות והבטה בהם הטובים הם או רעים והוא מלשון חז"ל בפ"ב דשבת אסור להרצות מעות נגד נר חנוכה:

העבד פקח וכו' בקי ויכול לעמוד ע"ז אשר צוהו המלך:

כי הוא שלם במנינו ומשקלו הנה המלך צוה לחשוב סך הממון שחיוב העבדים להביאם אל גנזי המלך ולקבל אותם מהם במנין ובמשקל והוא לא שת לבו לכל זאת אך האמין להם באמרם שכל מנת המלך והמגיע אליו הוא שלם במנינו ובמשקלו.

וכאשר שאל אותו המלך על מנינו וכו'. לא ידע כלל כי לא פירשו לו כלום בסמכו על אמונתם:

בדבר שהיה יכול לעמוד עליו כצ"ל ורצה לומר שהקל במצות המלך במה שהיה יכולת בידו לעמוד על הבירור ועזבו מחמת עצלותו:

עילות מצות השמע טעמי המצות שאין השכל מורה עליהם כמו שעטנז ובשר בחלב כי א"א לעמוד על סודם מצד השכל זולת חכמת הקבלה:

בעמדך מחקור ר"ל בעזוב המחקר מלשון גמרא ברכות פ' תפלת השחר במעשה דר"ג ור' יהושע עד שריננו כל העם ואמרו לחוצפית המתורגמן עמוד עמוד ר"ל שתוק:

על בירור מה שקבלת מן החכמים והנביאים היינו יחוד האל באמת הרחקת הגשמות ושאר עיקר התורה:

וזה יתבאר משני פנים הואיל המחבר באר מן התורה ומן הנביאים שהנמנע מעיון השכל על יסודי התורה וסומך עצמו על הקבלה לבדה הוא כפושע וכמקצר להשלים חיוב הבורא:

מעניני הדינים ר"ל עניני ההוראות ושם דין כולל לכל ההלכות השייכים במצות האיברים בלשון הפוסקים. לא כמה שפי' במנוח הלבבות שהתורה לא דברה רק במצות השמע שאין השכל מקיים אותם ואינו כן שהרי גזל וכל דיני ממונות הוא בכלל מה שעליהם אמרו חז"ל שאף אלו לא נתנה התורה למדנו גזל מנמלה והכתוב הזכיר בין דין לדין והיינו דיני ממונות כמה שאמרו בס"פ הנחנקין:

לפרוט אותם כגון ד' פרשיות תפילין ומראות דם טהור ונגע טמא או טהור:

ולחלקם ד"מ בין דם לדם בין דם נדה לדם טוהר. ובאיזה ענין יהיה מצורע מוחלט או מוסגר וכיוצא מדברים שאינם מפורשים בתורה ונודעים ע"פ הלכה למשה מסיני או ע"פ י"ג מדות שהתורה נדרשת בהם:

בדרך הקבלה אף שגם במצות האיברים יש מהן מצות שהשכל מסכים עליהם ושעליהם אמרו חז"ל שאף אלמלא לא נתנה התורה למדנו גזל מנמלה ועריות מיונה. אין זה מצד המופת רק מצד המוסר גם פרטי דיניהם ודקדוקיהם אין מקום להם לדעת אותם מצד השכל בלבד. משא"כ מצות הלבבות כולם יתבארו במופתים חותכים ואין בהם פרטים שלא יתבארו במופת וגם נתחייבו לעיין עליהם דוקא לא שנסמוך ע"פ הדבר אשר יגידו לנו מצד הקבלה:

חכמי התורה והסמך היינו הדינים שקבלו החכמים הלכה למשה מסיני. או למדום בי"ג מדות המקובלות שאין בהלכות קבלה רק הם יוציאום בשכלם בדרך הנבחר להם אע"פ

שיש מקום לדורש' בענין אחר כמו שמצאנו מחלוקת בין החכמים בדינים היוצאים בי"ג מדות. אך שאנו סומכים על הרוב ועל ב"ד הגדול:

הקדים הידיעה מצד הראיה קדימה זו הוא מפני שהידיעה מצד הראיה היא קודמת במעלה קודם מהידיעה שהיא מצד הקבלה. וגם הוא אחד מה' קדימות שזכרו בעלי הגיון שאתה תאמר ד"מ יוסף קודם לראובן לפי שמעלתו נכבדת ממנו. אע"פ שראובן קודם לו בזמן או בטבע:

ואם היא קודמת בטבע כל אם הנזכר בלשון הקדמונים הוא לשון אע"פ ר"ל אע"פ שהקבלה קודמת בטבע ר"ל שעיון מצד השכל א"א שימצא מבלי הקבלה שמאחר שאין כאן קבלה רחוק מאוד שיעמוד האדם על עיקרי הדת מצד השכל לבד לולא הקבלה המורה דרך לשכלו ואנה יפנה בעיונו. אבל הקבלה בלבד אפשר שתהיה מבלי העיון לחלושי הדעת ונשים. והנה הקבלה במציאות האל ויחודו ושאר עקרים שבדת קודמות בטבע למצות הלבבות. והוא הבאת המופת על אמתתם ומצות הלבבות שהוא כוונת עשיה לשם שמים קודמת בטבע למעשה כמו שזכר המחבר למעלה. ובחנם נסתבך בזה בעל מנ"ה לומר שהם דברים סותרים מ"ש כאן עם מ"ש למעלה. ומ"ש הוא אינו כלום שהרי המחבר כתב כאן קדימה טבעית לא קדימה זמנית:

שהונחו שנעזבו:

מה שהם בו וכו' מקוצר דעתם וכו'. דומה למאמר חז"ל במקום שאין אנשים השתדל להיות איש:

שהעירני לחקור מלשון מעורר ישנים:

חכמת המצפון חכמה הטמונה מלשון ותצפנהו שלשה ירחים:

בחובת עצמם בענין השייך לתועלת נשמתם בעה"ב יותר מה שהיו משתדלים להורות אחרים בדיני ההוראה והמשפטים אשר אפשר שיזדמן שאחד מבני אדם יצטרך אליהם ואפשר שיהיה ג"כ בכדי לקנות להם שם אצל ההמון:

והשאלות הנכריות שאלות אחרים:

המסופקות שלא נתפרש דינם בתורה שבכתב ובתורה שבע"פ:

ושהשתדלותם היתה בכללי הדינים ר"ל לא בלו זמנם בתולדות הדינים הרחוקים מלבד בעיקר הדינים והשרשים מה שהחיוב לדעת אותם וא"א לעזבם בשום פנים:

ענין איסור והיתר הלכות פסוקות וברורות:

ולא היו מטרידים דעתם עליה קודם שלא היו מעיינים בשכלם קודם שהיו צריכים לעשור מעשה איך לפסוק באם יזדמן כמו זאת השאלה:

עניני עה"ז נקלים בעיניהם ר"ל קנית השם ובקש כבוד מבני אדם:
אם שמעו ר"ל אם הבינו וידעו להשיב:
וחברו במסכת אבות מוסרם ויושר מדתם ר"ל בזכרם שלשלת קבלת התורה בפ"א דאבות הזכיר אצל כל אחד מן המקבלים מה שחידש בדברי מוסר. אבל לא זכרו כלל חידושיהם בשאלות הדינים שחדשו בעיונם:
כל איש בזמנו ובמקומו הדבר ידוע שהמוסר ישתנה לפי צורך הדור והמקום לפי השתנות מעשיהם מצד טבע הדור והמקום:
בשני דרב יהודה כוליה תנויי בנזיקין הוי לא נתנו לבם לעיין בשאלות הדינים קודם שיצטרכו אליהם למעשה רק בנזיקין באשר שהוא דבר רגיל והוה מאוד וצריך הרבה לקיום העולם וכמו שאמרו על ג' דברים העולם קיים על הדין ועל האמת ועל השלום אבל שאר הסדרים לא היו מעיינים בם בשכלם על תולדות דינים מחודשים רק הספיק להם משניות הסדורות מקדם:
קמאי הוו מסרי נפשייהו וכו' שהיו דבקים מאוד באהבת האל עד שלא היו חוששים להפסד ממונם וכבודם בדבר הנוגע לכבוד השם וכמעשה דההיא גויה דהות לבישת כרבלתא סבר דבת ישראל היא קם רב אדא בר אהבה וקרעה זה מורה על חום לבבו באהבת ד' בעברתו שלא יכול להתאפק עליה עד חקור הדבר ודרוש אותו:
בתורה בלבד לעיין על דינים מסופקים. ואינו מבקש מדות טובות הצומחים משלמות לבו:
בר לב וזך המצפון שלבו ברור בקרבו ואינו חלוק בדעות מתהפכות בקרבו. והמצפון שהוא תוכו זך מבלי מחשבות זרות:
ואם ירבו ויתמידו אע"פ שמרבה במעשיו הטובים מצד סך העשיות וגם מתמיד בהם תמיד:
רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם וענין הרחיצה והזכות קאי על נקיון לבו ומצפונו שיסיר מלבו תאות העבירות ומחשבתו מלהרהר בהם עד שיסכים בלבו שלא לעשותם עוד וכמאמר הכתוב קרעו לבבכם ואל בגדיכם וגו' והוא עזיבת החטא ויסיר אותו מלבו והוא עיקר התשובה כנודע:
ואומר כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו מבואר שכל העשיה תלויה בכוונת הלב:
דרכי תצורנה ישמרו דרכי:
במה אקדם ה' אכף לאלהי מרום לשון הכנעת דעתו כפיפות לבו:

האקדמנו בעולות הנה ודאי התשובה הראוי לעבירות מצות האברים הוא ידוע וכמו שאמרו חז"ל שלשה חלקי כפרה הן ותשובה עם כל אחת בפ' יוה"כ. וגם עולה עיקרה מכפרת על הרהור הלב כמאמר חז"ל והיתה השאלה במה יוכל לכוף לבבו ולפשט עקמימותו האקדמנו בעולות היוכלו העונות לישר לבבו לעבודת ה' להבא כמו שהם מכפרים על ההרהור שעבר. והיתה התשובה הגיד לך אדם וגו' אהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך. שאין השם חפץ רק שלימות לבו ותמימות תוכו ומצפונו לעבודתו:

בהבנת דרכי והכרת חסדי להתבונן וכו' הנה ודאי להכיר חסדו ולהתבונן בבריאותיו בשלימות הוא נמנע שיגיע לשום נוצר רק שיבין דרכי הכרת חסדו ר"ל איזה דרך שיבור לו לעיין בהכרת חסדו ובבריאותיו כפי כחו:

גלויינו ומצפונינו שוים שיהא תוכו כברו:

ויצדיק כל אחד מהם וכו' כל מה שיסכים לבו לעבודת ה' לא יתעצל מן המעשה הצריך אליו:

תמים תהיה עם ה' אלהיך הנה הוא יתברך חוקר לב ובוחן כליות. צריך שתהיה התמימות בלב כמו שהוא מראה עצמו בגלוי. לא שיהיה תמים לעיני בני האדם כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב:

תמים היה בדורותיו הנה נשתבח נח על תמימותו בדורו יען שהדור כולו היו סרים מאחרי ה' הנה ודאי הצדק שהיה מראה בעצמו לפני בני האדם לא היה בכדי לרמות האנשים אדרבה היה לחרפה ולקלון בעיני כל שורריו ואך רק בתום לבבו ושלימות נפשו. גם לא היה מסתיר מעשיו הטובים מיראת בני דורו כדי שיהיה מצפונו וגלויו שוין:

אשכילה בדרך תמים מתי תבא אלי היה צופה ומשכיל דרך התמימות בנשמתו לטהר אותה מכל מום בכדי שידבק בו רוח אלהי:

אתהלך בתם לבבי בקרב ביתי אפילו בתוך ביתי שאינו נשקף לבני אדם לעשות מעשיו בתום לבבו למען שורריו. אך רק בשלימותו בעבודת ה':

אין מאמינים בצדקו ומאחר שאין רוח הבריות נוחה הימנו פשיטא שאין המקום נוחה הימנו:

און ועצרה בקרבו און ועוצר עצמו בגלוי:

שונא גזל בעולה הביא ראיה שהקב"ה אינו מבקש עבודה מזוייפת שיחלקו מעשיו קצתן על קצתן והוא שונא עולה בגזל:

וכי תגישון עור לזבוח אין רע ר"ל שכמו שרע בעיר ה' מום בקרבן מצד שאינו שלם פשיטא שאין הקב"ה מקבל עבודה שיש מום וחסרון ואם לבו חסר אין לך מום גדול מזה:

והכוסף לשון חשק ותשוקה מלשון ועתה כי נכסף נכספתה:

שוקלת מצות רבות מזולתה ר"ל אם היא בכף מאזנים אחת ושאר מצות רבות בזולת המחשבה בכף ב' היא מכרעת את כולם:

מזולתה פי' מזולת מצוה שהיא במחשבת הלב ותשוקתה או אפשר שהכינוי מזולתה שב אל המחשבה והכל אחד:

ועמסתי מל' ויעמוס איש על חמורו (בראשית מ"ד:י"ג):

גלה לי את הסמוך לו וכו' שהיה כל אחד כמו הקדמה לחבירו:

והתכת מה שקפא ברעיוני התכה היא לשון המסה. כמו התיכו עבדיך את הכסף (מלכים ב כ"ב:ט') וקפא הוא לשון הקרשה כמו קפאו תהומות בלב ים. וכגבינה תקפיאני (איוב י':י'). וכונתו לומר שמה שהיה בכחו היה דומה למים נקרשים הצבורים יחד וירא שמא מחמת השכחה ימסו ויתפרדו ולא ישאר מהם ברעיונו:

כדי שאבקש את נפשי לדעתם שיעורר נפש החיונית והמתאוה:

והמורה לי את שביליו שביל הוא דרך קצר לעולה ברגלים בלשון הגמרא. ובלשון קודש נקרא מסלה:

חולק עליו על מה שהסכים לו העיון:

ומקצר מתעצל:

אאשים את נפשי אחייב:

ואטעון עליה טענה היא כמו לשון קושיא בדברי חז"ל:

עולה מצדקו עולת הנפש מצדקות החבור ותקונו. ואינו שב אל האל ומ"ש במנוח הלבבות אינו כלום:

וראיתי לשומו וכו' ראה להשים ספרו דבר קיים וכו':

תועלת זולתי וכו' שיועיל לאחרים יותר ממה שיועיל לעצמו:

והוראת בלעדי שיורה דרך לאחרים יותר ממה שישלים הוא עצמו חפצו בו. ואמר זה על צד הענוה שאחרים ישלימו בו יותר ממנו:

ולשומו מאסף לכל לשום החבור כולל ואוסף כל חלקי מצות הלבבות:

ושיהיה מספיק בענין ושיהיה החבור הזה די בענין הזה:

ומישר המקדים מעכב האיש הנמהר והפוחז:

ומרגיל המתאחר המתעצל:

ומאשר מלשון באשרי כי אשרוני בנות (בראשית ל':י"ג):
וכאשר זממתי חשבתי מלשון ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו:
מחלק מחלקותיו מלחלק על כל החלקים הראוי לספר כזה:
מפני שהיא קרובה להבין וכו' נתן טעם למה חבר אותו בלשון ערבי:
ויראתי שיהא רצון התאוה מעשה יצר הרע:
ושהוא הטני הטה אותי:
על ההנחה להניח ולעזוב הענין:
כמה שכלים עניני השכל וס"א שכרים. והיינו שכרי המצות:
ושבים במרוצת תוחלת נכזבה אותן בני אדם היו תמיד רצים ושבים ולא משיגים שלימות כאיש אשר ירוץ אחר תוחלת דהיינו תקוה אשר תכזב בסופה ולא תגיע לו המבוקש אשר היה מצפה אליו וע"ד שאמר הכתוב תוחלתו נכזבה (איוב מ"א):
והיו שבילי הטוב וכו' כי אין שום אדם זולת הנביאים יכול לקבץ אליו תכלית השלימות:
תכלית הרע תענוגי העולם והנאותיו:
להקדים על הטובות לשקוד על המצות:
בדרכי השחוק והשמחה כי לזה נוטה טבעו מתולדתו ותאות חומרו. וכמו שאמר הכתוב ועיר פרא אדם יולד (איוב י"א):
מראה תאוה שיקרא אתהן תענוגי העולם שספק בידן לעשותן:
בודות דברי שקר אף על פי שהם מאמינים בגמול ועונש עושה רעה. עכ"ז תאותם וגסות חומרם מטה שכלם לבקש לו היתרים על הדבר:
וסומכות את טענותיו ראיותיו להתיר לו הדבר:
להעמיד נטייתו מבלתי שמוע ליצר הטוב שבקרבו המעכבו מלנטות מאחרי ה' ומלפרד מן המקום אבל נראה לפי שכלו המזוהם שאדרבה בזה יתקרב אל ה':
ולחזק אודותיו ענין השקר. מלשון אודות האשה הכושית:
ואם יאור להם נר האמת איזה חבור או מוכיח נאמן:
בודות ר"ל התאוות שבו בודות דברים בטלים: ומחטיאות את שביליו מסירים את שביליו מלשון קולע אל השערה ולא יחטא (שופטים כ':ט"ז):
אויבו בין צלעיו יצר מחשבות לבו הרע מנעוריו:
אלא אם יהיה אם לא שיהיה:
בחבק העבודה חבק הוא אוכף שקושרין על הסוס בלשון גמ' ונגזר מלשון ויחבק וינשק לו:

ויבלמנה ברסן הצדק ויסגירנה ברסן הנקרא פרומביא בלשון הגמרא שסוגרין בו פי הסוס. מלשון במתג ורסן עדיו לבלום:

בשוט המוסר בשבט המוסר.

ישיאהו יפתהו מלשון הנחש השיאני:

תקנתי אשיותיו חזקו ועוזו. מלשון לאשישי קיר חרושת (ישעיהו ט"ז:ז'):

והפנים המפסידים אותו אופנים המקלקלים אותו:

מלאכת הנצוח הוא חלק א' מד' חלקי חכמת הגיון הנקרא חכמת הדבור. והוא מלמד דרך הנצוח בחוזק סברא וסתירה שכנגדה. איך לסדר ההקדמות. ואיך יצאו התולדות בלי טעות:

אשר לא יתכן להתישב עליהם בספר הזה מפני צורך הרבה הקדמות ולמוד חכמת פלוסופיות:

אין ראוי שנבקש בהשג' כל מחקר המצאה שהיא על דרך המופת הנה ידוע שחכמת ההגיון נחלקת לנצוח ולראיה ולמופת. ואולם הנצוח הוא בשאין להכריע שני דעות רק מצד מה שהטענות והקושיות הנופלות על אחת מהדעות יותר רבות ויותר חזקות מהקושיות הנופלות על דעה שכנגדה. הנה הדעה שעליה קושיות מועטים וקלים נצחה לדעה שכנגדה וראוי לנטות אחריה אף שגם עליה איזה טענות. ואולם הראיה היא הדעה אשר יש לסותרה ולדעת שכנגדה טענות וקושיות ועליה אין שום טענה ודאי ראוי לקיים אותה וזה יותר מעולה מן הנצוח. אלא שעדיין אין כאן רק ראיות וקושיות מצד העיון ואולי משגה הוא וטעה בעוונו. ואולם המופת הוא דבר שא"א לסתור אותו בשום אופן ושום פנים כמעט דומה למופתי הנביאים ע"ה שהיה נראה בחוש. והנה כלל החכמה נחלקת לשלשה והם אלהית. טבעית. למודיית. ומן הנודע שברוב חכמת אלהית א"א שיבא עליהם ראיה וכ"ש מופת. כי מחמת עומק הגדול והנורא של חכמה וקוצר שכל האדם כמעט נמנע שיקיים לו המעיין דעה ברורה בלי ספיקות. אך יתבארו דרך למוד הנצוח. ומעט ממנו בדרך ראיות הקרובים למופת. ואמנם הטבעית שאין להם עומק כ"כ יתבאר הרבה ממנו בדרך ראיות ויש מהם בדרך מופת. מלבד הלמודית שהוא חכמת השיעור והמדות והגיאומטרי' כל עניניה מתבארות בדרך מופת חותך. וזה שאמר המחבר שאין כל מחקר שכלי נמצא במופת רק בדרך נצוח או ראיה:

שנבקש בחכמת השמוש דבר המספיק ר"ל שחכמת התכונה שכל עיקרה אינה רק לבקש ענין המיישב מהלך הכוכבים לפי הנראה משנוי תנועתם ונטייתם ורחוקם מן הארץ וקירובם אליו. אשר להסכים הנראה גזרו על סך גלגלים מה שא"א שיהיה פחות

מהם אבל אפשר שיהיו יותר גם אפשר שיש כאן תכונה אחרת בלעדה מה שנעלם ממנו ותסכים ג"כ לקיים המהלך הנראה. גם התכונה שהניח בטלמיוס וכל הבאים אחריו יש בה קושי גדול בציורה כמו הכנסת גלגל בגלגל כמו דרך משל כאשר יזדמן שיהיה גלגל נוגה קרוב לארץ וגלגל כוכב שהוא תחתיו רחוק מן הארץ יהיה גלגל כוכב יותר רחוק מן הארץ מגלגל נוגה כאלו הוא בוקע הגלגל שעליו. ובטלמיוס עצמו הרגיש זה הדוחק. עד שהשיב שאין להשיב על מלאכת אלהית מן המדומה במלאכה אנושית וזאת כונח המחבר לומר שאין לבקש בחכמת התכונה דבר המספיק לא בלבד שאין לבארה בהיקשי' מופתים אלא אפי' בהיקשים מספיקים א"א לבארה:

להרגיש ולהמשיל כמו שעושין בחכמת הטבע שלוקחין משל מגשמיות אחד כפי המורגש שבו על חבירו לדון על איכותו וטבעו וזה ודאי לא יצוייר באלהית:

ולא בתחלת חכמת הטבעית מופת לפי שהתחלות אינן נבנות רק מצד שאנו רואים מטבעי היסודות ואנו דורשים טבעיהם למיניהם. אע"פ שאין אנו יודעים מהו הטבע:

ולא בראשית המופת ר"ל המושכלות הראשונות שאין צריך מופת עליהם ורק בונים על ידם מופתים חכמת הדיבור בהיקשים הגיונים לסדר הקדמות ולהוציא תולדות:

וחכמת השימוש כגון דרכי מופתים שעושים חכמי התכונה וכל ראיותיהם בנוים על מופת הלמודיות בידיעת שיעור רחוקם וקרובם מארץ וכמות גדלם שידחקנו הצורך מחמת דוחק הצורך:

ממנו מאתנו:

שום עצם ולא מקרה עצם הוא דבר שמעמיד ומשלים אמתת אותו הענין. ובהסרתו יעדר הדבר ההוא לגמרי ויהיה גוף אחר. ד"מ האילן אם יעדר החומר שלו שהוא עץ או הצורה שהוא כח הצומח לא יהיה אילן. והמקרה הוא בהיפך שאף אם יעדר מן הגשם עדיין הוא נשאר בענינו ובאמתתו כמו השחרות והלובן ושאר המקריים ומ"ש שהאל יתברך לא ישיגהו לא עצם ולא מקרה יתבאר ענינו בשער היחוד:

עצם כבודו להתבונן במהותו:

שמתי הבחינה לשון בחינה הוא הבטה בשכל והשתכלות בדבר מל' ה' צדיק יבחן:

מן האדנות ממה שהוא מלכנו הוא אדוננו והוא עשנו. ואיך נקדם פניו ובמה נכף לעבודתו:

מהתיחדו בהנהגת הכל שאין עוד מלבדו שופט ומנהיג כלל המציאות:

ושהתועלת והנזק אינם כי אם ממנו וברשותו לבדו הנה הטובות יוצאים ממנו. והרעות הם באים לאדם ממעשיו מאליהם שאין הקב"ה עוזרו לסלק ממנו הרעות וכתב זה כדי

לשרש דעת האיש שהיה שמו מאני שהביא בני אדם להאמין שיש בנמצא פועל רע ופועל טוב ותלהו אחד ממלכי פרס על עץ:

ולהמסר אליו נפשנו ומאודנו. שאם חפץ ה' בנו יוכל להצילנו וכמש"ה לא תאונה אליך רעה ואומר בשש יצילך ובשבע לא יגע בך:

המשתתף בו זולתו עמו ר"ל אם בעבודת ה' יש לאדם איזה פניה אחרת בצירוף עבודתו לה' אין הקב"ה מקבל אותו:

וכאשר שוטטו רעיוני מל' משוט בארץ ומהתהלך בה (איוב א):

שנכנע לו ונבין שפלות ערכנו נגדו יתעלה:

מה שהוא עובר על בני אדם וכו' התלאות אשר בכח בני האדם וקוצר השתדלותם בעבודת ה':

מעוותם מעונם:

כשלבו שכור ביין אהבת העולם לבו מבולבל בתענוגות בני אדם:

תכלית כל תאוה וקץ כל תקוה תכלית התאוות וסוף כל התקות באדם אינם רק כדי להתקרב אליו ית':

כי ממנו התחלה ואליו התכלה הוא עשה לנו את הנפש הזאת ובעת שתפרד מגופנו אליו ית' תשוב. וכמש"ה והרוח תשוב אל האלהים (קהלת י"ב:ז'). וממנו נוכל לקבל תכלית הטובה לטובים ותכלית הרעה להמטים עקלקלותם:

כי רגע באפו חיים ברצונו המחבר מפרש לשון רגע שבזה הכתוב מענין מחץ ומכה כמו רגע בשרי וימאס (איוב ז':ה') רוגע הים ויהמו גליו (ישעיהו נ"א:ט"ו) שמאחר שכתב כי חרונו תכלית הרעה לא יתכן שיביא ראיה מפסוק שמשמעותו שאפו אינו כמו מעט זמן הנקרא רגע:

להתחכם להעיר את עצמו גם להיטיב לזולתו:

החונף והשקר אשר ידבר שלום את רעהו ובקרבו ישים ארבו. כמו כן האנשים אשר בפיהם יכבדו את אל הכבוד ועזוז נוראותיו יספרו ויצר מחשבות לבם ומחשבתם רק רע כל היום ובעניניהם ומעשיהם המה עובדים את תאותם וחמרם ובכל אשר ישאלו עיניהם לא ימנעו את עצמם לעבור מהם על מצות ה' ולמרות עיני כבודו וכסבורים שהתשבחות והספורים בכבוד האל גם כי ירבו תפלה ירצה להם ה' מעשיהם ובזאת יכופר עון:

ושהאמת כבד עליהם כי יכבו נר שכלם בימי תאותם ותענוגיהם:

תקוע בשכל לאדם ישר ואיש נבוב:

הצלול הנשקע בשכל מלשון צללו כעופרת:

מקטבי מלת קוטב כבר פרשתי:

חכמי החוזים בעלי איצטגנינות:
החלודה בל"א ראסט:
ודון על נפשך דין אמת והנה בעבור שאדם קרוב אצל עצמו רחוק שיודה על מומו וחסרונו ויוציא לצדק משפטו וכמאמר חז"ל אין אדם רואה חובה לעצמו אם לא אחר רוב רגילות בעיון ופרישות מעניני עוה"ז:
והפך מלשון חז"ל הפך בה והפך בה כי כל אחד ישלים את חבירו וכמו שאמרו ז"ל תורה עניה במקום זו ועשירה במקום אחר:
וילדהו גדלהו ורוממהו מל' אני היום ילדתיך (תהלים ג'):
וכוון בו כונת המעשה ללמוד ולעשות לא שיהיה נאה דורש ואין נאה מקיים.
ואל תכוין לקנות השם וכו' ואע"פ שאמרו לעולם יעסוק אדם בתורה שלא לשמה שמתוך וכו' אין הדברים אמורים רק בלמוד הנגלה. אבל בלמוד הנסתר אם יגיע לו מחשבת פגול יטה הרבה מן האמת:
כח הבשריי כח הקשור בבשר:
והטבע האנושי טבע החומר:
צווייהם ולאויהם עשה ול"ת:
כשיראה מלבך וכו' וכמו שאמרו חז"ל הבא לטהר מסייעין אותו:
מעלת המין הזה מן המצות הם חובות הלבבות:
ומעלות שאר החכמות הטבעיות והמוסריות והדבריות כלומר המעלה שיש לחכמות הטבעיות והמוסריות והגיונות הנקרא חכמת הדבור כשנשמש בכל אלו אל התורה ומעשים טובים:
מחכמת התורה התורה לבדה מבלי צירוף חכמה ומוסר וכענין שזכר למעלה מדברי חז"ל כל העוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו אלוה:
בגדי חופש הם בגדים יקרים הראוים לבן חורין מל' בגדי חופש לרכבה (יחזקאל כז):
וצבעונים שאינם דומים הנה כל מין מן המשי אשר הוא יותר חשוב יקבל צבע יותר מעולה ונכבדת ומה שהוא פחות ממנו יצטרך לצבע שפל ממנו ובגוון אחר כנודע לבעלי מלאכה זו:
שעשה הזריז מן המין הפחות שבו אך נתן עליו הצבע הנכבדת כסבור שלא ירגיש המלך בשפלות גוף המשי אשר לבש לפניו ויאמר שהלביש מן המין הראוי לעמוד בו בהיכל המלך:
לרדוף אחר התאוה כמעשה המקולקלים שבדורות הקדמונים:
ולעשות כרצון איש לחנוף את הבריות ולעשות עצמו ישר בעיני האנשים:

הוא ימות באין מוסר וברוב אולתו ישגה כלומר שיוציא כל זמנו עד צאת נשמתו מבלי למוד מוסר אך רק ברוב אולתו. האולת שקבל מספורי הקדמונים הוא שוגה בהם ואוהב אותם תמיד:

ספרי הגאון רבינו סעדיה הוא ספר האמונות והדעות להגאון הנ"ל:

שער ראשון - שער ייחוד

הקדמה

מפנות דתנו פנה נאמר לפעמים על שם זוית וקצה כמו היתה לראש פנה (תהילים קי"ח:כ"ב). ארבע פנות העזרה (יחזקאל מ"ג:כ'):

ולא יתכן לו מעשה אינו מקבל שכר על שום מעשה מצוה:

הפרק הזה ר"ל הפרשה:

נעשה ונשמע וכן הוא בלשון הגמרא לא שמיע לי כלומר לא סבירא לי:

שהוא אלהינו עושנו ויוצרנו. ולקח אותנו להיות לו לעם:

כמו שאמר ה' אחד ואלו היה כונת הכתוב למעט השניות בלבד היה לו לומר ה' אלהינו הוא יחיד. אבל לשון ה' אחד מורה שהוא לבדו אחד האמת ולא זולתו שום נוצר ונברא יוכל שיאמר עליו שם אחד וכמ"ש בתחלת הקדמתו ולו יאתה שם האחדות האמתי. והוא יחיד ומיוחד. ר"ל יחיד שאין זולתו אלהים ומיוחד באחד האמת:

ושננתם לבניך ודברת בם והתחיל במצות האברים היותר נכבדים והעקריים שהם הפה והלשון בצירוף הכונה בלב ללמוד וללמד ולקרות שמע:

שאם לא יהיה לך בן אל תשים הבן עילת קריאתך אותם ר"ל שמה שחזר הכתוב לומר ודברת בם לא בא לבטל הידיעה ורק הדבור בלבד מספיק. רק כדי שלא נטעה לומר שהחיוב תלוי בשינונו לבן דוקא. לפיכך חזר ואמר ודברת בם לומר שעליו עיקר החיוב. ועילת לשון סבה:

שאין נמנע מן הלב ומן הלשון ר"ל שמצוה זו התלוי' בלב ולשון אין מניעה לקיים אותה בכל זמן ובכל מקום וכל זה להזהיר וכו' הטעם שצותה התורה על תמידות הענין אע"פ שאין החיוב לעשות כן תמיד ולזה אמר שכונת הכתוב הוא על רגילות הלשון בהם תמיד:

ולכסוף לו לחשוק אליו:

בחקי זכרון אהבת האוהבים בחוק הראוי שיהיה בין שני האוהבים:

שימני כחותם על לבך וגו' ר"ל שבקשה מן דודה שיהיה זכרונה חקוק על לוח לבו וחתום על זרועו. ונגד זה הוא תפלה של יד קשור על הזרוע נגד הלב להיות לנו לזכרון אהבת האל:

צרור המור דודי לי בין שדי ילין כמו כן זכרה היא אהבת דודה שאינו זז ממנה כמו צרור המור שמונח בין שדים:

ושם אותם שלשה ר"ל ששלש המצות האלו עשה אותם הכתוב ליסוד הדת:

האחד העובר שאיני נקרא אחד רק על דרך העברה:

ואחד האמת והחילוק יתבאר בסמוך:

פרק א

במדברים בין בני האדם:

שיבין ענין האחד שאין עוד אל מלבדו בראיות שכליות. ומשם יוסיף לקח להבין אחד האמת:

פרק ב

אשר שבה אצלם חזרה המלה הזאת לשמש אצלם:

ממלות התימה כאשר יקרה להם דבר זר נפלא לטוב או לרע יאמרו שהוא ענין יחיד ומיוחד אין כמוהו בדרך גוזמא והפלגה:

ואינם מעלים על מחשבתם לחלק בין האחדות המדובר בדרך העברה ובין האחדות האמתית:

כי ענין היחוד ר"ל יחוד האל נגמר להם כאשר נגמרה מלתו. כלומר כמו שקל להוציא בפיהם מלת אחד כך נקל הבנת מה הוא היחוד והאחד:

ריקים מאמתתו שאינם מיחדים אותו באמת:

ומצפוניהם נעורים מענינו ריקים מהבנת מלת האחד. ונעורים הוא ג"כ מלשון רקות כמו וככה יהיה נעור ורק (נחמיה ה':י"ג):

ויספרו אותו במדות ר"ל בתארים גשמיים:

לא תאותנה לא תרצנה מלשון אך בזאת נאות לכם כלומר נרצה לכם:

הסגולה מאנשי היחוד בחירי האנשים מכל זולתם מלשון והייתם לי סגלה מכל העמים:

ענין הבורא והנברא ההבדל שבין הבורא לברואיו:

ומה שהוא מתבודד בו מתיחד בו:

או הפילוסוף המובהק שלם בחקירתו ותורתו:

שאינם מבינים נמצא מה שהוא קדמון:

אלא מורכב דברים נבראים:

שהוא מאמין במי שקבל מהם שאלוה אחד ואין שני. ומשים דבר זה להאמין בלבו:
ואיננו יודע להבין אמתת הענין ע"י ראיות ומופתים:
אשר בראש החבורה שמנהיגם הנה ודאי הסומא הנשען על הפקח א"א שיכול לכוין הילוכו ביושר גדול כמו הפקח עצמו מבלי שיטה מעט מעקבותיו. ואע"פ שאין זה נרגש בהסומא הראשון שסמוך לפקח אך אם ירבו הסומים הנמשכים אחר הפקח אם יטה כל אחד מעט יצטרפו הנטיות עד שאפשר שיכשל אחד מהם. גם יקרה לכולם המכשול ההוא לתעות מן הדרך הישר:
ואפשר שיפלו בבור או גומץ ר"ל לא בלבד שלא יוכלו להגיע בהילוכם אל מקום חפצם. אלא שאולי יפלו בבור או בגומץ והוא חפירה בקרקע מלשון חופר גומץ בו יפול (קהלת ח') מה שלא יוכלו לצאת עד אשר ימותו תחתם. עד שמה שהשתדלו ללכת הרע להם יותר ממה שהיו נמנעים מהלוך זה. והנמשל מבואר שמי שאינו יודע אמתת האמונה על צד העיון בעצמו רק הוא נשען על הקבלה איש מפי איש בדורות הרבה עד המקבל המבין משכלו. הנה ברוב הזמנים אפשר שנטה כל אחד מעט מן האמת עד שהיה לנטיה גדולה. ומה שזה מתעסק להבין ולעיין בדבר המקובל לו בפירוש כונתו וכסבור שילך בעקבותיו אדרבא אפשר שיפול בטעות גדול מה שימית נפשו בלי ספק ולא יוכל לצאת מטעותו לעולם. עד שאלו היה עוזב העיון בדבר המקובל ורק מקבלו על פשוטו כמה וכמה היה נוח לו ממה שגורם להשמיד עצמו ואת הנמשכים אחריו והסומכים על קבלתו:
דברי המשנים שני אלהות וכלשון הזה כתב המורה פרק ע"ה מחלק א'. ובס"א כתוב דברי המינים וטעותם והכל אחד. כי האיש שהיה שמו מאני ימ"ש היה טוען שיש ב' אלהות א' פועל רע ואחד פועל טוב ועל שמו נקראו הנמשכים אחר דעתו בשם מינים:
ודע מה שתשיב לאפיקורוס ומלת אפיקורוס הוא שם איש שהיה שמו אפיקורוס ימ"ש והיה מכחיש במציאות הש"י לגמרי וזכרו המורה בסוף חלק ראשון והנמשכים אחר דעתו נקראים אפיקורסים והושאל שם זה ג"כ למבזה ת"ח ולמגלה פנים בתורה שלא כהלכה וכיוצא בזה ממה שזכרו בהגדת חלק:
מבלי דעת ענין האחד האמת וכו' ר"ל אע"פ שיודע מצד הקבלה שאחדותו נבדלת מכל האחדות שיצוייר. עכ"ז אם אינו מבין זה היטב בשכלו ולומד הענין מצד החכמה אין אמונתו שלמה. אע"פ שנותן דעתו ולבו להבנת הדבר הנה מאחר שלא למד ההקדמות הצריכים לזה הוא דומה לפקח שהולך בדרך שזכר למעלה:
אשר שם מגמתו מגמתו שרשו גמה והוא שם נוכח ועומת כמו מגמת פניהם קדימה (חבקוק א':ט') וכמו הולך נכחו (ישעיה נז):

עמל הכסילים שם כסיל יונח על אדם שאפשר שישכיל בכחו אך שאינו חפץ ביגיעה ומבקש המנוחה. כמו לא יחפוץ כסיל בתבונה (משלי יח) וזה שאמר הכתוב עמל הכסילים. ר"ל העמל שהכסיל ירא ממנו ובוחר מנוחה לנפשו:

תיגענו אדרבא מיגע אותו יותר.

אשד לא ידע ללכת אל עיר וכמו שהמתעצל לידע הדרך על נכון בחשבו כי יכון אליו בלתי שידע היטב. הוא מתיגע יותר. שיביא את עצמו להיות תועה בדרך שלא יגיע לשום עיר:

פרק ג

אך לדעת וכו' הוסיף המחבר שאת משלו ללמוד על חיוב החקירה על מי שיכול להתעסק בה. אע"פ שהוא עצמו יכול לקבל ממי שהוא יודע האמת מצד העיון ואינו ירא ממקרה כת הסומין שזכר למעלה:

סמך על רופא שמרפא אותו. ומפקיד נפשו אצל אחר ומוסרה לזולתו מי שאינו צריך לו:

ועדי השכל העדות שמצד השכל:

ואומן אמונתנו חיזוק וקיום אמונתנו מל' יתד במקום נאמן ור"ל מצד קיום הראיות והמופתים שיראו האומות ממנו בעיקרי הדת. ותשובת טענותיהם נגד נבואה ותורה מן השמים הנה יודו לנו ג"כ על כלל התורה בראותם כי קצר כח שכלם לעמוד גנדנו:

וכבר הבטיחנו יוצרנו וכו' אמר זה שאולי נאמר מי בקש זאת מיד האומות שיודו לנו על מעלות התורה ואיזה שלימות יגיע לנו מזה. לזה השיב שודאי שבח ושלימות גדול לנו ולהתורה מאחר שהאל יתברך הבטיח לנו שבאחרית הימים יראו כל בשר כבודו והלכו גוים רבים לאור תורתנו.

מסך הסכלות מסך לשון וילון וכסוי כמו ותפרש עליו המסך (ש"ב י"ז):

ומן הכתוב התורה:

ומן הקבלה דברי הנביאים נקרא בל' חז"ל דברי קבלה:

פרק ד

כשמסתפקים במציאותו מסופקים אם יש הדבר הזה בעולם או לא:

צריך לחקור עליו מהו ר"ל מהו עצם הדבר הזה:

ואיך הוא מה המקרה שנוכל לתאר אותו הדבר כי כל נמצא שבעולם זולת הבורא יתעלה יפלו תחת עשרה מאמרים. אחד העצם וכבר פרשתי ענינו למעלה והתשעה מקריים וכמבואר ברוח חן פ"ט ובפירושנו שם:

באם הוא לבד כי לא יאמר עליו לא עצם ולא מקרה וכ"ש שא"א לשום נוצר לידע מהותו:
ענין האחד האמת ואחד העובר:
ועל כמה פנים וכו' כדי שנדע ההבדל בין יחודו יתעלה לשאר שמות היחוד:
היחוד השלם שא"צ עוד יותר לדעת:
כמו שאמר הכתוב שמע ישראל וגו' ובודאי כונתו על היחוד השלם. נואחר שכלל בזה כל עיקר האמונה:
ע"כ אנחנו חייבין לחקור תחלה וכו' בדרך הרוצה לפרש אמתת הדבר הוא ממתיק הלשון לבארו בדרך שאלה ותשובה. וכמו שאנו עושין בהגדת יציאת מצרים שאע"פ שכלנו יודעים את התורה מצוה לשאול מה נשתנה וכו' ולהשיב אמתת הדבר:

פרק ה

אמר המפרש דע שלבאר שרשי הדת יש דרכים שונים. והעיקר הגדול שכל משפט הדת תלוי עליו הוא ביאור חידוש העולם בדרך מופת. וכאשר יתבאר זה ממילא נתבאר מציאות השם אשר חידשו ובראו. וכבר השתדלו בזאת הפנה הרבה מן החוקרים בעלי דתנו כמו רבינו סעדיה גאון והרמב"ם ז"ל וזולתם. והנה הרמב"ם בפ' ע"ג מספר המורה. התחיל להזכיר דרך המבארים חידוש העולם במופת. ומשם ביארו מציאות השם ושהוא יחיד אמיתי ושאינו גשם אך תלה הביאורים ההם בכת המדברים. כלומר שאין אתם רק הדבור לבד ולא בהשכל ידברו. והאריך הרבה לגנות דעתם וכל ראיותיהם ושוב חזר בראש חלק שני בזכרון דברי אריסט"ו אשר האמין במציאות השם. וגם בקדמות העולם לדרכי המופתים אשר הביא אריסט"ו על נוציאות השם ואחדותו ושאינו גשם. ונתעודד להתווכח עמו בסתור ראיותיו על קדמות העולם ולהראות שאין לאריסט"ו מופת ע"ז. עד שאדרבה יש להכריע החדוש. ואולם המחבר ז"ל נכח ה' דרכו ובירר האוכל מן דברי המדברים והוסיף אומץ וטהור ידים להחיות ראיות החידוש ולגדור פרצותיהם. וממילא יתבאר מציאות האל. ומשם רועה אבן ישראל וכמו שנפרש לפנינו:
הן שלש הקדמות וכו' מפני שעקר המחקר נשען על שהעולם מחודש וממנו אנו מתחילין לחקור על בירור מציאות האל דהיינו מן הנראה אל הנעלם הוצרך לאלו השלשה הקדמות שעל הקדמה האחת אפשר למין לטעון שזה שברא העה"ז הוא נברא מסיבה אחרת ולאותה סיבה סיבה עד בלי תכלית לכך הוסיף הקדמה שנית. ופן ישיב המין שזה העולם הוא הקדמון הוסיף הקדמה ג' וזה מבואר בדבריו בפ' שאח"ז באמרו ובאשר נתברר לנו כי כל מחובר מחודש וכו' ובחנם נתבלבל בזה בעל מנוח הלבבות וכתב מה שכתב:

נמצא אחר שלא היה ר"ל שנתחדש ונברא:
זולתו אחר חוץ ממנו:
אפס ואופס כלומר דבר שאינו כלום לגמרי לא שום הכנה ושום ענין שיהיה אפשריות מציאות בו. וכפל הלשון לחזק הדבר. וי"מ שכונתו בכפל הלשון לשני חלקי ההעדר. הא' מה שאינו כלום בפועל אשר יש בו כח הדבר כמשל גרעין אחד מפרי האילן שהוא נעדר מן הוית האילן בפועל אבל אינו נעדר בכח שיש בו כח בשומו בתוך הארץ להוציא אילן. והב' מה שהוא נעדר מן הכח ומן הפועל כמו צרור אבן שלעולם לא יצא ממנו אילן וע"ז הוסיף מלת ואופס. אלא שא"כ הדבר צריכין אנחנו להשלים מופת המחבר. כי מה שכתב כי האפס לא יעשה דבר אף שהוא ביאור חלק א' שהדבר הנעדר לגמרי לא יעשה דבר. אבל עדיין לא שמענו שהאופס והוא דבר שאינו נעדר רק מן הפועל שאף הוא לא יעשה דבר: ולביאור זה צריכין אנחנו להעתיק הקדמה י"ח מראש ח"ב מספר המורה וז"ל כל מה שיצא מכח אל הפועל מוציאו זולתו והוא חוץ ממנו בהכרח שאלו היה המוציא בו ולא יהיה שם מונע לא יהיה נמצא בכח בעת מן העתים. [כלומר א"כ היה תמיד בפועל שמי מנע אותו להוציא עצמו אל הפועל] ואם יהיה מוציאו בו ויהיה לו מונע והוסר. אין ספק שהמסיר המונע הוא אשר יוציא הכח ההוא אל הפועל והבן זה עכ"ל. והקדמה זו מבוארת בכח אשר במתפעל ר"ל דבר המקבל הפעולה אבל הכח אשר בפועל לא נקרא כח רק דרך העברה וכמו שאנחנו עתידין לבאר עוד. ומעתה קם מופת המחבר שאין דבר עושה עצמו שאפילו דבר הנמצא בכח צריך שיוציאנו זולתו:
ולא הנחה ענין וקיום:
שכל מה שיש לו תכלה יש לו תחלה ר"ל כל דבר שיש לו קץ וסוף יש לו ג"כ תחלה ר"ל התחלה. כי דבר שאין לו סוף הוא מה שאין לו תכלית מכל הצדדים, וענין זה יאמר אף על דברים הבלתי נמצאים יחד בפועל רק שיבוא אחד אחר חבירו כשיבא זה יסור זה. שא"א שיהיו אלו הדברים בלי מספר ובלתי תכלית. עד שנאמר שאין להם התחלה שא"כ גם הדבר שהוא עכשיו לא היה נמצא וכמאמר המורגל אצל הפלוסופים שאם לא ימצא ראשון לא ימצא אחרון ר"ל שאלו לא היה התחלה לדברים א"א שימצא הדבר הזה עכשיו ג"כ. והנה בדבר הנמצא יחד בפועל כמו שנאמר שיש כאן גופים בעלי שיעור מה שאין תכלית למספרם כבר עשו בו הפילוסופים המופת כמו שזכר המחבר. ועוד מן הידוע שכל מה שיש לו חלק יש לו כל וכו'. אך בדברים שאינם נמצאים יחד רק שאחד מסתלק כשיבוא חבירו אין מזה שום מופת שאלו היה מצד זה מופת כבר היה יכול לבאר חידוש עולם בקל יותר מצד הזמן העובר מתנועת הגלגלים. ולא עוד שאלו

העולם קדמון הנה תנועות גלגל שבתי שהוא לשלשים שנה ר"ל מסבב הארץ פעם אחד לשלשים שנה. וגלגל היומי מקיף סביב הארץ בכ"ד שעות. ואם העולם קדמון צריך שתאמר שמספר הקפות שעשה שבתי הם בלתי תכלית. כמו כן מספר הקפות שעשה גלגל היומי אע"פ שגלגל היומי ודאי עשה יותר הקפות הרבה והרבה מגלגל שבתי ויהיה בלתי בעל תכלית גדול מבלתי בעל תכלית זולתו וזה שקר מוחלט. כי בזמן וכיוצא בזה בבוא זה אחר סור זה אין מקום למופת זה מאחר שלא יצויר בשם מספר כלל. ואולם בדבר שאחד סבה לחבירו או עילה אליו כמו שתאמר שסבת זה השכל השני. וסבת השני השלישי וסבת הג' רביעי. וכן בלתי תכלית בזה המופת ברור וזכרו הרמב"ם שם בהקדמה ג'. והנה נראה שלזה כוון אף המחבר ורצה לבאר מן בריאת האנשים שאחד הוליד חבירו שא"א שדבר זה ילך בלתי תכלית והוא מ"ש שכל מה שיש לו תכלה יש לו תחלה והוא מאמר הפילוסופים שאמרו שכל שיש לו ראשון יש לו אחרון והוא אצלם מושכל ראשון:

אל גבול שיעמוד האדם אצלו ר"ל שיהא לו איזה קץ שיאמר עליו אדם שזה נקרא אחרון בערך הדברים העוברים:

כל מה שיש לו חלק יש לו כל ר"ל אם יש לפנינו דברים רבים מקובצים הטבע שיש לכל אחד מחלקיו בפני עצמו. ישנו גם כן לכולם יחד מאחר שהכלל הוא קיבוץ כל החלקים. וע"י החלק אנו סופרים כולו כלומר כמה חלקים יש בכולו. ומאחר שלחלק אחד תכלית ע"כ להכל יחד יש תכלית וזה מופת ברור שא"א שיהיו הרבה שעורים יחד בלתי תכלית:

ונפריש ממנו קצתו ר"ל שנפריש איזה סך מספר במחשבתנו מן השאר. ע"כ יהיה הנשאר פחות ממה שהיה קודם:

ואם יהיה שאר מאין תכלית וכו' ר"ל שנאמר שעדיין הנשאר הוא בב"ת:

יהיה דבר שאין לו תכלית נדול מדבר שאין לו תכלית ר"ל קודם שהפרשנו אותו הסך בהכרח היה גדול ממה שהוא עכשיו. ומאחר שהוא עכשיו ג"כ בב"ת ע"כ הוא דומה למה שהיה קודם הפרשה שמאחר שאין לו תכלית לא יקבל הפחות:

וזה הפך שא"א דבר סותר את עצמו:

נדר ההויה בעולם מן האישים וכו' כבר כתבתי שהמופת הזה לא יצדק רק בדברים הנמצאים בפועל. לא בדברים הבאים זה אחר זה. ובאמת שהמדברים שהביא הרמב"ם ס"פ ע"ד מח"א הניחו מופת זה לבטל קדמות העולם מצד תנועת הגלגלים שזכרתי למעלה. והוא דחה מופת זה בטענה זו. וע"כ שהמחבר מודה מאחר שלא הביא ראיתו

מתנועת הכוכבים והגלגלים גם התחיל בלשונו לומר דבר שאין לו תכלית בפועל. אלא שבדבר שא' סבה לחבירו כולם מודים שא"א שילכו לב"ת וכמ"ש הרמב"ם בהקדמה ג' מחלק ב'. והר"י שם טוב הביא לבאר זה משני פנים א' מצד מה שיש לו חלק יש לו כל וכדרך שזכר המחבר או מצד שאם לא ימצא ראשון לא ימצא אחרון. אלא שמאמיני הקדמות בהבליהם יצאו לחלק בין שהא' סבה לחבירו בעצם. כמו עילת השכלים הנבדלים שא' היה סבה לחבירו בעצם משא"כ בסבה שהוא בהולדת איש מאיש שהאב אינו סבה לבנו בעצם כי עצם האדם הוא נשמתו ואך הוא סבה במקרה ואשר הוא סבה במקרה אפשר שילכו לבלתי תכלית והוא דומה לתנועת הזמן. אך הדמיון הוא כזב שהזמן אין חלק המוקדם סבה לחלק המאוחר והוא יכול שיהיה בלא אותו שלפניו משא"כ הולדת איש מאיש שזה לכל בעל עיון ישר נמנע במושכל ראשון והחילוק שבדאו אין ממש בו. שמאחר שעכ"פ מציאות גוף האדם א"א רק בהולדו מאיש נמצא זה קשור בזה וכל איש תלוי במולידו וכמשל דברים רבים שא' תלוי בחבירו צריך עכ"פ שהראשון שהכל תלוים בו יהיה קבוע במקום נאמן. ובחנם דחה הרמב"ם והנמשכים אחריו זה המופת. אלא שמה שהמחבר בנה המופת מצד המספר הוא שלא בדקדוק:

ובירור ההקדמה השלישית שנאמר כי כל מחובר וכו' מאחר שהביא מופת מצד החושים שבהכרח היה איש אחד ראשון שלא נולד מאיש. פנה לבאר שגם היסודות שממנו הורכב האדם והגלגלים וכל צבא שמים הם מחודשים וגם היסודות לא הורכבו מאליהם:

מדברים יותר מאחד ר"ל לכל הפחות משני דברים:

והדברים ההם אשר חובר מהם הם קודמים לו הקדמה טבעית המורכב יהיה על שני דרכים או שחלקיו הם קודמים ג"כ להמורכב בזמן כמו המים והקמח שהמים קודמים להעיסה בזמן. וגם הם קודמים אליו בטבע. והוא שמציאות המים והקמח אפשר שיהיה מבלי מציאות העיסה. ואולם מציאות העיסה א"א שיהיה מלבעדי מציאות המים והקמח. או שאין להחלקים קדימה כמו חלקי בעל חי כגון הגוף והרוח החיוני שבו ליצירת האדם אע"פ ששניהם נבראים כאחד עכ"ז הם קודמים בטבע ליצירת האדם. מאחר שאין יצירת החלקים צריכים להוית האדם והוית האדם צרוך אליהם. ולפיכך כתב שהחלקים קודמים למורכב קדימה טבעית בלבד והמחברו קודם בזמן ובטבע:

והקדמון הוא כו' ר"ל דבר שהוא קדמון אין לו עילה ר"ל דבר שהמציאו ובראו. שאם היה לו עילה היה אפשר המציאות מצד עצמו. ואולם הקדמון הוא מחוייב המציאות מצד עצמו מאחר שלא סר מציאותו מעולם (ועיון במורה ח"ב הקדמה כ'):

ומה שאין לו עילה כו' ר"ל מאחר שאין לו עילה ואין דבר עושה את עצמו א"כ אין לו תחלה. וכתב זה להשלים מה שכתב שהקדמון הוא מה שאין לו עילה לפי שמה שאין לו עילה אין לו התחלה ר"ל בזמן שיהיה עת שלא היה:

ומה שאין לו תחלה אין לו תכלה גם זה למלאות דבריו ולומר שאין שום מורכב קדמון. מאחר שהמרכיבו הוא חוץ ממנו והוא קודם לו בזמן. ותנאי קדמון הוא שאין לו תחלה ומה שאין לו תחלה אין לו תכלה ר"ל שיהיה נפסק וכלה בשום עת וכיון שהמחברו היה בהכרח קודם לו נמצא שהיה נפסק כל עוד שלא חברו זולתו וא"כ אינו קדמון. וזה שסיים ומה שיש לו תחלה איננו קדמון. ויצא לו למופת שמאחר שהמחובר יש לו עילה והוא המחברו. והקדמון מאחר שאין לו תחלה וגם אין לו עילה. וע"כ מה שיש לו עילה יש לו תחלה ואינו קדמון:

מפני שאין בין הקדמון והמחודש אמצעי וכו' זה ידוע בהגיון שכאשר שההפוך ברורלוקחים מופת מן האחד על ההפוך. והפוך ברור הוא שאין אמצעי בין שני הדברים. שאתה אם תאמר ד"מ ראובן אינו מת יחייב ההפוך שהוא חי בהכרח לפי שאין כאן דבר ממוצע בין המיתה והחיות שנאמר שאפשר שאינו לא מת ולא חי. אבל אם תאמר ראובן אינו לבן. לא יתחייב מזה שהוא שחור. מאחר שיש צבע ממוצע בין השחור והלבן:

פרק ו

כאשר נשתכל בעולם הזה כשנתבונן בכל הדברים המושגים לנו בעולם:

נמצאהו מחובר ומורכב מחובר הוא דבר שהוא מחובר מחומר וצורה. כמו הגלגלים והכוכבים וכ"א מד' היסודות שהם מחוברים מגוף והוא גשם הגלגל והכוכב או ההיולי בכל אחד מד' יסודות. והצורה הוא נפש הגלגלים והכוכבים. ודבר המבדיל והמתקן להיות על אותו ענין שהוא בכל א' מד' יסודות ומורכב הוא דבר ממוזג מד' יסודות כמו הצמחים והאילנות וכל הגשמיים.

אין חלק מחלקיו מבלי חבור וסדור ר"ל כי כל הגלגלים והכוכבים והיסודות וכל נברא מהם הם שייכים מחוברים זה בזה ומסודרים זה עם זה עד שכולם כמו איש אחד ותכלית אחד לכל המציאות יחדו דומה למה שאמר המורה בפע"ב מח"א שגלגל העליון וכל אשר בו הוא איש אחד בלא ספק וכתב זה לחזק המופת בחדוש העולם כולו אחר שנתבאר שהאדם מחודש. וכמו כן היסודות והגלגלים והכוכבים מאחר שכל אחד תלוי בחבירו ואע"פ שהוא מבואר ג"כ מצד שהוא מחובר מחומר וצורה:

והארץ מתחת כמצע כדבר הנמתח והנפרש שיהיה נוח להלוך מל' שק ואפר יוצע לרבים:

וכל הגופות צבורות בו כמכמנים כל הנבראים צבורים בו כאוצרות ומטמונים. מכמונים הוא מטמונים ואוצרות מל' ומשל במכמני הזהב (דניאל י"א:מ"ג):

כל דבר למה שצריך לו ר"ל בכל אחד מחלקי הישוב נמצאים הדברים הצריכים לקיום טבע אנשי אותו החלק כמבואר אצל חכמי הטבע:

ומיני הצמחים מזומנים לתועלתו שאין שום צמח נברא לבטלה רק לצורך האדם ממאכלו ומאכל בהמתו לרפאות בהם:

ומיני החיות וכו' או להנאת עורם או למיני רפואות כנודע:

להעמיד עתי היום והלילה כאשר אמרו הטבעיים שאלולי הלילה לא היה האדם והב"ח והצמחים יכולים להתקיים מרוב החום ולכן אנו מברכין ובורא חשך:

ועליתה וידידתה כשהיא מתקרבת אל הישוב כמו אצלנו שוכני פאת צפון נראית לפי מצבנו בזמן שהשמש במזלות הצפונים כאלו היא גבוה מעל הארץ יותר ממה שהיא בזמן שהוא במזלות הדרומיים שנראה יותר קרובה אל הארץ ולהדרים מדרום המשוה הוא בהיפך:

להמציא הקור והחום וכו' וגם הוא לתועלת האדם והב"ח והצמחים:

ושנותם תמיד ר"ל שבכל שנה יחזרו על סבובם ותנועתם וזה מראה שאין השנוי בתנועתם מצד עצמם רק מצד צורך האדם:

האומר לחרס ולא יזרח שגזר על השמש מדת הלילה שלא יזרח תמיד רק לשקוע בעתות הלילה.

ובעד כוכבים יחתום וגם לשאר כוכבים כח השפעה בברואי מטה ואף הם עולים ושוקעים כפי צורך הב"ח והצמחים:

אשר תנועותם מתחלפות ד"מ גלגל שבתי סובב בל' שנים וצדק בי"ב שנים וכן לכל א' מז' כוכבי לכת תנועה אחרת בזמן ובנטיה. ואפשר שגם בזה רמז ראיה לחידוש העולם. שא"א מבלי מיחד שיחד לכל אחד תנועתו. וכמ"ש המורה בסוף פי"ט מח"ב. לא יזח מל' לא יזח החשן (שמות כ"ח:כ"ח):

ותקנה למדבריים כבר נודע שאף הב"ח הארסיים הם תקנה למדברים רצוני בני האדם שהם שואפים כל מיני הארס אשר באויר כמבואר בטבעית. גם בשרם יצלח למלאכת הרופאים כנודע להם:

נראים בכולו ובמקצתו ר"ל שכך נראה בכלל הנבראים שהם צריכים זא"ז כמו שנראה ההרכבה בכל אחד מהם כפי הצורך:

נמצאים מחוברים מד' יסודות זה נודע ממה שאנו רואין אחר שישרף איזה דבר נראה בו האש והאויר שהוא העשן העולה והלחות אשר בעשן הוא יסוד מים והאפר הוא יסוד עפר:

מפני שקצתם משתנה אל קצתם כמו שהם העפר והמים שהעפר קר ויבש והמים קר ולח ואע"פ שהם שוים בקרירות יש בהם שנוי מצד הלחות:

וקצתם נגד קצתם כמו העפר והאויר שהעפר קר ויבש והאויר חם ולח או המים והאש. שהמים קרים ולחים והאש חם ויבש. ואחד מתנגד לחבירו לגמרי. ורצה לבאר שאע"פ שיש שמשתנה מחבירו ויש שאף מתנגד לחבירו עכ"ז חברם התולדה ומה שפירש בעל מנ"ה שקצתם משתנה וכו' היינו שמעפר נעשה מים לא כהוגן פירש שמה ענין השנוי הזה לכאן:

הם מתולדת אש כך עלה במוסכם אצל רוב הפילוסופים שמקרוב למאה שנה עד היום:

ואיננה תולדה חמישית ר"ל גשם החמישי רצוני שהם גשמיים אבל אינם מד' היסודות. ומאחר שראיה מן השכל והכתוב שהם תולדות אש שוב א"צ להביא ראיה שאינם קדמונים:

ותכן חבורם מדד ושיער חבור כל אחד מהם מל' תוכן א'יהיה לכם (יחזקאל מה):

והחומר וההיולי שלהם ר"ל שהחומר שלהם הוא הנקרא היולי בל' יון וכל הד' יסודות חומר אחד להם רק שחלק כל אחד מהיסודות קבל צורה מיוחדת זה צורת העפר וזה צורת האש. רצוני ענין שהוא בו אש וענין שהוא בו עפר וכן כולם:

כחום וכקור וכו' אינם רק מקריים הנמשכים מצורתם ואף ע"פ שהוא קיים בו תמיד ועמ"ש ברוח חן פ"ז:

בפשוטו כמו כל א' מהיסודות:

בעליונו יסודות העליונים שהם האויר והאש:

ובתחתונו הם עפר ומים:

תחלה שאין תחלה לפניו וראשון שאין ראשון לפניו ההבדל שבין תחלה לראשון כמו שזכר המורה פ' ל' מח"ב שהתחלה היא נמצאת במה שהיא התחלה לו או עמו אע"פ שלא תקדם לו בזמן כמו שתאמר שהלב הוא התחלת בעלי חי וכבר אפשר ג"כ לומר עליו שם ראשון. אבל שם ראשון לא יאמר רק על הקודם בזמן. ולזה אמר שע"כ יש לעולם התחלה ר"ל דבר שהוא מחייה את הכל כמו הלב בב"ח ואינו עמו בזמן אחד כמו שחשב אריסט"ו. רק ראשון לו בזמן:

ולא על דבר להשלים עצמותו יתברך אבל רק להיטיב לברואיו:

נוטה שמים לבדי והיינו ראשון בזמן:
רוקע הארץ מאתי ר"ל שממנו תוצאות חיים תמיד לכל העולם דהיינו התחלת כל דבר:
נוטה צפון על תהו וגו' ר"ל שלא היה אתו שום חומר קדום כמו שאמר אפלטון:
בעודנו בבריאותו כלומר בריא בשכלו ואינו משוגע:
חלקה אחת חלק שדה אחת מלשון בחלקת השדה אשר קנה יעקב (יהושע כ"ד:ל"ב):
לעומת התועלת ר"ל שיחד כל כלי וכלי במקום הצריך לו לפי התועלת המכוון במחשבתו:
יתיר לעצמו יפקיר עצמו מלשון התיר עצמו למיתה בדברי חז"ל:
בגלגל הגדול גלגל העליון הנקרא גלגל היומי:
להשיג הויתה מהותו ועוצם גדלו אשר בגלגל הזה אין מקום לתוכניים להשיג עוצם עביו העצום אשר לו כנודע בתכונה:
מצוע הקולמוס באמצעת הקולמוס:
בצורות רשומות בהסכמת דעתנו כמו הכתב הרגיל לכתיבה שאינו רק מצד שהסכימו בני אדם לצייר בהם:

פרק ז

מצד בחינתנו לעילות הנמצאות מצד העיון לכל הסבות הנמצאות:
כאשר נתבונן בהם כאשר נסתכל על ענינם:
נמצא מספרן פחות מעלוליהן ר"ל הסיבות המסבבים הענינים פחותים מהסבות וכמו שמבאר בסמוך:
אישי הנמצאים וכו' שם איש יאמר על כל דבר פרטי. כמו אדם א'. או ב"ח א' כסוס ופרד וצמח או אילן אחד. ושם מין נאמר על הקבוץ מן האישים כמו מין האדם מין הסוס. ושם גדר נאמר על דבר שכולל מינים הרבה כמו שם ב"ח שכולל מין האדם וכל ב"ח למיניהם. ושם סוג מל' סוגה בשושנים והוא יותר כולל כמו שתאמר ששם צומח כולל כל האילנות והצמחים והב"ח כולם. ויש עוד סוג יותר גבוה כמו שם מורכב. שכולל הדומם כמו האבנים ומתכות וצומח וכל אשר תחתיהם. ויש עוד סוג גבוה ממנו כמו שם גשם שכולל גם הארבע יסודות ועדיין אינו כולל רק דברים גשמים. עד שם העצם שהוא כולל כל הנמצאים בין גשמי בין רוחני והוא סוג גבוה מעל גבוה ונקרא סוג העליון:
עצם הוא אמתת הדבר ועצם הוא מל' חוזק ותוקף כמו בעצם היום הזה (שמות י"ב:י"ז). זה ימות בעצם תומו (איוב כ"א:כ"ג):
וכמה וכו' כמו ששם העצם סוג הסוגים לכל ההויות כן יש עוד תשעה מקרים שהמה סוגי הסוגים לכל גשמיות ועיין ברוח חן פ"י ובפירושנו שם. ולפי שלדבר רוחני אין שום

מקרה וכונת המחבר לעלות עד הסבה הראשונה לפיכך לא הוצרכתי לפרש כאן אלו עניני המקרה:

התנועה שם תנועה כולל לכל דבר שמשתנה ויוצא מן הכח אל הפועל ואותו קראו הקדמונים תנועה וכמ"ש המורה בראש ח"ב הקדמה ה' (עיין ברוח חן פ' י"א):

קפאיו הם הדוממים כמו האבנים והמתכות המורכבים ג"כ מד' יסודות שנתעבו יחד מלשון וכגבינה תקפיאני (איוב י':י') אלא שכל אחד מחלקיו שוים ואין באחד מהם שום כח חוזר יותר על הרכבתם:

וצמחיו הוא שיש בהם חלקים נבחרים יותר כמו השרש והשרף שבהם ויש בהם כח הצומח:

מתדמה בתולדותיו כמו הצומח והחי שלשניהם כח הצומח:

ושוה בחלקיו החי והאדם שוים בלב וריאה וידים ורגלים וכיוצא בזה:

בקטני היצירות ובגדוליהן ר"ל כי קטני היצירה יש להם לב וכבד ובני מעים אף הקטן שבכולם כמו הגדול שבכולם:

כי הם לבורא אחד חכם כבר ביארו הטבעיים מנפלאות תועלת אברי כל מין ומין לפי טבעו וכמעט רוב חכמת הלמודיות ממשקולות וראיות וזולתן קבועים בגופות הבעלי חיים:

כי הוא צריך בקיומו ותקונו קצתו אל קצתו כל הנבראים צריכין זה אל זה:

צורך הירח והכוכבים לדעת הקדמונים גם הכוכבים הקיימים אין להם אור מעצמם רק מן השמש והאחרונים יאמרו שרק כוכבי לכת צריכים לאור השמש:

וצורך הארץ אל השמים שהגלגל בתנועתו ממזג הד' יסודות והוא סבת כל צומח כמו שדמו הקדמונים:

ותקנת הכל באדם כלומר שהאדם מתקן הכל לתועלת ידוע לו ואין דבר לבטלה:

והפלכים לשון מחוז כמו שר חצי פלך ירושלים (נחמיה ג':ט') ורצונו לומר שבכל אחד מהמדינות יש תועלת מיוחד מה שאין בזולתה:

נראה בה יותר כי אבריה וגידיה הדקים הם יותר נפלאים מצד קטנותם ממה שהם בגדולי היצירות:

החדוש הכולל ר"ל כל הנמצא הכל נברא ונתחדש אחר שלא היה:

כי הראיות למדו על חדושו ר"ל הנה החוקר מצד שהוא חוקר דרכו שלא יאמין רק מה שנתבאר לו במופת והמאמין זולת המבואר לו במופת כבר יצא מכלל מעיין וחקרן ואין לו עסק עמהם ואחר שאנחנו פה היום התרנו עצמנו לצלול במצולות החקירות בכדי

שנבאר במופת מציאות השם כדי שתקבע אמונתו בלבנו נוסף על הקבלה הנאמנה מצד תורתנו וכבר עלתה בידינו להבין מופת על זה אשר מצדו נקבע באהבתו בלבנו:

מפני המנע הוית הדבר מאליו ר"ל המופת לקוח אצלנו מצד המוחש שאנו רואים העולם ומלואו וא"א שיהיה שום דבר מעצמו כמבואר לפני זה הרי אנו שואלים מי ברא אלה וכענין שנאמר שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה (ישעיהו מ':כ"ו):

נדע בעדות השכל השכל מיישב דעתנו ומעיד לנו שע"כ או אפשר בשום פנים שלא יהיה בורא שברא כל הנמצאות:

אין ראוי להעלות על דעתנו שהוא יותר כו' מאחד כי הנה הבורא ע"כ שהוא קדמון והוא א"כ מחוייב המציאות בהכרח כלומר שכבודו יתברך היה מחוייב שיהיה לא אפשר שהאפשר לא יתכן שיעבור עליו זמן בלתי תכלית ולא יצא האפשרות לפועל וכנזכר במורה בראש ח"ב הקדמה כ"ג וא"כ אחר שיש אפשרות שיהיה אחד קדמון מתוייב המציאות א"כ ע"כ אין שני לו שאיך יהיה גם הוא מחוייב המציאות מאחר שאין כאן חיוב שימצא כיון שהמופתלא הראה לנו רק על מחוייב המציאות אחד והשני יהיה אפשר ויהיה אפשר ומחוייב בנושא אחד והוא נמנע:

בפחות מאחד אמר זה על צד המליצה והרחבת הדברים:

ותהיה מציאתם מציאה וכו' שנתברר לנו שהוא נמצא מה שבלא ראית השכל אינו רוצה להאמינו כי זה ההבדל הוא עצמי בין המשכיל והפתי המאמין לכל דבר:

אין אנו צריכין להעלות על דעתנו כלומר אין זה מדרך רחוקה שישים עיניו בקצה הארץ ויעלה על דעתו יותר מן מה שהראיה דוחקתו להאמין בכדי ליישב הקושיות שעשה בבנין ראיה שלו:

שוה בחבורו כלומר שהאותיות המסודרים בכל אחת מהתיבות שייכות זאת לזאת ומשלימות תיבה אחת. וכן כל התיבות שייכות אחת אל אחת ומשלימות מאמר אחד כענין שזכר בדרך הב' בציור העולם שנגמר קצתו בקצתו וכל חלק מתוקן בחלק אחר:

צורה אחת תמונת האותיות שוים בכל הכתב:

וחברו ענין המאמר שבתוכו:

בפחות מכותב אחד ונאמר שהוא בדין מאחר שכתב הזה לא נעשה מעצמו ודאי שאדם כתבו ועכ"פ יש כאן כותב אחד בעולם שידע לכתוב כזה:

שיכתבנו יותר מאחד שנחשוב על צד רחוק מאד שאולי נזדמנו שני אנשים או יותר שמכתבם דומה זה לזה ממש:

אין ראוי להעלות על דעתנו כן מאחר שאין לנו לבדות דברים יותר ממה שהראיה מחייבת:
מחתחלף צורות המכתב שיש איזה שורות אשר אין תמונות האותיות דומות זו לזו או שהמאמר סותר את עצמו עד שנאמר תברא מי שאמר זה לא אמר זה:
לדעתו להכיר אותו:
אם אפשר כצ"ל:
מן הצד הזה ממעשה כתיבתו:
מפני סדר חבורו והשואתו אע"פ שאמר למעל' שאפשר שיכתבנו יותר מא'. זה על צד רחוק וזר ועם היות שזה דחיה שלא יהיה מופת גמור עכ"ז יש בו ראיה מספקת להאמין כי לא תנוח דעת האדם לקבוע לו ידיעה ואמת מענין זר ורחוק אך מענין קרוב ופשוט. ועוד יזכור בסמוך מופתים ברורים והביא גם ראיה זו לחזק הדבר ביותר כדרך החוקרים:
אי אפשר למצאו ולדעתו אלא בדרכי הראיות ר"ל שמאחר שהוא אינו נראה ורק אנו מאמינים מה שהביאה אותנו הראיה שיש כאן מציאות השם ודרכי הראיות הם הנוטעים אמונתנו בלבנו א"כ אין לנו שום אמונה רק על אחד מה שבאו עליו הראיות:
אלא בראיות זולת הראיה שהבאנו ר"ל שיביא ראיה אחרת על מציאות השם על צורך שני אלהות:
הראיות שהם מדרך השכל וכו' מכחישות זו את זו מאחר שכבר עמדה ראיה מצד השכל שאינו צריך יותר מאחד איך אפשר שתהיה ראיה מתנגדת וסותר ענינה:
א"כ הענין אחר כבר הוא מוסכם אצל החוקרים שלענין רוחני לא ישיג שום מקרה שהם האיך והכמה וכו'. כי לא יאמר בו לא תנועה ולא מקום ולא מצב. ולא ימצא הבדל בין עניני רוחני רק מצד עצמותם:
וכל נפרש מוגבל ר"ל כל הפרש הוא גבול שמאחר שנמצא הפרש בין שני דברים. שיש באחד מה שאין בחבירו. זה ההפרש מגבילו מה שאינו מגיע אל הענין שיש בחבירו:
וכל מוגבל יש לו תכלית שמאחר שהוא מוגבל א"א שיהיה בכל עניני עצמותו בלתי תכלית שהרי הוא בענין הזה בעל תכלית:
וכל אשר יש לו תכלית מחובר [ר"ל בענין היכולת והתכלית וכפל דבריו להמתיק הענין. שלא יצויר תכלית באיזה ענין כלומר שענינו אינו דומה לזולתו. אם לא בעלול ועילה שהעלול מחובר מב' ענינים אחד מהותי עצמו והב' מצד עילתו וא"כ הוא מחודש בהכרח וזה נ"ל בכונת הרב] ובאמת שהמורה ביאר זה בדרך יותר מובחר. וזה שהקדים בהקדמה כ"א מח"ב שכל שהוא מורכב משני ענינים ההרכבה הוא סבת מציאותו עוד

הקדים שכל מה שיש למציאותו סבה הוא אפשר המציאות שאם לא ימצאו סבותיו לא יהיה נמצא. וכל שהוא קדמון הוא מחוייב המציאות שכל שהוא אפשר המציאות לא מוכרח לא יתכן שיעבור עליו זמן בלתי תכלית ולא יצא האפשרות לפועל ועפ"ז אמר שם שאלו היה מורכב משני ענינים היתה ההרכבה סבה למציאותו ומאחר שיש לו סבה אינו מחוייב המציאות:

כי האחדות ר"ל שם האחד:

אשר בה יאמר לכל דבר אחד שאנו קורין בה לכל דבר שנתכוון בו שהוא אחד כמו איש אחד סוס אחד:

כי האחדות קודמת לאחד בטבעה מפני שזה שהוא אחד צריך לשם של אחד אבל אין השם צריך אל הדבר שנאמר בו שהוא אחד:

כי החום שם החום:

ולולא האחדות וכו' ביאר למה שם האחד קודם לדבר אחד בטבע:

ובדידות מלשון בדד:

שאין עמה חבור כמו יסוד אחר שהוא מחובר מחומר וצורה וכ"ש שאר האחדים שהם מהרכבות רבות:

ולא דמיון שיהיה עוד דבר אחד הדומה אליו:

ולא התחבר אל דבר שיתחבר אל דבר כמותו ויהיה שנים:

ולא התפרד מדבר שיפרד משנים ויהיה הוא אחד:

כי האחדות קדמתו ר"ל בקדימה טבעית:

כקדימת האחד המניני לשאר המנין אמרו הקדמונים שהאחד אינו מספר רק שורש ויסוד כל המספרים:

כי האחד קודם לכלם לפי ששנים יש להם מה שהוא קודם להם בטבע דהיינו האחדות. וזה שהוא קדמון צריך שלא יוקדם לו שום ענין קדימה:

והוא שהרבוי והכלל ענין שם הרבה וכלל:

מקרה הנכנס על העצם והוא הכמות שעצם הדברים הרבים מתקיימים בלא המקרה הזה שהוא הכמות כלומר כמה הוא:

מדה ממדותם שכל המדות והמקריים הם נבראים:

מכל דמיון וערך ומאחר שהמקרה הוא דבר נמצא בנבראים. לא יתכן שימצא בעצם כבודו ונמצא הוא נערך אל בריותיו בעניני המקרה. והשכל מורה שאין לבורא ערך עם ברואיו:

ומן הכתוב שנאמר אין ערוך אליו (תהלים מ) ואומר ומה דמות תערכו לו (ישעיהו מ':י"ח):

אין קדוש כה' כי אין בלתך ר"ל מאחר שאין דבר שיהיה בערך קדושתו. וא"כ אין בלתי לבדו:

נלאה עיף:

וכל אחד מהם חלש הדרך הזה עיקרו לקוח מדברי המדברים שזכר המורה בס"פ ע"ה מח"א אלא שהספיק להם המופת מצד מה שהוא עיף וחלש וזה דבר נמנע בחקו יתעלה. והמורה השיב עליהם שאולי לא ניחס לא מצד זה חלישות ולאות כמו שלא נאמר שאדם חלוש מפני שאינו יכול להגביה משא אלף ככרים ואולי חיוב מציאתם הוא שיהיה שנים וההפך נמנע. ועכ"ז לא ניחס לו לאות כמו שאנחנו לא ניחס לו לאות מה שאינו יכול לברוא אחר כמוהו. או לברוא מרובע שצלעו שוה לאלכסונו אך המחבר נשמר מזה וסיים המופת בענין אחר והוא דומה לראיה הרביעית. אלא ששם עשה המופת מצד איזה שנוי וגבול שיהיה ביניהם ולא ירד לסברת התכלית רק מצד השנוי והגבול וכאן התחיל בסברת התכלית שמוכח שע"כ יש לכחו תכלית וסיים מצד הגבול והכל הולך לענין אחד אך כפל הענינים כדי לחזקם ולהכניסם בלב המעיין:

ואילו היה אפשר להיות יותר מאחד זה דרך אחר והוא הדרך הראשון שזכר המורה בפ' ע"ה מח"א בשם המדברים:

ולא היתה נגמרת יצירת הברואים ד"מ כשירצה האחד שיולד זה הגשם או שינוע ירצה האחר בהפך. וכשירצה זה שזה יהיה חם ירצה האחר בהיפך. וא"כ יתכן לפעמים שנראה שנוי במנהג הטבע:

ומי כמוני יקרא ויגידה ויערכה לי ר"ל מי דומה לי שיקרה כל הברואים ויפקוד ענינם ויערוך חלקי חבורם זה אל זה מבלי שנוי וחלוף בלתי ה' לבדו:

לעולם ה' דברך נצב בשמים ר"ל התנועה וההנהגה שבגלגלים נצבים לעולם על ענין אחד המעיד על מנהיג אחד:

לדור ודור אמונתך גם בחומר התחתון לא ימצא שנוי המנהג והטבע לדור ודור:

כוננת ארץ ותעמוד שמא תאמר שחומר התחתון מנהיג אחר לו אמר שזה לא יתכן שהרי הארץ תלוי במרכז באויר וקיומה ע"י סבוב הגלגלים במרוצה גדולה מאד סביבה וכמו שאמרו הקדמונים. א"כ ודאי שיוצר אחד ומנהיג אחד לכולם:

ומה שאנו רואים וכו' הוסיף ביאור להשלמת דבריו מצד ההשגחה בכלל העולם:

די למבין והבלתי מתעקש לאחוז בכנפות העקשות ודחיות דחוקות:

כי בהעמדנו האחדות וכו' ר"ל מאחר שבביאור האחדות אין שום קושי ודוחק:

פרק ח

שהאחד שם נגזר מהאחדות שם נגזר הוא שהשם השני דומה להשם שהוא נגזר ממנו באותיות השורש. ובקצת ענין כמו צדיק שהשם הראשון הוא צדק והוא נקרא גזירה כלומר הסכמה על שם זה. וצדיק נגזר ממנו מפני שיש בו מן הצדק אע"פ שא"א שיהיה איש שלם במדה זו כי אדם אין צדיק בארץ וגו':

מן האחדות ר"ל שאנו אומרים ד"מ אדם אחד שאין בו אחדות לגמרי מחמת הרכבתו ורבוי חלקיו. רק שיש בו קצת אחדות בערך שני אנשים:

מקרי והוא העובר כבר בארנו שענין מקרה הוא דבר שאינו צריך לענין ההוא והוא מתקיים בלעדו רק שהוא נדבק בו במקרה ולפעמים יהיה בו ולפעמים לא יהיה בו:

והוא העובר ששם זה נאמר בהעברה בעלמא בלי כוונת הדקדוק בו:

והשני עצמו קיים שהוא בעצם ונמצא עליו תמיד:

האחד מהם נראה ר"ל מובן לכל שאינו אחד באמת:

כסוג האחד כמו ד"מ שאנו אומרים ב"ח אחד. שיוכל שיהיה מין האדם או מין ממיני ב"ח או עופות למיניהם ובכל אחד מאלו המינים יש הרבה אישים:

וכמין אחד ר"ל מין האדם. מין הסוס:

הכולל אישים הרבה כל אחד ואחד מפרטי בע"ח נקרא בשם איש כלומר פרט:

וכצבא אחד חיל ומחנה:

וכאמרנו כור אחד והין אחד ע"כ המשיל בכמות המתפרד ר"ל בדבר מנין הנפרד. וכאן המשיל בכמות מתדבק כמו כור והין שמן ורבע וליטרא בשר ואף ע"פ שהוא מדובק יחד יכול הוא להתחלק לכמה מדות אחרות:

שוים בענין אחד כמו צבא אחד שכולל הרבה אנשים שוים. וכמו איש אחד שכולל הרבה חלקים שבו אשר כולם שוים בקיום ענין האדם:

והוא אחד מצד מצד שכל החלקים משלימים ענין אחד כמו צבא אחד ואיש אחד:

ורב מצד מצד רבוי הפרטים שבו:

הנאמר על איש אחד זה האיש אינו שם אדם אחד מב"ח אך שם הפרט וכל דבר פרטי נקרא אצל בעלי הגיון איש וכל אחד מצבא השמים פורטים אותו בשם איש ולפיכך כתוב כאן האי.ש בה' הידיעה:

מחומר וצורה ד"מ השמש גופו הוא החומר ונפשו הוא הצורה:

ועצם ומקרה תנועה ומצבו הוא המקרה:

ההויה והפסד שהוא נברא ויכול להיות חרב:

והחלוק והחבור כל גשם יכול שיחולק או שיחובר אליו עוד:
והפרידה לפרוד צורתו ממנו:
והשנוי והחלוף הם ענין אחד כענין שמות נרדפים:
והשתוף לשתף אליו עוד אחד עושה פעולתו כמותו ואולם מה שפירש במנוח הלבבות שמדבר בענין הרכבת היסודות ובענין שתוף הגידים והבשר הוא טעות מאחר שכאן אינו מדבר רק בפרט שאין בו שום הרכבה ושתוף רק חומר וצורה בלבד:
האחד המניני ר"ל האחד שמונה בו איזה מספר שהוא בעצמו אינו מספר שענין מספר הוא קבוץ ענינים. וגם אינו פועל הרבוי לעולם כמו שתאמר אחד פעם אחד. אחד פעם שתים וכו' והכל נשאר כמו שהיה משא"כ במספר שנים וממנו למעלה שהוא מתרבה תמיד כי שנים פעם שנים הוא ארבעה ושנים פעם שלשה הוא ששה וכן כל המספרים. ולפיכך אמרו שהאחד אינו רק יסוד המספר וסי' התחלה:
במקום יום ראשון שהיה ראוי שיאמר ויהי ערב ויהי בוקר יום ראשון:
מפני שהאחד שם לתחלה וכו' וזה מפני שאין דבר שיהיה אחד באמת רק השי"ת יתעלה. וא"כ אפשר שהושאל שם זה לתחלה שאין לפניה תחלה. וכך אמרו בב"ר שלא אמר יום ראשון רק יום אחד להורות על יחוד האל יתעלה:
וכשהוא שונה שיש עוד אחד כמוהו אז נעתק ממנו שם האחד ונקרא שני מלשון שנוי:
וכן עד עשרה וכו' ומזה ראיה ג"כ שהאחד הוא יסוד כל המספר:
אינו נכנס וכו' שא"א לראות או להרגיש המספר רק אותם הדברים שאנו מונין בו מה שאנו רואין או שומעים:
לא הויה בריאה. שנאמ' שנברא רק הוא קדמון:
ולא הפסד ולא תכלה הכל ענין אחד רק כפל דבריו לחזק הענין:
ולא יעתק הוא ענין התנועה שממקום למקום:
ולא ינוע כלל כל שנוי בין בעצם בין במקרה נקרא תנועה:
ולא ידמה אל דבר ולא ידמה אליו דבר ר"ל שאין לו שום ערך דמיון אל כל ברואיו. שאתה אם תאמר ד"מ גרגיר חול א' נגד גלגל העליון ומלואו אע"פ שזה בתכלית הגודל וזה בתכלית הקוטן. עכ"ז יהיה דמיון אחד לשניהם וערך זה אל זה ואפשר להוציא כמה הוא בערכו. ואין הפרש ביניהם רק בגודל וקוטן. אבל נגדו יתעלה לא יעורך שום מדה כמו שלא נוכל לומר ערך קול זה נגד ציור הזה:
שרש לכל מתרבה והמציא כל הענינים אשר הם מתרבים:
שתכנס ההויה וההפסד עליו ר"ל שיהא בכחו הויה והפסד:

וכל מה שתכנס וכו' פי' כל מה שבכחו להיות הוה ונפסד ע"כ הוא משתנה מצד העצם שהשנוי ההוה בעצם הוא ההויה והפסד וכמ"ש המורה בראש ח"ב הקדמה ד':

והשנוי כנגד האחדות שדבר שיש לו שנוי ע"כ יש בו שני כחות כח על הדבר שהוא עתה וכח על הדבר שיכול להשתנות אליו וזה סותר האחדות:

כי הוא קודם והתחלה לזולתו כצ"ל. ור"ל שמאחר שמתנאי האחד הוא שיהא התחלה לזולתו אחריו:

וזה מחייב לו הרבוי פי' מה שמקבל שנוי מחוייב לו הרבוי:

וכן הדמות במתדמה מקרה ר"ל שאם נאמר ד"מ ראובן דומה לשמעון יהיה זה הדמות שאנו מדמין בו ראובן. מקרה קרה לראובן שהוא דומה בדבר זה:

וכל אשר ישיגנו מקרה מתרבה ר"ל כל דבר שיש לו מקרה הוא נקרא רב מאחר שהמקרה הוא דבר נוסף על עצם הענין ההוא:

והאחד האמת וכו' ר"ל מאחר שכבר הנחנו שהוא אחד האמת ודאי שלא ידמה אליו דבר שא"כ היה בו מקרה הדמות והרי הוא מורכב מעצם ומקרה וא"כ אינו אחד:

ואם יאמר אומר שהאחדות באחד האמת מקרה פי' שיש להקשות שאיך אנו אומרים עליו שהוא אחד האמת הרי אף זה הוא מקרה והוא ממין המספר המשיג להנמצאות הגשמיות והם מקבלים מקרה האחד והשני וכל המספר וא"כ האחד באחד האמת הוא ג"כ מקרה ודבר נוסף על עצמותו והוא רבוי ג"כ:

נאמר כי ענין האחדות באחד האמיתי וכו' פי' שבענין האחד שאנו קורים אותו אין כונתנו להוסיף לו תואר על עצמותו אך כונתנו שאינו שנים ועיין במורה פנ"ז מח"א:

אפיסת הרבוי סילוק כמו כי אפס כסף (בראשית מ"ז:ט"ו):

פרק ט

אך הראיה הוסיף לבאר הראיות על הבורא יתברך שהוא אחד האמת נוסף על מה שביאר בפ' ז' שהוא אחד. וכאן חזר לבאר הראיות שהוא אחד האמת:

לא תגמר הויתו ענינו:

בהשתתף חלקיו קבוץ כל אחד מחלקים:

ועיקר השתוף האחדות יסוד השתוף הוא האחדות שמן האחדים נתקבץ השתוף:

לא יתכן מציאות המחובר פי' שלא נקרא דבר מחובר רק מצד שאפשר שיתחלקו חלקיו:

עילת כל מתרבה בלתי מתרבה בראש ההתחלות ר"ל שראש ההתחלות כולם א"א שיהיה מתרבה שא"כ היה קודם אליו האחדות וכבר אמרנו שהוא ראש התחלות:

וכיון שהיו העילות מגיעות בתחלתן ר"ל זה עלה לזה וזה לזה וא"א שילך כן בלתי תכלית. וע"כ יהיה עילה שאין לה עילה:

ונמנע שיפעל הפועל בעצמו ר"ל שעילה זו אשר הוא החחלה ודאי שהיא קדמונית שאין הדבר עושה עצמו:

לא היה אפשר שתהא עילת האחרות והרב כמו כן רב ואחדות כמוהו שא"כ כבר היה חייב שיקדים אליו האחדות וכבר הנחנוהו קדמון שאין קדמות לפניו. וע"כ שהוא האחד האמת:

וכבר הקדמנו וכו' לחזק הענין צירף הראיה הנזכרת בראש פ' ז' אלא ששם ביאר מצד הנראה בחוש מעניני הנבראים איך מנהגם בעילותיהן וכאן ביאר מצד קדימת האחד:

ומן הידוע עוד זו ראיה בפני עצמו:

ואין לו העתקה ממנו כי אם בהפסדו פי' שלא יבוטל ממנו דבר זה אם לא שיתבטל עצם הדבר ההוא:

והוא באש עצמי קיים לדעת רוב הקדמונים החום באש אינה צורתה העצמית רק איכות נמשכת מצורתו. וכן הלחות במים וכן הוא ברוח חן פ"ז. ואולי אע"פ שאינו צורתו עכ"ז נקרא עצמותו מפני שא"א שיתפרד ממנו החום כל עוד שהוא אש:

נאצל עליהם וכו' לשון הפרשה ושפע כמו הלא אצלת לי ברכה:

וכן שאר כל ההויות כמו ד"מ בגד שחור שהשחרות בו מקרה שנאצל עליו השיחור שהוא שחור בעצם:

ועל ההקשה הזאת כלומר ההקש הזה ר"ל הדמיון:

ננהיג דברינו נבאר דברינו:

והעצמים כמו עצם כ"א מהיסודות הארבעה:

והגרמים העליונים עצם צבא השמים. וגרם הוא לשון עצם הדבר. כמו וישימו תחתיו אל גרם המעלות (מלכים ב ט':י"ג):

והגופנים הרוחניים הם מלאכי מעלה:

מפני שהוא כולל דברים וכו' כמו סוג אחד ד"מ סוג בעלי חיים שנקרא אחד מפני שכולל כל בעלי חיים מחמת שיש לכולם דמיון החיות. וכמו יסוד אחד שכולל חומר וצורה ונקרא אחד מפני שהם מחוברים להשלים ענין אחד דהיינו היסוד ההוא:

נאצלת מענין האחד האמת ר"ל נשפעת מאחד האמת ואנו קורין אותו אחד לשבר את האוזן בלבד בדרך העברה וגוזמא:

והדמיונים הדמיון הוא ערך אחד בין שני דברים כי כל שני דברים אשר לא יצוייר הערך בין שניהם לא יצוייר להם דמיון. וכן אם לא יהיה דמיון ביניהם לא יצוייר להם הערך.

ד"מ שאתה לא תאמר זה החום דומה לזה השחרות. כמו כן לא תוכל להעריך ערך זה החום בערך זה השחרות. ולא ערך זה הקול בערך המתיקות. אבל כל דברים שיפול ביניהם הערך כמו שתאמר ערך גודל גרגר חרדל בערך גודל גלגל העליון אע"פ שזה בתכלית הגודל וזה בתכלית הקוטן. עכ"ז שניהם נכללים תחת המדה בכמות הגשמיות יהיו א"כ נקראים דומים זא"ז לפי שאין ביניהם הפרש רק בגודל וקוטן. ולפיכך כל המדות והתארים שאנו מייחסים לאל יתברך כמו חי יכול וחכם. אין ערך ואין דומה להחיות והחכמה שאנו מכנים בהם לברואיו אבל נעלה ונשגב עד שאין בין תאריו ותארי ברואיו שום דמיון כלומר ערך כמו שאין ערך בין מראה הצבע לטעם המתיקות ועוד יותר נעלה והבן זה:

רבות עשית אתה ה' אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו אין ערוך אליך ר"ל האל יתברך רבות עשה בנבראיו ויצוריו:

נפלאותיך ומחשבותיך ר"ל גבורותיו וחכמותיו ויכלתו נאצל אלינו עד שכל המדות אצלו ית' בעצם אין ענין נוסף עליו ורק נאצלו ונשפעו אלינו במקרה ואף זה בלי שום דמיון וערך כלל וכלל כי המדות שאנו קורין לברואים בשם חכמה או גבורה אינו ממין הגבורה והחכמה שאצלו ית' אבל הוא בענין אחר לגמרי וזה אומרו אין ערוך אליך:

ואל מי תדמיון אל וגומר אף זה ודאי שאין כונתו שאין דבר דומה לו בדמיון גמור כי פשיטא שאין הצורה דומה ליוצרה. אבל כונתו ג"כ על הדמיון מצד הערך וכמו שמסיים ומה דמות תערכו לו:

אין כמוך באלהים וגו' פי' שאף בגדודי מעלה והמלאכים אין ערך ואין דומה אליו יתעלה וכל השבחים הם אצלם במקרה:

מאין כמוך ה' גדול אתה וגדול שמך בגבורה רצונו לומר שהגדולה והגבורה שאנו מכנים לאל יתעלה אינו דבר נבדל ממנו כמו שהוא נבדל בשבחי הנבראים ואינו נוסף עליו אבל הוא גבורתו אחד ונאמר בו בעצם ועל כל הנבראים במקרה (ועיין במורה פנ"ז מח"א) וזה אומרו מאין כמוך וגו':

פרק י

אך באור המדות וכו' לאחר שהביא הראיות על שהוא אחד האמת. חזר לבאר שאין בו שום רבוי מצד תארי השבחים והמדות שאנו משבחים האל יתברך והנמצאים בכתובים. וכבר נתחבט המורה בפירושם בפ' נ"ו נ"ז נ"ח מח"א והמחבר תפס דרך קצרה:

המושכלות שהשכל מחייב לתאר אותו ולשבחו בהם:

כפי רוב הברואים והטובות הכוללות אותן פי' השמות והמדות שאנו מכנים לאל הם לפי רבוי הברואים וטובותיו הכוללים כל ברואיו ועפ"ז אנו מתירין עצמנו לקרוא אותו בשם מדה או שם וכמו שיתבאר לפנינו:

עצמיות שאנו קורין אותו כן מחמת עצם כבודו:

ופעליות שאנו קורין אותו בעבור פעולותיו:

וטעם אמרנו עצמיות כלומר ופירוש עצמיות:

מדות קיימות אף קודם שברא עולמו היו המדות האלה נאותים לו וכמו כן אחר חורבן העולם המה נאים לו:

והטעם שאנו מספרים ר"ל שהמדות האלה לא נאמר שהם ענינים נוספין על עצמותו יתעלה ומחייבין הרבוי באחדותו שאין הדבר כן שאין כונתנו רק להורות על ענינו ואמתתו וכו':

מפני שהראיות פי' מצד הראיות אנו אומרים שיש שם דבר נמצא היוצר הכל והוא כדי להרחיק ההיפוך ממנו וכמו שאומר בסמוך:

לא מתרבה שאינו אחד הבלתי אמתי וזה כונת שם אחד:

לא נעדר וזה פירוש שם נמצא:

ולא מחודש והוא פירוש שם קדמון:

מחייבת שאריתם שתי המדות הנותרות:

כי הנעדר כלומר דבר שאינו נמצא:

לא יהווה ולא יפסד שכל הוה ונפסד משתנה וכל משתנה אינו אחד האמת וכמו שבארנו בפ' ח':

המציאות התמידית שיהא נמצא תמיד:

נאותה לדבר מרוצה ונכון:

מה שראוי לו כלומר ביאור הדבר שראוי לו מדת האחד מפני וכו':

אחר האפס אחר שלא היה:

מפני הקדמת האחד לו וכמבואר בפ"ח:

ולא הכנסת המקריים עליו כלומר שמותיו ומדותיו שאנו מספרים אותו בהם אינם מקריים ולא רבויים אצלו:

מפני שהענין וכו' והכל אחד:

להליץ לדבר בעומק שפה ובלשון נקל:

במה שאנו מדברים כלומר בכח כל הלשונות לא הונח מלה יחידית שתורה על כל זה ממה שהוא מובן לכל בני אדם:

מצד קוצר כח מליצת המספר הנה ודאי שאין בכלי בשר ואברים גשמיים לחתוך מלה רוחניית. לפיכך א"א שיבטא אותו הל' כאחת כמו שיבין אותו השכל בסקירה אחת:
ריחוק שכנגדם ממנו כלומר לדחות ההפוך:
השוללות במדות הבורא יתברך כלומר מה שאנו מספרים בו יתברך לשלול ממנו מדת הנבראים שאין ערך אליו:
אמתיות מן המחייבות כלומר מן המדות שאנו מתארים אותו ית' ד"מ חי חכם יכול. אם תהיה הכוונה לשבח שהוא חי ושהוא חכם ושהוא יכול. נראה ח"ו כאלו לו תואר וערך לברואיו שהם חיים וחכמים ויכולים. ותשיגנו מקרה וכאילו החיות והחכמה והיכולת שבו ית' ממין אחד עם החיות והחכמה והיכולת שבברואיו ואע"פ שהוא יותר חלש ויותר מועט מאד מאד עכ"ז יכללם הערך ובאמת שאין הדבר כן וכמה שבארנו למעלה. אבל כונת השוללות ודאי שהיא אמתית שאנחנו נספרהו במדות לשלול ההפך:
ממדות העצם הם המדות המשיגים לעצם הנבראים. וא"א שיפול עליו יתברך שם העצם שנראה שיש לו חלילה דמיון וערך אל עצם ברואיו וכ"ש שלא נאמר בו מקרה שהוא שנוי מה שהוא מרומם ונעלה ממנו:
הרחקת שכנגדה כלו' ההפך:
אך המדות האלהיות עד כאן דבר מן המדות המושכלות שהשכל מחייב לתאר אותו בהם. וכאן חזר לבאר המדות אשר אלמלא מקרא כתוב א"א לאמרם. וכמ"ש בגמרא השתא האל הגדול וכו' אלמלא לא אמרם משה וכו':
כדי שנקבל עבודתו בכדי שיבינו הקטנים והנשים ואשר אין יכולת להם לעמוד על אמתות ענייני הבורא בשמותיו. יקבלו עבודתו כפי הבנתם אשר אפשר:
דמות הוא שדמה צלם האדם אליו יתברך:
וצורה גשמית שיחס אליו יתעלה פה ועינים וידים ושאר אברי הגוף:
אשר לא נשא וגו' הכתיב נפשו בוי"ו והקרי הוא אשר לא נשא לשוא נפשי וקאי על הש"י שלא נשבע לשוא בה' יתברך וכפי' רש"י שם. ומלת נפש ודאי שלא יאמר על הש"י רק דרך העברה. ויש עוד מקרא יותר מבואר נשבע ה' צבאות בנפשו (ירמיהו נ"א:י"ד). וגם בתורה ולא תגעל נפשי אתכם (ויקרא כ"ו:י"א):
שיקיים מציאות הבורא היינו בהתחלת הלימוד בטרם שיעמדו על אמיתת ענינו:
כפי כח בינת השומע כפי מה שיכול השומע להבין וכמה שאמרו חז"ל דברה תורה כלשון בני אדם:
כדי שיפול הענין כדי שיבין עבודת ה' בלבו לכל הפחות ע"ד הגשמי:
ע"ד הקרבה לקרב הענין אל השכל:

ומליצת הספר שא"א לכתוב ביאור מושכל ורוחני כי אין לנו מלה מורה ע"ז. רק בע"פ אפשר שנוכל להבינו בריבוי אמרים והסברות:

והמשכיל הנלבב כלומר איש חכם אשר לו לב מלשון ואיש נבוב ילבב (איוב י"א:י"ב):

קליפות המלות מלבוש הדברים:

והכסיל הפתי כלומר בשביל כן דברו הכתובים בלשון גשמי כדי שיועיל גם לכסיל ופתי כדי שאף הוא ישתדל לעבוד את בוראו כפי מה שיכול להבין:

שאין האדם נתבע שאין האדם נענש:

אלא כפי יכלתו ר"ל כשאין עושה מה שביכלתו וכחו לעשות:

וכחו וממונו שאפשר לו ללמוד ע"י פיזור כספו ואינו לומד שאז הוא נענש על זה:

ואלו היה נוהג הספר כלו' הנביאים בספריהם:

רוב המדברים בני האדם:

כי הדבר שיובן ממנו בא לישב שלא יקשה עלינו וכי מפני השוטים שקלקלו יושלך האמת ארצה. לזה אמר שאינו מזיק כלום למשכיל:

בארוחתו ארוחה הוא שם סעודה הנהוגה דבר יום ביומו כמו וארוחתו ארוחת תמיד (מלכים ב כ"ה:ל'):

ואם תתחלק אמתת עצם כבודו כלומר אע"פ שיתחלקו בני אדם בהבנתם שהכסיל יאמין על פשוטו והחכם יבין מן מעט הרמזים שביארו הכתובים למשכיל להפשיט קליפות הדברים. עכ"ז זה אינו מפסיד כלום שעכ"פ כולם את קדוש ישראל יעריצו כל אחד לפי הבנתו:

וכן נאמר בכל ענין דק וכו' פי' שלסבה זאת לא נכתב בתורת האלהים גמול ועונש. לפי ששכר הטוב א"א להבינו לכסיל ופתי והבוערים בעם לא יבינו תענוג רוחני רק גשמי וכמו כן העונש הגשמי. לפיכך דברו הרבה כתובים על שכר ועונש גשמי ורמזו במעט ענינים על שכר ועונש רוחני:

אל שם הבורא כלומר שמו האמיתי כפי שהוא. מה שאין יכולת בנו לבטא אותו על האמת:

זולתי שמו הגדול פי' השם המגיע לנו מצד גדולתו וגבורת כח מעשיו:

שנה שמו במקומות רבים כמו שם הויה להורות שהוא היה הוה ויהיה. ושם אדני שהוא אדון הברואים ושם אלהים שהוא תקיף ובעל יכולת. ושם שדי שהוא משדד המערכות וכיוצא בזה מתארי שמותיו בצירוף שמים וארץ. להורות שאין אנו מבינים אמתית שמו לגמרי ורק נראה אותו כפי המובן לנו ממציאותו ומעשיו:

בלתי שמו ומציאותו כלומר השם כפי מה שהוא ומציאותו שהוא נמצא והיה והוה ויהיה:

כי הוא נודע אלינו מן הצד פי' מצד שאנו רואים השמים והארץ ומלואה אנו יודעים שיש בורא שבראם. וכמאמר הכתוב שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה:

ומציאותו נודע אלינו פי' וכן צירוף שם כבודו אל אבותינו גם כן מטעם שנודע לנו עפ"י קבלת אבותינו:

בעבור התיחדם בעבודתו שהם היו יחידים בעבודתו:

לא היה נודע אלינו בזולתה לא היו תולים אלהותו באבותינו ובשמים ובארץ וברוחות כל בשר:

מדברים כמו אבותינו:

ושאינם מדברים השמים והארץ וכל צבאם:

אהיה שלחני אליכם ופירש המורה בפ' ס"ג מח"א כי אהיה שם נגזר מן היה כלומר מחוייב המציאות. וכפל השם באמרו אשר אהיה לומר שאין שום תואר לו עוד הנוסף על מציאותו כאלו אמר הנמצא אשר הוא נמצא דהיינו מחוייב המציאות והודיעו ית' הראיות והמופתים אשר יגיד לזקני ישראל לבאר מציאותו:

המלות האלו וענינם איך שיובן אמיתית מחוייב המציאות והמופתים:

מדרך אותות פעולותיו מצד הראיות והמופתים:

ומפני שהיתה השגתנו לכל נמצא כלומר בירור הדבר על כל נברא שהוא יש ונמצא:

הרגשותינו הגשמים שאנו רואין או שומעין וכיוצא בזה מהחמשה החושים:

שער הראיה שאנו משערים בראיות שכליות:

כקיום השגתנו יתקיים ויתברר אצלו כאלו ראינו או שמענו:

מצד ההגדה האמתית והיא קודמת לפי עניני בני אדם קודם שישלמו במושכלות. וגם לחלושי שכל:

הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט כאן כלל מידיעת מציאותו מצד כל פעולותיו ותיקון כל הנבראים והיצורים והתקשרות העולמות כולם בצדק ובמשפט וכענין שזכר המחבר בפ"ו:

ואמר עוד כלומר עוד מצאנו שמשה ע"ה עצמו תלה ידיעתו מצד פרטי מעשיו. והוא גבורותיו ונוראותיו. ועושה משפט יתום:

ואמר הוא יתעלה שוב מצאנו תארים ומדות אחרות וכל זה מפני שאנחנו לא נוכל להשיג אפילו החלק הקטן שבקטנים מחלקי שבחיו:

משל למלך וז"ל המורה פ' נ"ט מח"א לא אמר משל למלך שהיו לו אלף אלפים דינרי זהב ומקלסין אותו במאה דינרי זהב שהיה מורה זה המשל על ששלמיותיו ית' יותר שלימות מאלו השלמות אשר יוחסו לו רק הם ממינם. ואין הענין כן כמו שבארנו במופת. אבל חכמת זה המשל הוא אמרו דינרי זהב ומקלסים אותו בשל כסף להורות שאלו אשר הם אצלנו שלמיות אין אצלו ית' ממינם דבר אלא כולם חסרון בחקו כמו שביאר ואמר בזה המשל והלא גנאי הוא לו עכ"ל:

מן הצד הזה אשר הקדמנו ר"ל מצד עצם כבודו:

כאלו אינו נפרד ממך שהידיעה מצד השכל היא יותר ברורה וקשורה בנפש יותר מן הידיעה אשר מצד ההרגשות. כנודע למחקרים:

היודע את הבורא דעת יתירה כלומר שכל עוד שיודע יותר הוא נבהל על עצמו ויודע מיעוט הבנאו בו בעצם כבודו:

החכם שבבני אדם בדעת הבורא ר"ל בשלילות הגשמיות ותארי המדות:

ומי שאינו יודע אותו הוא סבור שיודע. שהבנתו הוא ע"ד הגשמה או תבנית ודמות:

אמר לו בצפיה הבטה בשכל. מלשון צופיה הליכות ביתה (משלי לא) כלומר שאינו נמצא במקום. ורק מצד השכל אנו יודעים מציאותו שהוא עכ"פ נמצא:

לא שאלתיך זה כלומר על המציאות שהוא בשכל. אבל שאלתי אנה הוא חוץ לשכל ואיה מקום כבודו:

שמורות על המדות הראויות לגברא שהוא האיכות והמהות והמקום. ואע"פ שבענין המהות והאיכות התרנו לנו לפרש שהוא אחד ושהוא מלך גדול כפי אשר יביא הצורך להודיע מציאותו בפני הבלתי מבינים והכסילים עכ"ז על המקום אין לנו בזה ענין שנפרשהו בפני הבלתי מבינים ולכן השבתי שהוא בצפיה שהמשכיל יודע שזה דבר שא"א שיקיף אותו השכל ודי לנו שנשיג שהוא נמצא:

אנה אמצאך כלומר שאינך נתפס במקום כלל:

אך אנה לא אמצאך שמצד הרוחניות וחיות כל היצורים והנבראים נתבאר לנו שאין דבר ריק ממנו:

השתדל לחקור על ענינו כלומר הראיות המלמדות שהבורא נעלה מכל תואר ודמיון שאינם רק מקריים לברואיו:

על דרך הקירוב שאין ערך ואין דומה אליו וא"א להמשיל אליו שום דבר רק הוא כדי לקרב הדבר מעט אל השכל להשיגו דרך הרוחניות:

לא מראה ולא ריח וכן לא נשיג ממנה שום תפיסת מקום שאע"פ שהיא מלאה כל הגוף אין לה שום מקום גשמי. ומה שאנו אומרים שמשכן הנפש בלב או במוח אין זה רק על התחלת השפעתה. אבל ודאי שאינה שוכנת שם במקום כי הלב כולו אין מקום ריק בו מבשר ודם ועורקים וכן המוח:

אם הדברים יגעים וכו' מלשון עיף ויגע כלומר שאין אנו יכולים לעמוד על ענין הנפש:

לרהות ולירא לרהות ענין פחד ורעדה כמו אל תפחדו ואל תרהו (ישעיה מד):

כמו שאמר קצת החכמים כצ"ל. והוא בן סירא:

מי שלא חס על כבוד קונו שתוקע עצמו להבין בו יתברך מה שאין ביכלתו להבין:

לספר גבורתו להוסיף לו תארים ושבחים לפי שכלו האנושי הפחות והחלוש. או לשלול התארים בפני ההמון:

ויך באנשי בית שמש כי ראו בארון ה' כי הרסו להתקרב אל הארון ובקשו לראות ולדעת ענין קדושתו ומהותו:

להסתיר סורו הוא שלילות התארים והמקרים בפני ההמון. כי מפני חלישות שכלם והעדר למודם לא ישאר אצלם שום דבר שיוכלו להאמין בו:

והרעיון רעיון הוא גם כן ל' מחשבה כמו רעיון רוח (קהלת א):

והזמם הדמיון. והוא כח המצייר בנפש מוחשי הגשמיים אשר השיג אותו האדם בחושיו החמשה. אף אחר שנעלמו ממנו מצייר אותם המדמה על תכונתם וכמותם כפי אשר ראה ושמע אותם או השיג אותם בריח או בטעם או במישוש:

עד גבול ידוע כלומר לכל אחד למוחשי הגשמיים יש גבול ידוע עד כמה יהיה עדיין מורגש. והוא לפי ערך גודל וחוזק המוחש ולפי מרחקו מן החוש:

ואם הם נמצאים אע"פ שאפשר להשיגם בענין אחר והיינו בחוש השייך לו:

לא יושג בזולתו ד"מ הזכרון לא ישיג כח המחשבה והעיון וכן הדמיון לא ישיג העיון והזכרון:

מה שהוא קרוב אליו פי' שהוא אפשר להשיגו באחד מה' החושים הגופניים או מחושים הנפשיים כמו הזכרון והדמיון והמחשבה שהוא מושכל ראשון:

בדרך הראיות המורות עליו ר"ל שהשכל יבנה לו ראיה ע"פ חושים הנפשיים וילוי ממושכל למושכל עד גבול ידוע שאפשר שיספיקו לו החושים האלו והקדמות הלקוחות מטבע המציאות המושגים לחושים:

ורחוק מכל רחוק מצד עצם כבודו לפי שאין לחושים הגשמיים אף הנפשיים שום מבוא ודרך בבנין הראיות עליו:

תהיה מציאותו נעדרת ממנו כלומר יחשוב ח"ו שאינו כלום:

כמו שספרנו מהעדר המוחש הגשמי וכו' כאן צירף שני הענינים ביחד. והוא שרוצה להשיג המוחש בבלתי החוש המוכן לו. וגם שמבקש להשיג המוחש אחר שכלה גבולו כי בהשגת עצם כבודו שני אלו הדרכים נאמרים בו שרוצה להשיגו אחר כלות גבול ותכלית שכל האדם. וגם שעיון שכל הנברא אינו מענין השגה זו כמו שירצה להשיג השמע בחוש הראות שיש מקום להשיגו בחושו ומכ"ש כאן אין שום דרך להשגה זו ויותר עמוק ויותר רחוק הרבה מהחפץ להשיג השמע בחוש הראות:

אנחנו צריכים שנעמוד שנפסוק מחשוב בעצם כבודו:

ולא נבקש במחשבותינו לדמותו לערוך לו ערך עם ברואיו:

ולא ברעיונינו לשום לו תבנית לשער בו אחד מגבולי הגשמיות כמו אורך ורוחב וגובה ועומק או לתאר אותו כתאר הגשמיות והגופים:

הוא ענין זולתו דבר אחר לא הוא יתברך. ונמצא שעובד לאל אחר:

דבש מצאת אכול דיך פן תשבענו והקאותו והוא כינוי ללמוד הנסתר שלא ילמוד ויעיין רק עד גבול שאפשר לו שאל"כ מקיא אף אשר למד כי לא ישאר שום אמונה אצלו:

ואחר יעמוד אחר שהגיע לגבולו יכלה ויפסוק כחו:

צליל רעש והשמעת קול באויר ודפיקתו בגוף האדם. מלשון צליל לחם שעורים (שופטים ז):

וזה הדבר נמנע שנוכל להשיג זה בשכל. וא"כ מה שאנו מדמים הוא שקר:

להשיג השמש מצד אורה לפתוח לו חלונות מאירים בביתו:

יעמוד על מציאותה יודע בודאי כי שמש בעולם:

מצד עגולה כלומר מצד תואר גופה:

ולא יהנה מן השמש אז אפילו מאורה אינו יכול ליהנות:

נפקד שכלנו נחסר כמו לא נפקד ממנו איש:

עין השמש מראה וזהר השמש כמו עין הארץ:

ענין הפשיטות להפשיט התואר הגשמי מן השמות אשר דברו הנביאים:

אלא כפי בינת מי שנתנו להם כלומר הלבישו כבודו ית' ושמותיו במאמרי הגשמה מפני קוצר דעת המקבלים התורה כסיל וחכם יחדו:

לא כפי מה שמליצין בו על המדבר אליהם כלומר לא שנתכוין הכתוב לדבר בערך כבודו יתעלה שהוא נעלה ונשגב עד מאד מאלו התארים אך לאי דברה התורה רק כלשון בני אדם בכדי שיוכלו הם להבין:

שמביאתה לשתות יותר וכו' מחמת גסות חומרה והעדר הבנת הלשון מבינה השריקה יותר מדבור הצח:

וחנותו מלשון וחנותי את אשר אחון:
אך מפסידות היחוד בסוף השער חזר לסיים בענינים המפסידים היחוד אשר צריך שנזהיר מהם:
מהם לשתף הבורא שנאמין בו תואר אשר ימצא לברואיו:
מהם בהנחת הרבוי בהאמנת אלהות יותר מאחד. או שלא יאמין באחד האמת וכמבואר בפ"ח:
בעבודת הצורות שעושין צורות גשמיות. וחושבים להוריד עליהם שפע הרוחניות:
והוא החונף בעניני הדת לבני אדם שמשתף שם שמים וכבוד בני אדם:
וקבולם מתחלק ברב ובמעט בחזק ובחלש המקבלים אותו הענין יש הפרש בין המקבל הרבה ממנו למקבל מעט ממנו. ובין שיש בו כח חזק לקבלו ובין החלש באותו כח. וכמו כן האומר שעמד על היחוד בלמוד דף אחד הוא מפני שהכרתו חלושה ואינו נהנה מן עניני היחוד הרמוזים בתורה רק כמו שיהנה הסומא מאור השמש וכמו שמפרש ואזיל:
והתבונות הזכות הבנה זכה:
השכל השלם הנמלט מכל פגע כבר אמרו החוקרים שמי שהשלים שכלו במושכלות כפי הצורך מובטח לו שלא יכשל עוד בשום טעות ונטיה מן האמת:
וילטוש שכלו מלשון צרוף והסרת הסיגים כמו לוטש כל חרש נחושת (בראשית ב):
תועלת גדולה וכוללת כולל כל עניני התורה והיראה:
שמקוים הארוכה הרפואה תתקיים:
והמשיל החכמה והמוסר בעץ החיים לתוספת באור כתב שלא בלבד שחכמה מועלת לרפאות עיני השכל אלא שהוא סם חיים לכלל הגוף והנפש. וה' אלהינו יאיר עינינו במצפוניו יחיינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו:
נשלם השער האחד. בעזרת ה' אחד:

שער שני - שער הבחינה

הקדמה

פרק א IGNORE

והיתה הבחינה בחינה ל' נסיון כמו ה' צדיק יבחן (תהילים י"א:ה'):
הדרך הקרובה והנתיב הסלול. הדרך הוא בשיעור רחב. וכמה שאמרו דרך הרבים ד' אמות והוא כבוש וידוע לרבים. אך יש בו חסרון מחמת רחוקו שא"א לצמצם דרך רחב בקרבות מחמת מכשולי הדרכים ויערות וסלעים. אמנם הנתיב שהוא רק ברוחב מהלך אדם אפשר שיהיה יותר קרוב הרבה כשיהיה רק השיעור הקצר הזה סלול מפחתים

וברקנים. אך הוא אינו נודע לכל ואינו סלול כ"כ מחמת שאינו כבוש כדרך הרבים ואפשר שיכשל בהילוכו ויתעה בדרכו שאינו רק למכיר אותו היטב. וכענין הזה נמצא בעבודת השם שני פנים. הא' מהם כבוש לרבים ונודע לכל ולא יפול בו הטעות כמו מצות האברים כולם שהכל בקיאים בעניניהם. אמנם חובות הלבבות הנמשכות אחר ידיעת אמתתו ית' נדמו לנתיב עם שהם קרובים ועליהם נאמר כי קרוב הדבר בפיך ובלבבך לעשותם עם זה אפשר שיתעה בהם ויפול באיזה מכשול על כן הזהיר שיהיה סלול ומנוקה ממכשולות ויהא נזהר להבר אל מעלת הדרך הקרובה ואל מעלת הנתיב הסלול. הסלול. כמו ואורח ישרים סלולה (משלי ט"ו:י"ט):

לדעת אמתתו לדעת אותו על האמת:

אשר בראנו לה כלומר אשר בחרנו וברנו לה. כמו ובראת לך שם בארץ הפרזי (יהושע י"ז:ט"ו) בראש דרך עיר ברא (יחזקאל כ"א:כ"ד) ועי"ש פירש"י ורד"ק:

והאלהים עשה כלומר ממעשה אלהים נלמוד ליראה אותו:

ואם הן פי' אע"פ שהטובות מגיעים בדרך כלל אל הנבראים כולם אינה נחסרת משום נברא. עכ"ז רוב בני אדם עורים ואינם מכירים במה שעליהם מטובות האל:

והתאוותם מה שלא יגיעו ממנו תמיד חושקים להשיג יותר מה שא"א שיתמלא תאותם לעולם. וכמאמר חז"ל אין אדם מת וחצי תאותו בידו:

והתעלמם מהביט שוכחים להודות הבורא על מה שהיטיב להם כבר. לפי שהטוב אשר השפיע עליהם הבורא לא נחשב בעיניהם למאומה בערך התאוה אשר הם מבקשים להשיג עוד:

עד שהם חושבים מטבע בני אדם לחשוב שכל הטוב אשר הוא רואה ברעהו גזול הוא מאתו ושהכל ברא ה' לכבודו:

ומה שהגיע אליהם ממנה ר"ל מה שיגיע לאחרים מן הטובות:

רעות מוצאות אותם הוא רעה להם שאחרים יראו בטוב הראוי אליו. או ר"ל ומה שהגיע אליהם מן הטובה אינם מכירים אותם לטובה אדרבה חושבים לרעה מה שאלהים חשבה לטובה. והוא יותר נכון:

ולא יבינו אל פעלות ה' המטיב בהם אליהם שעדיין הרבה עליהם מטובת האל:

רשע כגובה אפו וגו' לגודל גאות רשע שחושב שלו לבדו נתנה הארץ וכל פועל ה' למענו בל ידרוש להכיר טובות הבורא שעליו כי מצער היא בעיניו. ולכן אין אלהים כל מזמותיו. בכל מחשבותיו אין שום הודאה לאל הגומל אותו טובתו. כי הבחינה קרובה אל בירור מציאותו כאמור לעיל:

ועיר פרא חמור קטן מדברי:
בטובות האלהים העודפות הולכים ונוספים הטובות עליהם בתמידות:
עצמיות להם שהם להם כמו ענין העצם אשר בכל דבר שא"א שיסור ממנו אם לא שיבוטל הדבר ההוא ממה שהוא:
יסכלו טובות הבורא עליהם כלומר יהיה סכל מטובות הבורא הקשורות עליו מעודו. ולא הכיר מעולם העדרם וברעה אשר תמצא אותו אלולי הם. וכמאמר החכם אלולי החשך לא היינו יודעים מעלות השמש:
עד שהשכיל אחר שנתגדל:
על אסיר אדם תפוס ביד שונאיו:
תרגלתי לאפרים וגו' מעודם הטבתי להם. קחם על זרועותיו. כמשל התינוק עד שלא הכירו שמאתי רפואת הרעות שהגיעו להם:
מפני מה שמוצא אותם ר"ל שיש בני אדם אשר באמת רעות ופגעים משיגים אותם יותר על זולתם:
הנסיון כמ"ש למען ענותך ולנסותך לדעת את אשר בלבבך (דברים ח':ב'):
והמוסר להכניע גאותי ורום לבבו:
ושכחו כי הם וכל אשר להם כלומר הממון והבריאות שהיה להם מקודם היה הכל בחנינת הבורא וחסדו עליהם ולמה נפלו פניהם בהפסדם. וא"כ ודאי הרעות שהגיעו אליהם הם ג"כ לטובתם לפי שגזרה חכמתו שיולד מזה תועלת אליהם:
ולא שבחוהו בהגלות חסדו עליהם מאחר שהם חשבוה לרעה. ואלהים חשבה לטובה להם:
להתחכם עליו במעשהו ר"ל מאחר שאינם יודעים שה' דיבר טוב עליהם ולהטיב להם באחריתם הביא עליהם הדבר אפשר שיפלו ברעה במה שישתדלו להסיר מהם הדבר עד שיאמרו לפי סכלותם כי הרע הוא יותר במציאות וכאלו כך נבראו לעמל ולצער והרע נמשך במקרה מצד טבע הבריאה ח"ו אשר ברא אלהים לעשות להנאתם ולטובתם:
ורב צערם נתרבה צערם:
וגם בדרך כשסכל הולך וגו' ר"ל גם מה שהסכל משתדל להתחכם ולבקש תחבולות להסיר מעליו הנזק. לבו חסר הוא נופל ביותר סכלות עד שנראה שאין לו לב כלל. וכאלו מכריז בפני הכל איך שהוא סכל. וכן פירש"י בקהלת:
כי כמה טובות וכו' חסרון הכרתו. מאחר שאינו מכיר בטובתו מבקש תחבולות רבות לדחות אותה. עד שמערבב ומבלבל טובתו:

בענין ההערה ר"ל בבחינת מה שמעוררים את האדם לעבודת בוראו ומכונים להנהיגו בדרך טובה כמו הדרבן לבקר:

ודמה אותם ר"ל שדמה דברי החכם למסמרות תקועים בעלי אסופות. ר"ל המסמרות בעלי ראשים רחבים שאינם נשמטים מהר כ"פ רש"י בקהלת בשם דונש. ולפירוש הב' הוא בהסתרת דברי וכו':

בעבור קיום ענייניהם ר"ל שהחכמים עצמם דומים למסמר קבוע. בעבור שעניניהם קבועים וקיימים תמיד בלבם וכמש"ה רגלי חסידיו ישמור:

וקיום אופני החכמה בהם חכמתם מתקיימת בהם. ולפי' זה כמסמרות נטועים בעלי אסופות. קאי אחכמים עצמם:

וכבר פירשו ר"ל עוד יש בזה פי' אחר. דבעלי אסופות אינו ר"ל הם עצמם רק ספריהם אשר יחברו:

בהסתרת דברי כלומר הפסוק קיצר והעלים מלת דברי לכתוב וכמסמרות נטועים דברי בעל אסופות ודברי שבראש הפסוק מוסב על שניהם. כמו אל בקצפך תוכיחני ובחמתך תיסרני (תהילים ל"ח:ב') שפירושו אל בקצפך תוכיחני ואל בחמתך תיסרני. והרבה כזה בכתובים:

מהות הבחינה מהו הבחינה:

ואמתתה עצם ענינה:

במפסידי הבחינה הדברים הגורמים שיתרחק האדם מן הבחינה:

פרק א

ושערם בנפש לחשוב בהם בשכלו:

כפי כח הכרת המבחין כי ודאי חקר אלוה לא ימצא לשום אדם ואין גם אחד שיבין חכמתו ית' בשלימות. אך רק מחוייב להכיר מעט כפי אשר בכחו:

כי החכמה ואם סימניה נחלקים ר"ל אע"פ שסימני החכמה מתחלקים הרבה בברואים. ר"ל כל מין ומין שבברואים יש בו מן החכמה בזולת חבירו. עד שנראה שאין מקום לחקור בה:

ביסודה ועיקרה אחת הכל הולך אל מקום אחד והוא אחד וחכמתו אחת:

כשמש אשר היא אחת הואל באר שהשנויים אינם מצד הפועל רק מצד המקבל הפעולות כמו הזכוכית השחור שמקבל אור השמש יתהוה ממנו להט נוטה לשחרות ומן האדום אדום ומן הלבן לבן:

וכמים שמשקין בהם הפרדס שפרחיו שונים ר"ל כשיורדין מים על הפרחים שזה אדום וזה לבן ד"מ נראים המים הטופחים על הפרחים בצבע הפרחים. וכבר היה נראה שהמחבר עשה בזה משל שלא לצורך כי היה יכול להמשיל במים הנתנים על זכוכית אדום ושחור שנראה כצבע שבו הוא הזכוכית. ובאמת ששכל דבריו שנישא משלו מענינים הפועלים כמו השמש שפועלת האור. ובמקבלי האור ישיג שנויים מצד עצמם וכסבור שהשמש עצמו נשתנה. וכמו כן המים הפועלים הצמיחה בפרדס שהוא אחד במראהו. עכ"ז נראה משתנה כשמגיע על הפרחים ובאמת שהמים שהוא הפועל אינו משתנה רק מצד המקבל שהוא הפרח נראה שהמים הם משונים. וכמו כן מה שנראה שנוי בחכמתו הוא מצד דבר המקבל אותו:

והתישב בנעלם ממך עיין בשכלך במה שלא הבנת עד הנה:

כדי שיורה השתנותם על אחדותו ועל חפצו ר"ל שכל הענינים אע"פ שנמצא ביניהם שנויים עכ"ז הם הולכים על סדר אחד לא ישתנה עם הדורות וכמ"ש בס"פ ז' משער היחוד:

כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ ר"ל מצד שהוא חפץ נמצא הרבה פעולות משתנים בשמים ובארץ:

שלא הגענו אליהם לא נוכל לעמוד על תכליתה:

החכמה המגעת כלומר תכליתה ושלימותה:

פרק ב

המקויימים בכל העולם כלומר הנמצאים בכל הנבראים:

מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו ר"ל שאע"פ שגם לבהמות הארץ ועופות השמים נמצא עניני החכמה ודברים נפלאים כנודע לחכמי הטבע. עכ"ז אינם בהם רק לפי צורך קיום מינם. משא"כ יתרון המדברים הוא שחכמתם מקפת להבין סודי שאר הנבראים כדי להבין חפץ ה' ית' וחכמתו. וזש"ה מלפנו ר"ל למד אותנו יותר מבהמות הארץ והחכים אותנו יותר מעוף השמים:

אך יותר גרוע ממנה הנה הבהמה יש לה הכרה גדולה מה שהוא צריך לה לקיום מינה למזונותיה כמו שאמר הכתוב ידע שור קונהו וגו'. והאדם אינו מכיר בזה:

באשר הוא סוף כל האדם והחי יתן אל לבו ר"ל בעוד שהאדם חי צריך לחקור על תכלית האדם וסופו:

ואורח צדיקים כאור נוגה כלו' הצדיקים הולכים לאור נכון שהם הולכים לאור שכלם וצופים בחכמה לבחון איזה הוא הדרך הישרה שלא יכשלו בו:

הוי מחשב הפסד מצוה וכו' צריך לחקור ולעיין ההבדל שבין קיום המצות ובין מרעתה:
למדנו צניעות מחתול וזה מצד שאנו חייבין לבחון בברואיו:
צניעות מחתול שאינו מטיל גללים בפני בני אדם והיונה אינה מזדווגת רק לבן זוגה והתרנגול מפייס ואחר כך בועל והנמלה אינה גוזלת ממה שהכינה חברתה לעצמה:

פרק ג

העיון בפנות העולם ותולדותיהם ביסודות העולם והתולדות שנתחברו מן היסודות:
ובתכונת חלקי כל מורכב בשיעור החלקים שמהם נתהוה כל נברא:
וסימני החכמה בבריאותו פליאות החכמה בעיקר בריאותו:
ובמתכונתו סימן החכמה הנראה בשיעור וגודל כל נברא ודמות תארו:
ועילתו המשלימה סבתה אשר על ידה נשלם הדבר:
והדרת רוחניות העה"ז נשמת כל חי וצורת כל דבר המעמיד עצם הדבר שהוא תמיד בתכלית מה שאפשר שיקבל החומר ההוא:
ועלוליו ומעוללויו הסבה והמסובב ממנו. כלו' קישור הנבראים זה בזה:
ולדעת רוחניות העה"ז וגשמותו כצ"ל לפי גירסא זו. ואע"פ שכבר כתב והדרת רוחניות העה"ז. שם נתכוין לעיין שיש כאן רוחניות. בכל בע"ח ובצומחים ושאר צורות בדרך כלל וכאן נתכוין שנבין בכל ענין נברא הרוחני והגשמי שבו וההבדל שביניהם וקישורם זה בזה. אבל להגורסים ולדעת רוחניות העה"ז ונשמתו נראה כמיותר וכפול. ויש ספרים שאינם גורסים כלל ולדעת רוחניות העה"ז. אך צריך להיות ותקנתו התמימה שנברא בעבורה ומדבר ודוממו וכו':
ודוממו כמו האבנים ודומיהם:
ונחו ונעו מה שהוא נח ומה שהוא מתנועע:
וקפאיו וצמחיו מה שהוא נקרש מעירוב יסודות ואין בהם כח הצומח כמו אבנים טובות. ומה שיש בהם כח הצומח צמח האדמה ובעלי חיים:
ועליונו סימני החכמה הנראים ברקיע השמים:
ותחתונו ביסודות הארבעה:
ושמהו רומז אליו עשה יתברך כל הנבראים לרמוז ולהעיד עליו ית' כי הוא יוצרם והוא עושם:
כי כל העולם כל הנבראים אף זולת ב"ח:
מגשמיות ורוחניות צורת כל דבר הוא רוחניותו והחומר הוא גשמיותו:
והשני סימנים נעלמים מן הברואים הם ההעדרים ר"ל הרעות הנמצאות בנבראים והפסדם בדרך כלל שאע"פ שהוא רע בערך אותו הדבר עצמו אבל בערך כלל הנבראים

הוא טוב. כי החומר שממנו נבראו כל הברואים מחובר בו ההעדר לעולם כאשר כבר ביארו הטבעיים שהתחלות כל הויות הם שלשה. והם החומר והצורה וההעדר וענין ההעדר הוא הפסד צורתו שהיה בו ד"מ שאם לא היה צורת העפר נעדרת מצורת העכבר שקבל אח"ז לא היה החומר יכול לקבל צורת העכבר ויש עוד העדר במשך כל הויות צורה אחת נעדרת בכדי שיקבל צורה שניה שאל"כ לא יצוייר המשך המציאות בבא זה אחר סור זה. ולכן חשבו ההעדרים כלומר הפסד הנבראים מן התחלות ואע"פ שהוא רע בדרך פרט הוא טוב בענין כלל המציאות (ועיין במורה פ"י מח"ג):

כי אם המשכיל המבין יושרם כמות הכולל כל בשר כצ"ל והוא הדבר אשר כתבנו. שאע"פ שנראה שהם רעות מצד פרט אותו הדבר. אבל כשישער כל המציאות כולו ישכיל ויבין כי כך היה צריך שיהיה בטבע החומר בהכרח שאם לא היה נמצא בו הרע הזה לא היה יכול שיתקיים העולם בהמשך המינים והתולדות שא"א שיתהוה דבר אם לא בהפסד דבר הקודם לו כמו המות:

ובו תקנת העולם כמ"ש ז"ל בתורתו של ר' מאיר היה כתוב והנה טוב מאד זה המות ר"ל ההעדר שהוא אחד מהתחלות הויות שאלולי הוא לא יצוייר הויה העולם וכמ"ש המורה שם ובעל מנוח הלבבות פי' בענין אחר:

ואמר החכם ושבח אני את המתים וגו' כלומר מצאנו ג"כ עוד שהנראה רע כמו המות הוא טוב יותר מן החיים ר"ל אותם שמתו קודם ששלט בהם יצר הרע טובים מן החיים ששולט בהם יצר הרע וכן פי' רש"י בקהלת ד':

כהשתנות עניני השנה מחום לקור ומקיץ לחורף שלפי הנראה החום והקיץ יותר טוב. אבל לאחר הישוב נודע שלקור וחורף תועלת מיוחד מה שאינו לחום וקיץ כנודע לטבעיים:

והדומה לזה כמו האור והחשך אשר לחושך ג"כ תועלת מיוחד. וכן חלוף תנועת הגלגלים. וכל הנזכר בפ"ו משער היחוד וכפי אשר פירשנו שם:

וישימם כסולם ישים הבחינות כמדרגות הסולם שבו עולין אל מקום גבוה:

וחנותו מלשון חן וחנון:

ואת אשר נשאו גדלו:

ומשכיותיו החשק הצפוי בלב. כמו עברו משכיות לבב (תהלים עג):

צדה מגעת ליום מועדו כל הקנינים אשר מצאה ידו בעודו בחיי הבלו הם כדי שיכין לו צדה לדרך שהוא הולך שם לאחריתו:

ואיננו שוער אינו שם אל לבו:

אדמה שצריכה לעבדה צריך לעבדה זמן רב לנקותה ולזבלה עד שתצליח באחרית הימים לנטוע בה עץ כל פרי מגדים וכרם חמד איש בפריו יביא אלף כסף וטרם שתגיע לתכלית ההיא לא היתה עדיין מספקת אף לפרנסת עצמו. ובזה הענין נאה המשל אל הנמשל והבן:

ומהגיע אל טרפו אל מזונותיו כל עוד שלא נגמר תיקונה:

והשתכר לעבוד באדמת אחרים בשדות עשב וירק דשא המספיקות למזון דבר יום ביומו קודם שתכלה השנה שיאסף דגנו מאדמתו:

היה עושה באדמתו שעה אחת במלאכת העבודה הצריך לאדמה כזו כדי להיטיבה באחריתה:

מה שהוסיף בו אדמה לקנות עוד אדמה כמוה:

ותעל כלה קמשונים עלה עליה קוצים ודרדרים:

יתבונן ממנו עניני אחריתו כי אדמתו היא נשמתו אשר נתן לו השם לעבדה ולשמרה בטהרה עד בוא עת פקודתה תצליח לשאת ענף ולעשות פרי בכרם ה' צבאות והמשכיל רואה כי עבודת נשמתו בלבד לא יכול להגיע למזונות גופו בעוד נשמתו באפו וכדרך שאמרו חז"ל כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה. לכן רואה לשכור עצמו לעסוק באיזה מלאכה או מו"מ באמונה כדי להחיות נפשו. ובעת שהוא נפטר מעבודה זו חוזר לשקוד על התורה ועל עבודת השם עד שיגיע למדרגת הצדיק. ואז עיני ה' דורשים אותו לתת לו הרוחה ולברך מעשה ידיו וכמש"ה (תהילים ל"ז:כ"ה) לא ראיתי צדיק נעזב. עד שיוסיף אומץ וטהר ידים לכבד את ה' מהונו ולהעלות נשמתו ממדרגה למדרגה עד אשר יזכה לחיי עולם הבא ולשכר נצחי ולנשמה יותר מעולה:

והכסיל אינו עובד נשמתו. אך רק משתדל להשתכר לעבוד את גופו ולקבץ מותרות ותענוגות בני אדם ועוזב נשמתו שאיה ושממה לא תזרע ולא תצמיח ולא יעלה עליה שום שפע ודבקות אלוה עד אשר לא תוכל עוד לשוב אף אל מקורה תחת אשר הוטמאה אך אל שאול תרד ובארץ תחתיות תרפד יצועה ועליו הכתוב אומר אוי לנפשם כי גמלו להם רעה (ישעיהו ג':ט'):

ואחזה אנכי אשית לבי ר"ל כשראה בפועל מעשה הסכל בשדהו. נתן אל לבו שהוא נמשל אל ענין הנשמה ולקח מוסר:

פרק ד

ואישיהם פרטיהם:

עמידת הארץ באמצע הארץ וכל אשר עליה תלויה באמצע הגלגל במאמר האל וכל יושביה סובבים והולכים סביבה על יושר וראשיהם פונים כלפי הגלגל והיא כדוריית ולא יפול הנופל ממנה. אף שלפי המדומה אותן השוכנים בחלק התחתון כמו בחלק אמעריקא ורגליהם נגד רגלינו מן הדין שיפלו למטה. ועכ"ז כל יושבי הארץ דומים שהם למעלה ונצבים ביושר והשמים ממעל והארץ מתחת. וזה דבר נפלא מחכמת הבורא אשר לא יאומן רק ליודעים מעט בתכונה ובישוב העולם:

והמים יסוד מים ועיקרו בים אוקיינוס סובב כל הארץ ברוחב קרוב לשני אלפים פרסה:

והאויר יסוד האויר מקיף הארץ והמים מסביב מכל צד:

והאש למעלה מכלם יסוד האש סובב יסוד האויר מסביב:

על משקל ושעור כלומר שעומדים תמיד על משקל אחד ואין אחד מהיסודות מניח מקומו לעלות למעלה או לירד למטה:

לא ישתנה ממנו דבר אין יסוד אחד משנה חבירו הסמוך לו שיתהפך המים לעפר או עפר למים וכן בשאר שני יסודות לא יתהפך האויר למים והאש לאויר:

כל אחד מהם שוקד על מקומו באם שיצא א' מהיסודות ממקומו בהכרח כגון שיושלך אבן או מים למעלה באויר בסור ההכרח שוקד מהרה לחזור ליסודו למטה. וכן האש אשר קשור בהכרח בדברים הבוערים הוא עולה למעלה עם שריפת הדבר:

המתיחד בו אשר יחד לו הש"י:

והים עומד כלומר החפירה הגדולה והעמק הנורא שבמקום מי אוקיינוס כמו כמים לים מכסים (ישעיהו י״א:ט'):

והמים אסורים בתוכו אינם יוצאים מן החפירה והעומק שלהם:

ואם יהמו גליו ויסתערו רוחותיו אפי' שהגלים מתנשאים והרוח דוחפם וכן כל ואם כמו ואם יהיה היובל:

לעולם ה' דברך נצב בשמים מאמר ה' וכח מעשיו הם תמיד בגלגלים וכל צבאם והוא מקיים הוייתם וע"ד שאמר הכתוב ואתה מחיה את כלם. שאילו יסתיר השפעתו מהם יאבדו כרגע:

לדור ודור אמונתך לדור דורות חסדו נאמן על אישי הארץ:

כוננת ארץ ותעמוד אתה פוקד תמיד על קיום הארץ:

למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך כלומר קיום כל הנבראים הם ע"פ פקודתך וצוויך תמיד עליהם. ומשפט מלשון פקידה וצווי כמו ומשפטיו עם ישראל (דברים ל״ג:כ״א) והיום כלומר תמיד כמו היום אם בקולו תשמעו (תהילים צ״ה:ז') כי הכל עבדיך. אין אחד מהם מתקיים בטבע לולא כי הוא ית' מחיה אותם תמיד:

במזמור ברכי נפשי את ה' וגו' עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה ובכל המזמור לשון הוה. כלומר שהוא עושה כן תמיד וכמו שמסיים תסתיר פניך יבהלון וגו' וכל זה מורה שכח מעשיו אינם נפסקים תמיד:

ויפיו וזיונו נ"ל שהוא מלשון תיקון שם מושאל מכלי זיין:

מה אדיר שמך בכל הארץ כלומר מכל הנבראים נלמוד גדולות שמך:

וכחות נפשו הנפש המרגשת שממנה ה' חושים וכח המדמה וכח המתעורר ושאר כחות גופניות:

ואור השכל היא הנשמה:

שייחד אותו בו הבורא ר"ל בנשמה האדם נבדל מבהמות שדי שגם להם כח נפשיות:

והוא דומה לעולם הגדול ונמשל אליו וכו' כבר ביאר זה המורה בפע"ב מח"א כי כמו שהאדם איש אחד ומחובר מאברים מתחלפים בבשר וגידים ועצמות ומליחות משתנות ורוחות כן הכדור בכללו מחובר מן הגלגלים וד' יסודות והמורכב מהם ואין בו ריקות כלל ועוד האריך שם וסיים שם שכמו שהלב הוא התחלת כל תנועה שנמצא בגוף. כן הגלגל העליון הוא המנהיג שאר חלקי העולם בתנועתו וכל נפש שתמצא לבעלי הנפש התחלתה נפש הגלגל ע"כ:

הלא כחלב תתיכני וגו' כלומר שנתחבר מאברים מתחלפים כנזכר:

חיים וחסד עשית עמדי הוא הנפש השוכן בלב הנותן חיים לכל אברי הגוף:

ופקודתך שמרה רוחי כלו' מאמר האל ית' שהוא בריאת העולם בכלל שמרה רוחי. הוא נשמר בקרבי ר"ל שבהאדם מצוייר בריאת כלל העולם:

והשוחה בשמאל והוא לשון שחיה במים כמו כאשר יפרש השוחה לשחות (ישעיהו כ"ה:י"א) והם נפש החיה אשר במים:

והזוחל הם ב"ח ההולכים על גחון כמו מים זוחלים שבל' ש"ס:

ושמושם והנאתם ותועלותם לצורך האדם:

ובמוצאים כמו מיני המתכות ואבנים טובות:

וידבר על העצים וגו' שגלה תועלת כל צומח ולאיזה צורך נברא:

הכוללות יש נצרכים לכלל בני אדם:

והמתבודדות יש צריכים אותם קצת בני אדם לפעמים כמו לרפואה וכיוצא בזה מתועלת שאינה כוללת:

מי שת בטוחות חכמה מי נתן בכליות ליעץ חכמה:

לשכוי בינה שכוי הוא הלב כמו שפירש בעל הקונקורדאנציא:

להנאות העוה"ז מיד כמש"ה לא ראיתי צדיק נעזב וגו' ואמרו חז"ל אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם בעוה"ז וכו':
סדר הנהגת שאר האומות הם נימוסי האומות ודיניהם שיש בהם תועלת ג"כ לבני ברית.
וכמאמר חז"ל הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלולא היא איש את רעהו חיים בלעו:
מדרגת הטבע מן התורה ערך טבע העולם נגד התורה:
כמדרגת העבד מאדוניו כלומר כמו שכל פעולת העבד הם להשלים רצון אדונו כן טבע העולם משלמת רצון התורה בטובה הכוללת לכלל האומה:

פרק ה

ואם הצורך אליו גדול ואנו חייבין לבחון בו הקרוב אלינו יותר. כצ"ל:
הסבה הקרובה יש סבה שהיא קרובה ויש שהיא רחוקה. ד"מ אדם המכה במקל בצרור אבן ונדחה האבן והכה את האיש. הנה הסבה היותר קרובה להכאת האיש הוא האבן.
והמקל שביד האדם אף שהוא ג"כ סבה אבל יותר רחוקה מן האבן. והאדם המכה במקל סבה יותר רחוקה. וכן כיוצא בזה:
להוית העולם הגדול שעל ידו נבין הוית העולם:
ומולדתו כח המוליד שבאדם:
וחבור חלקיו סדור האברים שבו:
שהפילוסופיא פילוסוף פי' בערוך שהוא בלשון יון אוהב החכמה. ופילוסופיא שם נגזר מן פילוסוף:
ונפשי יודעת מאד. כלומר מנפש האדם ותיקונו מבואר פליאות מעשיו:
לא נכחד עצמי ממך מלשון עצם האדם:
אשר עושיתי לשון סחיטה. כמו עשו דדי בתוליהן [יחזקאל כ"ג]:
רוקמתי בתחתיות ארץ שנוצר בגידים ווורידים ועורקים כמעשה רוקם. וארץ כנוי למדור התחתון שברחם האשה:
גלמי ראו עיניך בתחלת היצירה הוא כגולם מבלי היכר האברים. ודבר שלא נגמר מלאכתו נקרא גולם:
ועל ספרך כלם יכתבו ספרך כנוי לגרמים השמיימים וכוכביהם המשפיעים על כל חי וכדרך שאמרו חז"ל בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא. ולזה אמר ועל ספרך וגו'. כלומר שאעפ"כ הקב"ה פוקד על כל נוצר עת יצירתו וצופה ויודע מקרהו כל ימי חייו לפי מה שנתחייב לו מרגע יצירתו במעי אמו כמו שנודע לחכמי האצטגנינות:
ימים יוצרו כלו' עם רגע יצירתו נוצר עמו מקרה זמניו ואת אשר יגיע אליו:

ולא אחד בהם הקרי הוא ולו בוי"ו והוא מוסב על גלמי. ואמר שלגלמו בעת יצירתו תיכף נקבע לו אחד מן הימים כלומר המקרים אשר יעברו עליו:
המציאו אחר אפסו בראו אחר שלא הי' רק אפס ותהו:
אל תבונת הצומח עשבים ותבואות אשר למאכל האדם אשר חומרם מורכב מד' יסודות:
אל תכונת המזון שהאד' ניזון בהם והם מתהפכי' בקרבו ע"י כח הזן שבו לכל הלחות שבאדם כמו הזרע והדם ושאר ליחות:
אל תכונת החיים מן הזרע נוצר הולד לו חיות במעי אמו:
אל תכונת האדם כשנולד דכל זמן שהוא במעי אמו לא קרינן ביה נפש אדם וההורגו פטור וכמ"ש בפ' ד"מ דרק בן נח חייב על העוברי':
בשנוי' השנוי החוזר למקומו בזמן נקרא גלגול כמו הגלגל שחוזר למקומו:
ומצועים מתמידים שנוי ממקום למקום נקרא מצוע. כמו את צועה זונה (ירמיהו ב':כ'). ושלחתי לו צעים וצעהו (שם מ"ח). והמפרשים שפירשו שהוא מל' אמצעי טעו:
מחוברים במחשבה נכונה כל עניני שנוייו וסבותיו הם עפ"י מחשבה נכונה להיטיבו באחריתו ולהשלים תקונו:
מורכב מיסודות ד' היסודות.שכל אחד איכותו משונה מחבירו והפכי לו:
וטבעים שאינם דומים הם ד' מרות. מרה ירוקה. מרה אדומה. מרה לבנה. ומרה שחורה. שהם משתנים בטבעם והפכים זה לזה:
גוף עומד מתקיים:
מתאחד במראיתו נראה שהוא אחד ובו טבעים חלוקים:
עצם רוחני אוירי כלומר אינו מורגש. ותפס לשון המקרא שנאמר נשמת רוח חיים:
באמצעיים ראוים לב' **הקצוות** כי הנה הגשמיות והרוחניות הם הפכים זה לזה. רק הם מתקיימים בדברים ממוצעים הראויים לקבל שניהם. כי רוח החיים והוא נפש הבהמית נקשרת בהרוחניח שהיא הנשמה. ורוח החיים נקשר בחום הטבעי. וחום הטבעי בדם והדם בגידים והגידים בעצמות:
והעורקים הם גידים הדופקים שבאדם כמו ועורקי לא ישכבון (איוב ל'):
והמיתרים הם הגידים הנראים אטומים נקראים נערפען בלעז. ומהם כל ההרגשה שבאדם והתנועות ונמשכים כמו חוטים ומשיחות כמו בשבעה יתרים לחים (שופטים ט"ז:ז') ובכלל האלל הנקרא האר פלאקס הקושרים החוליות והאברים זה לזה נקרא בענדר בל"א:
למצע למטה:
המזון המזומן הוא דם האשה שנעצר בעת העיבור ממה שהיא אוכלת:

על התנועה והתנודה הוא ג"כ לשון תנועה כמו נע ונד. כלומר שנמצא לו תנועה ופרכוס בעודנו במעי אמו:

תספור ירחים תמלאנה וידעת עת לדתנה בהגיע זמן הלידה נפתחים צירי הרחם והולד יוצא:

זולתי חוש המשוש וזה מחסד הבורא שלא יתפעל מהרגשת אלו החושים ואז יקרה לו נזק לחלישת טבעו שבו עדיין:

ניגר זב מלשון עיני נגרה (איכה ג):

כמעין הנובע שהוא מלא תמיד וכששואבים ממנו מים חוזר ומתמלא כבראשונה. וכמו כן הדד תמיד מלא וכל מה שהתינוק יונק חוזר ונתמלא:

ויגר מבלי מיץ שיזוב מעצמו מבלי שיינק הילד שאז ילך החלב לאיבוד. ומיץ מל' סחיטה כמו וימץ טל (שופטים ו'):

ומחנותו בזה כלומר ומה שיש עוד בזה מחסדי האל. והוא מל' וחנותי את אשר אחון:

לראות המראים כדי שיתקרב אל אהבת יולדיו וחנם:

וירגישו עליו מרגישים בצערו ועמלו יותר ממה שמרגישים בצער עצמם:

וחתול חבישה ועטיף בחתיכת פשתן לישר אבריו. כמו לשום חתול לחבשה (יחזקאל ל':כ"א):

ולנהלו לאט לנהגו בנחת:

על כרחו של ולד שאינו מבין שהוא לתועלתו:

ומיעוט הכרתו ואינו מחזיק להם טובה על רוב הטובות:

תגדל הדאגה לו דואגים בשבילו:

על סדר כפי אשר שמע:

ודלוג להרכיב הדברים מעצמו:

ויכיר קצת המוחשים בקי בהם ובשמותיהם:

כי ה' יתן חכמה וגו' השכל הנוסף בו מדי יום ביומו הוא משפע האל המשפיע על נשמתו עד שתגיע אל הגבול שאפשר לו:

והבכי מתיך הליחה ממסמס הליחה עד שיזוב דרך הורידים היורדים לעפעפי העינים:

מחליף את שיניו וטעם החלוף לפי שבימי הילדות שנזון במזונות דקים וקלים וכחו מעט. השינים עשוים בתכונה אחרת ממה שצריכין שיהיו בגדלות עבים וגסים לטחון בהם מאכלים קשים בכח יותר גדול:

זו אחר זו אינם נופלים כולם בפעם אחת רק זה נופל וזה צומח כדי שלא יחסר לחמו:

יעברו עליו חלאים ההכרחים כהאבעבועות פחקין ?מחזלן בל"א:

ומקרים מכאיבים חולשות רבות מתרגשים ובאים בימי הילדות:
ולא יעלם ממנו ענינו ענין העולם שלא יבטח בו וימשלו בו תאוותיו:
אל תהיו כסוס כפרד אין הבין שצריך סגירה במתג ורסן. כמו כן האדם המכאובים מכניעים תאוותיו:
והאצטומכא והקיבה. ?מחגין בל"א:
והסמפונות הגידים החלולים שבכבד להוציא והמותרות אל המרה ומן המרה יורד גיד חלול אל הבני מעיים לסייע על השלשול וההרקה. וגם הדם היוצא מן הלב מן החדר הימין סובב והולך דרך הכבד והריאה ומתחלק דרך גידים אל כל הגוף עד שישוב שנית אל הלב מצד שמאל כנודע לרופאים:
והכיסים כמו המסס ובית הכוסות והכרס ומקור השתן לסבול הזבל והשתן:
ושרש העצבים הם היתרים והרצועות שאין בהם הרגש נקרא ?האר ?פומקס בל"א ועל שם זה נקראים אלילים בשם עצבים בעבור שאין בהם הרגשה:
תעלה מוכנת שביל מוכן:
המרה האדומה הוא ט"ס וצ"ל המרה הירוקה. כי משכן מרה האדומה היא בדם:
השלפוחית כיס השתן:
ותחלינה אותו יהי' חולה מהנה:
נבוב חלול. כמו נבוב לוחות:
לחתוך האותיות כמו שאמרו המדקדקים אותיות בומ"ף מוצאם מן השפה. דטלנ"ת מן הלשון. זסשר"ץ מן השנים. ואולם אהח"ע מוצאו קול פשוט מן הגרון בלי כלי. וכן גיכ"ק אע"פ שהוא מן החיך צריך לעזר הלשון ג"כ:
הולך אל הריאה לקרר הדם בעוברו דרך עליו כי הדם מחמת תנועתו המהירה הוא מתחמם עד שמחזק בכמותו יותר מקודם כנראה בטבע כל דבר לח שנעשה יותר כשיתחמם ואז אין חלל הלב יוכל להחזיק כל הדם השב אליו. ולפיכך שואבת הריאה הרבה אויר כדי לקרר הדם בעברו ממנה אל הלב:
והלשון לטעום בו חוש הטעם עקרו הוא בקצה הלשון בהגיעו אל החיך:
להעביר המאכל והמשתה אל הושט. כשהלשון נלחץ אל החיך נבלע המאכל בושט:
הנצוק הנשפך:
עבדים ונציבים פקידים ר"ל ממונים שהם פקידים ואמר זה כלפי ד' כחות שבאצטומכא שזכר. והעבדים הם אברי הגוף וגידיו בכלל ובפרט. ולהם ד' פקידים שהם. המושך. המחזיק. המבשל. והדוחה:

אחד מהם עומד לצרכי העבדים ר"ל האדם בכללו שהוא המלך על אבריו והפקיד מקבל כל ההכנסות של המלך המוכן לצרכי עבדיו ומגיעם אותם ההכנסות אל הגזבר של המלך אשר אוסף כל הרכוש הבא בשבילם והוא בנמשל האצטומכא אשר המאכל והמשתה יורד לשם. והוא כלפי כח המושך שאמר עליו שמקבל המאכל ומגיעו אל אצטומכא:

ופקיד שני כלפי כח המחזיק כמו שפקיד המלך אוצר רכוש המלך ומחלק בשר לחם ויין וכדומה לזה לפי צורך כל אחד מהעבדים:

ופקיד שלישי הוא כלפי כח המבשל. והפקיד הד' כלפי כח הדוחה:

ולא יועילנו נסיון אם נסה דבר פעם אחת. לידע מנהגו כי ישכח אותו:

ולא ישקול דבר לא ישקול בשכלו לשער מן העבר על העתיד. ואפילו במה שנוהג שיהיה תמיד:

ומתועלות השכחה כלו' שיתעלם הדבר משכלו ולא יהיה עצור תמיד בשכלו. רק עד שיחפוץ להזכירו:

ולא היה טורדו ממנו מן העצבון לא היה טורדו שום שמחה. כלו' שום שמחה לא יכלה להעביר דאגתו:

ולא היה מקוה מנוחה ממקוה שם מקוה נאמר על איסוף וקיבוץ כמו מקוה המים וכמו ומקוה סוחרי המלך יקחו מקוה (מלכים א י':כ"ח). והענין כי ידוע שפיזור הנפש ר"ל שהאדם מתבונן בהרבה מענייו מביא טרדות רבות והעצבות נמשך מן הטרדות. ובהפך מנוחת הנפש מביא ההשקט והשמחה אחריו. ומעתה לולא השכחה לא היה מקוה מנוחה ר"ל לא היה מאסף דעותיו אל המנוחה משום ענייני תקוה באם היה זוכר תמיד דברים המעציבים אותו ובכללו פיזור הנפש:

ולא התעלם ממלוך מעצה בלבו להיות הפכפך בענייניו. כמו וימלך לבי עלי (נחמיה ה':ז'):

ולא יודע עול בשת העושה עולה לא ידע להתבייש:

שהוטבע באדם שהוא בטבע להתבייש מפני בני אדם לא בבחירה ורצון:

חייבין מעבודתו על הגמול הטוב שגומל אותנו תמיד:

ודעתנו השקפתו כלו' שאנו יודעים שהוא משקיף על הנסתרות כמו הנגלות. ואנחנו בושים על הנגלות מפני השקפת בני אדם. ולמה לא נבוש גם על הנסתרות מפני השקפת הבורא עלינו אשר אנחנו חייבים בעבודתו מרוב טובותיו עלינו:

מבלעדי מי שפקדם מל' חסר. כמו ולא נפקד ממנו איש (במדבר ל"א:מ"ט) ור"ל חוץ מי שחסר האל ממנו את שכלו והכרתו מחמת חולי שצוה על מוחו:

אך המדות עד כאן דבר במדות הטבע וכאן חזר לבאר מדות הטובות שבשכל:

לא יכילהו לא ימדוד אותן הזמן והמקום. כמו קטן מהכיל את העולה (מלכים א ח׳:ס״ד):
ולא יתדמה אליו דבר להעריך אליו שום דבר:
בא לידי חשבון בעבור שהאדם בעל שכל והכרה הקב"ה חושב עמו מעשיו ובא לידי דין:
ומדקרק עליו בוראו הבורא מדקדק עם בני אדם. ומי ששכלו יותר גדול הקב"ה מדקדק עמו יותר. מפני שיבין יותר להשתמר מן החטא:
מן הנראות שמבין שאין הענין כמו שנראה לעיניו:
בנסיעת הצל שלפי הנראה לחוש יש ממש בצל מאחר שהוא מתנועע ונוסע ממקום למקום. אבל עם השכל יבין שאין בצל שום ממש. אך המקום הנשאר חשוך אשר לא יוכלו ניצוצי האור להגיע שם מחמת הגוף המבדיל בין המקום להאור נשאר מצויר במקום על צלם אותו הגוף צל חשוך. וכשהגוף נוסע יצטייר מקום השני חשוך כמוהו ואין זה צל הראשון. אך כל מקום שהאור נחסר נראה במקום ההוא צלם חשוך בתואר אותו הגוף:
ומעשה הטפה האחת כי לא יאומן שטפה אחת מן המים לדקותה וחלישותה תנקוב חור בצור החלמיש. ועכ"ז אנו רואים כשתרד הטפה בתמידות זמן רב על אבן קשה נראה בו נקב ומשיג השכל שמן הטפה נתהוה החור הזה. והוא מפני שבכל פעם בנופלה על הצור עושה בו מעט גומא מה שאין החוש משיגו עד שיקבצו הרבה טפות כאלו:
ובין הראוי שהשכל מורה עליו שראוי שיהיה בראיות מן השכל:
והאפשר אפשר שיהיה ואפשר שלא יהיה:
והנמנע שהשכל שופט שהדבר הזה נמנע שהיה או שיהיה:
ויכיר מקומות הכוכבים לידע מרחק כל כוכב מן האופק. ומן נקודות הראש ונטייתו לצפון או לדרום. ומקום שבעה כוכבי לכת במזלות:
ויבין הערכים להעריך מספר זה כנגד מספר אחר ולחלק המספר לשברים עד שימצא הערך בדקדוק:
וההקשות הדמיונות שבחכמת המדות. ד"מ שנאמר כמה מדות מכלי זה תחזיק הכלי האחרת:
בחכמת הדבור חכמת ההגיון:
כאשר זכרנו בשכל מה שע"י השכל
עניני זולתו מדבור חבירו יבין את אשר בלבו וכל ענינו:
ושליח המצפון שליח להגיד הצפון והנסתר בלבו:
צוות חברותא מל' חז"ל צוותא בסימא:
ממעוותיו מעונותיו ע"י ודוי דברים:

כי גדר האדם הנה הסוג יקרא לגדר כולל כלו' מקיף דברים הרבה כמו שם בעל חי כולל כל אשר נשמת רוח חיים באפו. ושם גדר כולל מין מיוחד כמו חי מדבר שחי כולל כל בעלי חיים ומדבר גודר מין האדם בגדר לבדו להבדיל בינו ובין שאר בעלי חיים:
העוברים שנכתבו בימים העוברים להודיע המעשים והמקריים בימים ההם:
והנמצאים שכותבין עתה שידעו אותם דורות הבאים:
ויודעים דברי הרחוקים ע"י הכתב והמכתב:
שאפשר שבהגיעם אליהם חיי רוחם לפעמים הכתב המגיע לאדם מאוהביו מצילים אותו מהרבה רעות. או מבשר לו בשורה טובה המחי' את נפשו:
ושחיתותם והשחתתם:
הענינים המפוזרים שאנו מלקטים מכל ספרי החכמים דבריהם אחת לאחת ועושים מהם ענין אחד:
רב מהשלים הרבה מלזכור הכל:
וקדיחת האש ביש ספרים אינו וכן נכון:
מבלעדי שאר בעלי חיים שאינם מדברים שאינם נבראים בכף ואצבעות מפני שאין צריך להם:
מגבול הדרך וביתר שאת נתבאר פעולת כל אבר ותיקונו ע"פ חכמת המשקל נקרא מעכאני"ק ושאר כל החכמות באופן שבמלאכת האדם כל החכמות הלימודיות תקועים בבנין גופו ובחושיו החמשה וכמו שגלו חכמי הרופאים האחרונים:
מי יכין לעורב וגו' ודרשו חז"ל העורב אכזרי ואינו מפרנס בניו והקב"ה מזמין להם תולעים בתוך צואתם:
בתנועות משתנות יש שמתנועעים מן המערב למזרח. ויש שתנועתם מן המזרח למערב:
והמאורים החלוקים זה להאיר ביום כמו השמש. וירח וכוכבים לממשלת הלילה:
יראה חצי הגלגל הנה ידוע שמרכז הארץ הוא מרכז השמים שהם הגלגלים וחצי עובי הארץ רצוני קוטרה נתבאר בגיאומטרי"א שהוא קרוב לשני אלפים פרסה. אמור מעתה כשהאדם עומד על הארץ בכל מקום משטחה. הנה לקוטן קומת איש, וגם לפי מציאות הרים גבנונים שבין אדם הרואה לקצה השמים, ואם עכ"פ נניח שניצוץ עין הרואה כאלו הוא קו ישר עובר מקצה השמים עד קצהו ונוגע שטח הארץ וא"כ ראוי שלא יראה האדם חצי השמים רק פחות ממנו כמו חצי קוטר הארץ שני פעמים אחד במזרח ואחד במערב. ובאמת שאין הענין כן שאנחנו רואים תמיד ששה מזלות למעלה מן הארץ וכמו כן זריחת השמש ביום בינוני כפי הנראה לעין תמיד י"ב שעות. וע"כ שיעור חצי קוטר הארץ אין

לו ערך כלל אפי' כנקודה לגודל המרחק העצום ולגודל הכוכבים שאין חצי קוטר הארץ פוחת כלל משיעור הכוכב הנראה לעין:

עם מה שהם מעידים בצירוף מה שהם מעידים:

הזמנים שאינם ידועים כלו' זמני השנה ותקופות וחלקי השנה מקיץ וחורף וקור וחום כבר היו נודעים ע"י הלוך השמש בגלגל המיוחד לה כנודע בתכונה. אבל לספר ימים ושבועות זה היה בלתי נודע לולי החשך:

רוב הידיעות התלויות בזמן כמו שנות החמה וחודש הלבנה ושיעור הקף כל א' מהגלגלים:

בישול המאכל כבר ביארו חכמי הטבע כי השינה סבה לעיכול המזון:

צוות חברותה:

אור העינים ניצוצי הראות:

ששם מוראו וזה מכח הרוחניות אשר באדם ותדע שלמחר הוא מת ואז אינו בטוח מן העכברים:

והיא התנועה הדבקה כבר אמרו הטבעיים שכל שנוי נקרא תנועה. כמו ההויה וההפסד. הצמיחה וההתוך כלו' הרקבון. וכל השתנות בכלל ממראה למראה נקרא שנוי ותנועה. לפי שאין השנוי בא פתאום רק חלק אחר חלק כמו שאנו רואים ד"מ צמח שגדל מדי יום ביומו ונוסף על כמותו הוא מחמת התנועה שהתנועעו חלקי עפר ומים ואש לחבר אליו. וכן כשירקב העץ לעפר אנו יודעים כי חלקי האש והמים ואויר שהיו בו הלכו והתנועעו ממנו מעט מעט. אע"פ שאין העין רואה זה השכל משיג אותו אחר שראה ענין תנועת העתק כשהגשמית נוסע ממקום למקום ע"י זה הוא מבין כל עניני ההשתנות (ועיין במורה ריש ח"ב הקדמה ד') ולזה אמר שהתנועה דבקה לכל מחובר רצונו לכל מורכב מד' יסודות:

אמתתה ורוחניותה בענין ההויה והוא חבור הרוחניות כמו נפש הצומח אל הצומח. ובהפסדה בהעתק ממנו נפש הצומחת כל זה בכלל תנועה וכן בנפש החיונית והמשכלת:

כי כל תנועותיך כבר כתב המורה בפ' ע"ב מח"א שכל תנועה הנמצאת בעולם התחלתה תנועת הגלגל. כי ודאי כל תנועות בעלי חיים ושינויהם בדברים הבלתי נוגעים לאחת ממצות ה' אינם רק מחמת השתנות האויר והזמן והעתים. והוא תלוי בתנועה. וכן כשיתנועע בעל חי לבקש מזונו הוא מפני שירעב ונתעכל המזון בקרבו וזה ג"כ תנועה וכן כל חשק אדם וחפצו בא מחמת דבר אחר שהעירו אותו על זה והכל תלוי בתנועה

ותכלית התנועה קשורים בגלגל העליון המחליף העתים וממזג הזמנים. ותנועת גלגל העליון נקשרת בחפץ הבורא והבן זה:

וזכור הקשר שכל פנות שאתה פונה הם מחפץ הבורא. מלבד עניני המצות והעבירות:

ורצה בגזרותיו קבלם באהבה אולי אחריתך ישגא מאד:

והבוטח בה' שאינו בועט בהמקריים העוברים עליו לעמוד כנגדם לדחותם:

חסד יסובבנו יהיה המסובב מהם חסד:

ומתקשים עלינו קשים עלינו:

ובהיפך שלפעמים נראה לאדם שטובה גדולה נזדמנה לו ואחריתה מרה כלענה:

כלילת ל' עלוי ויופי כמו אהבת כלולותיך (ירמיהו ב':ב'). כלילת יופי (איכה ב'):

היש בהבלי וגו' אם יוכלו אלילי העמים להוריד גשם. ושהשמים והוא הרקיע רצוני האויר כמו שנא' ועוף יעופף ע"פ רקיע השמים (ועיין במורה פ' ל' מח"ב) יתנו רביבים הוא המטר הדק. והנה כבר נתבאר לחכמי הטבע שהמטר התהוה מן האדים הלחים העולים מן הימים וכמו שנאמר ואד יעלה מן הארץ וגו'. והוא נחלק לג' חלקים. הא' מהם הלח מאד. וזה כשיגיע עליו מעט קור כמו קרירות סוף הלילה. חלקי המים אשר באד הלח מתקרבים זא"ז מחמת הקור ונופלים לארץ רסיסים דקים והוא הטל בימות החמה והכפור בחורף. והחלק השני מן האד הוא עולה למעלה עד נכון היום. ולפי הנתבאר בטבעיות שהאויר כל עוד שהוא נגבה הוא יותר קר אלא שהחלק הזה ג"כ הוא לח הרבה וכשעולה מעט הקור מצמצם חלקיו. והוא יורד למטה וממנו רביבים והוא מתהוה מן הענן הקרוב לארץ. והחלק הג' הוא העולה כמו כן מחמת חמימות האויר לפי העת וקלות האד. עד שיפגע למעלה באויר קור חזק ממנו ויורידו מטה. ולפי שאז הענן בגובה מורגש מן הארץ כל רסיס מדי נופלו לארץ יתחברו אליו חלקי מים הנמצאים בתוך האויר מן האד העולה תמיד בתוך המרחק ההוא. ואז יהיו טפות המטר גדולות בכמותם ויהיה לגשם שוטף וירד בחזקה לגובה נפילתם והנה הטל אינו נעצר לעולם כמאמר חז"ל. אך הרביבים והמטר תלוים בהשגחת ה' אם לשבט אם לארצו לפי מזג הרוח המנשב בחלק העליון מן האויר שמפזר חלקי הענן. וזש"ה אם יש בהבלי הגוים מגשימים. והוא הגשם היורד מרחוק. ואם השמים והוא החלק התחתון יתנו רביבים אינם רק בהשגחת ה'. הלא אתה ה' אלהינו ונקוה לך הוא יורד לפי צדקותינו ומעשינו כדי שנקוה לו תמיד:

שבועות חקות קציר וזה הפלא מן השגחתו ית' שאין הגשם יורד תמיד. ובשבועות שבהם זמן הקציר ישמור לנו שלא ירד המטר להפסיד הקציר. ורק רוח טובה מנשבת ליבש ולנגב הקציר:

הנותן מטר ושולח מים אמר עוד שבצירוף תועלת המטר להצמיח זרעים. עוד בו תועלת להוית המים הנמצאים על פני חוצות בנהרות ובבארות. כאשר יאמרו רוב חכמי הטבע שכל המים המתוקים הנמצאים בארץ מלבד הימים שמימיהם מלוחים. הכל בא מתולדות המטר. וכדעת האומר בגמרא נהרא מכיפי' מתברך. כלו' מן המטר:

וקודרים שגבו ישע עניים אשר חשוך תארם מפני הרעב נתגדלו לישועה:

מוציא אלף ויותר וכמה מבואר יד ה' הטובה על ברואיו. לולי עונותינו שאין אנו כדאים לקבל רוב הטובה ההיא ותתמעט מן הפגעים בגזירתו ית':

כי ימצא בגרגיר אחד זה הוא ע"ד הפלא שיוציא גרגיר אחד ששה אלפים גרגרים. אבל בדרך ממוצע יוציא אלף פעמים כמוהו:

על ההקשה אשר זכרתי מן הכפל על דמיון הנזכר שהוא אלף או ששת אלפים פירות מן גרגיר פרי אחת:

ולו נתכנו עלילות הוא ית' מודד וקוצב גלגולי דברים ופעולות רחוקות. כמו הגידו בעמים עלילותיו (תהילים ט':י"ב):

הטרפים המזונות:

לאישי מיני החיים הם בעלי חיים הבלתי מדברים. אשר אין עצה ותבונה להם להביא לחמם ע"י תחבולות. השגחת ה' יותר נראית בהמציא להם מזונותם:

לתת אכלם בעתו כי אין להם אוצר שיאצרו להם מזונותם. אך הקב"ה מכין להם בעת צרכם:

וסדור ענינינו ביניהם אנחנו אוחזים אחוזה באדמתם וסוחרים את ארצם ואין מכלים אותנו:

והתגרות מחלוקות המלכים שהמון רב מסתכנים במלחמה לשמור ארצם ולדבר שלום גם לנו:

בקום עלינו אדם שאנחנו כפופים למלכיות אשר דתיהם שונות מדתנו:

התחלקות מדותם דעותיהם שונות: חושש לעצמו לא היה חושש רק לתקנת עצמו:

בנין מגדל שכל זה תקנת הכלל: **מופקדים** חסרים כמו ולא נפקד ממנו איש:

חקי התורות מצות הנמוסיות אשר השכל מורה על קיומם:

והשתדלם להרבות מהם טבע תקוע באדם לרדוף אחר משא ומתן ולצבור ממון להכין לטוב לפני אלהים ולחזק קבוץ האנושי:

ואם לא יעשה אע"פ שלא יעשה בממון שום חפץ:
והרבה משתמשים כלומר אעפ"י שלזהב ולכסף עצמו טבעי הרפואות לאיזה מיני חלאים כנודע ברפואות. עכ"ז הוא על המיעוט, ורובא דרובא הרפואות הם מהצומח והדומם אשר נקנים במחיר כסף:
שאינם ריקים מהם שיש להם כאות נפשם:
אל חפץ מפני שלא היה חשוב בעיני בני אדם:
והם מעט מצד כצ"ל. ומ"ש בספרים ומהם הוא ט"ס. ופירוש שהזהב והכסף מצד אחד הם מיעוטי הכמות והשיעור. ומצד אחד הם רבים כי אפשר לקנות בהם הרבה בכמות ובשיעור:
וכן הם יקרים מצד מצד אחד הם יקרים. שנדע שנוכל להביא בעדם כל אשר תתאוה נפשנו:
ונמבזים מצד כשלא ימצא דבר שיקנה בעדם הם נבזים. וכמו שנאמר כספם בחוצות ישליחו וזהבם לנדה יהיה וגו' נפשם לא ישבעו ומעיהם לא ימלאו (יחזקאל ז':י"ט):
האויר הנשאף מל' שאפה רוח (ירמיה ב'):
שאינו בכל מקום כאויר כי מפני שאפשר להתקיים זולתו איזה ימים. פקדם הקב"ה במקומות מיוחדים כדי שיתנו תודה אליו ית' בהמצאו:
ולמצוא תמורתו כלומר שאפשר שיעמוד מבלי מאכל וימצא אותו ותמורתו כלומר חלופו דהיינו העדרו. כמו ע"כ לא נירא בהמיר ארץ (תהילים מ"ו:ג') כי זמן יותר אפשר שיתקיים האדם בזולת מאכל ממה שאפשר לו להתקיים באם אוכל ואינו שותה שאינו יכול להתקיים יותר משלשה ימים וכמ"ש המורה בענין זה בח"ג פ' י"ב במים ובלא מאכל אפשר שיתקיים כמו חמשה או ששה ימים וכמ"ש המורה שם:
יש להם תמורה כצ"ל. פירושו שגם למלבושים יש חלוף כלומר העדר וחסרון והשגתם יותר מעוטה ויותר קשה מהשגת המאכל:
אלא לאחר זמן כלו' אין אדם יכול להשיג אותם מהר רק לאחר זמן. כי לא יזדמן לו עורות תמיד וכן הצמר והצמחים צריך עת לגידולם ותקונם ומלאכתם וכן בעורות הם צריכים תיקון ומלאכה:
אלא מצד ההסכמה כלומר שמה שהם חשובים אצל בני אדם אינו רק שכך הסכימו הבריות והוא מסימני חכמה העליונה כמ"ש למעלה כי לא נמצא מהם אצל המון מה שנמצא וכו'. ד"מ כי ודאי שקרוב שימצא אצל אחד מבני אדם אפילו מהדלים שיש לו כור חטים מה שלא נמצא אצל המון בני אדם יחד כור מלא זהב:

פרק ו

הגאות בטובות הבורא מתגאה על רוב הטובה:

גבה לב והוא אשר לו רוח גבוה העולם ומלואו אין די לו:

יום ליום יביע אומר מיום ליום אנו רואים תמיד יד ה' הטובה עלינו והשגחתו על ברואיו:

בבר לבבך מל' ובר לבב:

כפיהו כפי מה שהוא ביכולת אצלו ית'

ואיננו יודע מאומה חוץ מן הבור אינו יודע כלל מהעולם ומלואו. אך חושב שאינו נמצא למלך ההוא רק הבור הזה:

כלא חשוב כאין נחשב:

ומיעוט חשיבות הנער שאינו נחשב למאומה בערך עבדיו ואעפ"כ שם השגחתו לטובה עליו:

בגלגל הסובב את הארץ כי לגלגל שבתי לפי הוכחת הקדמונים מרחקו מהלך ח' אלפים שנה מלבד גלגל הכוכבים הקיימים וגלגל היומי שלא נודע שעורו. והתוכנים האחרונים שדקדקו יותר מצאו מרחקו יותר ויותר הרבה מאד. הנה הראשונים שלפי שלא ידעו אופני הדקדוק בזה גם להעדר כליהם שלא נודע להם הקטינו השעור הרבה מאד ממה שנתגלה קרוב לזמנינו. הנה נתברר כי מרחק השמש מן הארץ כמו עשרים ושתים אלף שלש מאות וע"ה פעם כחצי קוטר הארץ וחצי קוטר הארץ הוא שמונה מאות וששים פרסה אשכנזית ומרחק שבתי מץ השמש כמו תשעה פעמים וחצי פעם כמרחק השמש מן הארץ. ומרחק הכוכבים הקיימים מן הארץ שבעה ועשרים אלף שש מאות וששים וארבעה פעמים כמרחק השמש מן הארץ. אמור מעתה מאחר שמהלך אדם בינוני ביום חמש פרסה אשכנזית א"כ מרחק השמש מן הארן כמו מהלך עשרת אלפים שלש מאות וששים ושתים שנת החמה בקרוב. ומרחק שבתי מהלך שמונה ותשעים אלף שלש מאות ושלש ותשעים שנים כנ"ל. ומרחק הכוכבים הקיימים לפי הנזכר מהלך עצום מאד מאד. ואולם קוטן גוף הארץ מן השמש הוא כמו חלק אחד מן 1367631:

בעין הגדולה בהשגחת גדולתו:

והעבר על מחשבתך רוב המורא וכו' למי שתמצא ידו וכו'. ר"ל שאם אחד מבני אדם אשר אפשרות בידו להטיב לך כי מצאה ידו מן הטוב יותר ממך. והוא אינו צריך אליך. תהיה טובתו גדולה בעיניך כפי יתרון אשר למעלות חבירך על מעלתך. וכן אם תשער טובות האל יתעלה וגדולתו בערכך. כמה אתה חייב להודות לו ולשמור מצותיו:

שער שלישי - שער עבודת האלוהים

הקדמה

ונעלה מזה. נהיה עולין לדבר בחיוב עבודת הבורא:

ולגמול העולם העה"ז שמקוה גם הוא שיקבל ממנו גמול טוב כשיזדמן:

ושהוא כואב מצטער עליו ומרגיש בנפשו פחיתות זה החלש ושאין עוזר לו:

בכוונת כל אשר ספרנו מן המטיבים שעל חמשה פנים:

ותחלתם טובות האב ר"ל שהוא היותר מטיב ויותר ידוע משאר המטיבים:

נתח מהאב חתיכה ממנו וכמאמר חז"ל בפ' המפלת שלשה שותפים באדם וכו' אביו מזריע לובן שממנו עצמות וגידין וצפרנים ומוח שבראש וכו':

עם עוצם תקותו בו בצירוף מה שהאב מקוה ושוקק על טובת בנו מטבע שהטביע בו הבורא ית':

עם מה ר"ל מכח מה שהוטבעו:

ואם האב מוכרח ר"ל אע"פ שהאב מוכרח לחמול על בנו מחמת הטבע שהטביע באבות לרחם על בניהם לקיום העולם:

והטובה לאל כלומר עיקר מה שמטיב האב לבנו הוא מתנת האל לאביו כדי להטיב לבניו. וכפי רוב הטוב שנותן לו השם משפיע לבני בטנו:

שליח בה בלבד ר"ל מה שגזר השם מן הטובה לבנו מזמן לו ע"י אביו. ואם האב אע"פ שהוא מוכרח עכ"ז אנחנו מצווים בכבודו:

ואבודה כלומר שאינה נמצאת עתה:

אלא לפאר נפשו. ר"ל לתועלת נשמתו שתוציא פארות כלומר סעיפים וענפים. כמו ותשלח פארות (יחזקאל י"ז):

ברכת אובד ברכת עני:

וכל הרע לשון ריע ואוהב:

אם אראה אובד מבלי לבוש וגו' ר"ל לא יכולתי להתאפק מלראות בצערו ועגמה נפשי עליו. אף שלמעלה הביא מאיוב ראיה על המטיב לקבל שכר שמים הנה שם הביא פסוק דברכת אובד עלי תבא שראוי שתבא עליו ברכת העני בשכר המצוה שעשה שודאי נתכוין ג"כ לשכר שמים בנתינת הצדקה לעני באופן שלא היה מרגיש בצערו כי האדם לא יתפעל לרחם כ"כ בנתינת המזונות לעני כי אין צער הרעבון שבעני מורגש לעין. אך כאן מדבר בענין שהאדם מתפעל להצטער על מחסור העני וזה הוא יותר בראותו אובד בלי לבוש והעין רואה מצבו ערום ועריה:

שאולה היא בידם שהממון אשר ביד המטיב כאלו הוא שאול בידו מהאל יתברך:
או לדחות ההיזק ממנו הצער והכאב שכואב על העני:
לבורא הטובה כל הטובות הנמצאות בעולם באים מפי העליון:
לעמוד עליו כלומר להבין אותו:
במקרה מן המקרים שקרה לו ממון או עצה ותחבולה מה שאין להמקבל הטובה:
(**ס"א בישותם** ר"ל מה שהוא יש וקיים כמו להנחיל אוהבי יש):
בתכלית החסרון וכו' היה חייב בעבודה יותר אשר השגיח לרחם על שפל ונבזה כזה:
ומי שמטיבין לו גרוע מכל נמצא בנין גוף מין האדם גרוע וחלוש מכל מיני בעלי חיים כדמפרש ואזיל:
על ההקשה על הדמיון:
בהקשתו בדמיונו:
גדולו ועוללותו כלומר בגדולו שהוא קצר הקומה דק וחלוש גם עלול (כלומר מוכן) להתפעל מכל צער ואינם יכולים לסבלו וכמו עלולים לקבל טומאה שבלשון חז"ל:
ולנשא את עצמם לגדל את עצמם:
נעוה מל' עוה כמו נעויתי משמוע (ישעיה כ"א):
שישחית עצמו בשחיתות לשחת גופו כולו או מקצת אבריו:
ובתמותות מבנין התפעל שיתפעל להמית עצמו כמו ונושא כליו ממותת אחריו (שמואל א י"ד:י"ג) וכל זה מחמת הדמיונות העצורים במוחו ממה שהיה לפניו בעת בריאותו מן היגון והאנחה מה שלא יקרה כן לבעלי חיים שאינם מדברים:
מכמותה מלעשות כמותו:
ורישו לדבר שימלא מחסורו ר"ל ועניותו להשיג הדברים הצריכין למלאות חסרונו כי ערום יצא מבטן אמו והרבה צריך כדי שיתקיים בו חייו:
ושבראה וכמו שבראהו מן החסרון בעצמו שאף גם זה שברא את האדם חסר מכל עני ורש. הוא ג"כ מחמלת הבורא עליו כדי שיבחן ענייניו ויראה חסרונו. שאין לו רק לישא עיניו אל אביו שבשמים:
על כל פנים כלומר שכלו ובחירתו מטהו לקבל עבודת ה' אחר שיבחון בכל הדברים האלו:
אשר לו נברא ר"ל בעבור זה נברא אדם להטיבו באחריתו ליום שכולו ארוך:
ומודה באמת על עצמו כלומר שאפי' בדבר הנוגע לעצמו הוא מודה על האמת ואין שכלו נמשך אחר הנאותיו:

הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם כלומר הלה' שגמל עליכם טובות הרבה מאד ואפילו בטובת בני אדם קצתם לקצתם יש חיוב הודאה עליהם אע"פ שטובותיו אינם שלמות והוא עושה להנאת עצמו וכן אין הוא כ"כ נעלה ונשגב בערכך. וק"ו בן בנו של ק"ו לאל ית' עם נבל שעושין כאחד הנבלים שאינם מודים על הטובות. ולא חכם להבחין בטובותיו יתברך:

ההערה התוריה מה שהתורה מעוררת אותנו:

הפחות מה שחייב בו וכו' ר"ל היותר מעוטה ופחותה שבעבודת האל שאין אדם יוצא ידי חובתו בפחות ממנה:

בהכרח ובצדק אם מעשי בני אדם מוכרחים או תלוים בבחירתו ובצדקו:

דרך השמוש בכל מדה ממדותינו ר"ל המדות המגונות והטובות שבאדם איזה מקום שישתמש מאחת מהנה:

פרק א

ויש בין עת הראות הטובות על האדם ובין עת שישכיל הנה מעת שנולד האדם טובות ה' וגמולו נראים עליו. אבל העת שיוכל להשכיל טובות ה' עליו מצד העיון אינו רק לאחר שעמד על המושכלות להבין בחכמה לבחון גדולת הבורא וטובותיו עליו ושכלו נגמר עליו אשר לפיכך היו המעשים הטובים ואמונת הלבבות חובה מצד התורה:

פרק ב

אל כל חלק מחלקי ההערה ר"ל התורה והשכל. ואינו די בההערה השכלית לבדנה:

ומעצמים זה הפך זה עצם הגוף ועצם הנשמה:

יכסוף יחשוק:

ויתחזק על ישוב העולם הזה ר"ל לבנות ולנטוע בכל מיני מעשים ומלאכות אשר מעשי ידיו הם מבלים אותו. ואע"פ שיש בזה מן השטות שמטריח עצמו על עולם שאינו שלו ודי לו שיטריח עצמו על ענינים היכולים להתקיים רק עד כדי קיום חייו. אך רק הוא מצד הטבע אשר נטע הבורא בלב בני אדם המועיל לקיום המין האנושי שאל"כ היה העולם חרב:

ואם יפסדו אישיו ר"ל אע"פ שהאישים ר"ל דהיינו פרטי בני אדם מתים זה אחר זה עכ"ז העולם מיושב ומתוקן ומלא כל טוב. וכמעשה דהאי גברא שנטע חרוב אחד שבמסכת תענית שהשיב להשואל אותו מה לך להטריח עצמך בנטיעתו והוא אינו מוציא פירות עד אחר שבעים שנה וכבר זקנת. ואמר אני עולם מלא מצאתי כך אשאיר אותו אחרי:

כל מיני חי הגדל כל מיני בע"ח הגדלים שאף בבע"ח טבע נטועה לאסוף ולצבור יותר מכדי צרכם. וכמו שאנו רואים ממעשה הדבורה בדובשה וזולתה ממיני בע"ח:

וצוותו חבורו:

על השכל שנוצר עליו וכו' ר"ל שנוצר בשבילו:

סימני חמודותיו אותות השכל אשר בו:

ומעון שרשה כלומר דירת שרש שלה. ומעון מל' מעונה:

גובר התאוה הסבה המגברת התאוה על השכל:

ומדוי המדות מל' מדוי מצרים:

וכן הוא מצווה במה שהוא כצ"ל:

נר לרגלי דברך ואור לנתיבתי התורה מאירה כנר בעה"ז איזה דרך יפנה בעבודתו. ולעוה"ב היא כאור להורות נתיב לנשמתו לילך באור פני מלך:

לא תרפה מהעבודה לילה ויום ר"ל התאוה שהוא האכילה והשתיה והשינה. אינה עוזבה פעולתה מיום עד לילה:

במה שהוא מפיק לתאוה מה שהוא מוציא ממנו תאות הגופניות מאחר שהשכל והתאוה הם דברים מתנגדים ומפיק מלשון ויפק רצון מה' (משלי ח':ל"ה):

ע"ד הטבע מוסיף תיקונם אברי הגוף כשמשתמשים בהם תמיד הם מתחזקים ובהפסק שמושם הם נחלשים כנודע לחכמי הטבע. שאם יהיו עיני האדם סגורים זמן ארוך תחלש חוש הראות וכן שאר חושים. ואף הידים והרגלים אם ינוחו מפעולתם יחלשו מאד:

והנהגתו על מה שהוטבע עליו. ר"ל שממעט להנהיג עיון שכלו להשתמש בו בענין שטבעו כן:

והצריך הדוחק כלומר לפיכך הצריך ההכרח להמציא ענין תשמיש תדיר לשכל והיא התורה:

ויזך ויזהיר יהיה זך ומאיר ע"י עיון התורה וע"ד שאמר הכתוב אם כהה הברזל והוא לא פנים קלקל וחיילים יגבר ויתרון הכשיר חכמה (קהלת י':י') ר"ל כמו שהברזל אם אין משתמשים בו ומחדדים פניו הוא כהה אינו חד ומעלה חלודה כן דרך החכמה:

פרק ג

רהות פחד ומורא. מל' אל תפחדו ואל תרהו (ישעיהו מ"ד:ח'):

ויחול תוחלת השכר:

בהכרח וחזקה ר"ל שזאת הכניעה באה מצד מורא התקוה ר"ל דבר המיועד לבא שהוא השכר והעונש שהוא כואב על שיגיע לו תמורת השכר עונש. ודברים אלו מכניעים אותו בהכרח ובחזקה כשמתבונן ההפך שהוא בין קבול השכר או תמורתו העונש:

בהקשר נפשו מחמת שהנפש קשורה אל הגוף השכל אשר בנפש גורם הכנעה לגוף:
שאחת מהנה גורמת לחברתה ר"ל ההכנעה שהיא מצד יראת העונש ותקות הגמול הבאה מצד התורה. גורמת להכנעה הבאה מצד השכל. כי בטרם שיהא האדם ישר בעיון שכלו לא היה יכול לעמוד בפני תאותיו המתגברים על השכל מצד טבע האדם וכמה שזכר לפני זה. ורק אחר שהכניעו תאותיו מצד התורה גורם לו שיעלה להכנעה שהיא מצד השכל והיא כסולם אליה:
והכניעה וכו' ר"ל אעפ"י שזו שמצד התורה היא קדמה אליה בזמן ובטבע. עכ"ז הכנעה הזו היא יותר רצויה בפני האל:
כי שרשה מוסד על התוחלת והרהות ר"ל ששורש ההכנעה היא מיוסדת על יראת העונש ותקות השכר מהאל ית' לפיכך אפשר שישתתף ביראתו ותקות שכרו יראת האדם ותקות שכרו כפי ההרגל שבו:
אחר היחול בגמול והרהות בעונש ולפיכך הרי הוא כעושה באונס ואין פעולתו שלמה וסובר תמיד שכבר יצא ידי חובתו:
לא תתנדב במה שיש לה ר"ל כי אם הנפש תעשה הדבר לא מפני העונש והגמול רק בנדבה גרידא. כמו שתאמר שאדם נותן מתנה לחבירו באהבתו שאוהב אותו לא מפני שירא ממנו או מקוה לשכר בודאי אין זה רק שהנחת רוח אשר לו ממה שהמקבל רוצה במתנתו שקול עליו נגד מתנתו שנתן לו ויותר. כן העובד האל מאהבה זה שהאל רוצה עבודתו היא תמורת עבודתו וזה העובד בוחר בתמורה זו יותר מטרחת עבודתו:
יהיה הנראה
ממנה על האברים ר"ל כי המעשים הטובים שהם מצד התורה. וסיבתם הוא יראת העונש ותקות השכר. הנה האדם לא ייצייר לנפשו עונש ושכר רק בגשמיותו ובגופו כפי אשר לו ההרגש בחייו וכך יהיה בהם עבודתו. משא"כ העובד מן השכל ומאהבה. זה מצוייר אצלו ברוחניותו לפיכך כל עבודתו הוא ברוחניותו. והבן זה:
והם חובות הלבבות ומאחר שהלב יסוד האדם עבודתה יותר מעולה ג"כ:
כמבוא אל העבודה כפתח ודרך אל העבודה:
כנרגיר הזרוע כלו' היראה התקועה בלב האדם מצד השכר והעונש היא כנרגיר אחד שזורעין אותו. והלב שבאדם משל לשדה. והתורה כעבודה לאדמה. והיא החרישה כי היא מלמדת את הלב על איזו הענינים עונשין ועל איזו הענינים מקבלים שכר:
והעזר שהוא מן האלהים המשבר תאותיו הגופניות המתנגדים לתורה. דומה למטר:

ומה שהיא ממציאה ומצמחת ר"ל אחר שגדלה והצליחה וגם עשתה פרי. מעתה נתקיים העבודה בלבו מצד האהבה לא מצד השכר והעונש בלבד. אמור מעתה שהעבודה שהיא מצד השכל עודפת על העבודה שמצד היראה כמו שיעדיף הנצמח מן הגרגיר הזרוע:

כמו שהזהירו חז"ל ר"ל אז יבין מאמר חז"ל:

אל תהיו כעבדים כבר פירשתי זה בראש הקדמת המחבר:

בכח גדול וא"כ היא רצויה יותר לפני האל. וכמאמר האומר לפום צערא אגרא:

ועזר מאת האלהים גם שהאל מסיועו עליה ודאי שהיא יקרה בעיניו וחשובה לפניו יותר:

אלא לאחר המית תאותו הגשמית כצ"ל. ור"ל לאחר שהמית תאותיו הגופניות:

להתמכר להנאות להיות נמכר להנאות העולם. מל' התמכרך לעשות הרע (מלכים א' כא):

ויש בו מדות וכו' והם הנמשכים מצד רוחניותו:

כי נעים כי תשמרם בבטנך וגו' זה נגד המדה הראשונה שזכר והוא השוקע בתאות הגופניות. אמר כי ינעם לך כי תשמור דברי התורה בבטנך והוא מקור ההנאות והתאות לשבר כחם ע"י התורה:

להיות בה' מבטחך הוא נגד מדה השנית אשר יבוא מצד השכל למאס ישובו של עולם מפני התהפכות ענייניו והתמדת הפגעים. לזה אמר שמצד התורה אין זה נכון אך יהיה בה' מבטחך לכן הסר כעס מלבך:

להשיב אמרים אמת לשלחיך אל תדמה בנפשך שאם תעזוב ישובו של עולם תהיה נרצה לאל ומתקרב אליו כי אתה שונא לעניני הגוף. לכן אמר שתראה להשיב אמרים אמת לשולחיך הוא האל אשר שלח אותך בעולם הזה על מנת כן שתעסוק בישובו כפי התורה ומצותיה ואז ייטיב לך בעוה"ב:

מתפלה וצום וצדקה ומעשר וגמילות חסדים הנה לולא התורה אין השכל מבין תועלת התפלה. כי האל ית' לא ישתנה ולא יתפעל מחמת תפלתו. ואם אינו כדאי על הטוב מצד מעשיו. איך יפתוהו בדבריו לומר לפניו תן לי משאלותי. ואם הוא כדאי מצד מעשיו ודאי שהאל לא יעות משפט ולא יתן מוט לצדיק. אך מצד התורה אנו רואים שהאבות והנביאים נענים בתפלתם ואנחנו נצטוינו עליה לדעת הפוסקים מן התורה והיא מצות עשה וכמו שאמרו איזוהי עבודה שבלב זו היא התפלה. ואך ששכלנו קצר מהשיג ענינה כמו שאין השכל משיג שאר החקים שצותה התורה וכן הצום שנצום ביוה"כ ויכופר לנו על כל עונותינו. והצדקה ג"כ שאל עליה המין את ר"ע אם אלהיכם אוהב עניים למה

אינו מפרנסן ומשל אותם לעבד שכעס רבו עליו וכו' עד שהשיב לו מן דברי הנביא הלא תפק לרעב לחמך וגו' וכן המעשר וג"ח הוא מצד זה. ואף שיש עוד חקים בתורה שאין השכל משיג אותם. תפס המחבר ענינים עקריים שכמעט העולם עומד עליהם:

גבולי העונשין גבול התפלה וכו' ושיעור החיוב בהם. והעונשין. כמו עניני גיהנם וכף הקלע הרמוזים בדברי הנביאים:

בהתקבצם התורה והשכל יחדו:

והאלהים עשה שייראו מלפניו עיקר עשיית העולם וקיומו הוא על היראה והיא אבן פנה ויתד שהכל תלוי בו וכמ"ש בפ"ב דשבת שכל העולם לא נברא אלא לצוות לזה. רצונם לירא שמים:

מפני קוצר מחשבת קצתם מקצתם שהמבין יותר יקיים יותר עבודת ה' ומצותיו. ואשר הבנתו פחותה תהיה עבודתו יותר פחותה:

ואם הם חלוקים ואע"פ שהם חלוקים בהבנתם:

מקצר בקצת ענייניו בקצת מצות יהיה מקצר מן הצורך ובקצת יהיה מוסיף על הצורך כפי טבע שכלו אשר ידמה שהאל יבחור כפי הבנתו:

אבל צורתה צורה אחת עיקר המצוה והמשפט הוא משפט אחד לכלם:

ומתחלף המעשת שיהיה מחמתה כצ"ל. ומעשת הוא לשון רצוי ורצון. כמו אולי יתעשת האלהים לנו (יונה א':ו') וכוונתו שהערת התורה היא שוה לכל נפש. רק שהמתעשת והרוצה בעבודתה מחמת התורה מתחלף מן הרוצה בעבודה מצד העיון השכלי כפי אשר זכר יתרון הערה התוריית שהיא כוללת לנער ולזקן. והמפרש הגיה המעשה. וכל זה לא הועיל:

בכלילת מלשון כלילת יופי:

ליחדם בטובה שיהיו מיוחדים בטובה זו:

שיתיחדו גם הם שיהיו גם הם יחידים בתוספת עבודה מכל שאר האומות:

ויעד אותנו יעוד הוא לשון נדר והבטחה כמו (שמות כ"א:ט') ואם לבנו ייעדנה. אל חוף הים שם יעדה (ירמיהו מ"ז:ז') כלו'הזמין לנו על קבלת התורה גמול בעוה"ז ובעה"ב:

מרוב חסד וטובה אשר בחר בנו מכל העמים ליטע בתוכנו חיי העולמות:

ויכון שכלו יכונן שכלו כלומר ישלים:

מפני חלישת איסורו בהם כלומר השכל עם הגוף שלהם יש להם חבור חלוש ואין בידו לגבור התאות:

להנהגה בינונית היא התורה שהיא הממוצע בין קלות הדעת ובין הפרישות מתאות עולם לגמרי:

ולא יבצר מהם לעמוד לא יהיה נמנע מהם הקיום אותו כמו ועתה לא יבצר (בראשית י"א:ו'):
קטבי מלת קוטב עיין בפירוש ההקדמה:
ומי שאינו מקצר ששוקד על המצות התוריות כפי יכלתו:
השמחה במתיקות עבודת ה' מאחר שעובד מאהבה:
אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה כלומר התורה שנקראה אור היא כמו גרגיר הזרוע בלב. עד שבאחריתו כאשר נתפשט העקמימות שבלבו אז הוא עובד בשמחה. וכמ"ש המחבר לעיל בתועלת הד' אשר לעבודה שמן השכל:
ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה מאחר שנשמתו מטוהרת מתאות העולם הגשמי עד שתעצור כח לשרת בהיכל העליון בין השרים הראשונים ומלאכי עליון:
המצות השמעיות כמו שעטנז ובשר בחלב וכיוצא בזה מהמצות אשר אין השכל מקיים אותם ולא דוחה אותם. אם לא ע"פ סודות המקובלים איש מפי איש:
וכללים משרשי השכליות כלומר שיש ג"כ בתורה כללי מצות אשר להם שורש מן השכל כמו יחוד האל בלב שלם וכל עניני אמונה ומניעת העול וכמו שאמרו חז"ל ואהבת לרעך כמוך היא כל התורה כולה וכלל מצות הלבבות. והנה מצות השמעיות ודאי שהיתה התורה צריכה לכתבם מאחר שאין השכל מחייב אותם. אך מה שכתבה התורה המצות השכליות אף שהשכל מחייב אותם. הוא מפני שהעם היו בעת ההיא שקועים בתאות הבהמיות ולא היו משיגים הרבה מצות שכליות. עד שנהגה התורה בהם מנהג אחד שיקבלו המצות השכליות ג"כ מצד השמע:
לשני הפנים אחד מצד השמע והב' מצד השכל:
דרכיה דרכי נועם דרכי המצות שבה הם דרכי נועם רבים מהם נתבארו בשכל. וכל נתיבותיה שלמים שאף הבלתי מבין יתוקן על ידה וישלים עבודת ה' בקיומה כי היא שלמה לא נחסר ממנה שום פקודה ואפי' אותם התלוים בשכל:
במציעות אדם שיהיה אדם נביא האל ממוצע בין העם והתורה:
מה שהוא בא בו משם הבורא כלומר ביאתו אשר בא בשבילו לצוות בשם האל:
במופתים מורגשים הנסים אשר מרגישים בהרגשות החושים:
ושכליים ר"ל נוסף על המבואר מצד השכל:
אשר ישתוה יהיה שוה:
בכל מיני השכליות כי חיוב העבודה השכלית הוא מצד הטוב שמגיע לאדם בבריאתו וגידולו ומקריו כמבואר בשער הבחינה וזה כולל כל מין האדם בשוה:

וכשיבחן טובות הבורא כי הוציא אותנו מארץ מצרים ודאי שאנו מחוייבים להוסיף עבודה על עבודת שאר האומות והם מצות השמעיות ואף שאנחנו אינם מבינים טעמם. עכ"ז אנו יודעים מחמת נביא השם שראינו אותותיו כי מפי עליון נצטוינו עליהם:

יאמין בחיובו במצות אמר לשון מאמין בעבור דברי חז"ל חולין ד' קל"ב ע"ב כל כהן שאינו מודה בעבודה אין לו חלק בכהונה. ר"ל בכ"ד מתנות כהונה:

***וע"כ תמצא תורות כהונה כ"ד. אמר המפרש** אני בעניי חפשתי ולא מצאתי היכן נשנו אלו הכ"ד תורות כהונה ולא נמצא אפי' רמז מהם. ואמרתי שאולי רמזה עליהן הברייתא בפ"ו דאבות גדולה תורה מן המלכות וכו' שהמלכות נקנה בל' מעלות והכהונה בכ"ד מעלות. שבתי וראיתי בפי' רש"י ומדרש שמואל ולא כן מצאתי אבל פירשו מעלות הכהונה הן הן הכ"ד מתנות כהונה. אמנם נראה לי שהמחבר נתכוון אל העבודות שהיה הכהן צריך לידע אותם שאל"כ לא היו נותנין לו מתנות וכמ"ש בחולין דף קל"ג דאין נותנין מתנה לכהן עם הארץ והיינו שאינו יודע תורת העבודות כדמשמע בתוספות מנחות (ד"ח ע"ב) ד"ה מודה בעבודה והנה במנחות שם אמרו כל כהן שאינו מודה בעבודה אין לו חלק בכהונה שנא' המקריב וגו' אין לי אלא זו בלבד מנין לרבות ט"ו עבודות. היציקות. והבלילות והפתיתות והמליחות. התנופות וההגשות. והקמיצות והקטרות והמליקות והקבלות. והזאות והשקאת סוטה ועריפת עגלה וטהרת מצורע. ונשיאת כפים בין מבפנים בין מבחוץ. והתוס' כתבו דתני ושייר שיש עוד תרומת הדשן וסידור מערכה ושני גזרי עצים ודשון מזבח הפנימי והמנורה. ולחם הפנים ובזיכי לבונה. וכתבו עוד שאין לחשב שחיטה והפשט מאחר שאינה עבודה שמסורה לבני אהרן. עוד חשב הרמב"ם במנין מצות עשה וכ"כ בפ"ט מה' ביאת המקדש שמצוה בכהן לערוך הנרות במקדש הנה בין הכל כ"ג עבודות. ועם הולכה שעליה אמר אין לי אלא זו כמו שפרש"י בחולין (ד' קל"ב) הרי כ"ד עבודות. ולפ"ז יש לפרש כ"ד מעלות שבפרקי אבות ג"כ על כ"ד עבודות הנ"ל. [כ"ד מתנות נזכרים בחולין ד' קל"ג]:

ועל ההקשה הזאת על הדמיון הזה:

עם השתדלו בעבודה הכוללת. ר"ל בצירוף קיום העבודה שחייב עליה מצד כלל בני אדם:

ויהיה גורם התמדתה במה שיודה על הטוב ויוסיף לה בעבורה עבודה יגרום שהאל יתמיד עליו טובה הזאת ולהוסיף לו כהנה:

ולגמול על עבודתו בבא לעוה"ב:

וזהב עשו לבעל שממה שהיה ראוי שיוסיפו לעבוד ה' מן הטוב ההוא והם עשו בהיפך כי נתנו ממנו לבעל:

ומי שמקצר בעבודה שאינו מוסיף עבודה על טובתו שיחדהו האל בעצמו:

יגרום לו לקצר ע"ד שאמרו חז"ל עבירה גוררת עבירה:

עם המצאו לו והתעורר עליו אף שהאלהים נתן לו שכל טוב והתעוררות עליו:

ידע שור קונהו וגו' בעלי החיים יודעים לעבוד להקונה אותם. והנותן לחמם ומימם:

ישראל לא ידע להכיר קונהו אשר קנה אותו בזרועו הגדול מבית עבדים. והיה חייב לקיים מצות השמע לעבוד אותו על הטובה והגמול הזה והוא כאלו אינו יודע אותם:

עמי לא התבונן ונמשך לו מזה שלא התבונן גם במצות השכליות אשר הוא רואה טובות אלהים עליו מדי יום ביומו אשר ראוי שיקיימו כלל מין האדם מצד טובות האל שעליהם תמיד:

כי רשעים יאבדו ואויבי ה' וגו' כלומר שאוי לו שגמל לנפשו רעה מאחר שלא נשאר בנפשו לא ענין התורה אף לא מצות השכליות ונמשל כבהמות שדי ויותר גרוע מהם. שאז נפשו נצללה בעניני הגוף ותאותיה עד שבמות הגוף לא ישאר לה שם ושארית רק תפרד ותכרת כהכרת הגוף ותכלה כעשן. דומה למה שאמרו חז"ל נפשם נשרפת ואפרם מתפזרת תחת רגלי הצדיקים:

פרק ד

חזון מאת האלהים נבואה מן הקב"ה:

טוב בעיניו שהוא שלם בכל מעלות ומדות המגיעים את האדם לידי רוח הקודש ונבואה. וכמה שאמרו בסוטה יראה מביאה לידי טהרה וכו':

מהם ר"ל המובחר האנושי שבדור ההוא:

מעבודתו כלומר שהחזון ההוא הוא להעיר בני אדם על דרכי עבודתו:

חסד ונדבה וטובה כלו' תכלית יצירת מין האדם בעוה"ז אינו רק לגמול אתו חסד ונדבה וטובה. להביאו לחיי עוה"ב:

יתכנו מל' יתכן:

כיחוד הלשון עם הלב וכענין שכתב בהקדמתו שהפסוק השיב כל העבודה כולה אל הלב והלשון כמה שנא' כי המצוה הזאת וגו' כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו:

כשתוף עם הבורא בסתר ובחונף כמו העובד את ה' בגלוי ומתכוון בלבו ג"כ כדי שישבחוהו בני אדם ויכבדוהו. נמצא משתתף בעבודתו שם שמים והנאות בני אדם.

וכמו כן החונף לבני אדם בעניני הדת מפני שהוא ירא מהם. גם זה משתתף יראת שמים עם יראת בשר ודם. וקראו המחבר בסוף שער היחוד שתוף הנעלם:

ואהבת עשות מה שהזהיר האל שחומד בלבו לעשות מה שהזהירה התורה והוא מענין לא תחמוד:

והגאוה גם זה תלוי בגסות הלב:

ובזות בני אדם וזה ג"כ מחמת שרוחו גסה עליו אין שום אדם נחשב למאומה בעיניו:

ומצוא קורת רות במרעים אוהב את הרשעים:

ואהבת הרע לבני אדם אוהב ושמח במה שהוא רואה ברעה המוצאת אותם:

והתקצף על גזירות הבורא מבעט ביסורים:

השתוף עם הבורא בגלוי עובר על אזהרות ה' בגלוי בעבור יראת אנשים או אהבתם:

והמכסה כסות לילה: ובעילותיו ס"א ופעולותיו. והוא הנכון:

ומרחיב במשכנים בבנין בתים וחדרים מל' משכן:

אל תתן לנשים חילך כלו' כחך. כי הזרע הוא חיי הגוף וכמ"ש הרמב"ם בראש ספר המדע בהלכות דעות:

אל תיגע להעשיר פן ישבע ויבעט באלהי עושהו:

מבינתך חדל אל תאמר אני לא אסיר לבי ברוב עושר:

אל מה שהזהיר הבורא ממנו כמו שנאמר וישמן ישורון ויבעט (דברים ל"ב:ט"ו):

מן המותר ר"ל שצותה התורה שנפרוש עצמנו מן המותר לנו. לגדר או ע"ד הפרישות:

על דרך הפרישות לשבר תאותיו:

לב חכמים בבית אבל לבו נשבר ודואג תמיד ליום המיתה:

ולב כסילים בבית שמחה שמח וטוב לב על הנאותיו הגופניות וכמש"ה אכול ושתו כי מחר נמות (ישעיהו כ"ב:י"ג):

ומה שיש ממנו לענין העולם אבל מי שהוא מקמץ מחמת אהבת העוה"ז:

והוא להותיר להרבות מעותיו:

מנתיב הבחינה שאינו בוחן מטובות אלהים שהיטיב לו והוא חומס נפשו ואינו נהנה מטובותיו:

מפני רוב אהבתו בעולם והוא אדרבה אוהב את העולם יותר שמחסר נפשו מהנאות קטנות. להשיג הנאות יותר גדולות:

כי האלהים בשמים ואתה על הארץ לפי הענין שכתב המחבר בספ"ב שלפי שהשכל הוא עצם רוחני נגזר מהעולם העליון והוא נכרי בעולם הגופים העבים והתאוה שבאדם מחוברת מכח הטבע וממזג היסודות והעה"ז הוא מעונה ויסודה. מן הדין שיחלש נגד

כח התאוה. וז"ש אלהים בשמים וא"כ השכל והנשמה שבקרבך כאיש נכרי בין התאות הגופניות באשר שאתה על הארץ. ע"כ יהיו דבריך מעטים כי קרוב שתתן פיך לחטיא את בשרך ולהמשך בדבריך אחר הגוף:

והוא יכול לעמוד בחובתו יש לו מן הטוב אשר יכול ליהנות ממנו:

הוא מקצר הוא חוטא. וכמ"ש חז"ל לא דייך במה שאסרה התורה וכו':

הוא צדיק וכמאמר חז"ל ישב ולא עבר עבירה שהגיעה נוטל שכר כעושה מצוה:

אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו שהבלתי פועל עולה כהולך בדרך ה' ר"ל כעושה מצוה:

אם טוב ואם רע בין שהטיב לעצמו במותרות הנאות שלא לצורך. בין שחסר לעצמו והרע לנפשו שלא לשם שמים. יביא אותו אלהים במשפט על כל נעלם שנעלם מבני אדם מה שזה מחסר נפשו מן הטוב להשיג כבוד ולהשתבח ולא לשם שמים:

ושמוש הלשון דקדוק הלשון ואותיות המשמשות ליחיד ולרבים לזכר ולנקבה לעבר ולעתיד לנוכח ולנסתר:

חמור נושא ספרים נושאים ספרים בדמיונם ומבינים בהם כמו שיבין החמור הנושא ספרים שאינו רק סובל המשא:

ולשמור התנועות הנקודות שתחת האותיות:

מקומות הנקוד מדגש ורפה וימין ושמאל וכיוצא בזה מרמזים וחסר ומלא אך שעדיין אינם יודעים טעם הנקודות האלו:

עילות הנקוד טעם הנקוד:

והטעמים הנגינות:

שמוש הלשון מיחיד ורבים וכו':

השמות שם כל הנבראים כמו ארץ שמים לחם מים וכיוצא בזה:

והפעלים המלות אשר הניחו אותם על הפעולות. כמו אכל שתה הלך וכיוצא בזה:

ותיבות הטעם מלות קצרות אשר באו לפרש הענין כמו לי לו אליו כל. והדומה לזה כנודע לבעלי ההגיון:

והסמוך והנפרד כשמלה אחת סמוכה לחברתה כמו עבודת ה'. שמלת עבודה נמשכת אל ה'. או שהמלה נפרדת ואינה סמוכה למלה שאחריה:

וספור העבר בל' עתיד כמו ככה יעשה (איוב א':ה') שפירושו ככה עשה:

והצווי בלשון מקור כמו הלוך שהוא מקור. ונמצא בל' צווי כמו הלוך וקראת באזני ירושלים (ירמיהו ב':ב') וכן זכור את יום השבת הוא המקור כי הצווי הוא זכור:

והשלם והחסר יש מלוא שהשרש תמיד שלם. ובכל ענייניו בעתיד ועבר וזו"נ וכו' נשארו בו שלשה אותיות השרש. כמו פעל פקד ודומיהם. ויש שנחסר לפעמים אות אחת מן

השורש כמו ידע שהוא השורש ובעתיד מדבר בעדו הוא אדע. ונמצאת יו"ד השורש חסרה וכדומה לזה:

והנח והכפול יש שאות השלישית מן השורש היא נחה כמו פנה עשה. ויש שהאות השלישי הוא כפול כמו זמם שנן והדומה לו ולכל אחד מאלו השרשים יש דינים אחרים בבניניהם:

והנראה יש שאות אחד נח והוא נראה כלו' נרגש במבטא כמו אמר שהרי"ש נרגשת בקריאה. ויש שהוא נח נסתר כמו בנה שהה"א אינה נרגשת במבטא וכדומה מהענינים אלו הנודעים בחכמת הדקדוק:

המלות המסופקות מלה שיש לפרשה על שני ענינים שונים:

העובר והאמתי מה שלא נאמר אלא דרך העברה וגוזמא ומה שנאמר על האנות.

והשמות הדומים ושאינם דומים הדומים הם ששניהם דומים באותיות כמו רוח שנאמר על רוח האדם ונאמר על רוח המנשב. ושאינם דומים הוא שיש לדבר אחד שני שמות כמו אדם אנוש. ואורח ונתיב:

והנגזרים הוא שם נגזר כלו' נחתך משם אחר. כמו רקיע נגזר מל' רקע וכמו וירקעו את פחי הזהב. שהנגזר מתחלף בקצת אותיות:

ושאינם נגזרים הם המוסכמים כמו עט שהוא שם הקולמוס. ונקרא הלשון ג"כ עט כמו לשוני עט סופר מהיר:

והזרים שם או ענין שלא נמצא לה דוגמתה בל' הקודש:

וכן בתארים כמו גבור גדול שאינו שם העצם רק נקרא על שבו תאר הגבורה:

כנשמות הנזכרת בו כמו יד ה' פי ה' וירד ה':

ואין סומכין על הקבלה רק כפי הנראה מפשוטו:

עיון בתלמוד מוצא הדינים בפלפול הגמרא:

פרוק קושיותיו לתרץ מה שקשה בו:

ופתח סתומותיו לבאר דברים סתומים שבו שלא נדע לפרשם:

למפסידי המעשים להשמר מהדברים הגורמים הפסד בעבודת ה':

והזר הקשה מפסקי הדינים קושיות זרות בדינים שאינם מצויים ואינם נוהגים בזמנינו:

והתחלקות מדיני כל מקום מצות התלויות בארץ ומחלוקות המקומות באיזה דינים כמו בחלב שעל הקיבה שנחלקו בהם בני בבל ובני א"י:

באשר הוא נוטה איך שהוא נוטה:

וחברם בכתב. שקודם רבי לא היו כותבין תורה שבע"פ כנודע:

כמנהגים שמנהיגים בהם שבדו לעצמם נימוסים כדי שיתקיים הקבוץ בין האנשים:

בהתגלות לבו לגלה לבו אל תאותיו:
שיתוקן בו ענינם בעה"ז שלא ירעו ולא ישחיתו איש את רעהו ונמצא סדר העולם נשחת:
בגמול ועונש לעה"ב:
המניעות לבאר שהוא כזב ונמנע:
וההסכמה אפילו אם יתן להם טעותם:
ואם הוא מיישר אותם בכזבו על אלהים אל האלהים אע"פ שהוא מיישר דרכם במה שהגיד כזב משם אלהים לקרב אותם אל אלהים:
כי אין החזון הנראה וכו' כצ"ל כמו שהוא בס"א. ופירושו מאחר שהם מאמינים שהש"י שינה בעבורם מנהג העולם וטבעו להראות נסים. הנה ודאי שהש"י עצמו יצוה לו את המשפט והתורה אשר ישים לפניהם שאין הנבואה המגעת לנביא יותר נפלא משנות מנהג הטבע ואם הש"י חפץ לשנות הטבע ודאי שחפץ להשים תורתו בפי הנביא ולגמול ולענוש כפי הראוי. ואחר שזכני השם לפרש ספר הכוזרי הנה ראיתי שאף החבר בסי' פ"ז ממאמר א' העיר ענין הזה שזכר המחבר כאן בביאור יותר קצת. וז"ל שם. אמר החבר השבת וכו' וזהו שהעם עם מה שהאמינו במה שבא משה אחר המופתים האלה נשאר בנפשותם ספק איך ידבר האלהים עם האדם כדי שלא תהיה התחלת התורה מעצה ומחשבה מחמת אדם ואחר יחברוהו עזר ואומץ מאת האלהים מפני שהיה רחוק הדבור בעיניהם מזולת אדם בעבור שהדבור גשמי ורצה ה' וכו'. והנה כוונת החבר מבוארת שיש מקום עם הבוערים שיאמרו שהתורה מעצת אדם מפני שאע"פ שיאמינו בנסים שיעשה הנביא עדיין לא יאמינו שהשם ידבר עם האדם ר"ל הנביא מלמדו להדריכו בדרך ילך כי זה דרכם כסל למו לומר שמי שאינו אדם לא יצוייר הדבור בו וכמו שאמר המלך הכוזרי בסי' שאחריו וז"ל מי ששומע דבריכם כי אלהים דבר עם המונכם וכו' הדין עמו שייחס אליכם דעת ההגשמה. וזה שאמר המחבר כאן שעכ"פ מאחר שמוכרח להאמין המופתים למה לא יאמין הדבור אל הנביא כי אין זה יותר פלא משנות מנהג הטבע בעבורו:
בהרכבתנו והנהגתנו בהרכבת הדברים בענין התורה. מן הצווי. והמוזהר. והמותר:
מאין חכמה אעפ"י שאין בהם מן החכמה עכ"ז אנו מוזהרים בכבודם:
ירא את ה' בני ומלך כמו שאתה ירא מן השם. כך אתה מחוייב לירא מן המלך שמינהו השם והפקידו לשלטון במקומו על מעשי בני אדם וכן הנביא ההוא השם הפקידו עלינו שנשמע אליו:
ובכמותם כלו' בכמו מדרגת האנשים ההם אמר החכם:

הבינו פתאים ערמה והוא כלפי דרך המניעות שיבינו שנמנע שישנה הבורא המנהג בעבור מי שמכזב להגיד בשמו מה שלא צוה:

וכסילים הבינו לב זה כלפי דרך ההסכמה. שאף אלו ח"ו כדבריהם ודאי ראוי לשמוע לדברי זה הנביא שודאי יודע הדרך הטובה מאחר שהבורא הראה מופת על ידו שלבו נכון וראוי לסמוך עליו וזהו וכסילים הבינו לב:

ולהנהיג אותם בו ר"ל הנהגה שיצליח דרכם בעבורה בעוה"ז:

והטעם בזה ר"ל טעו בזה:

מה שהושב פעמים וכו' ר"ל מפני שנאמר בדברי הנביאים בתשובתם בתוכחתם פעמים הרבה לאנשי דורם:

יביא במשפט וגו' רמז ליום הדין שה' עומד לדון כל היצורים:

ועסותם רשעים ל' מיעוך וכתישה. כמו עשו דדי בתוליהן: (יחזקאל כ"ג:ג'):

ושבתם וראיתם ובתחלת הכתוב נאמר הנה יום בא בוער כתנור רמז לעונש עה"ב:

למצודות יצור בו בני אדם לרמות בני אדם כדי שיאמינו בצדקתם ויצודו אותם ברשתם:

ובכמותם נאמר ועל כיוצא בהם נאמר:

לגמול האלהים ולשבח בני אדם מחמת שני הענינים יחד עובדים התורה:

וכבודם בעה"ז עליה משיגים כבוד בעוה"ז בעבורה:

שער משערי החונף ענין החונף עיין בפ"ד משער יחוד המעשה:

השתוף הנסתר שעובד ע"ז בשתוף שמשתף עם עבודת הש"י עבודת השבח והכבוד אלא שהוא בסתר שאין בני אדם מרגישין בו שעובד אלהים בשתוף:

גמול הבורא בעה"ז בלבד לשלם להם שכרם בעה"ז ואינם חושקים לגמול עה"ב ואינם יכולים לשבור תאותם מחמת גמול העה"ב מפני שאינם מבינים נעימותו אע"פ שהם יודעים שיש גמול בעה"ב ג"כ:

מאהבתם אותו בשביל שאוהבים עוה"ז הרבה:

תוחלת הגמול וכו' מקוה השכר והוא העובד ע"מ לקבל פרס:

ממפסידי העבודות והיא הגאוה ורוח גבוה שבאדם וכדמסיק:

זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח כל אחד מזבובי המת יבאיש ויביע יעלה אבעבועות ורתיחה עד שיבאיש השמן הטוב. וזה משל לגסות הרוח והגאוה שמבעבע בקרבו ומעלה רתיחה עד שמפסדת עבודתו ויראתו:

יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט כלומר מעט סכלות הוא יותר יקר דהיינו כבד ושוקל נגד כל החכמה והמעלות אשר לו ודוחה אותם:

ואמר קצת החסידים שלא היה מפורסם בחסידות כ"כ לפיכך קרא אותו קצת החסידים וכלשון שכתב בפ"י משער היחוד כמו שאמר קצת החכמים במופלא ממך וכו' והוא בן סירא שלא נתפרסם כ"כ בחכמה. ובחנם נדחק המפרש במה שכתב ואמר בלשון יחיד וקצת הוא לשון רבים כסבור כי ל' וקצת החסידים הוא מקצת מן החסידים ואינו כן רק כמו שכתבנו:

ונתעוררו מהתעלמותם ר"ל התעוררו שלא יתעלמו:

וסחרו עמו מלשון טוב סחרה מסחר כסף (משלי ג':י"ד). ויש גורסין ובחרו אותו עמו כלומר הברית בחרו עמו:

כורתי בריתי עלי זבח שמסרו נפשם להריגה בעבור שמו הגדול:

וזאת צורת ההערה התוריה שם צורה הוא עיקר המעמיד את הדבר כמו שאנו אומרים כי צורת האדם הוא נשמתו וכן אמר שזה ענין העיקר בהערת התורה:

ואפשר שימצא במדרגות אנשי התכונות כצ"ל ור"ל שאעפ"י שזכר שהם נחלקים על עשר מדרגות אפשר שימצא תכונות אחרות בין בני אדם חוץ מאלו אלא שזכר מן המדרגות הנמצאות אצל רוב בני אדם:

תועלתו מוכח כלו' מראה:

והוא כאשר תמצא בו מעלה שהוא קרוב אליה כלו' אם יראה אדם שמדרגתו קרובה אל אחת מיו"ד מעלות שזכר וידע המעלה שאחריה תיכף הנבחרת ממעלות ישתדל לעלות אליה:

ויהיה יותר קל עליו כשיעתיק עצמו ממדרגה למדרגה עד ראש המדרגות בשיודע דרך המדרגות כי ההפך בלי הדרגה קשה על האדם:

פרק ה

הזכרת האלהים את האדם ר"ל השגחת הקב"ה אשר נתן בו שכל שיהיה אמצעי בינו ובין האדם שיוכל להכיר אותו על ידו:

והיה זה מאת האלהים למי ששם התורה אור לנתיבתו ר"ל שהחסד זה והשגחה זו אשר יגיע לאדם בהכרת מעשיו ע"י שכלו אינו רק מי שהלך בדרכי התורה ומנהגיה בטרם שנגמר שכלו בו להאיר בה כל מעשיו ואח"ז חושק להגיע לרצון לעבדו מאהבה והסיר מעליו כל טרדות העולם הזה:

אך הדברים כלומר איזו היא הדרך הישרה שיבור לו האדם כדי שיוכל להגיע להההערה השכלית:

שיתברר אצלו שיעיין בטבע השכל ובמדותיו אשר הוטבעו מן המדות הטובות בשבח האמת וכו':
ובחור בצדק וסור מעול לחפש אחר עשיית הצדק. ולברוח מדרכי העול:
ולשקול הטובות בשבח לשער המצות בשכר המגיע בעבורן:
ויתרון גמול על גמול כלו' אם תעזוב את המצוה בעבור הפסד איזה גמול בעוה"ז. תשקול הגמול אשר יהיה לך בעה"ב בעשייתה:
ועונש על עונש אם תעבור על איזה אזהרה מחמת יראת עונש שבעוה"ז או הפסד איזה שכר. שקול העונש שאתה נכון לקבל בעבירתך בעה"ב. והוא ענין שאמרו חז"ל הוי מחשב הפסד מצוה נגד שכרה ושכר עבירה נגד הפסדה:
ואם יזכירהו אלהים דרך טובתו אם יפקוד אותו הש"י בטובה:
בעבור כלילתם מפני שהטובות כוללות להרבה בני אדם ודומה לו שהוא מחוייב בטבע:
ורובם מחמת שהטובות מרובים אצלו האחרונות משכחות את הראשונות:
והתמדתם שאינם נפסקים והוא מורגל בהם:
ומשיכתם נמשכים עמו בזמן רב:
יתבע את נפשו יחייב עצמו:
ובחור בצדק שהצדק גוזר לשלם מה שהוא חייב:
ויבחר לגמול האלהים יתעלה כלומר כפי הטוב אשר גמלו האל היה ראוי לשלם לאל מן הטוב:
וכאשר יראה בעין לבבו כלומר בראיית השכל:
שאין לו יכולת לזה עם שאין הבורא צריך לזה כלו' שא"א שהנברא ישים טובותיו להבורא יתעלה. ובפרט שאין הבורא יתעלה השלם בתכלית השלמות צריך לשום דבר.
תמורת גמולו חלוף הגמול אשר ראוי לאל:
ויאמר לנפש הנה עתה התחיל לבאר אופני הערה השכלית בדרך שאלה ותשובה. ואיך השכל ממשיך עבודת האהבה העודפת על העבודה שמצד היראה ומקורה בנפש המרגשת שכר ועונש והיא מצד טוב ורע והשכל מתוכח עמה מצד האמת והשקר שהוא ממקורו להעמידה על עבודה שמצד השכל:
שאת חבולה בטובת בוראך שאת ממושכנת אל האלהים בעבור רוב הטובות אשר עשה עמך. וחבולה מל' אם חבול תחבל (שמות כ"ב:כ"ה):
ותאמר כן אמת הדבר:
כוספך חשקך:

מרירות הרפואה הסמים הנקחים לרפואות הגוף אע"פ שהם מרים לפי שעה יסבול החולה מרירותם מפני חשק הבריאות שהוא מקוה על ידם:
איננו מונה כי אם עצמו מונה לשון אונאה. כמו לא תונו:
והיאך יהיה ממנו הכוסף לו או חרפיון בו כלו' במה אדע אני אם הכוסף שבי אמת או כוזב:
מה שיש ביכלתך ממנו קיצור כחך לשלם לאל הגומל עליך:
וחיותך חיי עוה"ב:
כוספך אמת אז כוספך אמת:
וחפצך נחוץ מהיר בלי ספק:
וכוספי כוזב רפה ונפסק כמו לא יכזבו מימיו (ישעיהו נ"ח:י"א):
מאת העירו אותי דה"י הקדמונים כלו' אעפ"י שהעירו אותי סיפורי התורה ונביאים אל דרכי ה' עדיין היה חשקי כוזב ורפה עד שנתברר לי מדרך החכמה:
אם מה שזכרת אמת כלו' שכבר נתקיים בדעתך קבלת התורה ונוסף ע"ז ראיות השכליות אך כחך קצר לעבוד את ה' על תגמוליו:
ההנאות הגופיות הנאות הגוף:
והמשגל ל' ביאה. כמו ואיש אחר ישגלנה (דברים כ"ח:ל'):
והשלוה מחשבה שלוה ושקטה מדאגת עבודת ה':
והתנאות להם שתהא נראה נאה לפניהם ויודוך על מעשיך:
והכריחם באשר בידם שאתה מקנא אפי' בענינים ההכרחים מאשר חברך צריך להחיות נפשו:
ולהפקר אבר אחד לחסר אחד מאבריו:
ומפחד מהתפשטו בשאר אבריו מתייירא שלא יתפשט החלי הזה בכל הגוף וימות וזה נודע לרופאים בחולי האש נקרא אש של גיהנם הנאחזת ביד או ברגל אם לא יחתכו ממנו האבר עד הפרק בהכרח שימות. ואם האבר נחתך ממנו יתרפא:
ומכיר מה שיש בין שתי הרעות כלו' איזה רעה היא יותר גדולה. או הפסדו אבר אחד או שימות כולו:
ממאפל קדרות העולם מהחושך משחרות העולם הזה:
שהנאותיו מעורבות בעצבים אין שום הנאת העוה"ז שלמה בלי דאגות. רק מעורבת יותר בדאגות. שתמיד נפש בני אדם שוקק על היותר ואין המושג בידו נחשב למאומה בערך מה שלבו חפץ להשיג יותר מזה וכמאמר חז"ל אין אדם מת וחצי תאותו בידו וא"כ התאוה ביותר ממנו והדאגה עליו היא יותר גדולה מן השמחה במה שיש בידו:

ותאותיו נפסקות הנאות העה"ז ותענוגיו. שאדם חושק ומתאוה על ענין שאינו יכול להשיג. וכאשר ישיג הדבר הזה החשוק אצלו. חוזר הדבר להיות נמאס בעיניו וכבדה תאותו בו. והבן זה:

והביאך להכיר באחרית וזה הוא הטוב שתגיע אליו בפרידתו שתכיר האחרית בבית מנוחתך בתענוג בלי נפסק ובלי נעצב:

חזקת הכרתך בבית מרגועך ר"ל שהטוב המגיע בפרידת תאות עולם הזה והנאותיו הוא שמביא אותך להבין בסוף חזקת הכרתך ר"ל גודל הכרתך וכונתך בבית מנוחתך ר"ל אחר המות שאחר שאתה רואה איך הכרתך נוספת בעזבך תאות עולם כ"ש לאחר המות שהגוף נפרד לגמרי:

ושתשתדל לו ותחוש עליו ר"ל שתראה להכין לך מה שייטיב לך בבית מנוחתך:

אך הרעה אשר אמרתי שתמצא אותך בהתמדתו:

משיבת דאגתך דאגתך הולכת ושבה:

בהעדר משאלותיך בעה"ז כלו' בענין הדברים אשר אתה חושק תמיד להשיג מדרגה אחר מדרגה בלי תכלית, מה שא"א שתגיע אליו:

אם תגיעי אליהם ואף לדבר שתגיע הוא הבל לא יתקיים הרבה בידך רק ילך לאחרים:

ולא תגיעי בו אל הבא אל העולם הבא:

ממשלת הדבר משל של הדבר הזה ודמיונו:

עם השתוות הערכים שיהיה הערך מה שהוא למטה ממך שוה אל הערך שאתה בו אל מה שלמעלה ממך ואעפ"י שאין ערך ואין דומה לו יתברך. עכ"ז אמר על דרך העברה והרחבה שאתה תשער אפילו אם יהיה הערך דומה מה שאתה חייב עכ"פ מן העבודה:

שאת הטיבות ר"ל שאם אתה היית המטיב:

בכמותם בכמו אלו רבוי הטובות שהיטיב הבורא ית' לך:

והפנים והאופנים:

אל תמרה את אדוניך והוא רואה אותך והנה הקב"ה ודאי שרואה אותנו תמיד וכמש"ה אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה' (ירמיהו כ"ג:כ"ד):

שיהיה מקצר ממעט בעשות מצותיו:

ויבז מעשהו בצד מה שהוא חייב בו בכל מעשה עבודתו אל יחזיק נווכה לעצמו אך יחשוב כי זאת העבודה פחותה מאד בערך העבודה שהוא חייב לאדונו. ר"ל שיהא עבודתו נקלה בעיניו בערך מה שהוא חייב לעבדו:

ויורה וכו' בנפשו יתראה על פניו גדולת אדוניו ויראתו:

שיעתיקנו אליו שיסבב אליו:

ולא יעוולנו בגזירתו שלא יאמר שעולה גזר עליו אדונו:
סימני העבודה והמקנה עליו. שהוא עבדו קנין כספו:
ולא יעמוד לא יתעכב מדבר רק ממה שהוא מורת רוח לאדונו:
כי אם סות יראתו כסות יראתו. כמו ובדם ענבים סותה (בראשית מ"ט:י"א):
לא יתדמה לו לא יצייר בדמיונו:
ולא יעור לא יתעורר:
ולא יכעוס כי אם במה שמחייב רצונו שיחייב רצון אדוניו שיכעס על זה:
אחר הפקת רצון השלמת רצון אדוניו בהם. כמו זממו אל תפק (תהילים ק"מ:ט'):
ובהפכם יוכרו הדברים ר"ל שאנחנו שנאמר בספור הדברים הטובים מובן ממילא שהרע הוא ההפך מזה:

פרק ו

בתוספת העבודה להוסיף העבודה על הטובה המיוחדת אשר לי נוסף על העבודה הכוללת כל בני איש:
והחיותם שמחיה אותם תמיד שנא' ואתה מחיה את כלם (נחמיה ט'):
אנכי מגן לך מגן בעדך בעוה"ז:
שכרך הרבה מאד עיקר השכר הוא לעה"ב מחמת שהוא רב מאד אין כח בגוף לסבלו:
ומי שקבלה לכבוד האלהים ר"ל אפי' במצות שהשכל מחייב אותם. אם קבלה ג"כ מצד שהש"י צוהו כן נוסף על מה שהשכל מחייב אותם שכרו יותר גדול. וכמ"ש חז"ל גדול מצווה ועושה משאינו מצווה וביותר העומד על קיום התורה מצד מצות ה' ומוסר נפשו עלי'. וכמו שמצינו בשבט לוי:
משתי המעלות מהקיום שהיה ראוי לו מצד השכל. גם מצד מצות ה':
וטוב לא יהיה לרשע ר"ל מאחר שהנהיג שכלו אחר גופו לעבור על המושכלות כבר שקע שכלו ונצלל בהחומר ובודאי פסקה טובה ממנו:
ולא יאריך ימים לא תתקיים נשמתו ליום שכולו ארוך. וכענין שאמרו חז"ל נשמתם נשרפת וכו':
דינו לבקר משפט וגו' מאחר שיחדם הש"י בטובת המלוכה. צריך שישאו עליהם עון הגזל והעול. וכמש"ה מלך במשפט יעמיד ארץ (משלי כ"ט):
ומי שהשלימם לאהבת רצון האלהים מי שהשלים התורות בענין מיוחד מן המשפחות אלו יתר על כל בני משפחה. כמו פנחס שמסר נפשו על קנאת ה' נוסף על כל בני משפחתו וכמו בני צדוק ששמרו משמרה ה' בזמן שתעו כל הכהנים וכמש"ה והכהנים

הלוים בני צדוק אשר שמרו את משמרת מקדשי בתעות בני ישראל מעלי המה יקרבו וגו'. ושאר בני הכהנים שתעו היו פסולים לעבודה:

נדיב נבחר כמו פנחס שנבחר בעבור קנאתו לכהונת עולם וכל הכהנים הגדולים היו מבני בניו:

או מורא צדק כמו בני צדוק אשר נבחרו להקריב ולהורות:

את משמרת מקדשי בתעות בני ישראל מעלי המה יקרבו וגו' ואת עמי יורו בין קודש לחול ובין טמא לטהור ועל ריב המה יעמדו למשפט וגו':

ומי שהמרה האלהים מהם וכו' ר"ל מן המשפחה אשר יחדה האל בטובה על כל האומה והיה ראוי להם להוסיף עבודה והמה אדרבה מרו עצבו רוח קדשו ענשם יותר גדול:

מדבר קרח ועדתו העונש שהגיע להם בעה"ז ואיך הם נדונים לעוה"ב:

ומי שהשלימה ר"ל שהשלים העבודה היתירה ההיא:

וידקדק עליו הבורא בחשבון יותר לפי החיוב אשר הוא חייב מן העבודות לרבוי הטובות המיוחדות בו:

כי ערוך מאתמול תפתה הגיהנם הנקרא תפתה כבר הוכן מאתמול מיום שני לבריאת עולם:

גם היא למלך הוכן העמיק הרחיב מדורתה כלו' שהמלך שהוא חייב בתוספת העבודות מכל האדם העמיקו והרחיבו עליו הגיהנם יותר:

קטנתי מכל החסדים אשר עשית את עבדך כלו' עבודתי פחותה בערך מה שאני חייב לך על הטובות שעשית עמי ביחוד נוסף על זולתה מבני אדם:

ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו משלם לרשעים שכר מצותם בעה"ז לעוצם תשוקתם בהנאות עוה"ז הוא די שכר להם עד שיאבדו שכרם בעה"ב ויגרע מגמולם. ויפה שעה אחת של קורת רוח בעה"ב מכל חיי עוה"ז:

מיד קודמת למחשבתי בהשלימו תוחלת טובה עתידה ממנו ר"ל כשאני רוצה לעבוד את ה' על הטוב אשר גמלני מיד תקדם לי לחשוב שאני אעשה עבודה זו ואשלם לאל כדי שיגמלני עוד טובות אחרות לעתיד בשכר התשלומין הזה:

תוחלת תקוה:

לא כוונת הנואש מתוספת הטובה והתמדתה המיאש עצמו מטובה יותר גדולה ושתהא לכל הפחות טובה זו מתמדת:

ממעוט הכוונה הברורה לחובת טובתו כלומר שהגורם לי מחשבה זו הוא מפני שנראה בעיני שאין טובותיו עלי מחייבים עבודתו כל כך עד שכבר יצאתי ידי חובתי בעבודה כל שהוא:

על המיעוט לכל הפחות ואין אני יוצא בפחות ממנה שאהיה ראוי שיתמיד האל טובותיו עלי:

וכי דברי פיך דברי מודה בפיך אתה אומר שאתה נותן הודאה לאל על הטובות שעברו עליך:

כוונת מבקש על העתיד:

אלא שכוונתך בה להתענג בהנאות ולפיכך אתה שוכח להודות על הטוב העבר רק תטרד בבקשת הנאותיך על העתיד:

אלא בבקשתך עליה מה שלבך חפץ ומבקש מהש"י ומה שהוא טוב לפי דעתך ומראות עיניך:

ובמה שאינך יודעת ר"ל שאעפ"י שנראה בעיניך שלא הטיב לך הבורא מפני שאת אינך מבינה הטובה שעשה עמך מה שמנע ממך משאלות לבך. וזה הוא לטובתך אשר יגיע לך באחריתך והשאלה ההיא ידע הבורא שאחריחה רעה:

מי עשה לך כל זאת בתחלה הטובות מבלי בקשתך וגם שמנע ממך חפצך כדי להטיב לך בעתיד:

והיתה עבודתך בכוונה שלמה להשליך על ה' יהבך ותחשוב כי כל מה שקרה לך מאתו הכל הוא לטובתך כפי אשר גזרה חכמתו יתברך וכמאמר אחד מן החסידים שבדברי חז"ל גם זו לטובה ואמרו דכל מה דעביד רחמנא לטב עביד:

והודאתך לו במצפונך כלומר בלב שלם:

שאינך מכרת את עצמך ולא ענין הנהגתך כלו' שאינך יודעת מיעוט ערכך ופחיתות זכיותך ומה את ראוי מן הטובות לפי חכמתך ומעשיך:

וכל אשר תגיע מהם על דבר וכו' כלומר אם תגיע אליך איזה טובה שאת היית משתוקקת עליה מיד בהגיעה אליך שבה נמאסת בעיניך ולא נחשבת למאומה ואך עיניך ולבך לשאול מה שלמעלה ממנה וכמאמר חז"ל יש לו מנה רוצה מאתים. ולפיכך אין הטובה שבידך כלום לפי מראות עיניך. עד שתחשוב שאין את חייבת בעבודה להבורא עדיין:

תחשבה חסר ממך כאילו היא בחנם ולא על הטובות שקדמוך:

עם ידיעתך מחסורך אליו אעפ"י שאת יודעת שלולי השגחתו והשפעת טובתו עליך תמיד איך היית חסרה וריקם מכל חיים וחסד:

ושאינו צריך לך כי אם תצדק מה תתן לו ואם תרשע מה תפעל לו:

ויודע בטוב לך ובמה שאינו טוב לך כי מה שאתה חושב שהוא טוב לך אלהים חשבה לרעה ולפיכך לא נתנה לנגוע אליך. וכן בהיפך שמה שאתה חושב שהיא רעה אליך. אלהים חשבה לטובה:

ולא היית תולה תקותך במה שיטרידך וכו' ר"ל שאתה חושק רוב טוב ומקוה אל קיבוץ תענוגות בני אדם עד שמחמתם שכחת מכל הטוב שבידך אשר חנן אותך אלהים לעבדו עליהם בשמחה. ואת אינה מבינה שהטוב אשר מנע ממך אלהים אולי הוא להנאתך ולטובתך למען ענותך כדי להיטיבך באחריתך. ומה שראוי שיבא לך מן הטוב לפי מה שגזרה חכמתו ודאי שיגיע אליך לפי מעשיך:

לא שתקוי אותו בתלות דעתך בו כלומר שתטרד לבך בתקות הטובות ודעתך תלוי בהם עד שבעבור זה תשכח מהכיר טובת הבורא שהגיע אליך:

פרק ז

ותתחייב לו בה התמדת טובתו עליו ר"ל בעבודה זו לא יסיר הקב"ה חסדו ואמתו מאתו:

מהם שלא ישימנה סבה להמרותו שלא ישים הטובה שהשפיע עליו הבורא כלי משחית לחטוא בה כמו חכם בחכמתו ועשיר בעשרו. וגם לא יבעוט באלוה עושהו מרוב הטובה. כענין שנא' וישמן ישורון ויבעט:

נמבזה נבזה כמו כל המלאכה נמבזה ונמס (שמואל ט"ו) שלא תהיה טובת האלהים עליו בזויה ופחותה בעיניו:

אם תהיה ע"י אמצעי שהגיע לו טובה ע"י אדם אחר וכיוצא בו:

שיודה האמצעי האדם ההוא:

ויתעלם מהודות הבורא אשר שלח האדם הזה להפיק רצונו לפניו:

שיתמידה בהשתדלותה וכו' אם יתעסק בענין הטובה שעליו ובקיומה תתקיים עליו. ואם יעזוב השתדלות בה וחפוש אחרים תתעלם ממנו רק יאמין כי התמדתה תלוי ברצון האל ובגזירתו:

להראות מה שנסתר בו מרוע המצפון כלומר ודאי שהשם יודע מחשבות אדם. רק רצה להראות לבני אדם רוע הלבב ותכונתו הרעה הצפונה בקרבו ורק להיותו חסר מן הטוב הוא מתחסד ומצטדק לעיני הבריות לחלישות כחו לפעול רעות לבני אדם. וגם שיהיה נראה לבריות כאיש צדיק וישר כדי שישביעוהו מטובם:

ותשיאהו הטובה תטעהו מל' הנחש השיאני:

ואם לא יוסיף במעשהו וכו' אעפ"י שלא יוסיף במעשיו הטובים. לכל הפחות לא יגרע מעבודתו שהיה בה:

על מי שהוא למטה ממנו וכו' יעריך עצמו נגד בני אדם שטובותיהם מעוטות ממנו ויראה חסד אלהים עליו. לא שיקנא באותם שטוב להם ממנו:

וכן ראוי לו להיות וכו' בעבודת השם יהיה בהפך לקנאות תמיד במי שעובד את ה' ממנו. ולא שיביא ראיה לעצמו מעבודות בני אדם הממעטים ממנו. וכמו שאמרו הראשונים ע"ד המליצה בשמים ממעל ועל הארץ מתחת רוצה לומר בדברים הנוגעים ליראת שמים יביט את אשר למעלה ממנו. ואשר נוגע לעניני הארץ ולתאות עולם יביט ממה שלמטה ממנו:

אורך סתר הבורא וכו' מה שהקב"ה מעלים עיניו ממנו להענישו על מעשיו כאלו ח"ו עזב ה' את הארץ ורק שלום יהיה לו תמיד:

במה שספרתי לך ר"ל כל הנזכר בפרק זה מהמפסידים העבודה:

המיוחדת לו מה שכבר יש לו מן הטוב ההוא ביחוד משאר בני אדם:

ואם יסירנו ממנו הקב"ה יסיר הטובה ההיא ממנו:

פרק ח

והעלית ארוכתי מזורי ורפואתי כמו וארוכתך מהרה תצמח (ישעיה נח):

והשקפת באורך באור שכלך:

ממדוהו ממחלהו:

ההכרח המחוייב:

מקופא מדומם ועיין לעיל שער א' פ"ז:

כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ כל השינוים בהיסודות והמרכבים וצבא השמים הם בחפץ האל:

ואמר ה' ממית ומחיה וכו' מורה שהחיות והמיתות שבבעלי חיים אף הם תלוים ברצון האל:

ה' מוריש ומעשיר וגו' מבואר שאף מקרי בני אדם וטובותיהם תלוים בו יתברך:

מי זה אמר ותהי וגו' כולל כל הגזירות והענינים הנראים בעולם בין מין האדם הוא מצווי ה':

מפי עליון לא תצא וגו' הוא דבק למי זה אמר וגו'. כלומר מי זה אמר שמפי עליון לא יצאו הרעות והטובות כמו שפירשו קצת המפרשים:

ואמר שוא לכם משכימי קום וגו' ר"ל לשוא ישכימו בעלי העבודה למלאכתם. ואעפ"כ יאכלו לחמם לעת ערב בעצבון:

כן יתן לידידו שנא לאלו המנדדים שנתם לעסוק בתורה יתן הקב"ה פרנסתם ברוחה. ומעתה נראה שהקב"ה גומל טוב לבני אדם לפי מעשיהם הטובים:

לזיון העולם מל' כלי זיין להנהיג העולם ע"פ חפצו בעל כרחם לפי גזירתו ית':

מונחים אליו נתורם תחת בחירתו:

וכי כבוד האלהים נקי מטובתו וכו' כי הכל מגיע לאדם לפי מעשיו בין טוב בין רע:
והפיק בין שני הענינים קשה מאד כלו' ההשלמה בין שני אלו הענינים שלא יהיו חולקים זה על זה. והפיק הוא לשון תשלום כמו זממו אל תפק. והמפרש שפי' שהוא מענין מכשול כמו פיק ברכים טועה:
מקושי ההפקה אין בזה כבדות ההשלמה והישוב בין שני הענינים:
שיהיו כפי דעתו וחפצו בקצת העתים שעצת האדם וחפצו נשלמת לפעמים. ולפעמים הקב"ה מפיר עצתו ומשלים הדבר נגד רצונו:
תחת מאסרו הקשר שקשרו הקב"ה:
יתיר לו מתיר הקשר:
וכי כבוד אלהים נקי מהם והכתובים המורים שהממשלה והחפץ הוא לאלהים. אפשר ליישבם על נקלה ולומר שאמת שכל הנעשה מן הטוב והרע הוא בחפץ ה' אלא שהאל לא יעות משפט והוא הגומל לאיש חסד כמפעלו ויתן לרשע רע כרשעתו. וכבר היתה הרוחה בזאת הסברא בישוב הקושי הגדול מההכרח והצדק. לולא שנפול בקושיא אחרת והוא שא"כ מדוע דרך רשעים צלחה וצדיק אובד בצדקתו ומפני זה לא תפס המחבר דעה זו לעיקר נאמן ובאמת שהדעה הזאת היא הדעת שזכרה המורה בפי"ז מח"ג בשם כת המעתוזל"א אשר לא מבני ישראל המה והם אמרו שפעולות ה' כולם נמשכים אחר החכמה והרעות שאנו רואים לצדיק הוא על צד ההטבה אלא שאין אנו יודעים דרכי הטובה וכן הטובות הנראים לרשעים הוא רע לפי מה שגזרה חכמתו. וגם ישימו עיקר הגמול לעוה"ב וזה הוא הטוב הגמור וכבר זכר כל זה המחבר בפ"ג משער שאח"ז אלא שבהנחה זו נפול בקושית ידיעה ובחירה שאיך יתכן ידיעת ה' במה שתלוי במקרה. דהיינו בחירת האדם מצד מקריו. וקושיא זו נתחבטו עליה הראשונים הרבה וזכרו הרמב"ם ז"ל בה' דעות והשיב כדרך שהשיב המחבר כאן והוא היותר נכון ואמתי להמבין בעומק הקושיא הזאת:
היא ברשות הבורא וגזירתו זו היא דעת כת האשריא"ה מן הישמעאלים שהביא המורה שם. ואמרו שאע"פ שהאדם מוכרח בכל מעשיו, עכ"ז נתנה להם התורה. שהוא ית' כן רצה שישלח. ויצוה. ויזהיר. וייעד. ויירא. ואע"פ שאין יכולת בידנו. ויתכן שפקד עלינו עשיית הנמנעות:
צורתו ולא מהלכי דיניו ר"ל ענינו ולא דין הגמול והעונש למי יתכן הגמול ומי יתחייב בעונש אך הכל כפי אשר גזרה חכמתו מה שקצרה דעתנו להבין. ומאחר שאנו רואים

חסדו עלינו תמיד ודאי שהוא נאמן בדיניו ובגזירותיו ויתחייב לפי הדעת הזאת שאפשר שהמקיים המצות נענש. והעובר יגמל טוב. וזה דעת מגונה מאד:

שנעשה מעשה מי שיאמין והוא דעת הראשונה שהגמול הטוב נמשך ומחוייב מן מעשה הטוב. והרע מן עשיית הרעות והמרות פי ה'. לא כדעת האשעריא"ה שהרע והטוב נמשך רק אחר רצון הבורא:

יועילנו אצל הבורא בשני העולמים ר"ל אף שנראה רשע מאריך ברשעתו וצדיק אובד בצדקו. לא יקשה עלינו כלום מאחר שנאמין כי עיקר הגמול והעונש הם נפקדים לעולם הבא:

ונבטח באלהים בטחון כפי ענין הדעת השנית ושאין דבר נעלם מאתו יתברך ואין נסתר מנגד עיניו וכמה שאמר אליהוא כי עיניו על דרכי איש וכל צעדיו יראה אין חשך ואין צלמות להסתר שם פועלי און (איוב ל"ד:כ"א-כ"ב) הוא אשר הוציא את איוב מרשת הטעות אשר מחמת קושיות של ההכרח והצדק וידיעה ובחירה בקש להפוך קערה על פיה לומר שחס ושלום עזב ה' את הארץ ואינו משגיח בשפלים. ודעת אליפז התימני היא דעת תורתנו אלא שלא ידע לתרץ את הקושיות האלו ע"כ נתחזק לומר שא"א שיענש האדם אם לא שחטא. ודעת בלדד השוחי הוא דעת המעתוזל"א שזכרנו. ודעת צופר הנעמתי היא דעת כח האשעריא"ה. ואיוב טען עליהם עד שאליהוא האיר עיני כולם והשיב בענין שזכר המחבר וכמו שאפרש (ועיין במורה פ' כ"ג מח"ג):

הטענה הנצחת על האדם תשובה לנצח את האדם אשר אין שכלו נערך כלל בערך חכמתו יתב':

ואין טענה לאדם על האלהים כלו' אין שום יכולת בשכל האדם שיוכל לטעון נגד האלהים. יען כי אין השגחתו כהשגחתנו ולא הנהגתו לברואיו כענין הנהגתנו איך שאנו נוהגין ולא חכמתו כחכמתנו ואין ביניהם שום שתוף ואפי' תחת גדר אחד לא יקובצו רק בשתוף השם בלבד וכמש"ה כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם ומחשבותי ממחשבותיכם (ישעיהו נ"ה:ט'):

ובסכלותנו בו פנים כו' ר"ל מה שלא גלה לנו הקב"ה ע"י נביא סוד הדבר י"ל כי יש לנו איזה טובה הגלוי' וידועה לפניו ית' מה שהסוד זה נעלם מאתנו:

תקנה כלו' איזה תועלת:

עד שישים מסך דק וכו' וכמו כן לחלישות שכלנו נתן הקב"ה העלם זה הסוד בין שכלנו ובין חכמת השגחתו כדי שיהא לנו יותר תועלת בהתקרבותו אל עבודתו ית'. וכל אשר שכלו יותר שלם מבין יותר מזה הסוד:

מאזני החוזים כלו' משקל החוזים בכוכבים לשקול על ידו כל הידיעות הצריכים לחכמה זו:
מתנועת הגלגלים באיזה זמן יקיף כל גלגל סבוב אחד סביב הארץ:
ומקומות הכוכבים מקום כל אחד משבעה כוכבי לכת במזלות.
וכוון השעה של כל עת ועת נוכל לכוון ולידע בכל עת באיזה זמן התחלת כל אחד מתקופות השנה איזה יום בחדש חמה ואיזה שעה היא על פי האמת כי החשבון שאנו חושבין להלוך החמה אינו בדרך האמת והדקדוק רק בדרך חשבון הגס והאמצעי כנודע בתכונה:
וידיעת מרחקי הדברים שנדע מרחק איזה מגדל או עיר ע"י הראיה באצטרלו"ב כמבואר בחכמת הטריגיאומטריא"ה:
החלוקים ר"ל שלא תחשוב שאולי שפופרת ארכה מכוונת עד שבה יודעים מרחק גבול המוגבל לשפופרת ההיא וכענין שאמרו בעירובין שפופרת היה לרבן גמליאל שהיה מביט בה אלפים אמה ופירש"י שהיתה עשויה בענין שהיו רואין בה אלפים אמה לא פחות ולא יותר. ואולם ע"י האצטרלו"ב נדע כל המרחקים באיזה מרחק שיהיה:
והרבה מן הדברים שאינם ידועים כמו גודל גוף הכוכבים וגבהם מן הארץ ונטיתם כנודע בגיאומטרי"א ובתכונה:
הפלס הוא שקורין קאנטר שנעלוואגע בל"א:
שאחד מחלקיהם יותר ארוך שהיתד שהפלס תלוי עליו אינו באמצע הבריח אבל חלק אחד יותר ארוך מן השני:
ומן התימה ר"ל לא די שפלא שנוכל לשקול ' על ידו עד שיש בו ריוח יותר מן המאזנים הפשוטים. ששם צריך כל כך אבן משקל כמשקל הדבר ששוקלים. ובזה ע"י אבן קטן שוקלים שקלים רבים. באופן שהאבן תלוי בחלק הארוך והוא יכול להתנועע הנה והנה. והדבר ידוע בחכמת המשקל שקורין מכאייני"ק. שכערך מרחק אל מרחק כן ערך משקל אל משקל. ד"מ כשצד א' מן הבריח ארוך י' אצבעות והצד השני אצבע א' הנה אם נתלה בצד הקצר משקלו עשר ליטראות ובצד הארוך משקל ליטרא אחת תהיה הליטרא האחת שוקלת בכבדות העשרה ולשון הפלס עומד ביושר כמבואר במופת בחכמה זו. ולפי"ז נוכל לידע כמות כל משקל ע"י האבן התלוי בחלק הארוך לפי הערך שהוא רחוק מן היתד שהפלס תלוי עליו:
באמצעיים חלשים הם האופנים והיתדות התקועים בהם:

וכח האמצעיים וכו' כלומר שהפלא היותר גדול הוא שהאופנים של עץ ויתדותיהם פחותים מכח השטף ר"ל אלו נניח אותם על השטף היה דוחה אותם מהרה. ומאחר שהשטף כח פחות מן האבן והאמצעיים כחם בפחות אפי' מן השטף ומאחר שא"א שהשטף יניע האבן איך יניעו האמצעיים אותו אשר כחם יותר פחות:

ביסודי היצירה בחכמת הלמודיות בעניני התכונה והמשקולת בכלל שזכרנו וכח נפילת המים ממקום גבוה או בשפוע אשר כחם נכפל מחמת מהירותם וכח האופנים שכל א' מניע חבירו ע"י היתדות שבו ואחד גדול מחבירו שכחו נכפל אצל חבירו בערך מה שגדול ממנו כנודע הכל לבעלי החכמה הזו. וכן עניני האצטרלו"ב מובן ליודעי החכמה:

כגמול עלי נפשי ר"ל כשם שהגמול והוא התינוק נמשך להאמין תורת אמו מאחר שהיא ילדתו וגדלתו ונתנה מזונו בודאי נאמנים דבריה אליו כי כל מגמתה להטיב אליו. כן הנפש שהיא חלק אלוה ממעל הגומל אותו חיים וחסד וחסדו נראה עלינו תמיד ודאי שידבר טוב לנו ולא יעות משפטנו וכמ"ש המחבר למעלה חכמתו וצדקו יותר גלוי וכו':

פרק ט

שיאשתני שהבאת עצמי ליאש מן ידיעת זה הענין:

סוד עניני עיקר יצירתי למה היתה:

והכונה בהעמדתי בעוה"ז התכלית שתגיע לנשמתי במה שירדה להתגורר בעה"ז:

וקרב לי צורת ההכרח והצדק בכל יכלתך שאע"פ שאמרת שא"א להבין הסוד הזה על בוריו עכ"ז קרב לי בו מעט הבנה כדי שאוכל להבין שמץ ממנו וכמו שהמשלת מן האור השמש שאשר עיניו בלתי חלושים הרבה די לו מסך דק בינו ובין השמש וכמו כן אולי שאין אני צריך שאהיה נעלם מן ידיעה זו לגמרי:

ולא יהיה עניני כענן מי שלא הבין אופני טובתו וכו' כלומר מאחר שגזרת בעד הבנתי שלא אתחכם להבין הענין הזה. אולי יקרני שלא אדע לבקש אופני טובתו בעה"ז כמו שקרה להמלכים ההם:

כאשר הגיעני כאשר סופר לי והגיעו לי הדברים:

נלבב בעל לב וחכם:

עם מי שנתמנה עליהם קודם היאך נהגו עם המלך שקדם לו:

ודעתם בו כיצד דעתם לעשות עמו שהוא כמו שעשו עם הקודם לו:

כל מכמניו מטמונותיו כמו ומשל במכמני הזהב (דניאל י"א:מ"ג):

בזולתם אצל אנשים שבמדינות אחרות:

בין האבל והשמחה מה שנשתהה עמם היה מורכב אצלו עליו הדאגות והשמחות ביחד:

ושמח בשני העניינים שמח על גירותו במדינה ההיא. ועל שנפטר מאתם:
יגע בשני העניינים והפסיד הא' מה שנתיגע לקבץ ממון ולבנות בנינים באותה מדינה מה שעזב לזולתו. והשני צאתו מן המדינה ערום ועריה והיו שארית ימיו דלים ורקים:
שחנני האל אותך והוא כמשל איש אחד שהודיע לו מנהג העם ודתיהם:
ואת צריכה שתעשי וכו' כלומר כן תעשה כאשר דברת. ואינך צריכה יותר רק להשתדל בהכנת צדה אל העולם אשר את הולכת אליו לשכון בו לנצח:
לולי חפצי בדבר כלומר חשק עצור בקרבי בידיעת הענין כדי שתשאר מחשבתי פנויה לעבודת ה'. ולא אתבלבל במחשבה זאת:
בכלל מה שברא מן הגרמים הרוחניים כלומר בריאתך נכללת בתוך בריאות עצם הרוחניים כמו עולם המלאכים:
ובריו גם זה לשון בחירה וברירה כמו ברו לכם איש (שמואל א י"ז:ח') כלו' מבורריו:
הסר מסך האולת מעליך להסיר מן נפש הבהמית שבך כסוי הטפשות והוא תאותו הבהמית:
והאיר לך בדעתו להאיר לך בחכמתו יתברך:
נסותך ובחנך וכו' ובזה תגיע אל קבלת השכר במה שעמדת נגד יצרך לבחור בטוב:
מיסרך בעה"ז ביגיעת בשר המוכנים לכל ילוד אשה כמש"ה אדם לעמל יולד:
בסבלך עול עבודתו להכניע תאותך עד שתהא נכון לקבל עול עבודתו:
גבורי כח עושי דברו שעובדים אותו בעת וגבורה:
על ענינך הראשון כלומר אפס ואין:
מקפא דומם:
מסגולת יסודותיו כלומר המובחר שבמורכבים מהיסודות והוא הגוף:
דומה לעולם וכו' נתבאר בשער הבחינה פרק ד':
שוערים פקידים שומרי השערים:
מנאמניו כלומר מעניני הרוחניות שכל החמשה חושים שרשם במוח דהיינו בנפש:
החושים החמשה כלומר כח הרוחניות שבהם ושרשם בנפש ובמוח ע"י הגידים היורדים מכל א' מהם אל המוח כנודע במלאכת אנאטאמי"ע:
בעה"ז בהשגת דברים גשמיים:
המוח והלב והכבד והביצים המוח משכן השכל. והלב משכן נפש המתעורר. והכבד משכן נפש הצומחת. והביצים משכן כח המוליד אשר בו תלוי הוית האדם והמשך מינו:
הכח המושך המושך מיני המזון אל האצגוומכא הנקרא מאגען בל"א:

והכח המחזיק מה שהאצטומכא סובל המאכל וסוגר על הנקב אשר בתחתיותו עד גמר העיכול עד עת שתחפוץ כח הדוחה לדחות הפסולת:
והכח המעכל כח המבשל המזון ומהפך אותו לדם ושאר ליחות הגופניות:
והכח הדוחה הוא שבגמר העכול הנקב שבתחתיות האצטומכא נפתח. והפסילת נדחה לדקין:
ואוצרותם ומשכנותם של אלו הכחות:
*) **השחורה והאדומה**. נ"ל להגיה והירוקה. כי מרה השחורה משכנה בטחול. והירוקה בכיס המרה. אבל משכון מרה האדומה הוא בדם. ור"ל שמאלו הכחות נאצרים אלו המרות והליחה והדם:
לתקנת ההיכל לתקן הגוף:
והגידים והמיתרים והעצבים והעורקים פירשתי בפ"ה משער הבחינה:
והרחם בס"א אינו והוא נכון:
והרוח החיוני נפש הבהמיית:
חברך אל ההיכל הזה חבר נשמתך אל הגוף הזה:
ע"י המשתמשים בו כל הפעולות הנעשים ע"י הנפשות והכחות והאברים שבאדם:
והתקוה אביר לב אינו יראּ מעונש:
במצפונך בסתר:
השוערים והנגידים והפקידים וכו' לשמוע לך ולעמוד למצותך כלומר כל החושים והכחות עומדים בטבעיהם על פקודתם איש איש על מלאכתו והטבע מקיים אותם ודוחה מהם כל נזק כדי לתקן בנין האדם:
אלא בענינים מיוחדים באדם להם בעת התחברותם אליך ר"ל מלבד בענינים פרטיים שבאדם של אלו הנגידים והפקידים. בעת שיתחברו הענינים אליך. שאז אינם שומעים לך. והענינים האלו הם ההכרח והגזירה. ר"ל חפץ ה' ורצונו שלפעמים בקצת הענינים יהיו כל כחותיך תחת ממשלת ה' יתיר לו מה שיחפוץ וימנעהו ממה שאינו חפץ וכן בדבורו וראותו וכל חושיו נמצא לפעמים ממשלת ה' עליו ומטהו נגד רצונו וכמ"ש המחבר בפ' שלפני זה בד"ה אמר השכל אין במה שזכרת וכו'. ופירוש המפרש שכוונתו על הכחות שאינם תלוים בבחירת האדם כמו המושך והמחזיק, הוא הבל. דמה ענין ההכרח הזה אל גמול ועונש ואין לפירוש הזה טעם וריח:
והשלטתיך להשתמש בו כמו המאכל והמשתה ושאר עניני הגוף:
אל ישיאך אל יפתך שהם עקרים ומוכרחיים נעצמותך:
כי לא יוסיף בעצמך ר"ל בתיקון נשמתך ובשכר הנצחי:

ולא יגרע כלו' בהשתמשך בדברים המותרים להנאתך. אין אתה גורע מעבודת ה' מחמת ה' מאחר שהתירו לך הש"י. וכמ"ש בפ"ד משער הזה:

אך הם דברים מתחדשים על גופך ר"ל מה שנתהווה מאכילה ושתיה דהיינו הדם והבשר והחלב:

אין דבר מהם לצרכך ר"ל במה שייטיב לך לאחריתך:

והם ממך כשליא מן הולד וכו' כלו' אעפ"י שאתה מוכרח להשתמש בענינים שיקיימו גופך. עכ"ז אין בגוף ובכל כחותיו לך תועלת מצד העצם רק הגוף הוא כמו השליא וכקליפת הביצה שהוא נצרך במקרה כל זמן שלא נגמר הולד. כן גופך אינך צריך לו רק עד גבול עמידתך בעה"ז כדי שיגמר לך ענין נשמתך:

כונתי בך בשלחך בעה"ז:

וטובתי עליך הטוב שגמלתיך:

באחד מן הדברים ר"ל שבפעולות ההם אשר הטביע בו הבורא לשמור עבודתו יהיה סבה להמרותו. כמו ד"מ תאות המשגל וכח המוליד לקיים מצות פ"ו. והוא ישגה בתאותו זאת בביאות אסורות. וכמו האכילה ושתיה ושאר מדות הגוף הצריכים לקיומו:

מפני טרדתך בגופך כלו' שאתה צריך להשתמש בהנאות הצריכים לקיום הגוף. ותבוא להשתמש עמם במקומות האסורים:

התיעצי עמו אל תעשה דבר בטרם תשקול אותו בשכלך. וכמה שאמר החכם (משלי ד':כ"ו) פלס מעגל רגלך:

המדות המגונות כלומר המדות שהם מגונות באדם כמו הכעס והסכלות והעזות והגאוה וכיוצא בהם. אין לך דבר מהמדות שאין לו מקום בעבודת ה' וכמו שביאר המחבר בפ' שאח"ז ודלא כפי' המפרש בזה:

משובחות תקבל שכר על המדות המגונות כמו על המשובחות:

כל תנועותיך המותרות מאחר שבא לטהר עצמו ורואה כל עמידתו בעוה"ז כדי לעבוד את בוראו. הנה כל מה שיהנה בעולם מן הדברים המותרים לו גם זה למצוה יחשב לו שמתקן הגוף ומחזקו לעבודת בוראו וכנמ"ש לעיל פ"ד. ובהפך אם ימרה עיני ה' בכחותיו וירדוף אחר שרירות לבו הרע הנה כל הנאותיו בדברים המותרים לו נחשבים ונוספים על עונותיו מה שנתעסק בקיום גופו להמרות עצת קדוש ישראל:

תשובנה מדותיך המשובחות מגונות כמו הבושת והענוה כשישתמש בפגעו באנשים פושעים וכיוצא בזה ממה שזכר בפ' שחח"ז:

וכל מי שתפגעי בו כל עניני תאותך:

מסכימים על רצונך וכו' ותוסיפי בהם שמחה וששון. ר"ל שמאחר שבאת לטמא את עצמך הנה כל הכחות והמשרתים שבגופך יהיו רגילים להתאות תאוה. וכל מעשיך יסיתוך על שמחה וששון כפי רגילותם עד שיום יום יחטיאו אותך יותר עד כי יטו טבעך וגופך בטבע קיים למאס עבודת ה' וכמש"ה וישמן ישרון ויבעט ואמרו חז"ל עבירה גוררת עבירה. והנה רמז בכאן שאעפ"י שהבחירה ביד האדם עכ"ז יש בהם צד הכרח וגזירה. כי אחר שבחר לעצמו דרך היושר. הנה כל מעשיו ומצותיו מטים טבעו ומכריחים אותו על עבודת ה' כמאמר חז"ל מצוה גוררת מצוה. וההפך שאם בתחלת בחירתו בחר ברע. הנה עונותיו יטו הכחות והפקידים שבו להנאות הבהמיות עד שישוב בהם הרגל וטבע שני למשוך העון בחבלי שוא וכאלו הוא מוכרח עליהם:

וכל זה צדק מבוראך כלומר שאע"פ שישוב אל צד הכרע. עכ"ז הוא נכלל בעניני הצדק דהיינו הבחירה מאחר שנמשך אחר הבחירה שבתחלה:

ובכוונתך כי כל המעשים הולכים אחר הכוונה שהיא בסתר כמ"ש בהקדמה:

והוא יגמלך על מה שהשקיף עליו ממך גם בזה בא להקל קושית ההכרח והצדק לומר שאעפ"י שהבחירה ביד האדם עכ"ז הכל תלוי בחפץ הש"י שלא יעות משפט וגומל לאיש כמפעלו וכמ"ש למעלה. ומה שאנו רואים צדיק ורע לו ודרך רשעים צלחה. אולי מה שבעינינו נדמה צדיק או רשע מפני שאין אנו יודעים הכוונה והנסתר שבהם. אבל הקב"ה הרואה ללבב אולי שהוא נהפך שהצדיק הנראה בעינינו יש עליו יותר עונות מן המדומה לנו לרשע:

שישפוט כפי ידיעתו ואולי העון שבסתר יותר חמור. כי הכל הולך אחר הכוונה:

הנסתרות לה' אלהינו הקב"ה דן יותר על הנסתרות כי אחר כוונת הלב הן הן הדברים:

וכשירצה הבורא להעיר אותך הנה אמר שיש עוד אופן יצוייר ההכרח וממשלת ה' באדם אעפ"י שיש לו בחירה. שאמנה הבחירה לא תשלם רק בהיות כל הכחות והאברים על תקונם ובריאותם. וכשיראה ית' שפנה לדרכו הרעה בבחירתו מחמת תאות הכחות והפקידים שבו והאבר המשיאו להתאוות תאוה:

יצוה לאחד מן המשרתים להסתלק מעבודתך כמו ד"מ כח המושך והמעכל המשיאים אותו על תאות אכילה ושתיה נגד רצון האל. הנה יסיר ממנו הכח הזה עד שממילא כל אוכל נמאס בעיניו. אשר אז בשחסרה התאוה ההיא ממנו ישיב אל לבו מחטאתו אשר חטא בתאוה זו וישוב אל ה' וירחמהו:

האבר ההוא ר"ל שחטא מחמת התאוה שע"י האבר ההוא:

כל אכל תתעב נפשם וגו' ויזעקו אל ה' וגו' כלומר השוטים שנפתו לתאותם כשתפקד מהם התאוה הזאת אז ידעו לזעוק אל ה':

כי נעים כי תשמרם בבטנך כלומר שתשים פקודי ה' מושלים על תאותך. ובטן כנוי לתאות האנושיות:

אמרים אמת לשלחיך הקב"ה אשר שלח הנשמה שבך אל העולם השפל למען ענותה ולנסותה ולהטיבה באחריתה. והעולה ג"כ ממאמר השכל בזה הענין כלו הוא שאע"פ שעיקר ענין האדם הוא מצד ההכרח והגזירה לפי מה שנטע בו מן הכחות והמדות לפי מה שנוטים בטבע יצירתם אל המדות המשובחות או אל המגונות כפי חלוף טבעי בני אדם ומזגיהם. עכ"ז הרשות נתונה עפ"י השכל להמיר מדותיו רע בטוב וטוב ברע לעשות מן המדות המגונות משובחות וכן להיפך. וכמו שהוסיף לקח בפרק הבא ודעהו כי הוא כולו מחמדים וכולל כל אשר עיינו המחקרים הנאמנים בחקירות העמוקות בהיתר הספק של הכרח וצדק וידיעה ובחירה וכל המסתעף ממנו:

פרק י

זה כנגד זה זה סותר את זה:

כשתבטחי בהנאה קיימת והיינו שמחה של עשיית המצוה שנדע שעל ידה נשיג תענוגי עה"ב והנאה שאין לה הפסק מבלי עירוב עצבות. ולאפוקי הנאת עניני עה"ז שנפסקת מהרה ומעורבת בתוגות:

התירי המדה הזאת מל' קושר ומתיר שיתיר קשר המדה הזאת:

מצער קיים תמיד אם ראית שיצרך מתגבר עליך ואינך יכול לדחותו שודאי הוא דבר מצער קיים ראוי להתאבל על זה ומכ"ש אם נכשל במעשה ולהתנחם עליה בתשובה:

שתהיה בענין שמביא אל הענין *שיצערך כצ"ל. ור"ל שירא מדבר שמביא אל ענין שיצטער ממנו בסופו ולא יהיה ממנו אחרית טוב באופן שאינו יכול לדחות ממנו אותו הצער אעפ"י שעתה נראה הדבר ישר לפניו. וכמאמר החכם (משלי ט"ז:כ"ה) יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות. ולכן צריך לפחד תמיד שלא יגיע דבר עבירה ממעשיו. לאפוקי בעניני עוה"ז שאין רשאי לפחד על הנולד ממנו רק יבטח בה' וע"ז אמרו חז"ל כל המפחד חוטא הוא:

ואין בך כח ויכולת לדחותו כלו' צער עוה"ב המגיע מן החטא שא"א לפטור ממנו בשום ענין:

אך מקום התקוה שתשתדלי וכו' ר"ל התקוה שהיא אבירות ובטחון ישתדל בענינים המביאים לו באחריתו גמול עוה"ב. אע"פ שידמה בעיניו שיגיע לו איזה נזק בעסקי עוה"ז יקוה לאל שיגן בעדו:

מבלי מונע הוא מגיע בודאי ועכ"פ אין כח בשום נוצר לדחותו:

ורצון חסידיו המצערים אותו ומכלימים אותו על מעשיו:

יהלמני צדיק חסד ויוכיחני כלו' יכני צדיק בחסדו ויוכיחני:

ושתאחרי מעמוד כנגד מוכיחיך כלו' אעפ"י שידך תקיפה נגד המוכיח ומכלים אותך עכ"ז תכניע את עצמך לפניו מאחר שכוונתו להטיב לך:

יען רך לבבך וגו' אחאב המלך הרך לבבו והכניע עצמו לפני הנביא ויחשבה ה' לו לצדקה:

ובהוכיחו אותך בעדיו הם דברי התוכחות שבתורת כהנים ובמשנה תורה אשר העיד בנו את אשר יקרה אותנו מן הטוב בשנלך בחקותיו. והעונש אשר יעבור עלינו על המרי והעון. ושירת האזינו אשר נזכר בה כל אשר יעבור עלינו באחרית הימים מן הטובות והרעות בקיום תורתו ובטולה. וכמש"ה (דברים ל"א:י"ט) למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל:

ופגיעת נביאיו כשתפגע בנביאי ה' או בדבריהם:

הגד את בית ישראל את הבית ר"ל שיגיד להם צורת הבית וסודו ועומק ענינו בתכונת הבנין אל אשר רומז אליו:

ויכלמו מעונותיהם מה שנחרב על ידם. ואם ישובו מדרכם הקב"ה יבנה אותו להם בנין עולם:

ולצוות בחסד וכו' לא יבוש מן המלעיגים עליו בהוראתו לעם הדרך אשר ילכו בה:

ולהוביש לבייש:

בנטות מדרך האמת בשתראה אנשים נוטים מדרך האמת:

והגברת השקר על האמת ואנשיו כשרוצים לחזק השקר נגד האמת או אפילו נגד אנשי אמח הנאמנים בדבריהם תמיד:

בהפיל כל הדברים על אופניהם כלו' שלא יעמוד על דעתו דוקא רק יבקש כל הדברים לפי אמתת ענינים ויקבל האמת ממי שאמרו:

ובהניחם על מכוניהם שיניח כל דבר לפי אמתת תכונתו ולא יתעקש לדחות האמת שהוא נגד רצונו:

ומי שאינו מכיר שיפנה באופן הטוב שיש לפניו:

והאסור השבוי:

ומי שפקד טובה שנחסר מן טובה גדולה שהיה לו נכסים הרבה וירד מנכסיו שצערו גדול מאד וצריך לפרנס אותו כמו שהיה רגיל. וכמה שאמרו חז"ל:

והמתחרט לסייע אותו על עניני התשובה:

מענין מרדכי והמן שלא רצה להשתחוות לפניו ולא חשש לסכנת נפשו:

וגבר בר לבב. מל' עם נבר תתברר (תהילים י"ח:כ"ז):

שיש לו עליך טובה וחסד שעשה עמך חסד שאתה חייב לשלם גמולו ויהיה התשלום בדרך ענוה:

כ"ש מי שגדלו שפשיטא שצריך שתכניע עצמך לפניו:

וכן שתקחי הדין לאלהים מעצמך כלומר שתצדיק עליך הדין ברעה המגעת אליך ותקבלה באהבה לכפרת עוניך:

באחרית ענינך שתגיע לך שמחה על ידו לע"ל:

עוזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו בם ר"ל שמי שעוזב התורה ויראת שדי רק שאעפ"כ מתבייש לעבור על התורה מפני בני אדם ולא בלב שלם סימנו שמשבח את הרשעים מפני שלבו קרוב למעשיהם אבל שומרי תורה בלב שלם לא יוכלו להתאפק מלהתגרות בהם:

והכילות הקמצנות:

לשום כל דבר במקומו כלו' שיעשה כל דבר לפי המקום הראוי לו שינדב לכל איש מה שראוי לו:

כפי מה שראוי לו כלו' כפי מה שראוי לנודב ונותן כברכת השם אשר נתן לו:

בהיות לאל ירך וגו' כלו' כפי יכלתך:

יפוצו מעינותיך חוצה שלא יהא עינו רעה בלמוד התורה לרבים:

מכירים את עצמם פחיתות ערכם:

ולא ערך הטובה עליהם אינם מכירים בשיעור הטובה שמטיבים להם:

ואמרו ז"ל כל העושה טובה למי שאינה מכירה הוא במדרש משלי על פסוק כצרור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד אמר רבי אלכסנדרי כל מי שחולק כבוד לכסיל כאלו זורק אבן למרקוליס. נ"ל פירושו שהזורק אבן למרקוליס. שאע"פ שזריקת אבן הוא בזיון גדול שרוגם אותה באבנים. עכ"ז מאחר שע"ז זו דרכה וחפצה בכך האיש ההוא ישא עונו. וכמו כן אע"ש שזה שעושה טובה לחברו נראה כאלו טוב עשה בעמו. עכ"ז מאחר שזה המקבל אין דרכו וחפצו בכך יחשב לו לעון שאפשר שזה שאינו חפץ בטובה ירע יותר בעבורה כמו המוכיח ללץ שמתלוצץ עליו ומתחזק יותר באולתו ונמצא שחוטא יותר:

והחריצות הזריזות:

בתאות הבהמיות כמו האכילה ושתיה ומשגל:
הנאותיהם חולפות וישאר עליו חרפתם ר"ל בעת רעבון נפשו לאכילה אסורה או לביאה האסורה מחמת תאותו לא יבין עדיין חרפת הדבר ואחר שעשה המעשה שהלכה לה תאותו ישכב בחרפתו על חטאתו אשר חטא בעה"ז ועונשו לעה"ב:
ומבקש האמת לעצמו שאינו מטעה עצמו בטענות כוזבות:
וחפץ בחכמה למענה כלו' לשמה ולא להתגדר:
יפק אותנו ישלים אותנו לדרכי עבודתו וינחנו בצדקתו ויורנו בישועתו:

שער רביעי - שער הביטחון

הקדמה

בכל דבריו בכל ענייניו בעה"ז:
ובענין העולם עה"ב:
ותועלותיו בו בתורתו התועלת שיש בבטחון בתורת ה':
מהם ר"ל מה שהוא בכלל התועליות הגדולות שזכר:
מנוחת נפשו וכו' פי' מנוחה לנפש האדם מן הדאגות בעבור בטחונו באל ית':
בוטח בזולתו פי' זולת הקב"ה רק בבני אדם או במזלות שמצפה למזלו:
אותי עזבו מקור מים חיים וגו' ר"ל שעזבו את ה' הנמשל למקור מים חיים. והטובה היא על שני אופנים הא' שהמים נובעים ממקורם ועוד שאין להם הפסק. כן טוב האלהים לעמו שהוא מקורם ואין לטובתו הפסק והטוב שמיחלים מזולתו דומה למי בורות שהמים באים ממקום אחר ועוד שהם בורות נשברים שהטוב הנמשל למים אינו מתקיים בהם מאחר שאלהים הסיר השגחתו מהם:
וימירו את כבודם האל המשגיח בטובתם ובכבודם:
לוכד חכמים בערמם החכמים שרוצים להתחכם בתחבולותיהם מבלי בטחון בה' הם נכשלים בתחבולותיהם להביא עליהם רעה תחת טובה:
כפירים רשו ורעבו גדולי כח ואבירי לב יהיו רשים ורעבים ודורשי ה' וגו' כלומר הבוטחים בה':
ברוב עשרו שאסף כבר ויסיר בטחונו מה':
ששומר אותו מן הפגעים הוא שומר הממון שלא יפגע בו הפסד:
אבל יתפשט מבגדי טובותם וכו' ר"ל דרך מליצה שמפני שהוא מלובש בטובותם כמו בגד יעטה וצריך מפני זה לחנוף לבני אדם ולהסכים עמהם במה שהוא נגד רצון ה' אבל הבוטח בה' יכול להפשיט ולהסיר בגדי הטובה שיקבל מבני אדם ולהשליך מעליו טורח

ההודאה במה שמוכרח להודות במעשיהם ומה שהוא חייב להם בעבור גמול הטוב שיגמלו לו והוא חובת תגמולם:

ולא ייפח להם השקר כצ"ל. ר"ל שלא ידבר בשבילם שקר וייפח מל' הגיון ודבור כמו ויפח חמס (תהלים כז) וי"ג בה"א ור"ל שלא יעשה השקר יפה:

כשמיר חזק מצור הברזל החזק המשבר צורים נקרא שמיר ור"ל כמו שהשמיר חזק מצור כן נתתי מצחך:

לדברים מיוחדים למלאכה כמו הכלים והסמים השייכים למלאכה זו:

טרפו מובטח לו מכל סבה וכו' הקב"ה יכול לפרנס אותו מכל דבר והענין הנמצא בעולם:

כי הסבות אינן נבצרות הסבות אינן נמנעות:

ועוגת רצפים הנאפים על הגחלים:

שימיתוהו ריחם ריח הסמים הממיתים הנלקחים לפעולה זו:

עם התמדת העבודה בצירוף מה שצריך להתמיד עבודתו:

אינו מאמין על סודו מתירא לגלות עסקו לשום איש שלא יקרהו עונש המלך על עסקו בזיופים:

אינו נמלט וכו' כלו' ממ"נ או שיזמין הרבה או שלא יזמין לא תנוח נפשו:

מהמלך והעם שיחקרו אחריו מאין הגיע לו קיבוץ הסך הממון הזה:

שיבצר ממנו המעשה שימנע ממנו מלאכתו:

והעוף באויר מקום ריק ממזונות וכן הדג במים:

תחת יראה מל' אל תירא ואל תחת:

מבקשים רצונו כלו' אינם מזיקים אותו:

ע"ד הכפרה שיכופרו בהם עונותיו:

או ע"ד התמורה להרבות בשבילם שכרו בעוה"ב:

כי זרועות רשעים תשברנה הבוטחים על זרועם ומעשה ידם. ה' ישבור זרועם וישבית מעשיהם:

ברעב פדך והיינו בכל עת אפי' בשנת רעבון:

ואמר ה' רועי לא אחסר וגו' והיינו בכל מקום שכל מקום דומה לפניו כנאות דשא ומי מנוחות בהשגחת ה' עליו וכמו שמסיים הפסוק:

לא יבושו בעת רעה מביא ראיה שלא יכלמו כל מבקשיו והתולים בו בטחונו בכל עת:

יתגלה סודו יתגלה זיופו מן האורבים אחר מעשיו יום יום:

מן הריש מן העניות:

ילונו גמול בטחונו וכו' יקבל שכר על בטחונו בה' לעה"ב כי הבטחון היא מצוה גדולה וכמש"ה והאמין בה' ויחשבה לו צדקה:
אם יודע ענינו שיהיה נודע לרבים:
ומנהיג הכל מלך ושלטון:
ולדחות הפגעים וכו' מגין עליהם בפני הפורעניות:
כענין לוט בצוער שהמלאך לא הפך העיר צוער בשביל לוט הנמלט שמה:
להוציא חובות האלהים להוסיף ממון בהדור מצוה כפי יכלתו:
וחובות בני אדם כמו צדקות ומעשרות וגמילות חסדים:
שהוא חייב בה ואפשר שהיה נענש אם לא יתן ממונו כפי מה דבעי למעבד:
מפזור הנפש שחתפזר נפשו ומחשבותיו ישוטטו על הרבה מקומות מפוזרות:
בראש כל נהר בספינות שבמים:
על פנים מיוחדים לישא וליתן בהם באמונה:
ובענינים מיוחדים להלוות לעני בעת דחקו ולעשות בהם צדקות:
לזמן קצוב לפי הזמן אשר הוא ציוך שיהיה שליח בפזור הממון אשר השליטו ה' עליו לעשות ממנו טוב בעמיו:
ולא יבקש עליו גמול הודאה אע"פ שזה המקבל ממנו טובה ודאי שצריך לגומלו ולהודות עליה אעפי"כ הוא לא יבקש זה:
סבה לטובתו שליח להטיב לאחרים:
היזק זולתו שיזיק מי ין לשום איש להנאתו:
ולא יחמוד אדם בממונו כלו' שלא יחמוד ממון שום אדם:
מנדנוד השכל שיהיה לבו ומחשבתו הולכים ושבים בתוחלת בקשת הממון:
כעץ שתול על מים שממילא מים גדלוהו תהום רוממהו. כן האדם שתול על מי השגחתו יתי':
בתחלת פרישותו בטרם שנעשה פרוש:
האמגושי הוא שם מי שעובד ע"ז:
המטריף המפרנס:
הוא טובע מל' מטבע שטבעו חכמים. וי"ג תובע, ואינו נכון:
ופנאי ללבו שאינו צריך לחשוב מחשבות בעסקי עוה"ז אלא מעט:
שהוא מפיק יותר שנשאר לו זמן שלבו פנוי מטרדת עוה"ז מעיין בתורתו ודרכי אמונתו:
כי הסיבה לא תוסיף ר"ל אינו צריך לדאוג ממקריים והסבות המתרגשים ובאים כי מאחר שלבו נכון בטוח בה' משמועה רעה לא ייירא ובשנת בצורת לא ידאג:

צער נפשו במסחר בסחורתו שהבוטח בה' עכ"פ צריך שיעסוק באיזה מלאכה או משא ומתן. וכמאמר חז"ל כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה:
אם יתעכב אצלו מלאכתו או ריוח שהיה ראוי שיגיע לו:
ובוחר לו טוב יותר כו' ומה דעביד רחמנא לטב עביד:
שיעתיקהו אליו שיכריחהו לעשותו מצד המקריים. או מצד בני אדם המכריחים:
ואם יהיה אע"פ שיהיה:
וחתולתו ויקלען בל"א:
בסיבות הבטחון ר"ל מה הם הענינים המורים הבטחון בו ית':
בסיבות בענינים:
באריכות התאות שהם עוסקים תמיד לרדוף אחר חפצי עוה"ז באמרם שלא יוכלו להתחיל בעבודת ה' עד שימלא ה' חפצם תחלה מקניני עוה"ז:
בעלי המשכונות שאינם מאמינים באל לבטוח בו ושהוא נאמן לשלם. כמו הסוחר המקיף סחורות על משכון שיש בידו וכנזכר בפ"ה:

פרק א

שמפיק טובתו שמשלים טובתו:
אבל העיקר ר"ל עיקר הענין שצריך שישים האדם אל לבו באמונת הש"י עד שמכח זה יקבע הבטחון בלבו:
ואם יפקד ואם יחסר העיקר הזה מן האדם:
לא ימצא הבטחון כלו' לא יעלה בידו חפצו והשלמת בטחונו מהש"י:
שיקיים מה שאמר הוא בדרך משל באדם הבוטח באדם:
ויחשוב עליו הטוב במה שלא התנה לו כלו' שיבטח בו בחבירו שיעשה עמו טובות אפי' אותן טובות שלא התנה לו כלו' שלא הבטיחו בהנה:
ולא ערב עשוהו מלשון ערבות ונדבת רצון טוב:

פרק ב

עם אהבתו בצירוף אהבתו:
המנע דברים ממנו שימנעו ממנו בטחונו מקוצר יכולת מי שבטח עליו:
שיהיה מתיחד כלו' שמי שבוטחים עליו יהיה משגיח עליו ביחוד ובפרטיות בכל פרט ופרט מעודו ועד תכליתו:
מסור בידו כלו' אינו מסור רק בידו בלבד בין להטיב בין להרע:
כעבד האסור הניתן בבית האסורים:

בתכלית הנדיבות כלו' קצה האחרון ממה שאפשר וזה כתב בדרך העברה כלשון בני אדם. כי הבורא ית' אין קץ ותכלית לחסדו ונדיבותו ואין שום מדה מגבלת אותו:
ושתנוח נפשו מדאגת כל מחסוריו:
בגלויו נגד בני אדם:
ובנסתרו בינו לבין עצמו:
בלבו שלא יתעצב אל לבו בעבור הטרף הצריך לו כי בודאי הבורא יזמין לו כל צרכו:
ובאבריו לעשות פעולות ומלאכות לקבץ לו ממון הרבה למען יהיה לו צדה לזמנים הבאים כי הבורא יזמין לו בכל עת די מחסורו אשר יחסר לו:
ושהוא חכם ולא ינוצח זה כלפי הסבה השלישית אע"פ ששם אמר לשון חזק ענין אחד הוא שלגבורה צריך עצה וחכמה ובלעדי זה לא יושלם הנצחון כמ"ש אני אמרתי וגו' עצה וגבורה למלחמה (מלכים ב י"ח:כ'):
ה' אלהיך בקרבך בזה השלמת הסיבה הרביעית כלו' שהש"י כאלו הוא בקרב כל אדם וחופש כל חדרי בטן ויודע עשתונותיו:
והשכל גוזר בהקבץ ר"ל שקיבוץ אלו השבעה ענינים בבורא ית' נתבאר מן השכל. וכמו שמבאר בפ' שאח"ז:
ולא יתקצף על בחירתו כמ"ש כוס ישועות וגו' ואמר צרה ויגון וגו' לפי שקצת מתקצפים נגד ה' ברבות הטובה כענין שנא' וישמן ישרון ויבעט. וקצת מחמת העוני והצער כמ"ש (ישעיהו ח':כ"א) והיה כי ירעב והתקצף וגו' ועל אלו הבחינות השתים אמר דוד ע"ה שלא יזוז מעולם מבטחון הש"י אם בשעת הטובה. כוס ישועות אשא וגו'. אם בשעת הצער. צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא:

פרק ג

וכל רחמים וחמלה שיהיו מזולתו ר"ל אף מה שהאדם ימצא חן ורחמים בעיני אדם אחר הוא מצד שהקב"ה נתן לו רחמים לפניו:
וארוכתו רפואתו:
מעושהו כלו' הבורא ית':
בעושים מבני אדם ר"ל האדם העושה כלי מעשה במלאכתו הוא יודע יותר לתקנו מזולתו:
צורה מקרית כלו' שיפעול מלאכתו בעץ ומתכות המוכנים לו:
השרש והצורה עצמית דהיינו לחדש עץ או מתכות אשר ביד האדם:
ואשר חדש כלו' מזה נתבאר אשר חדש וכו' הוא החכם היודע וכו':

את אשר יאהב ה' יוכיח שמי שיאהב אותו הקב"ה ומשקיף מה שיש בו מצורך התיקון יוכיח אותו כדי להטותו אל הדרך הנכונה:

ודברו נגזר מכל דבר כלו' גזירתו קודמת לכל הגזירות וכל הגזירות והשנויים שאנו רואים תחלתם גזירת ה' וממנה ישתלשלו כל הגזירות:

כן יהיה דברי אשר יצא מפי התחלת הפסוק כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ כן יהיה וגו' ומקרא שלפניו כי גבהו שמים מארץ כן גבהו כו' ומחשבותי ממחשבותיכם ור"ל כמו הגשם והשלג שפעולתם גלוים שהם יורדים לארץ ומשקים אותו ועוד תועלת השני שמהם מתהוים הנהרות ומהם הבארות ושבים הנהרות ללכת אל הים ומשם עולים בעבים ויורדים לארץ וכן חוזרים חלילה כן כל הסבות והשינויים הנראים בעולם שאין בני אדם יודעים טעם ענינים אלו ונראים להם מקריים והם בלתי סדר והגבלה וזה מחמת קוצר מחשבותם אמנם כן יהיה דברי אשר יצא מפי רצה לומר כל דבר המתחדש בעולם מקוטנו ועד גודלו יש לו סיבה סדורה בחכמה ובתבונה ולסיבה סיבה והם מתגלגלים ואינם חוזרים לבטלה בלתי עשות חפץ ה' כפי חכמתו ומהלכי דינו ולכל מקרה גבול ידוע כמו שאומר בסמוך:

ולא ישכיחהו דבר את דבר כלו' שמפני דבר אחד לא ישכח דבר שני. כמו שהענין באדם שטרדת דבר אחד שוכח דבר שני:

נסתרה דרכי מה' ידיעתו נסתרת ממין האדם:

משפטי השגחתי:

בורא קצות הארץ וגו' ר"ל מאחר שברא עולם השפל והצטרכותו ובכללו מין האדם ודאי שיודע אותו ומשגיח בו לא ייעף ולא ייגע שישכיחהו דבר את דבר שאין חקר לתבונתו ר"ל להשגחתו בברואים:

ואם יהיה אחד מהם יכול על הגדלתו כלו' אפי' באופן שאחד יכול יותר צריך לבטוח בו. מכ"ש באם שלא יוכל להועילו ולהזיקו רק אחד שע"כ יבטח בו לבדו:

שאין לו תשועה ר"ל שאין לו לנדיב עצמו תשועה מצד עצמו רק מצד הבורא יתברך לפיכך יותר ראוי לבטוח בבורא:

ומה שהתחיל אותו ר"ל מיום הולדו:

מעצם ומקרה בין דבר שמתחדש בעצם כמו יצירת כל המורכבים ונפש הצומחת והחיונית והשכלית. ומקרה הם סבות המתהפכות וענינים המתרגשים ובאים בעולם להרע או להטיב:

גבול ידוע כלו' שלא יתהוה המקרה מעצמה אע"פ שלמקרה ההיא סבה מקרה אחרת ולאחרת אחרת עד סוף הסבות כולם באו מגזירת ה' והוא סיבב את כל המקריים אלו כולם ויעמדו על גבול ידוע שלא יוסיפו עוד מקריים וכן לא יגרע מן המקריים שחפץ ה' בהם. וכמו ד"מ ספינה שרצו אנשיה לפרוש בים כעת מחר. והעליל השלטון על רב החובל ועכבו איזה זמן. ובתוך כך קמו מלחמות על הים. ואח"ז ברדת הספינה לים נתייראו מן אנשי מלחמה ורצו לברוח בדרך אחר ונשברה הספינה באבנים שהיו באותו הדרך שבים וטבעו אנשיה. והים נשא ארגז טעון מטמונים אל חוף הים. ובתוך כך העליל שלטון עיר הסמוכה לה על פרוש אחד ומלט על נפשו אל חוף הים. ונזדמן ברגע ההיא שהארגז צף סמוך לחוף הים ונטלו והתפרנס בו כל ימיו. והנה זה שהעליל השלטון על רב החובל היתה התחלה לסבת פרנסת זה האיש שאלולי פירשו בים איזה זמן קודם טרם התעוררות המלחמות לא היו נוטים אל מקום הסכנה שנשברה הספינה. והמקרה השנית היא התעוררות המלחמות ממש בעת ההיא והמקרה הג' מה שנזדמן שם ארגז עם מטמון יכול לצוף ע"פ המים. והמקרה הד' מה שדחה אותו הים אל זה הצד מן החוף. והמקרה הה' עלילות השלטון על הפרוש ההוא בעת ההיא ממש והמקרה הו' מה שנתן בלבו לברוח מפניו. והמקרה הז' מה שברח בזמן הזה ממש ואל מקום הזה. והנה כל אלו הענינים לא באו במקרה רק ה' סבב בחכמתו שיזדמן הכל בעתו ובזמנו. בשגם שטביעת אנשי הספינה והסתערות המלחמות הכל היה בגזירת השם אלא שגלגל בחכמתו להשלים כל חפצו וגזירותיו ביחד והבן זה כי עמוק הוא וזה כוונת המחבר:

ומה שיהיה מן הדברים ע"ד הזה ר"ל ע"ד המקריים מה שאנו רואים שמחמת סבה קטנה נשתרגו ונסתעפו שנויים רבים ועצומים כמו דרך המשל שזכרנו שנטבעה ספינה עם הרבה אנשים וצמחו מלחמות בעבור פרישת איש אחד ותחשוב שהכל היה במקרה. הוא הנגזר אשר קדם בתחלת הידיעה ר"ל שסיבה זו קדמה אליה בתחלת כל הסבות שסבבו עד שצמחה הסיבה ההיא של פרנסת זה האיש ואעפ"כ לא היו כל הענינים שקדמו במקרה שנאמר שלא באו רק מפני הסבה הקטנה ההיא שהשגנוה רק מידיעת ה' יתברך והוא צוה ויהיו:

שלכל הגזירות הקודמות בידיעת הבורא סבות ולסבות סבות ר"ל אותן גלגולים שגלגלו סבה זו ידע להם הבורא דברים המחייב סבה זו עד סוף הסבות לפי מה שגזרה חכמתו ולכל סבה יש טעם וגזירה בפני עצמה מה שקצר שכלנו להשיג התקבצות כל הענינים האלו ואין אחד מהם במקרה רק הכל לפי הגזירה ואין ענין אחד סותר את חבירו רק השם לבדו הבין דרכו וכמש"ה ולו נתכנו עלילות וכמו כן בהשתלשלות סבות מאוחרות

כמו שנראה שטף המים ששטפו כל בני המדינה שנראה שמחמת השטף קרה מקרה אחד לכל הנמצאים במדינה זו ואין הדבר כן אבל קדמו בידיעת ה' סבות אחרות עד שכל אשר לו משפט מות נאספו ונקבצו אל מקום אחד מחמת סבות רבות וגלגולים שקדמו לסבה זו בידיעת ה':

מבלי סבב אל קיום מצות וכו' ר"ל שהמחשבה התלויה בענין קיום מצות ה' ודאי שיש ביד האדם להקדים ולאחר מפני שבענינים אלו הבחירה נתונה ביד האדם:

שמונה ועשרים ענינים והם נגד כ"ח מחנות הלבנה המשלמת סבובה בכדי כ"ח יום וכל השינויים המתהוים בעולם השפל רובם תלויים לפי מצב הלבנה במזלות מיום אל יום מחמת שהיא היותר קרובה אל הארץ עיקר השנוים נתייחסו אליה כנודע לאצטגנינים:

כי גבוה מעל גבוה שומר ר"ל אע"פ שהשנויים נמשכים לפי עניני עולם הגלגלים והמלאכים אעפ"כ הקב"ה שהוא גבוה מעל כולם שומר אותם ומנהיג את כלם לפי חפצו וגזירתו:

וגבוהים עליהם ר"ל שלסבות ושנויים שאנו רואים אין אלו עיקר הסבות והשנויים רק יש עוד סבות ולסבות סבות גבוהים עליהם:

והליכות דיני הבורא כלו' מנהיג מעשיו לפי גזירתו:

מהגיע אל ידיעת חלקיהם ר"ל להבין אפילו סבת ענין מעשה אחד מהנראה בעינינו מן המקריים:

כ"ש כללם שנבין בדרך כלל ענין ההתחדשות והשנויים המשתלשלים ומתרגשים ובאים לכל בני עולם יחד:

מנויו מופסד הענין שנתמנו עליו נתקלקל כקדרה דבי שותפי:

על האלהים וזולתו ששיתף שם אלהים ודבר אחר שהוא פחיתות גדול בערכו יתברך:

כפי מה שהוא מבקש ר"ל כמו שהוא מבקש שיעשה הבורא כל חפצו כן ראוי שיעשה הוא חפץ ורצון הבורא:

עשה רצונו כרצונך שתשמע לרצון ה' כמו שאתה שומע לרצונך כדי שישמע גם האל למלאות רצונך.

בטל רצונך מפני רצונו ר"ל בטל תאותך מפני שלא יבא מהם בטול מצות האל ותפרוש אף מן המותר לך כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך כלומר שתהיה עליך השגחתו יותר מזולתך וכל בני עולם יסורו למשמעתך כמ"ש חז"ל כל העולם לא נברא אלא לצוות לזה:

ואמר טוב ה' לקויו וגו' ודרשו חז"ל יכול לכל ת"ל לנפש תדרשנו:

ממרה אותו אינו שומע לתורתו:

הגנוב רצוח ונאוף והשבע לשקר ואמר ובאתם ועמדתם וגו' ואמרתם נצלנו ר"ל מעונותיהם בעבור שיבטחו בה' והוא ענין אחד רק מפני שהוא מקרא אחר כתב לשון ואמר:

ומניעתו הבהמה מניעה את הגלגל של עץ:

אך הסבות אשר בין האדם וכו' ר"ל הסבה הקרובה להוצאת המים המה הכלים השואבים אותם והסבה הרחוקה היא האדם והסבה שבין האדם והכלים הם סבות ממוצעים בין האדם והכלים והם הבהמה וכל העיגולים והחבל:

ואם יקרה פגע וכו' ר"ל שיתקלקל אחד מן האמצעים או הסבה הקרובה:

בגזירת האלהים והזמנתו שהזמין לו תחבולות והקרה לפניו וזימן תחת ידו כל הסיבות הצריכים לפעולתו והסבות אשר בהם הגמרם כלו' הסבות הצריכים לגמור פעולתו:

לחזר ולסבב על סבות הטרף שלא ימצא מזונו כשאר מיני בע"ח מבלי גלגולים ובזבות:

בחינת הנפש נסיון הנפש:

ומעון דירה:

ומשגל ליחד לו אשה בכתובה וקידושין:

פנים מיוחדים אופנים המיוחדים למזונות האדם:

ועתים ידועים זמן בשול כל תבואה ופירות:

בהשלמת הזדמנות הסבות הש"י ישלים לו כל הסבות הצריכים לו:

ונתברר ממנו ר"ל מן הענין הזה בעבור היות האדם מוכרח להביא הצטרכותו בעבודה בזעת אפו אם ישמור עם זה חקי ה' או יביאנו מכל אשר יתאוה נפשו:

בכונה ובבחירה לאחת מהנה וכו' אם יבחר להמציא צרכו בדרך היתר ולא בדרך איסור:

היה בועט וכו' זה השני מוסיף לומר שאלו היה הכל מזומן לפני האדם היה פנוי לרדוף אחר עבירות גם טבעו וחומרו נוטה להיות בועט בטובת ה' מחמת שמחת לבו מאחר שהכל מוכן לפניו היה חושב שכך מחוייב לו ולא היה מכיר כי מאת ה' הוא לו:

והיה כנור ונבל וכו' מחמת שמחת לבם המטריף דעתם אינם מכירים פועל ה' וגם לבם פנוי לבקש שמחת לבם לרדוף אחר עבירות:

שיגיעת שניהם טרדת התורה והדרך ארץ שהוא בקשת הטרף משכיחים העון:

כ"ש מי שאין לו חלק וכו' כלומר אלו היה הכל מוכן לפני האדם לא היה מקום לתורה בבחירת העבודה מן העבירה כנזכר בטעם האחד ולא לדרך ארץ וכנזכר בטעם הב':

ולא שם לבו כו' כי מחמת רוב טובה לא יתן אל לבו לעסוק בתורה:

ובאחריתו שיהא דואג על גמול העה"ב ויהיה בעבור זה עמל בתורה לידע האסור והמותר:

ההתחלה והתכלה פליאות חכמתו יתברך בבריאות העולם ואיך יחזירהו לתהו ובהו כשיגזור רצונו:
גם את העולם נתן בלבם ר"ל טרדת עניני העולם:
לא יבעט במנוחה לא יבעט בה' בעבור מנוחה:
ולא יטה אל השלוה ר"ל בעבור השלוה שיאמר שלום לי כי בשרירות לבי אלך:
ולא יפת יתפתה:
בכשפי העולם כלומר בתענוגי העולם האוחזים העינים עד שיחשוב הרואה כי טובים המה לו ולא יבין לאחריתו:
על פי אנשי דורו מאמר מלאכי הנביא איך אנשי דורו טוענים כן לפניו:
גם בחנו אלהים וימלטו שהרשעים שבדורו ניסו את אלהים אם תגע ידו בהם ונמלטו ולא הגיע להם שום רעה:
הניח הנביא התשובה לא השיב כלום ולא ביאר טעם הדבר:
הנבחנים שהקב"ה מנסה אותם בעניות:
זולת עילת האחר ר"ל לכל אחד מהם סבה אחרת ר"ל שאין כאן טעם אחד כולל הכל:
הצור תמים פעלו וגו' ר"ל מחמת שאנו רואים כל יצירות הבורא איך הם בתכלית מתוקן והשלימות ודאי שכל דרכיו בהנהגת עולמו ביושר ובמשפט:
מעט הספקה כלו' מספיק מעט שלא יהיה קשה כ"כ:
הן צדיק בארץ ישולם הקב"ה עושה חסד לצדיק לשלם לו על עונותיו בארץ. כלומר בעה"ז:
סבלו והסברתו הטובה מה שסובל צרותיו ולא יתן תפלה לאלהים ומקבלם בסבר פנים יפות:
לרשע אנשי דורו מחמת רשעת כל הדור:
להראות חסידותו ועבודתו לאלהים מבלעדיהם כלו' שמקבל עליו הצרות לכפרה על הדור במה שהם מבלעדי עבודתו:
לקחת הדין למחות באנשי דורו:
מענין עלי ובניו שנענש בית עלי בעניות על שלא מיחה בבניו. כמאמר חז"ל ס"פ במה בהמה:
יבוא להשתחות לו לאגורת כסף ולככר לחם הרי שמפני שלא מיחה עלי בדורו נגזר עניות על זרעו:
בעבור טובה שקדמה לו בשביל איזה מצוה שעשה כבר:
ותרגמו בו הראשונים הוא תרגום אונקלוס:

ואפשר שתהיה הטובה שיש לרשע:
להאריך הבורא שהקב"ה מאריך לו אף:
מענין מנשה וכמ"ד שמנשה עשה תשובה ויש לו חלק עוה"ב:
לנסות אנשי התרמית הרמאים המראים עצמם נקיים וצדיקים נגד בני אדם כדי שיתפרנסו מידם. והוא מפני כן כופף כאגמון ראשו ומשפיל גבהות עיניו ארצה ומתהלך בענוה וביראה נגד כל שורריו למען יאמינו בצדקתו. וכשהקב"ה נותן לו טובה אז ילך בנטית גרון וישא מרום עיניו ויסיר מעליו עבודת ה':
וחשים ממהרים להתחבר לרשעים וללמוד ממעשיהם ואז יתפרסמו מעשיו:
ויתברר הנבר לאלהים ר"ל האיש הצדיק אע"פ שהשפיע לו הקב"ה טובות אינו מתחבר לרשע אבל אדרבה סובל מה שמביישין אותו:
חיוב הגלגול ר"ל שמה' היתה זאת שלא יאכל אדם לחמו כי אם ביגיעה וזעת אפו:
כתפירה לתפור בגדים חדשים:
וכאחוי מעשה אריגה. מעשה אורג ת"א עובד מחי:
והספרות להיות סופר הקהל או הדיינים:
ואצור המסחרים נאמן או גזבר על עניני הסחורות:
והשמשים בעבודת האדמה ממונים המשגיחים על הפועלים:
וחלש בהכרתו שכלו חלש ללמוד מלאכת יד או עניני הכתיבה והחשבון ההכרחי לעניני הגזברות וכיוצא בזה ממחיות הקלות:
ויוכל להתמיד עליו אפשר שיעסוק בה בתמידות:
ולכל אדם יש חפץ במלאכה וזה סימן השגחה מה שלכל אחד ייפה לו הקב"ה מלאכתו בפניו וכמ"ש חז"ל:
בשאר החיים בשאר בע"ח:
ובטבע האיל איל בקמץ היו"ד, והוא מין חיה:
והחיים הבע"ח נתן להם הקב"ה ידיעה שיודעים אנה מזונותיהם והסיבות הצריכים להם:
והקרנים לשור ולאיל כלומר השור והאיל שפרנסתם מן צמח האדם הוציא להם הטבע קרנים מן מותרת העצם הראוים לשינים. כמו שאמרו חכמי הטבע. מפני שאינם צריכים לשינים לסבת הטרף והציד רק לקרנים שיוכלו לדחות הטורף מאתם:
מתקה מה שמתפרנס ממנה:
ומרירותה יגיעתו במלאכתו:
והסבוב עליה טרחתו בבקשת הסבות המביאים הטרף:

ולא יזיקנו הסבוב על הסבות וכו' מה שהוא מתבטל מתורתו ומעבודת ה', שאף זה יחשב לו לצדקה ולעבודה:
מועמד על סבה ידועה שתלוי דוקא במלאכתו ועסקו אשר בירר לנפשו למחיה ולכלכלה:

פרק ד

ומי שהוא למעלה ממנו ולמטה ממנו ר"ל מי שגדול ממנו או פחות ממנו. כשיבקש חפץ מהם או הם יבקשו איזה חפץ ממנו איך יהיה דרך הבטחון בם, וכמו שיבא לקמן:
מתיחד בהם לבדו אינם שייכים רק לגופו כמו מילה ותפילין וציצית ומזוזה ודומיהם:
בפעל ובהפעל שיהיה אותו האחר עושה הפעולה כמו למוד החכמה והתורה עמו. או שיהיה מקבל הפעולה ממנו. והוא מבנין הפעל שהונח על מקבל הפעולה ע"י אמצעי נקרא בערך המפעיל. הפעל, כמו שהוא צדקה שעיקר המצוה שיתן ע"י אחרים שלא ידע הנותן והמקבל וכמ"ש חז"ל:
מחסד הבורא להוסיף שכרם מחמת האהבה והדבקות אשר להם בהש"י:
פירוש אופני יושר הבטחון וכו' אשר בהם יבטח כל בוטח על אלהים ועל זולתו. כלו' יפרש באיזה דרך הוא הבטחון המיושר הנקרא בוטח בה' בשלמות או שיתערב בטחון ענין זולת אלהים לבדו כמו הבוטח ג"כ באיזה סבה שאין זה בטחון ישר וצדק:
אחד אחד כלו' יפרש כ"א לבדו:
בפירוש החלק הראשון והוא החלק הא' מהג' חלקים שבעניני עולם לתועלת עוה"ז:
ועם בירור אמונתו בצירוף שיהא אמונתו ברורה:
הוא חייב וכו' האדם חייב לבקש המועיל והטוב לו והאלהים ירצה דרכו:
ובמעון דירה:
ללא דוחק לאפוקי אם כבר נכנס בסכנה אפי' חרב חדה מונחת על צוארו אל ימנע עצמו מן הרחמים כמאמר חז"ל:
נתבע נענש על זה:
אע"פ שמותו ע"ד ההוא בגזירת האלהים ר"ל שאע"פ שמה שזה מת בהכנסו בסכנה כבר נגזר מן השמים שימות בסכנה זו ובעת הזאת. אעפ"כ נענש כמו המגלגל מיתת אדם אחר אע"פ שהאדם ההוא נגזרה עליו המיתה מן השמים עכ"ז הרוצח חייב:
המומת קרוב אל הממית ר"ל שהממית הוא יותר קרוב אליו ממשפחתו:
על רדפו בחרב אחיו ושחת רחמיו שאף שהיה ראוי שירחם על אחיו והוא לא רחם עליו ונחשב זה לחטא גדול. ומכ"ש שהממית עצמו ואינו מרחם על עצמו:
שמשלו בזה כעבד וכו' ר"ל שאין לממית עצמו התנצלות שחפצו להתקרב לעה"ב:

ועל כן אתה מוצא שמואל ר"ל אפי' במקום מצוה אסור להכניס עצמו בסכנה במקום שההיזק שכיח כי אין זה עבודת ה' רק מרי ועון כנמצא בשמואל שהיה נתיירא ללכת במצות ה' מפני הסכנה שלא יהרגהו שאול ולא נחשב חסרון בבטחונו שנאמר שח"ו לא היה בו הבטחון כראוי לו וכ"ש שלא במקום מצוה:

היתה התשובה אליו אני אמית ואחיה כלו' הלא בידי החיים והמות והכל גלוי לפני ואנכי אתך להצילך. וכמו שהשיב למשה מי שם פה לאדם. ר"ל הלא לפני גלוי שכבד פה אתה ואנכי אהיה עם פיך. מפני שאין הקב"ה משנה הטבע בנס מפורסם אם לא במקום הדוחק וכאן היה אפשר שיקח בידו עגלת בקר:

עם תום צדקתו והיה כדאי לנס:

כ"ש שהיה זה מגונה מזולתו משאר בני אדם שיסמכו על זכיותם:

או שינצל ואפי' אם ינצל בעזרת האל ע"י נס:

עם בירוד אמונתו כלומר אעפ"י שאמונתו ברורה שהכל בגזירת הבורא עכ"ז חייב להדר אחר סיבות טובות ומועילות:

להפרותה להוציא בה פירות:

מה שגזר לו אצלו הבורא ר"ל מהש"י היתה הזמנת פרנסת זה האיש המקבל. והנותן אינו רק שליח בדבר:

מוכרה לתתו לו ר"ל ודאי שהוא מוכרח מן השמים שיתן לו:

אפשר שטרף יומו ר"ל שלולא שזה המקבל שם סבה לפרנסתו שיכניע לזה האיש כדי לקבל ממנו משאת מאומה. אפשר שלולא זה כבר היה הקב"ה מזמין לו פרנסת יומו מצד שהנותן היה מקדים לו הפרס לרשותו:

למדותיו ולגופו לפי שכלו ולפי כחו:

בסבות אשר מטבעם זה כלומר הסמים והעשבים הידועים במלאכת הרפואות אשר יש בהם טבע דוחה החולשה ולאפוקי העניינים שאין השכל גוזר אותם ואין הטבע מסכים עמהם שאסור להתרפאות מהם משום דרכי אמורי. מלבד הסגולות הכתובים בש"ס או שהסכים עליהם הנסיון הרבה פעמים:

דבלת תאנים וזה מזיק לשחין כמ"ש חז"ל:

ומנוי גזברות או נאמן על איזה ענינים:

ואמנה לקיחת סחורה על נאמנותו:

מותרי המחיה שאינם הכרחים לפרנסתו רק מותרות:

שיש בו די ר"ל די ספוקי ההכרחי בלבד:

כי לא יעברנו חוקו אל זולתו החוק הנגזר לו מהש"י לא יעברנו אל ענין אחר למעט או להרבות ממנו ואין אדם נוגע במה שמוכן לחבירו:

שבסיבות הנסיון וההסתה לו ר"ל הממשלה והשלטון הוא נסיון גדול לבעליו מפני שיש יכולת רב בידו וניסת (רצוני מתפתה) מהרה לנטות אחר קבוץ הממון ביותר:

הוא טרף מזונו שחושב כל אשר השיג לו לבדו ניתן:

לסגולה מהם ר"ל שהטרף הזה שהוא ענין עשירות לא כל אדם זוכה לזה ואינו נגלה לשום אדם טעם הדבר וסיבתו על השתנות בני אדם בזה בלתי לה' לבדו. כמו הסגולה שנאמרה על דבר שאין סבתו מובנת:

בתנאים מיוחדים ר"ל זה שזכהו ה' בעושר ובבנים ומשרתים אינו נמשך אחר הצדק והרע כי יש צדיק ורע לו רשע וטוב לו רק לפי תנאים מיוחדים גלוים וידועים לפניו ית' התחייב מהם העושר והעוני כצדיק כרשע. וכמו שזכר המחבר ספ"ג מזה השער:

והוא מקרה כלו' אינו הכרחי לאדם כמו כלכלת גופו שעליו יחיה והקב"ה מזמין אותו עכ"פ. אך העושר לאדם אפשר שיהיה ואפשר שיעדר. וגם יהיה בקצת אנשים ויעדר מרובם:

מזדמן בעת אחת ר"ל יש עתים שהעושר שכיח. ולהיפך. וכן באיש אחד פעמים ישיג עת לעשור ובעת אחר יעני והכל הולך אחר חיוב דיני הבורא:

טרף קנין קונה נכסים ואוסף אוצרות ממון:

ולחורגו בן אשתו:

ויניח הודאתו עליהם שהוא מניח ועוזב מלהודות לאל שנתן לו טובה רבה שיוכל להשפיע על אחרים והוא שליח בדבר ומקבל שכר על זה כמ"ש לעיל:

והוא העני עני בדעת אשר ייגע לריק באסיפתו קנין שיאכליוהו אחרים. ועם זה מפסיד שכרו בעה"ב:

במה שיש ביד האלהים השגחת האל ויכלתו להשפיע לו:

במה שיש בידו מה שאסף כבר:

טרף מזון הכרחי לו וכמו שזכר בחלק ב':

או טרף קנין מה שאין בו תועלת וינחילנה לזולתו ואולי לשונאיו:

ואין מספיק להם ממנו שום דבר כלו' אין מספיק להם מן הממון שום קיבוץ:

וזה סכלות מהם בסבת הכבוד כלומר שהוא מפני שכסיל לא יבין הסבה הראויה להביא הכבוד בעה"ז וסוף הכבוד לעוה"ב:

לתקותם מה שיש אצלם ולמשוך מה שבידם ר"ל העמי הארץ מכבדין את העשירים מפני שמקוים למשוך מהם איזה ענין ממון והנחה מקנינם:

ואלו השכילו ר"ל עמי הארץ:
אין ביכלתם ר"ל ביד בעלי הממון:
לא לתת למי שלא גזר לו הש"י:
ולא למנוע למי שגזר הש"י שיתן לו:
מקוים לזולתו זולת הבורא ית':
בסבות הכבוד כלומר אינם מבינים מה הם הסבות הראויות להביא הכבוד:
בסבות בקשותם מה שהם מבקשים קיבוץ הממון תמיד:
ותהיינה בקשותם ר"ל בקשת הכבוד:
מבלעדי המסבב הש"י:
ורוה מהם שתה עד שרוה צמאונו:
בסבה ידועה כלו' במרירות יגיעתו וזעת אפו:
בסבה אחרת מה שהיא בלי עמל וטורח:
לדעתו מפני שהוא ית' יודע:
עד אשר המיר אותו לי בטוב ממנו ר"ל עד אשר הגיע העת שאוכל לקבל מזון ואז נתן לי מזון היותר טוב בשפע. והמזון הקדום לו משדי אמו לפי שלא היה מזונו בקביעות רק מקרה לפי הזמן ההוא שלא היה יכול לקבל מזונות טובים עדיין כן יחשוב שהמזונות אשר הש"י נותן לו בצמצום כן יהיה עד תכלית ימיו עד אשר ימיר אותם הש"י בתענוגי עוה"ב:
ויהא נשכר על זה שיתלה בטחונו יותר בהקב"ה:
ויצא העם וגו' ודרשו חז"ל הטעם כדי שיהיו תמיד מקוים אל הש"י דבר יום ביומו שיטריפם לחמם:
הלוך וקראת וגו' לכתך אחרי במדבר שהיו תולים במן עיניהם ובוטחים לאל אע"פ שהיה יורד להם בצמצום:
בסבה מבלי סבה דוקא בסיבה אחת ידועה או במקום ידוע או ע"י איש ידוע דוקא מה שישיגנו עמל וטורח בשביל זה גם פרנסתו מתמעטת בשלא תושג דוקא ע"י ענין ידוע:
המפיקים לעניני המשלימים עניני לפי מה שגזרה חכמת הש"י אע"פ שאני איני יודע השלמה הזו על איזה אופן היא סיבת טובתי:
השתוממותו מל' שממה:
עד זמן מועט ישוב נכרי בודד כלו' לא יהנה מן הענין שבחלק זה רק זמן מועט כי אם יאריך ימים יראה במיתת בניו וקרוביו וישוב משומם ובודד בצער ואם לא יאריך ימים מה חפצו בקרוביו וזו קשה מן הראשונה:

הבין אותו שעזב אחריו כל עבודתו ונפרד מאביו ומאמו וממשפחתו והלך אחר אליהו:
כעניני תחתיה בקבר שכל בני אדם מלובשים שם בענין אחד:
שנוכח מהם שנראה מהם תוכחת מוסר:
ונהיה נכונים למות כלומר שבכל רגע האדם מוכן למות וכאלו קרבו ימינו והוא רובץ לפנינו לפתחינו ע"ד שנאמר עלה מות בחלונינו:
ונזמין הצדה ר"ל תשובה ומעשים טובים יהיו מזומנים לפנינו לדרך ההוא מאחר שהנסיעה קרובה מאד ואם לא עכשיו אימתי וכמאמר חז"ל שוב יום אחד לפני מיתתך ושאלו על זה וכי אדם יודע כמה הוא חי והיתה התשובה א"כ כ"ש שכל ימיו בתשובה:
בעל אשה וקרובים ואוהבים ואויבים כאן הוסיף אויבים מה שלא זכר בהפכו באיש נכרי ובודד מפני שכך הוא בנוהג שבעולם שהבודד והגר למיעוט הצטרכותו בעולם וקטנותו אין לו אויבים כמו בעל אשה ובנים וקרובים ואוהבים שעסקיו רבים בעולם ושונאיו מתילדים עליו מצד הקנאה ומצד הנטפלים אליו מאשתו ובניו וקרוביו ואוהביו:
יבטח באלהים בהצלתו מהם כלפי מה שאמר למעלה בתועלת הנכרי והבודד שנפטר מטרחם וכובד משאם ומנוחתו בעולם אמר בהפך זה שיבטח בה' שיציל אותם מיגיעתם:
מהזקתם שלא יגיע להם איזה היזק ע"י סיבובו:
ליחל לקוה:
ולא לקדם אצלם שיכניע עצמו לפניהם בעבודתו. כמו במה אקדם ה' אכף לאלהי מרום (מיכה ו':ו'):
ולשמור בריתו ופקודיו עליהם כלומר שיראה שישמרו הם ברית ה' ופקודיו:
לבקש חפץ וכו' לבקש איזה טובה ממי שהוא גדול ממנו או פחות ממנו:
וישימם סבה בהשלמתו כלו' כשימלאו רצונו יהיו בעיניו כמו סבה אשר סבב לו השם יתעלה שיגיע על ידם מזונו אף שהוא עצמו סבב לנפשו הדבר בבקשתו מהם כמשל עבודת האדמה שאע"פ שהאדם זורע וחורש חונף את הארץ ומזבלה עכ"ז הכל תלוי בחפץ האל אשר יברך צמחה:
על יד אחד מהם החזק הוא הרפה הכל יהיה שוה בעיניו:
ובידוע וכו' ר"ל שמא תאמר אם כן הדבר למה לי להודות לאדם הגומל עלי טובות מאחר שהוא אנוס ע"פ הדבור ועושה לי טובה בהכרח מאשר גזר ה'. אלא שחייב להודות אותו מפני שעכ"פ הוא אשר גלגל הקב"ה טובה על ידי איש צדיק ונאמן לפני הש"י שא"א שיגולגל טובה ע"י רשעים כמ"ש חז"ל טובתן של רשעים רעה היא אצל צדיקים:

ואמר הכתוב לא יאונה לצדיק כל און ר"ל אף הוא אם לבו נכון בטוח בה' יחשוב שזה החפץ שהקרה לפניו ודאי מאדם צדיק יצא ולטובתו בא. מאחר שאין הקב"ה מסבב סיבה רעה לצדיק:

אשר בחר לו הטוב מזה כלו' הש"י מנע ממנו החפץ הזה לטובתו:

ראוי להשתדל לו בו כלומר איש. כשר וישר:

אחר שיטרח וכו' ולא יערים להטעות חבירו לומר שנשתדל בשבילו והוא לא פעל כלום למענו:

וחומדיו שהם חומדים לקחת ממנו ממה שהטיב לו הבורא:

ואם יהיה סבה להזיקו ר"ל אע"פ שהשונא סיבב לו ההיזק:

ברוע הקדמותיו מה שקדם לו מן העונות:

ומה שאינו נעלם ממנו בהם ר"ל אלו השלשה דברים שהם הבחירה, והכוונה והסכמה לעשות, והמעשה. הנה השתים מהם שהם הבחירה וההסכמה לא יפול אצלנו ספק בהם שאנו יודעים מה בחרנו ועל מה הסכמנו לעשות אם טוב אם רע ואין ספק אצלנו על הגמרם. לאפוקי המעשה שצריך אל סבות מבחוץ הגמרו נעלם מאתנו. כמו הצום והתפלה אפשר שיחלש גופו. וסוכה ולולב פן לא יזדמן לו עצי הסוכה או הלולב. וכיוצא בזה:

הבטחון כו' טעות כלו' שאם לא יבחר אדם להדר אחר עשיית הטוב ולמנוע עצמו מן העבירות רק יבטח בה' שיזדמן לידו מעשה הטוב וירחיק ממנו הסיבות הגורמות לו עבירות הוא טעות גדול:

כי הבורא וכו' כלו' הבחירה ודאי שהיא ביד האדם ונתן לנו ברשותנו:

ולא הניח ברשותנו השלמת המעשה כלו' מלבד שלהשלים המעשה ע"י סיבות הצריכות לה אינו בידינו מפני שהסיבות ההם אינם ברשותנו:

שהם חוץ לנו מזדמנות בקצת העתים וכו' כמו ד"מ למעשה הצדקה צריך שיהא לו מעות ויזדמן לו עני הגון, וכיוצא בזה, ואלו הסבות אינם בבחירה ולא בחפץ האל רק תלוים במקרה האפשר ובהזדמן רק שלמעשה טוב יש סיוע קצת מן השמים. וכמ"ש חז"ל הבא לטהר מסייעין לו והבא לטמא פותחין לו, כלו' עוזבין הסבות על המקרה:

ומעדו רגליו נשמטו ונטו מאופן היושר והמצוה. כמו ולא מעדו קרסולי (שמואל ב' כב):

ולכוון אליה בהשתדלות שיעשה פעולות ולרדוף אחריה:

והודיענו שהוא אופני הנכונה שזה הענין מן הבחירה והסכמה לעשות הוא בכלל המצוה והוא עצמו מצוה כמ"ש ובחרת בחיים והרי כבר צונו על זה:

ואם יזדמנו הסבות ופן תאמר מה מצוה שייך על זה מאחר שאין כאן עדיין מעשה לזה אמר שאין גמר המעשה מעכב זאת המצוה שאעפ"י שלא יגמור מקבל שכר על הבחירה והסכמה לעשות כל עוד שיהיה באפשר אלא שאם גומר העשיה השכר יותר גדול וכן הענין בעונש העבירה:

וההפרש שבין עבודת הבורא פן יקשה לך א"כ גם בבטחון טרף האדם יהיה הדבר כן ולמה אמר לעיל שישליך את נפשו להליכות הגוזר לזה אמר שיש הפרש גדול בין זה לזה:

בענין הבטחון באלהים מה שבשאר מעשי האדם הכל נמשך אחר הבטחון משא"כ בעבודת הבורא:

בסיבה מן הסיבות שתהיה סבה אחת יותר טובה לנו לבקשת המזונות מכל שאר הסבות:

ומן הדין לפיכך הדין נותן:

לבחירת הטובה שנבחור סבה היותר טובה לבקשת הטרף ומה שראויה לאדם ההוא:

בבחירתה שיביא לידינו סבות המשלימות עבודתו:

ויצונו ה' לעשות וגו' לטוב לנו כל הימים הנה צוה עלינו מעשה המצות ושנרדוף אחר עשייתם לא שנתלה בטחוננו בהזדמן לנו הש"י סבתם ובזה יהיה טוב לנו כל הימים:

כי נשמר לעשות וגם בזה תלה העשיה ושנבקש הסבות עליה בנו שאנחנו נשמור הסבות אשר נעשה על ידם עבודתו:

הסבה המשובחת מגונה שאעפ"י שלפי הנראה היא טובה אפשר שאחריתה דרכי מות וכן להיפך מה שנראה רע ומר בעיני האדם אולי תהיה לו הדבר הזה בסופו לתשועה ולפליטה גדולה וכמאמר חז"ל מברכין על הרעה מעין הטובה וכו':

לבטוח עליו בקבלת שכרם וענשם:

גמר מעשה העבודה גמר עשיית המצוה ועבירה:

וכונה וכו' כלו' ועם זה הכל הולך אחר הכונה כמ"ש חז"ל גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה:

ולהורות אותנו עליו כלו' שיסיר מסך הסכלות מעינינו ויחזק בחירתו כדי שנדע גם אופני עבודתו ובאיזה דרך נבקשנה:

הדריכני בנתיב מצותיך והיינו לחזק בחירתו:

דרך אמונה בחרתי ר"ל שזה שבקש הדריכני בנתיב מצותיך היינו אחר שכבר בחר דרך האמונה בבחירתו:

סעדני ואושעה היינו לחזק גופו ואבריו למצותיו:

מתעברים אל זולתו נוגע אל חבירו:
וצוות בטוב להורות לעם דרך ה':
ולהשיב האמנות להחזיר לחבירו מה שנתן לו בהקפה על אמונתו:
ולהסתיר הסוד מה שנוגע לחבירו וניזק בשגילה הדבר או שגלוי הסוד הוא בענין שהולך רכיל וכמש"ה (משלי י"א:י"ג) הולך רכיל מגלה סוד:
ולדבר טוב על חבירו:
ולעשות הטוב לגמול חסד עם הבריות:
דרכי טובתו טובות הבורא וגמולו:
ומיחל אותם ומיראם מודיע להם תוחלת השכר לעושי רצונו והעונש לעברי רצונו ואם יבזוהו בני אדם בעבור תוכחתו יסבול חרפתם:
צופן בלבבו חוקקם על לוח לבו, מל' בלבי צפנתי אמרתך:
ויזהר כפי יכלתו בכל זה להסתירו ר"ל לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ולא יגלה מעשי עבודתו אם לא למי שצריך לו להודיעו וא"א זולתו גמר המעשה או במצות שא"א לעשות בסתר שאז א"צ לחוש מפני התגרות הרשעים בו וילוצו הלצים עליו כי לא יגיע לאדם שום היזק מה שאינו ברצון הבורא וזה כוונת המאמר שאנו אומרים בנוסח תפלתנו לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ר"ל היראה והמצות שא"צ לגלותן שכרו יותר אם עושה אותם בסתר:
ערב הבורא ערב מל' הבטחה כמו (תהילים קי"ט:קכ"ב) ערוב עבדך לטוב:
לא פירש מהם הנביא מאומה לא נזכר בספרי קודש והכתובים השכר והעונש בפירוש והמחוייב לכל מצוה ועבירה לפי ערכם:
מהלכים בין העומדים האלה שיהיה קיום לנשמתו בעולם המלאכים:
בענין פשיטותה פשוטה מבלי הרכבת היסודות:
ודקותה רוחניותה:
ועזבה להשתמש בגופה כלו בה הכחות הגופניות:
ותזהיר מל' כזוהר הרקיע:
היה מקובל אצל עם הארץ ר"ל כל האומות וכל בעלי דת היו מודים שעיקר השכר והעונש הוא בעוה"ב. וכל בעלי אמונות הכוזבות ועובדי עכומ"ז אף הם היו מבטיחים לעובדיהם בשכר ועונש בעה"ב ולא על גמול עה"ז כדרך שאמרו הרוצה לשקר ירחיק עדותו. ונביאי ה' אשר באו להסב לב בני האדם אחר עבודת ה' בעוד רוח חיים באפם, כל עיקרם לא באו רק ליישר את העם ולהראות להם במופת מעניני גמול עוה"ז אשר יפליא ה' בין עובד ה' ללא עבדו כדי שתתברר להם האמונה האמתית בהש"י וממילא

ידעו כי הגמול והעונש לעה"ב נמשך אחר עבודת הש"י והמרותו, וכענין שכתב הרב המורה ז"ל:

מהנביאים ר"ל שהיה מקובל מהם ציור עונג הרוחני כפי האפשר להבינו לבני אדם רק עיקר מציאותו כבר היה מוסכם לכל:

ממה שכתוב בתורה במה שמרו עצבו רוח קדשו וניסו אותו הרבה פעמים בים ובמן וכיוצא בהם. וכמש"ה (דברים כ"ט:ג') ולא נתן ה' לכם לב לדעת עד היום הזה:

כי נער ישראל ואוהבהו בתחלתם בטרם שעמדו על הבנת התורה והיו כמו נער וקטן אין הבין עדיין רק מאהבת הקב"ה עליהם ומשמרו את השבועה שנשבע לאבותינו הלך עמם ללמדם בהדרגה לפי הבנתם שהיתה אז בהם:

וכאשר ייעדה מל' הבטחה:

והיה וה' לחמלה עליו מפני שהאב חומל על בנו: יהל היוי"ד בחירק והחי"ת בצירי. כלו' הביא שיהיו בני אדם מיחלים בשכרו. והוא מבנין פקד הדגוש שפעולתו יוצא לאחר:

תגל מעליהם יגולו מעליהם:

סכלותם בגמול העולם מה שאינם מבינים גמול עוה"ב:

עדיו כלו' אליו כמו עדיך כל בשר יבואו:

מהגשמת הבורא ית' ר"ל כתובים המורים כאלו הש"י ח"ו דבר גשמי כמו יד ה' עיני ה' וכמו לא תגעל נפשי אתכם. וכל זה לא נאמר רק לשבר את האוזן ולהבין את הבלתי מבינים ענין הרוחניות:

גמול הצדקתו מה שהוא פועל להצדיק אחרים:

חסד מאלהים לשלם שכר טוב לצדיק מצד מעשיו בעצמו. אף בלי שיורה עבודת הבורא ויוכיח לאחרים וכמו שהוא בדין שיהיה נתפס ונכשל בעון אחיו שכל ישראל ערבים זה בזה בענינים שבגלוי וגם נצטוינו ללמד אחרים ולהוכיח את עמיתנו במצות עשה על כל זה מצד חסד האל אשר גבר עלינו אינו מקפח שכרו בעה"ב ולא עוד שאפילו הוראת אחרים ותוכחת חבריו אינו כדאי לירש גמול עה"ב הגדול בלי שעור לולי חסדו ית':

ולך ה' חסד שמאריך אע"פ שמשלם לאיש כמעשהו:

כי אתה תשלם לאיש כמעשהו אפילו בשאין בו רק מעשיו הטובים מצד עצמו תגמלהו גמול טוב לעה"ב:

על מעשהו אף בצירוף כל המעשים טובים אינו רק מצד החסד ולפ"ז לא זכרו הנביאים והתורה בדברי הברית והתוכחה גמול עה"ב מאחר שמן הדין אין אדם כדאי לגמול הזה ודי לו גמול עוה"ז ולא זכרה התורה רק מה שהוא ראוי מצד הדין. דומה לזה דרשו חז"ל בפסיקתא שאלו לנבואה חוטא מה יהא עונשו. אמרה הנפש החוטאת היא תמות. שאלו

לתורה וכו' אמרה יביא אשם ויתכפר. שאלו להקב"ה כו' אמר יבא ויעשה תשובה. והבן זה. ומאחר שלא היה מקום לזכור בתורה ענין גמול הטוב שבעולם הבא. לא זכרו ג"כ עונש עה"ב. אע"פ שהוא מחוייב לאדם לפי מעשיו עכ"פ:

בשני העולמים מה שמחכה לו תמיד בעה"ז עד שיעשה תשובה. וכשיעשה תשובה אפי' סמוך למותו פוטרו מן העונש לעה"ב:

והוא רחום יכפר עון שהקב"ה מצד רחמנותו מקבל תשובה ומרבה מחילה לחטאים וכמ"ש למעלה בשם הפסיקתא:

אשר צפנת ליראיך והיראה היא דבר שבלב:

והראיה על זה שהש"י גומל על המעשים הנראים גמול נראה:

ערב לעמו הבטיח וייעד לעמו:

לפי שאין להמון העם אלא מה שנראה מהמעשים ר"ל הטעם שזכר האל עבודה הנראית וגמול ועונש הנראה ולא עבודה נסתרת וגמול ועונש נסתר. הוא מפני להיות שעיקר היעודים הנזכרים בפ' אם בחקותי בשכר ועונש נאמרו בגמול ועונש כלל האומה ביחד מה שיגיע מן השכר והעונש להם מצד הכלל. כמו ונתתי גשמיכם בעתם ורדפתם את אויביכם. ובהפך בקללות, וכמ"ש רמב"ן בפ' עקב כדי שיראו עם הארץ לייסר העוברים על המצות ולבקש דרך עבודת ה' מצד כלל האומה. ולפיכך העיד בהם הש"י על העבודה הנראית מפני שאין כלל העם יודע לייסר העוברים רק במה שנראה מן המעשה. כי הנסתרות לה' אלהינו ואין הכלל נענש עליו. וכמו כן בגמול ועונש הנראה מהר בעוה"ז הוא הדרך הראוי להעיד בם בכדי שיראו ויקחו מוסר לשוב מדרכם הרעה. ממה שהמון העם מרגישים בקלקלתם תיכף בסורם מאחרי ה' משא"כ בעונש הנסתר:

ואמר הכתוב ואם העלם יעלימו וגו' ונתתי פני וגו' ומזה מבואר שהעונש שעל עבירות הנראים מוטל על כלל העם ואשר בידם לענוש ואין הקב"ה מאריך אפו להפרע על אותם העבירות בעוה"ב. רק ענשם תיכף בעוה"ז וכמש"ה ונתתי פני באיש ההוא ובמשפחתו והכרתי אותם מקרב עמם וכרת היינו מיתה פתאומית ובחצי ימיו:

דין גמולם על הבורא יתּ' בעה"ז ובעוה"ב כלו' אין הכלל נענש עליו בעולם הזה רק דינו מסור בידי שמים בעוה"ב:

בגמול העה"ז וענשו לאנשי העולם ר"ל לפי דבקותם בחומר ותענוגות הגשמיות אשר לבבם פונה תמיד לדרוש בטובת גופם ולפחוד על רעתו. ואין עונג וצער הרוחני המשיג לנשמתם בעוה"ב נחשב בעיניהם למאומה בערך עונג וצער גשמיותם. וכמה שהשיב החבר לכוזר במה שאמר רואה אני יעודי זולתכם שמנים ודשנים מיעודיכם. ר"ל שהשכר

שהניחו או"ה בקיום יראתם הם יותר טובים מלפי המונח אצלנו בני ברית, והשיב אבל הם לאחר המות (ר"ל לעוה"ב) ועל כל זה כל אחד מהם היה בוחר שיחיה אלף שנים ויותר וישאר בצער ובעול עוה"ז וביגיעות משימות ויירש השכר שבעוה"ב עכ"ד. ולפי זה ייעד הקב"ה הגמול והעונש שבעה"ז לפי הענין שהם מקוים ומפחדים בזמן שהם חיים ובמקום מצבם דהיינו קישורם בחומר הגוף ועמידתם בעולם השפל:

בעולם המלאכים שהיה איש משכיל וטהור וכבר נפרד מתאות חומרו ועלה למדרגות הרוחני היה עיקר השכר אצלו תענוג הרוחני והיה שוקק ומתאוה אליו אף בעודו בעה"ז כמבואר בחכמת האמת ולזה כתב ואתה הבן:

אין תכליתו אלא להדבק באלהים וכו' כונת זאת התשובה היא שהשכר הרוחני הוא אינו רק דביקות בהש"י וזה יגיע לנו בשנמעט לנטות אחר תאות הגופניות ונזכך נשמתנו בקיום מצותיו יתברך ואז תהיה נשמתנו ראויה ואפשרית לדבק ברוחניות האל יתעלה ואז האל בחסדו יחביאנו בצל ידו. אף שאין אנו ראוים לשכר הזה מצד מעשינו רק מצד חסדו כי גבר עלינו. וכשאדם נוטה אחר תאותיו הגשמיות בהמרות דעת עליון אז נשמתו שקועה בחשכת החומר וא"א בשום פנים להתקרב אליו יתברך אם לא בהתקדשה מטומאתה בהזדכך חומרה בגיהנם כנודע לחכמים. ולפ"ז שכר ועונש שבעוה"ב אינו נמשך לפי דין ומשפט כמו עונש וגמולי עוה"ז רק הם כמעט נמשכים בטבע ורצון האל לעושי רצונו בצירוף שניהם יחד, וזה החילוק הוא בין תירוץ זה לתירוץ שכתב למעלה וז"ל ומהם שגמול עוה"ב אין אדם ראוי לו במעשיו וכו' והבן:

ואמר וכו' רמזים הביא ראיה לאמת זאת הסברא שכתב בדביקות הש"י באדם. ואין זה עיקר התירוץ שעדיין קשה למה לא נכתב הענין הזה בפירוש רק כמ"ש בסמוך וכמו שמפרש והולך.

שישלמהו למי שראוי לו מי שהשלים נשמתו בזכוך חומרו וראוי להתקרב אל אור הרוחני יבטח שהש"י ירצה בו וימשוך חסדו עליו בגמול עוה"ב אף שאינו ראוי לו מצד מעשיו:

מן הדין כלו' העונש בא עליו מצד דין החיוב שנתחייב עליו:

מהשלמת האמונה משלים אמונתו הטובה ומקבל שכר על אמונתו בזה:

ויהי מורא שמים עליכם ר"ל שלא תחשוב שכמו ששכר שבעוה"ב אינו נמשך רק אחר חסד ורצון האל כן יהיה העונש שבעוה"ב שאינו מגיע על מעשיו רק מצד הרצון לבד. וכדעת כת האשעריא"ה שזכרנו למעלה. לזה אמר ויהי מורא שמים עליכם ר"ל מורא

עונש שלמעלה יהיה עליכם עכ"פ, שהעונש מגיע מן הדין בעוה"ז ובעוה"ב לא מצד הרצון:

אהבתו ובחירתו אהבת עולם הזה ובחירתו:

וימיר זה באהבת הבורא יחליף אהבת העולם וגודל התשוקה שדרך האדם להשתוקק על עניני העוה"ז ותענוגיו, אל אהבת הבורא בדרך הזה מן האהבה:

ולהשתומם מהעולם ל' משתומם הוא כשהאדם עומד ושותק ותוהא בתמהונו. כמו ואשתומם ואין מפגיע (ישעיהו נ"ט:ט"ז):

מבלי מצוע מבלי מעשים טובים שיהיו אמצעיים בינו ובין חסד האל:

שיורו עבדי הבורא וכו' מחמת אהבת ה' העצורה בכל גופם לא יוכלו להתאפק מלהחריש על קיצור עבודת ה' מזולתם:

מן החיים כו' שיחיה וכופין אותו לעבור על איזה עבירה שאנו מצווין עליהם ביהרג ואל יעבור:

והריש מן העושר בחרו העניות יותר מן העשירות שלא במשפט והבא בעבירה או שיתן את כל הון ביתו ולא יעבור על אחת ממצות ה':

ונמסר לדין הבורא מצדיק עליו את הדין ומקבל באהבה כל המגיע לו מן הצרות והיסורים:

פרק ה

ההפרש שבין הבוטח על האלהים וזולתו בענין התעסקו בסבות ר"ל ההפרש שבין העוסק בסבות והוא בוטח בה' ובין העוסק בסבות ואינו בוטח בה' כי גם הבוטח בה' צריך עם בטחונו לעסוק בסבות כאמור למעלה:

ולבו שלו שוכן בשלוה:

לדעתו מפני שהוא יודע:

בטובה בצער אעפ"י שיש לו טובה הוא בצער:

כל ימי עני רעים ועני הוא מי שאין לו הסתפקות וכמ"ש חז"ל איזהו עשיר השמח בחלקו:

ואם יתעסק בסבות אעפ"י שעוסק ג"כ בפעולות הפרנסה:

לזיינו מל' תיקון:

או ידחה מהם מן בני אדם הבוטחים בה' ויותר נכון לגרוס תגיעהו תועלת מהם או ידחה הנזק וכו':

לעבודת הבורא כלומר במה שצוה להתעסק בעולם ולישבו כמ"ש בסמוך:

יזבח לחרמו ויקטר למכמרתו הרשע יגיש זבח וקטורת למצודתו ורשתו אשר הצליח מעשיו על ידם:
וישאר זולתו בלי ממון:
וחושך מיושר אך למחסור מי שמונע עצמו מעשות היושר בממונו יחסר ממונו פתאום:
וספוק לבית מועדו מה שיוכל להסתפק בבית עולמו אשר יועד שמה בהפרד נפשו מעליו ומשתדל לכבד את ה' מהונו:
הצלת תורתו קיום תורתו ואינו מתבטל ממנה בעבור עסקיו: ועולמו קיום עבודת הבורא:
מדוה תחת ארוכה חולי במקום רפואה:
במשובח ובמגונה במותר לו ובאסור לו:
בשני המעונים בשני דירותיו כלו' בעה"ז ובעוה"ב:
בהמנע בקשה כשימנעו ממנו בקשתו:
בהפקד אוהב כשיחסר ממנו אוהב:
ולא יאצור הנמצא לא יעשה לו אוצר ממון:
פתאום ביומו ויקדימנו המות יותר משיעור הטרף אשר השאיר לו דהיינו פרנסת כל היום:
ויפקד אוהביו וכו' כלומר דואג תמיד שיחסרו אוהביו ובקשותיו:
מן החליפה שיחלף עמידתו מעה"ז אל עולם הבא:
וצדתו צדה לדרכו אשר הוא הולך אל בית עולמו:
סיבה לאורך תאותו וכו' בחושבו תמיד כי יצטרך הרבה להפיק רצונו בעה"ז כי עוד כחול יאריך ימים:

פרק ו

באשראי בנאמנות:
עצמתו תקפו:
בגבור אפלת תאותו עליו בהתגברות חשכות התאות עליו:
הטוב לך הראוי לך:
אלא מרעך אין זה נכון רק בערך רעך וחבירך:
גנאי הוא מה שלא ידע קונהו אשר קנאו בכספו ע"מ שיעבדנו. וכ"ש הקב"ה שהוא אבינו הוא קננו וראוי לנו לעבדו על רוב הטובות שקדם לנו כמ"ש בפ' שקודם לזה:
הלה' **תגמלו זאת** ומסיים הלוא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוננך:
ולבקשתו תכלה תכלית החוב שחייב לו:
שיספיק לו לפי האמת:

במה שבקש שמבקש דבר שאין לו תכלות:
ואינו משה בו כו' שהוא לא לוה כלום מזה שלוקח ממנו המשכון:
שאלו היו מקבצים וכו' כלו' אלו קבצו כל עבודת ה' מכל בני אדם יחד לחשבם בעבודת איש אחד אינם מספיקים לפי הטוב שהטיב הבורא לאיש אחד ההוא:
על מה שקדם לו אצלו שאדרבה הוא חייב הרבה להבורא:
ויכבד החוב עליו שיהיה יותר חייב להבורא על הטובות אלו מה שיכבד עליו לשלם:
מה שנדר לו מן העבודה מה שהאדם מגזם בשפתיו ואומר אם יתן לי ה' כך וכך אעבדנו בכך וכך:
בעבור כלות ר"ל או בעבור כבדות החוב כי רב הוא אחר שיגיע אליו רב הטוב או בעבור קוצר ימיו:
בחובת מחרת ביום הזה כלו' שתשלמו היום מה שתתחייב לו ביום מחר ובמה שתתחייבו אחר שנה או שנתים:
עד שנגיע אליהם שנהיה חייבים בעבורו:
עבודה ידועה בזמן ידוע ר"ל נחייב עבודה כפי ערך הזמן שעבר עלינו:
ועליכם בו עבודה יתירה כלו' אתם חייבים יותר להבורא מהעבודה ממה שהוא חייב לכם מהטרף:
אשר לא התעלם וכו' ר"ל שאעפ"כ לא מיעט מכם מזונותיכם:
שמא יקפוץ ידו יסתום ידו כמו ועולתה קפצה פיה (איוב ה':ט"ז):
והמשכון רפואות המדוים אם יש לו משכון מחבירו הוא בטוח מכל אלו החלאים והדאגות:
לא יאותו לו לא יתכנו לו:
לי הכסף ולי הזהב ואיך שייך לבקש ממנו משכון דבר מה מאחר שעדיין הכל ברשותו:
בתמורתו שיחליפנו באחר או ימכרנו:
טעותו שקר ר"ל אפי' יהבינא לי' טעותיה כפי מה שכתב לפני זה בכמה צדדים. עם זה הוא שקר מצד עצמו אעי' לפי דעתו:
תחת המתנתו בעבור שהוא ממתין לו:
לחסר עליו מחמת שעושה חסד עמו:
שאינו עולה בדעת אין השכל יכול להשיגו:
יעשה למחכה לו לבוטח ומיחל על חסד ה' שישלם לו עפ"י פעלו שאז ישלם לו יותר הרבה מן הראוי לו:

אלא אחר וכו' כלו' אינו נוטל ממנו משכון רק על דבר שיכול ליתן לחבירו מן הממון ושאר עניני עולם:

בהקדמת הטובות שממשכן האל ואינו עובד אותו עד שיקדים לו טובותיו על מה שיהא עובד אותו לעתיד לבוא:

היודע אותך המבין טובתך עליו:

פרק ז

מפסידי הבטחון הדעות שבאדם אשר מפסידים בטחונו באל יתברך:

השערים הקודמים כמו מפסידי היחוד והבחינה ועבודת אלהים וכמה שזכר בסוף כל שער ושער. שכל אלו מפסידים ג"כ הבטחון:

ומשלו בהם ואיך ממשלתו עליהם:

באסוריו בקישורו, כמו ואסרה אסר על נפשה (במדבר ל':י"א):

לא ינוח ולא יסמך עליו על השגחת הש"י ובטחונו:

לסמוך עליו על עבודתו ושמירת מצותיו ית' וכמו שאמרו חז"ל עשר בשביל שתתעשר, ואומר ובחנוני נא בזאת. כלו' במעשר. וכן שאר המצות כולם. וכמש"ה לא ראיתי צדיק נעזב וגו':

העילות הסיבות והפעולות:

מהמעולל מהמקבל הפעולה והסיבה:

לסרדיוט ממונה ופקיד על דיני הדיוטות מן המכות. וכן פי' בערוך:

בכלים מוכנים מקל ורצועה:

חפץ ידיעה ובחירה:

יותר יכולים יכולי ם להעלים ממספר המלקות ולמעט מנין מלקותיו:

ימחול לו הכל:

יתרון ידיעתם שיודעים ומבינים תכלית ממשלתו על כל הפעולות והסבות והכל תלוים בו יתברך:

והנה הילד הביא משל להסביר הענין:

שדי אמו השדים בלבד ואינו מבין טובת אמו המשגחת עליו לרוות אותו מחלבה:

הנהגת אמו אל אביו בטחונה ומזונתה אשר מסיבתם תשפיע עליו מן הטוב הכל הוא ממתנת יד אביו:

במלאכה או סחורה בראותו כי בטחון אביו ומזונותיו נסמכים על תחבולותיו ומלאכתו אף הוא פונה עצמו אחר זה:

מפני סכלותו וכו' ועדיין הוא בער ולא ידע כי אין עשירות מן האומנות, וכל הטרף שקדמוהו עד כה מיד ה' היתה זאת:

ואם יתכן לו וכו' חזר לענין הראשון ואמר שיש שאינו סומך על מעשה ידיו ויודע שפלות ערכו בעיניו אך יסמוך על תשועת בני אדם וכמדומה לו שאין צריך לו בטחון בשום דבר יותר שאף אם יפסידו אבריו באופן שלא יוכל להתעסק בדבר מחיתו, עדיין גם בני אדם גם בני איש לא יעזבוהו:

ובנפול הדבר מכת דבר ומגפה ר"ל:

הבאת הטרף בסיבות המסוכנות כלו' שיעזוב הטרף הזה מלהכניס עצמו במקום סכנה. רק בוטח בהשם שיזמין מזונו בכל מקום:

ויכוין בהתעסקו וכו' כלו' שישים אל לבו כי אין מעצור לה' להמציא פרנסת כל אדם בכל דבר. ומה שהוא עוסק באיזה מלאכה הוא כדי לשמור עבודת אלהים אשר צונו שנעסוק בענינים המסבבים מחיתנו וכמ"ש למעלה:

ובחושיו החמשה חושים אשר באדם, ימסור כל פעולתם לגזירת הבורא:

ממות וחיים וכו' יודה לה' ויברכנו על מיתת א' מקרוביו ובניו כמו על החיים, וכן על העניות כמו על העשירות:

יכסוף יחשוק:

ולא יגביר ענין על ענין שיחשוב בדעתו שהעסק בענין זה היה יותר טוב למחיתו ממה שעסק בענין אחר:

מן הבוטחים מן הצדיקים הבוטחים בה':

המכוון אליו בבריאתו לאיזה תכלית נברא בעה"ז:

הכלה כלה ונפסד מהרה:

בבדידות כשיהיה בדד ונבדל מחבור אנשי העולם ויקון בתענוגיהם וזאת תהיה שמחתו במה שיגיע למדרגה זו:

וישתומם מבלתי המחשבה בגדולתו ר"ל שיהיה לבו חרבה ושממה. ולא יוכל להכניס שום חשק מחשבה בקרבו, מלבד שיחשוב בגדולתו ית' וכמו ואשבה משומם (עזרא ט'):

כי אם לפגיעתו מה שיפגענו ויקראנו מהש"י:

תטרידהו שמחתו באהבתו משמחת אנשי העולם כלו' שיטרד כ"כ בשמחת אהבת האל. עד שלא יכנס בלבו כלל שמחת אנשי העולם מה שהם שמחים בעניני עוה"ז:

ושמחת אנשי עוה"ב בעוה"ב ר"ל שלאיש אשר אלה לו, היש לו עוד חלק ונחלה בתענוגות בני אדם בעולם, אך מאחר ששם חלקו מאנשי עוה"ב עיקר שמחתו בשמחת עוה"ב:

מליצים בעדו בעשר מלות כלו' יש לקרוא לו עשרה שמות [מן שמות הנרדפים כמו דרך ואורח ונחשב שהכל ענין אחד בשמות משונים]:
ומשען כמו ויהי ה' למשען לי (תהילים י"ח:י"ט):
ותקוה כי ממנו תקותי (תהילים ס"ב:ו'):
ומחסה כמו והחוסה בי ינחל ארץ (ישעיה נו):
ותוחלת כמו כי לך ה' הוחלתי (תהילים ל"ח:ט"ז):
וחכוי כמו חכו לי נאם ה' (צפניה ג':ח'):
וסמיכה כמו עליך נסמכתי מבטן (תהילים ע"א:ו'):
ושבר כמו שברו על ה' אלהיו (תהילים קמ"ו:ה'):
ומסעד כמו ומציון יסעדך (שם כ):
כסל כמו כי ה' יהיה בכסלך (משלי ג':כ"ו):

שער חמישי - שער ייחוד המעשה

הקדמה

מיוחדום לאלהים לבדו שיעשה כל מעשיו מעבודת ה' בלתי לה' לבדו ולא יערב בעבודתו מחשבה הנשקפת על איזה פעולה בגמול בני אדם והתקרבותו אליהם וזה הנקרא אצל המחבר חנף, ומאחר שקדם לבאר דרכי הבטחון בהאל יתעלה, והבטחון זולתו בשום נוצר הבל וריק אין בו שום תועלת כמבואר מצד השכל ומצד התורה, א"כ ראוי ודאי שניחד כל המעשים לשמו ית', וזה עניני השער הבא:
בדבר זה ביחוד המעשה לשמו:
מזכות המצפונים לזכך מצפוני נפשו:
ובר הלבבות לברר ולנקות הלבבות כדי שלא יתערב בהם מחשבה המפסדת המעשים הטובים:
ממיני היפוי ענינים המיפים אותו ונותנים לו חן בעיני הבריות:
המביא אל החנף שהחושק שייפוהו בני אדם יראה להמשיך לבם אליו בחנופה ושפת חלקות:
ואל אדם לא אכנה לא אעלים עיניי בעבור בני אדם. ואכנה הוא ל' העלם כמו אכנך ולא ידעתני (ישעיהו מ"ה:ד'):
הרחקתם מן הנפש להרחיק המפסידים מן הנפש:
במחשבה שלא לשמו ית':

פרק א

בנראה ובנסתר במצות שעושה בגלוי ושעושה בסתר:

מבלתי רצון כלו' שישיג רצון הברואים וימצא חן בעיניהם:

פרק ב

אדני עבודתו כלומר אסקופה ויסוד שכל העבודה נצבת עליהם:

עצת יצרו עצת יצה"ר:

פרק ג

להזדיין שיהא נראה אצל בני אדם מזויין ומתוקן במעשים טובים:

לשם המשקיף החופש כל חדרי בטן:

פרק ד

אופני הפסד הסכלות מדעת אלהים כלו' הטעם מה שחסרון הבנת וידיעת את אלהים וטובותיו גורם הפסד למעשה העבודה:

אבל יעבוד וכו' העבד הזה עובד את מי שיודע ומבין ענייניו מה שלפי דעתו אפשר שיגיע לו תועלת או נזק ממנו:

מי שיירא ויקוה פעלים יוצאים, ר"ל בני אדם שמייראים ומקוים את זולתם:

בעובד הכובבים העובדים את השמש והירח וכנודע מעובדי ע"ז הקדמונים בעבודתם לצורת השמש והירח מחמת שידעו אותם והרגישו פעולותיהם בעולם השכל ולא יבינו פעולת האל ית' אשר ברא אותם ונתן בהם כח וגבורה להיות מושלים בקרב תבל ואינם יכולים להיטיב או להרע מבלי פקודת הבורא, וכמש"ה יומם השמש לא יככה וירח בלילה, וכן החונף בני אדם בחשבו שיכולים לו להרע ולהיטיב ואינו יודע כי הכל בידי שמים:

בזמן שאין חזון בימים הקדמונים וקודם מתן תורה:

איננו מוזהר וכמש"ה פן תשא עיניך וגו' אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים (דברים ד'):

מי שאינו ממרה כמו השמש והירח:

מי שממרה כגון החונף לרשע:

ומי שאינו ממרה כלו' הכל שוים אצלו:

דבר אחד בלבד כמו שמש או ירח ממה שנראה לו היותו יותר בעל יכולת בעולם השפל:

אין תכלית לנעבדיו כי הוא עובד את כל האדם אשר על פני האדמה בחשבו פן יגיע לו לפעמים איזה הנאה ממנו כי אין לך אדם שאין לו שעה:

ובני אדם בוטחים בו בראותם מצטדק לפניהם, ואף הוא מתכוין לגמור את השם נגד כל שורריו ואומר להם תטהרו וכל מעשי תקפי עבודתו אינם רק לארוג מצודות ורשתות לצוד בהם את הבריות למען יאמינו בו וימציאו אליו את דמם יפשיט את עורם ויאכל את חצי בשרם:

שלא יתכן לזולתו מעובדי הכוכבים:

והוא הגדול שבמדוי העולם רעה חולה שאין כמוה גדולה המה ישליכו אחרי גוום כל פקודות ה' ומצותיו אשר בחובות הלבבות ואשר הם בנסתר ויבחרו להם תמורתם עבודות גלויות בדויות מלבם להשמיע כל תהלתם בקהל רב ואת העבודה הבלתי נוגעת להנאתם ולכבודם כלה גרש יגרשו אותה ורבים מעמי הארץ לוקחים מהם ראיה ומשל ועד מהרה ירוצו לעשות כמעשיהם, אוי לנפשותם כי גמלו להם רעה:

ויהיר מתנאה בבקשתו כבוד ושם טוב מבני אדם ואינו בוש מלהראות עצמו גבוה מכל העם ולהצטדק בפני גדולים וטובים ממנו:

ומפתה מסית בני אדם להאמין בו ולהמשך אחריו כחטאת ירבעם בן נבט אשר חטא ואשר החטיא את ישראל:

אך מי שאינו מבין וכו' כלו' שמבין את האלהים וטובותיו אלא שעדיין אינו מבין דרכי המצות:

אופני השלמתם ביחד לבבו שישלים עבודתו בחובות הלבבות בלב שלם בלי ספק:

באמתת חיובו באמתת הדבר שהוא חייב בו:

שיפסיד יחד לבבו הדבר המונע אותו ליחד לבו לאהבת האל:

ואם הוא יודע אעפ"י שהוא יודע:

מספקות עליו האמתות עושה לו דברים האמתים לספיקות ומטעהו מדרך האמונה באל יתברך:

שהוא בא היצר הרע:

מדרך הטענה בדרך ויכוח:

אבל מודה אותו מלמד אותו:

לעשות לעוה"ז להתעסק בקניני עולם הזה:

פרק ה

מן הענין הזה מדרכי יצה"ר ותחבולותיו:

על מה שלא זכרתי כי יותר הרבה ממה שזכר המחבר יש מרשת יצה"ר ומצודותיו ועלילותיו על בני האדם, אשר לא יכול לפרטם כלם:

שאומר שאומר אני (מדבר בעדו. כמו אומר לה' מחסי תהילים צ"א:ב'):

הנמסך הממוזג ומעורב, כמו מסכה יינה (משלי ט'):
וצפון חובך במצפוני מחבואך, כמו לטמון בחבי עוני (איוב ל"א:ל"ג):
שתהיינה ברצונך בכל דבר שהוא ברצונך:
ואתה ישן לו כלו' בשבילו, כמו כאשר דבר לו, ר"ל שאתה כישן מלחשוב בשביל מעשיו ועלילותיו כנגדך:
והוא ער לך והיצה"ר ער תמיד למענך ולמען בקש לך עלילות:
ועדה עדי האהבה לך מקשט אותך בקשוטי האהבה, כמו לא שתו איש עדיו עליו (שמות ל"ג:ד'):
וקרוצותיו ג"כ ענין רמיזה בעיניו:
מורה אותך ל' השלכת חץ:
בחציו הממיתים חצים המשוחים בראשיהם במיני סם המות ומיני ארס שכאשר נתקעים בבשר אדם לא תוכל מכתו להחיות עד שימות האדם מחמת מכה זו:
כמתלהלה כאיש מבוהל ומשוגע:
כן איש רמה וגו' היצה"ר מרמה את האדם כאלו הוא משחק עמו והוא מורה בו חצי מות כן היצה"ר משליך טענות מות להדיחך מאחרי ה':
ומן החזק ומה שהוא היותר חזק:
שבשלוחיו הם החצים כלו' טענותיו:
אמתתך מה שאתה צריך להאמין באמת:
את נפשך את דעתך:
ויספק עליך יעשה אותך מסופק:
שלוחי שכלך טענות היוצאות משכלך.
בשני העולמים מעוה"ז ועוה"ב:
המעונים הדירות, ר"ל ג"כ עוה"ז ועוה"ב:
בסעיף מסעיפיו בענף אחד מענפיו, ר"ל בעבירה אחת מהעבירות:
ואיש אחד מחייליו כלו' ההסתה בדבר עבירה בענין אחד מעסקי יצה"ר כמו התאוה באשה זרה ודרכי תחבולותיה והסתת היצה"ר בעניני הזימה:
אל תטרידך מלחמת זולתו ממלחמתו לא תטריד נפשך להלחם שום מלחמה חוץ ממלחמת היצה"ר:
וקרב הוא ג"כ ענין מלחמה:
והחרב לישא חרב נגד מי שהוא רחוק ממך יותר מעל מי שהוא בין ידיך ואינו נפרד ממך:

ודחות לדחות:
כי אם ברשות שנוטל רשות ממך ומודיע אותך בטרם צאתו עליך למלחמה:
שוללים שלל ואתם חושבים כי אתם נצחתם כל אויביכם:
התעתדו למלחמה הגדולה ר"ל אחר שמצאה ידכם לגבור על אויביכם וכל טובם בידכם בודאי שדעתכם זחה עליכם עד כי ימצא היצר וחייליו דרך סלולה לכנוס עליכם ולא תנצלו ממנו אם לא ביד חזקה ובמלחמה יותר גדולה מזאת המלחמה אשר נצחתם. התעתדו, הזמינו עצמכם:
לדעתו מפני שהוא יודע:
ימיתך לא יחמול עליך במה שאתה נכנע לו, עד שימיתך בשני העולמות:
אל תאמין בעצמך וגו' שכבר נפטרת מעניני היצה"ר:
ואיננו מקיל כלו' אינו עוזב דבר קטן במה שיש בידו לנצח אותך ואף על זה יפקח עיניו להתאמץ כדי שינצח אותך:
כדי שתהיה לו מדרגה כלו' מעלה שיעלה מעט מעט כדרך העולה במדרגות עד שינצח אותך:
כדי שיהיה לך מדרגה שאתה אדרבה תעלה מעט מעט לנצח אותו:
תשוקתו אליך כלו' אעפ"י שנדמה בעיניך בראשית מלחמתך לאיש מלחמות אזור בגבורה ואמיץ כח, כשתעמוד נגדו בידך החזקה וזרועך הנטויה תיכף יפנה עורף לנוס מפניך וכמ"ש חז"ל הבא לטהר מסייעין אותו:
ואם עצמו אעפ"י שעצמו חייליו:
להעמיד הכזב לקיים הכזב:
כלי גופו הכחות שבגופו:
ומעטו אצלו נחשב למעט בערך לב האדם הרע מנעוריו:
ואורך מאוייו תאותיו:
לרוב חיילותיו רוב בי אדם הם תחת ממשלתו וסרים למשמעתו, וגם רוב הכחות שבאדם נוטים אליו ומשקיפים לעשות רצונו:
מקיף כל עניני האדם כלו' ידו בכל מעשי האדם, ובכל עניניו דבר היצה"ר ודתו יכול להגיע:
הרהוריו הרעים וכו' והם פועלים בנפשו. וכמ"ש חז"ל הרהורי עבירה קשים מעבירה. ואע"פ שאין אדם נענש על המחשבה עכ"ז המה פוגמים בנפש וכמו רשת נכון למעדי רגליו להגיעו לעבירה במעשה:

תשוקת היצר התמדת הליכתו אליו, כמו כמשק גבים שוקק (ישעיהו ל"ג:ד') וכפי' רש"י שם:

ויש בזה במאמר החכם:

ושאין לה מציאות אחר המות ר"ל קיום בלתי גוף והוא דעת איש אחד שמו אפיקורוס, וזאת הדעת היותר גרוע שבדעות הכופרים:

בדמיונות שאינם מתקיימות בראיות מזוייפות:

כשיתבונן בו האדם כשישכיל האמת אין קיום להסתה הזאת:

כדי שתהיה סבה ר"ל בזאת טבע חומר האדם נוטה מהרה אחריו מפני שהוא סבה לבקשת הנאת הגוף בלבד לא זולת זה שום ענין הנוטה אחר השכל:

אשר זכרו אותם הקדמונים הם חכמי הטבע אשר ביארו השארת הנפש במופתים ברורים, ונזכר מזה בכוזרי מאמר ה' סימן י"ב ובפירושנו שם:

ובדברי הנביאים כנזכר בשער הבטחון פ"ד:

לספק אותך בבורא יתברך כלו' אם העולם נברא או קדמון עם האל, כדעת אריסט"ו:

ואין דבר ממנו יותר ראוי וכו' שא"א לחדש שום דבר רק הכל נמצא בעבור קדמותו וימאנו לעבוד את האל כענין שנאמר האומרים לאל סור ממנו ודעת דרכיך לא חפצנו. והדעת הסוררת הזאת גם היא יורדת מות ומשכלת:

וכאשר יקרך בזה כשיפגע בך מנוול זה בדברים כאלו:

שוב לשכלך ברח לך אל עיון השכל ומשכהו אל בית המדרש ויתגלה טעות טענותיו:

במיני השתוף כמו דעת מאנ"י:

מניחי הרבוי הרבה אלהות חס ושלום:

ודעת אנשי התולדות הם האשפים והמכשפים:

הפתאים מחוזי הכוכבים העושים כונים למלכת השמים וזה יותר נוח מן הקודם, וכמו שביאר בס' הכוזרי שכופרי הפילוסופים יותר גרועים מעובדי כוכבים וכן דרך היצר לירד ממדרגה למדרגה וכן כל הענין הנזכר בזה:

כי המושכל והכתוב ר"ל מה שהשכל מחייב ביחוד האל ובחינת טובתו ועבודה אליו ית' ושאר המצות שהשכל מחייב והפרישות מהנאות העולם עם מה שכתוב בתורה, הכל אמת:

תגרור לנו הקבלה לעשות גדר סביב התורה כדי שיהיו עניני התורה מוגבלים וידועים:

במותו סך חיוב עבודת האל מחובות הלבבות והמושכלות שהם התפלה והגמילות חסד, ואיכותו, איך יהיה וכן איסור הגזל ד"מ שאין השכל מחייב כמה שעורו ואיך נקרא

גזל, ובאיזה זמן נאות התפלה והצום והפרישות, ומקומו, באיזה מקום ישתמש במדותיו הטבעיים:

ואיכותו איך יהיה ענין קיומה ודברים הפוסלים את המצוה:

וזמנו באיזה זמן תולה החיוב כמו המצות הנוהגות בזמן שבהמ"ק קיים ולא אחר זה וכיוצא בזה:

ומקומו מצות התלויות בארץ:

וכן הכתוב לא יודיענו כמות ושיעור כל מצוה ומצוה:

מן הספר ממה שהוא מפורש בתורה בלבד לא היינו יודעים פירוש ביאור המצוה מענינים שזכר למעלה:

בי"ג מדות התורה נדרשת והם בקבלה, מלבד ק"ו אדם דן מעצמו כי השכל מחייב אותו אך ההקש והבנין אב ושאר המדות לדעת רש"י בפ' לולב הגזול אין אדם דן מעצמו רק צריכים שיהיו מקובלים, והתו' הקשו עליו וכתבו שרק ג"ש אין אדם דן מעצמו:

השיבה אותנו בכל תולדותיה חזרה להזהיר אותנו שנסמוך על פרטי הדינים והספיקות על הקבלה:

והאיש אשר יעשה בזדון וגו' ועוד החמירה התורה על דברי הקבלה יותר מעל דברי התורה, שאינו חייב מיתה רק על עבירות ידועות שהם מחייבי מיתה ואולם זקן הממרה אפילו דבר אחד מכל המצות התוריות בב"ד הגדול חייב מיתה, ולדעת הרמב"ם אפילו על גדר ומצוה דרבנן שממרה בב"ד חייב ג"כ מיתה:

על דרך הצדק דרך היושר והשגחת ה' ויכנס ספק בלבו על גמול ועונש שבעה"ז:

מיעוט מציאותו שנזכר מעט ממנו בספרי קודש:

ומעוט הראות ענינו בו שאפי' הענינים הנזכרים מעוה"ב בספרי קודש אינם מבוארים בפירוש בבירור ענינו ומהותו רק בקצור וברמז כמו עניני כריתות שדרז"ל הכרת בעוה"ז תכרת בעוה"ב וכמו שדרז"ל מפסוק למען יאריכון ימיך והוכיחו שמדבר ביום שכולו ארוך, במסכת קידושין:

שאר הנביאים ששם נזכר מפורש ענינו:

והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך והיינו אסיפת נשמתו בעוה"ב באור כבוד ה':

וכאשר נשמע וכו' כלו' בדבר ההכרחי לקיום הגוף ע"כ שנשמע לו:

שנס מתניך חגור מתניך, כמו וישנס מתניו (מלכים א' י"ח):

חשוף זרועך גלה גבורתך:

האיש הנפתה הגבר המוסת הם דברי המחבר, כלו' אליך האיש המפותה והנוח להיות ניסת יעתיר עליך היצה"ר במליו:

ותוכן המשקל עניני הדקדוק ששוקלין התיבה אחת נגד התיבה האחרת שבמקרא ומאיזה בנין היא ואיך יהיה דרכי הנקוד בה, וכיוצא בזה:
ושרשי הדקדוק ידיעת השורש מכל תיבה אשר הסכימו המדקדקים שכל שרש הוא משלש אותיות ועבר ונסתר, כמו פקד פעל:
והשיר מלאכת החרוז, כל חרוז יסיים בשני אותיות שוות והנקודות תהיינה שוות בכל חרוז כלו' במספר אחד עפ"י יתד ותנועות, וקראו לשו"א ועמה תנועה אחת כלו' נקודה מנקודות האלפ"א בי"ת, יתד:
והמליצות הנכריות לדבר בעומק שפה ובלשון חכמה בלשון כל עם ועם מזולת לה"ק:
אנשי הצחות מדברים דבריהם בלשון צח:
עם כל כת מכתות וכו' כל אחת לפי מדרגתה וענינה ואיך ימשוך לבם בחלקת לשונו ובקיאותו בעניני כל אחד מבני אדם ומעשיו:
אויל וכסיל במה שלא תדע לדבר בהויות העולם:
ותועלתם מעוטה ואין דרך בהם לקנות שם אצל בני האדם כי אינם שוים לכל נפש ורבים אין מבינים מהם כלום אפי' אחר היגיעה כמו הדקדוק והלשון ששוה לכל נפש והכל מבינים אותו:
ואם לא נפתח פתח כלו' שלא נניח ליצה"ר שום דרך ומקום כניסה בתחלת הענין:
ונשיבהו וכו' אז ינגף:
וזה הדמיון בחלק הראשון הם שני החלקים שזכר לעיל ספ"ד מזה השער ר"ל עד כאן דברי היצר מחלק הא', ומכאן מח"ב:
אשר אין הקדמותם אמתיות ולא תולדותיהם מחוייבות כבר נודע בהגיון כי בשני דרכים המופת נקנה. הא' בהקדמות אמתיות והב' בחיוב התולדות ר"ל אם יש יסוד מהקדמות שאין ספק באמתתן וכשמרכיבין אלו ההקדמות זו בזו והתולדה היוצאת ההם מחוייבת בלי ספק. ואמרו עוד שלא נקרא מופת אם לא שהקדמותיו מבוארות בא' מה' חושים, ומופת המשובש והמבוהל הוא או שא' מהקדמות בלתי אמתיות או שהחיוב אינו נמשך מאלו ההקדמות בעיון הטוב, וזה שאמר שמופתי היצר גם הקדמותיו אינן אמתיות גם תולדותיהם אינן מחוייבות:
ההזהרה בו במופת:
בעת הדברים של יצה"ר וחלקי ראיותיו בסדורם:
יותר חזק בתחלה בא אליך מצד טענת ספק ואח"ז יתחזק עליך לאמת דעתו:
יותר נחוץ בנחיצה רבה תקבל דעתו עליך:

אשר תנוח דעתך שתהא דעתך נחה בו כמדומה אתה שאין זה מעשי יצה"ר מאחר שנכנס עמך מצד החכמה:

יטה מעליך שוב יטה מטרחתו עמך כי מעתה אינו צריך לך מאחר שכבר פנה לבך ושכלך אחר דעתו:

ויעזר בו עליך ר"ל בשכלך יעזור נגדך:

בצורת המופת שמראה לך דבר שקר כאלו הוא מבואר במופת:

ונסתרים בה פני השקר שאין הפנים השקריים נראים בו רק נראה לאמת, והשקר טמון בקרבו:

אל מה שאחריה אל ענין שהשקר נראה בו יותר וממדרגה למדרגה עד שתאמין בעצמך להודות לו על השקר הגמור:

וישרש אותך יעקר שרשך מארץ החיים:

ויפילך ממדרגות הגמול שיפסידך שכר הגמול בעוה"ב:

לרעה לך בעוה"ז:

סבה לאבדך בעוה"ב:

הוי חכמים בעיניהם ר"ל אוי להם לחכמתם. כי הבינה מנגדת לפנים שלהם ולאופני טובתם:

כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם נתבאר שהחכמה היא לפעמים לצור מכשול ולפוקה:

שמאירה העינים כשנהנה מן האש מרחוק הוא מאיר עינים:

ושורפת ביקודה כשמתקרבים אליו ופוגעים בו הוא שורף. כן החכמה מועלת להיות כנר לרגלי התורה והדת ואז מתוק האור וטוב לעיני השכל. ושורפת הנכנסים בתוכה ומהרסים לחתות אש מיקודה. ועל זה נאמר לא תתורו אחרי לבבכם וסופם יירשו גיהנם:

כי באש ה' נשפט נשפט ל' ויכוח כפירש"י ר"ל דרכי ה' הם כאש והשם נשפט עם צריו באש של גיהנם:

ואמרתי לא אזכרנו ולא אדבר עוד בשמו וכו' בכדי שלא תאמר שכלפי זה נמשלה התורה כאש שיהנה ממנה ברחוק כענין הנר והאש המאיר, וא"כ הקרוב אל התורה הרבה שורפת ג"כ ביקודה אם טוב אם רע, לזה אמר שהקירוב מצד התורה והיראה הוא אדרבה מדרגת הנביאים ואינה שורפת רק הנוטים מנתיבתה:

והיה בלבי כאש בוערת התורה והיראה נדמית בלב אדם כאש:

אשורך דרכי יראתך:

מדרך האבות דברי קבלת רבותינו ומלמד דעת הראשונים להתחכם עליהם ולהצטדק יותר מהם:
אל הבריאות רצה לומר אל הבחירה והברירה הנמשך אחר שכלך ובריאות מלשון בחירה וברירה כמו ובראת לך שם בארץ הפרזי (יהושע י"ז:ט"ו) ויד ברא בראש דרך עיר ברא (יחזקאל כ"א:כ"ד) שכולם לשון ברירה לפירוש מנחם וכן פירש הרד"ק ז"ל ויש ספרים גורסים אל הבדיאות מלשון בדה מלבו והראשון נכון:
ותתיחד בעצתך שתהיה אתה יחיד בדעתך וחולק על כל זולתך כמדומה לך שאין עצה ותבונה זולת עצתך ותבונתך:
כי אין עצה אין סברא:
שלא קדמוך לדעתה שלא קדמו אותך כבר לדעת אותה:
כל מה שמביאה אליו מטוב ורע כל הנמשך מסברא זו האמת והשקר שיש בה:
ואפשר שקדם לדעתך רצה לומר שאתה קדמת שתדע הענין היושר שבסברא זו במושכל ראשון ונעלם ממך השבוש התקוע בקרבה אחר העיון:
אל תסג גבול עולם אל תתחכם להסיג אחור הענין המקובל לאמת וישר מרוב אנשי עולם כי ודאי ברוב הזמן ורוב האנשים שעמדו על הענין וקבלו אותו לא נעלם מהם כל העולה על רוחך והנדמה לשכלך:
שמאשים אבותיו רואה עצמו צדיק בעיניו יותר מאבותיו:
דור טהור בעיניו רואה עצמו בעיניו טהור ונקי יותר מהדורות הקודמין ומבקש מעשים להצטדק יותר מדורות הראשונים:
ומצואתו לא רוחץ אפי' הלכלוך והטנופת הידוע לגמולי מחלב לא רחץ עצמו מהם כלו' עובר עונות ידועות לתינוקות של בית רבן:
דור אביו יקלל ר"ל אבותיו בזוים בעיניו ונוטש תורתם:
מתוספת הרשות כמו תוספת שבת (מפלג המנחה ואילך, כמבואר בא"ח סי' רס"א ס"ב בהגה"ה):
ועשו סייג ר"ל אין זה הוספה מדעתנו וכמצטדק על הראשונים מאחר שהם צוונו על זה:
מי שאין לו תוספת ר"ל מי שאינו מוסיף על המצות אינו חייב כלום שאינו אלא רשות, ומה שאמרו שחרבה ירושלים על שלא עשו לפנים משורת הדין לא נאמר אלא בדברים שבין אדם לחבירו שהוא בכלל גמילות חסדים משא"כ בדברים שבין אדם למקום שאין התוספת חוב מלבד מה שגזרו חז"ל משום סייג ומשום לא תסור:
ואין התוספת מתקבלת ר"ל לא בלבד שאינו חוב אלא שאינו מתקבל כלל לפני המקום עד שימלא תחלה כל חובותיו שהוא חייב מן המצות:

וכבר התירו לנו וחייבו אותנו יש תוספת שהוא רשות והתירו לנו חז"ל אותו כדי שלא יהא נראה כיוהרא וכמוסיף על דברי הראשונים, ויש שהתוספת במצות מצד החיוב:
מוסיפין מחול וכו' וזה הוא רשות:
והתוספת בצום בצום הכפור הוא מן התורה, ובתשעה באב מדברי סופרים:
ובתפלה ובצדקה כל המוסיף הרי זה משובח:
והזהירו על השבועה כלו' גם זה הוא מצד הסייג:
ומהרבות הדברים וכמ"ש רז"ל כל המרבה דברים מביא חטא:
אפי' אם יהיה ר"ל אפי' מדבר דברים אמתיים:
ומזכרון עניני בני אדם לספר קורות חבירו ומנהגי מעשיו אפי' אינו נוגע בו לא לשבח ולא לגנאי, משום בזרא דלשון הרע:
ומהפליג בשבח אדם וכמ"ש חז"ל אל תרבה לספר בשבחו של חבירו שמתוך שבחו בא לידי גנותו:
ואם הוא ראוי אעפ"י שהוא ראוי לכל ההפלגה ההיא:
בגנות המקצרים בעבודת ה' אעפ"י שהם ראוים לכך רק צריך להוכיחו בסתר, שנא' הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא:
מן החלק השני והוא פתוי היצה"ר מדרך הטענה שזכר בספ"ד מזה השער:
כי אין ענין וכו' לא ימצא ענין שהוא טוב בהחלט אם לא שימצא לו ענין המקלקל טובתו:
כי אם הטוב אינו יודע ליזהר מן חלק הרע שבו:
לא ימלט לו ממנו דבר לא ישאר לו ממנו שום ענין טוב:
נירו לכם ניר וגו' חרשו לכם חרישה ותדעו להבחין דבר המפסיד הזריעה:
אוי לי אם אומר התחבולות שאפשר לרמות בהם הבריות במדה ובמשקל:
אין ת"ח בקיאין וכו' ואלו היו יודעים אף הם היו עושים כן:
ואמרו אח"כ וכו' איבעיא להו אמרן או לא אמרן:
וצדיקים ילכו בם וגו' בכדי להועיל הצדיקים א"צ לחוש למכשול הרשעים:
ס"א בהולו מה שרוצה להבהיל אותך:
ולהטעותך בנפשך כלו' בעניני צדקת נפשך ומעשיך:
ויש בו יותר מדאי וכו' ר"ל כבר יצאת חובות הבורא וחובות בני אדם יותר מדאי על מה שהיטיבו עמך ולא נגעו בך לרעה:
כי ברצותם אותך כשירצו בני אדם מעשיך ותמצא חן בעיניהם:
תפארתך יהיה לך תפארת מן האדם:
שיפיק רצונם שישלים רצונם:

כמו שאמרו ז"ל היצה"ר ישוב להביא לו ראי' מדברי רז"ל:
אל חלש כמוני בבן אדם שאין לו תשועה:
מדברי רז"ל והוא כל שרוח הבריות וכו':
אינו מחייב להשתדל וכו' ר"ל רז"ל לא חייבו את האדם שיעשה השתדלות ופעולות על זה שיראוהו מתחסד לפניהם ותדע שהרי כתיב ברצות ה' דרכי איש גם אויביו נהפכים לאוהבים ופשיטא שהוא אהוב לשאר בני אדם:
וכן מי וכו' ר"ל שהם לא אמרו מצד ההשתדלות שישתדל האדם על זה רק לסימן מצד עצמו שמי שבני אדם אוהבים אותו מבלי שהשתדל על זה ופעל פעולות למצוא חן בעיניהם ודאי שהקב"ה הוא שנטע לו אהבת הבריות בלבם:
וזה אין הבורא וכו' שאלמלא הוא ירא שמים בסתר לא יתכן שהקב"ה יתן חנו על איש רשע וזה שאמרו כל שרוח הבריות נוחה הימנו וכו' ובודאי לא נאמר על המצטדיק בפני כל או על העובר בפרהסיא שאין זה משמעות לשון כל שרוח הבריות נוחה וכו' ואדרבה הכתוב אומר האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב, ואמרו בירושלמי דשבת, תפילין מפני מה לא החזיקו בהם (פירשו התוס' פרק במה אשה למה אינם מניחים כל היום) מפני הרמאים, מעשה בא' שהפקיד מעות אצל זקן אחד ואח"כ כחש בו אמר לא לך האמנתי אלא לתפילין שבראשך ע"כ:
שתאשר אותי עליו שאתה תשבח אותי על הדבר הטוב ההוא שמצאת בי:
מדעתי חובות האלהים עליו מאחר שאני יודע כמה אני חייב מהעבודה לאלהים על הדבר הזה שעשיתי. וי"ג מחובות האלהים עלי, והוא יותר נכון:
וכי הוא כי אם וכו' כלו' אולי אדרבה לאלהים טענה עלי שקצר כחי לעשות כפי מה שאני יודע שאני חייב:
וכולם לא יספיקו כל ימי העולם לא יהיו די שאוכל לספר כל טובות הבורא עלי:
ואיך אוכל לשלם מאחר שאפי' לספר טובותיו עלי אין כל ימות עולם מספיקים כ"ש לשלם בעדם עבודות לאל:
כל הבשר חציר כל מעשי הגופים ועבודות הגויות הם כירק דשא וכל חסדו של אדם כציץ השדה אשר בבקר יציץ וחלף לערב ימולל ויבש וכמ"ש הכתוב אח"ז יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם:
אם אין אני לי מי לי כלפי השכל נאמרו הדברים, שאם איני משגיח בשכלי על גופי לעמוד נגד טענות היצר ותאותיו מי יעזור לי מאחר שהבחירה נתונה ואין עוזר לי מבחוץ:

וכשאני לעצמי כלו' אפי' אני בן חורין מן היצר בשכלי (וכענין שאמרו בגמ' הרי את לעצמך שהוא לשון חירות) ואוכל לעבוד ה' כפי דעתי:

מה אני היספיק הכל להודאות הבורא וכו' כאמור:

ואם לא עכשיו אימתי הוא כלפי מה שאמר ומה היא מדת ימי וכו' ר"ל מאחר שכל חיי האדם ואף כל ימי עולם אינם מספיקים על העבודה א"כ אם יבטל רגע מעבודת ה' אימתי יוכל לפרוע זה:

השבח מה שבני אדם משבחים אותך:

ונתתי לך בביתי וגו' שם טוב ואחר שהש"י מייעד לצדיקים בגמול הזה ע"כ הוא מעלה ומדרגה גדולה:

נשכר עליהם כזוכה וזיכה את הרבים, וזה הענין אינו כענין שלפניו ששם הפתוי הוא שיעשה מעשים בעניני בני אדם להנאתם בלבד, וכאן מסית אותו שיעשה לעבודת ה' אך בענין שישקיפו עליו בני אדם ג"כ:

ואולי כשאתכוין לזה תשובה זו היא ג"כ נגד הטענה השנית של היצה"ר והוא שיגלה צדקתו כדי שילמדו ממנו בני אדם:

למאוס ולגנות וכו' וגם שוב לא ילמדו ממני שום דבר טוב בחשבם כי לא כוונתי לשם שמים:

מפסיד מעשי שכר מצותי מאחר שכוונתי בהם לשבח בני אדם ושילמדו ממני אחרים וזה וזה לא עלתה בידי:

ובעלי החזון אורג מליצות בעומק שפה כדמות לשון הנביאים:

ותר לו ל' ותרנות:

ומאן לקנות לא רצה לקנות:

ובקשו אצל זולתו הלך לבקש החפץ אצל איש אחר שאינו מכירו לפי שאסור ליהנות מן התורה:

בשאר מאויי בני אדם בעה"ז ר"ל שזה לא נאמר בשם טוב של מעשה הטוב והצדקות רק שם של עושר וכבוד ושאר חשקי העוה"ז:

כשחכמתו מחייבת אינו מגיע לפי צדקות האדם ומעשיו הטובים רק לפי מה שגזרה חכמת הש"י מסיבות שאינם ידועות לנו, כמבואר באריכות בשער הבטחון:

מאנשי עבודתו וזולתם הכל שוים בגמול הזה לפי מה שחייבה חכמתו בזה, ואינו נמשך אחר מעשה הצדקה:

והעושר והכבוד מלפניך כלו' אתה ה' לבדך ידעת הסבה והטעם של העושר והכבוד:

ומה הוא העה"ז חזר להשיב נגד דברי יצה"ר שאחר שעיקר השם אין תועלת לו רק בעה"ז:
בכלו בכל העולם:
ואם יצא בו שמי אעפ"י שיצא בעולם הזה שמי:
כשיגדל ויפשט אף שיגדל ויתפשט:
טרוד נפשי מה שאטריד נפשי:
הנשתוית אם אתה שוה בכל הפנים:
השבה והגנות אם משבחים אותך או מגנים אותך אם שניהם דומים בעיניך:
לא הגעת כלומר לא נשלמת עדיין במדת החסידות:
לחבל להשחית:
מאוייך חשקך:
ושכחת קצך שתשכח סופך:
ויאמר לך אח"כ אחר שהטריד לבך במחשבות הסחורות ועניני העולם:
עת הפנאי הזה בשמחה כלו' זה העת עשה לנו ה' נגילה ונשמחה בה כי טוב תורה עם דרך ארץ ומתי יבא לידך שעה הבטלה כזאת:
וברר מה שיש לך ומה שעליך וכו' ועוד ענין אחר שאף בעת שתפנה עצמך להתפלל יעביר על מחשבתך כל עניני מחשבות זרות הנוגעים בעסקך וכל מה שקרה אותך מעודך וחשבונות שנגד שותפך מה שמגיע לך ומה שעליך לשלם לו:
להרגיש על ענינם לדאוג בעדם ובעד טרפם:
בפספסים מיני השחוק מתמונות עצים כמו הנקרא שא"ך שפיע"ל או דאמי"ן בל"א:
כאלו היא לפניו כאלו הטבלא עם מצב הפספסים ערוכים לפניו:
שנתעלם ממנו בעיון וכו' ששכח איזה דבר עיון הצריך שיעיין עליו:
בכל מעשי העבודה גם בעניני העבודה בעצמו שהוא עסוק בה יטרידהו שיעיין איזה דרך הישרה שיבור לו בעבודת ה':
ויפסיד עליו כפלים שיפסיד יותר בבטולו מן התפלה ממה שמתקן ענינו בבחרו לו דרך העבודה:
בזולתו בזולת ענין העבודה רק מעניני העולם:
במחשבתו ובמצפונו להמרותו כי אולי בשעת תפלתו גם ירבה צעקה ונאקה ובקרבו מחשבת און וחקקי עמל יחשוב למשוך עני ברשתו ולעשות לרעהו רעה:
ובחבו במסתרו:
מה שידע בוראי מלבי כשם שהוא יודע בודאי מה שבלבי כך הייתי אני יודע מה בלבו:

שארצה לו מנפשי שאהיה מרוצה לו מנפשי בענין שאף אדם להבל דמה חלש כמוני ולא שום נברא היה מרוצה מענין כזה:
בהנחת החונף יחזור היצה"ר ויתן על פניו מסוה התוכחה וכאיש מוכיח ויאמר לו שראוי לו מאד להתרחק מן החנופה:
בכסות כל מעשיך שתעלים כל דרכי הצדק שבך מבני אדם עד שיחשבו עליך שאין אתה מאנשי הצדק:
רצון התאמצות והשתדלות בכל כחך:
תצוה על הטוב להוכיח לרבים:
ומהשלמת אופני וכו' כלו' והענין אשר ישלים לך כל זריזותך:
שתתרע שתתחבר לכל בני אדם כאח כרע:
בענין דברי האמת והשחוק כלו' הכל יהיה שוה בעיניך ואל תדקדק עליהם. פן יחסדוך ויוציאו עליך שם פרוש וחסיד ואתה מפסיד שכרך:
כבר עזרת לאויבי כלו' אתה אשר באת להטיב לי בעצתך נגד צוררי. ואתה אדרבה הוא הנוסף על שונאי ובאת במרמה לקחת את ברכתי ולהביא עלי קללה:
שלא להזדיין לבני אדם שלא אתקן ואתקשט עצמי במעשה כדי שיכבדוני בני אדם:
ואתה מצוה אותי שתים רעות שאזדיין עמהם במה שאעזוב עבודת אלהים:
מבלי דעת בני אדם מבלתי שידע אדם:
עילת החונף מחשש הסבה שאהיה נראה עובד ה' כדי שישבחוני בני אדם:
על ברור כוונתך אם היא לשם שמים בלבד בזולת תערובת תקות השכר מבני אדם:
בחן נפשך בו תנסה נפשך במעשה ההוא כשתעלה על לבך שני ענינים:
מה אתה מקוה וכו' מה שכר תחפוץ על המעשה ההיא:
שתדע מנפשך מהחשק שבנפשך:
היית מתייחד שאם היית יחיד ואין משקיף עליך זולת הבורא:
הרבה ממנו עשה עוד מכמו אלו המעשים:
הניחהו אל תעשהו יותר:
שיזדכך לבך לשמים שיהא לבך זך לכוונת שמים מבלי תערובת שבח בני אדם:
אז ינגף היצר כשתודיעו שאינך צריך לחוש לחשש החונף אחר המבחן בשני הדברים הנזכרים:
וכמוך הוא ראוי לגמול העה"ז והבא ר"ל חסיד כמוך ראוי במעשיו לשני העולמות, דומה למאמר חז"ל צדיק וטוב לו צדיק גמור:
וצריך שתשתדל כפי יכלתך בעבודת ה':

אולי תגיע לזה במעשיך ובהמשכך וכו' ר"ל תגיע מחמת מעשיך המרובים אל העה"ז ואז תהיה עובד ה' בשמחה ובלב טוב:

בלב טוב ובשמחה ראוי לך להחזיק טובה לעצמך על כל הטוב אשר צפנת לך ולשמוח במעשיך אשר פעלת בחפץ כפיך ותוסיף אומץ ושקידה רבה בעבודתך בכדי שתזכה לשתי שולחנות:

אור זרוע וגו' ר"ל כי אין זה מצד האושר שיהיה עובד ה' בעצבון רוח ובלב נשבר כדכתיב ולישרי לב שמחה ולא יגיע לך זה רק אם תזכה להנאת עוה"ז:

השתוף הנסתר שמשתף שם שמים ודבר אחר בנסתר:

ששמת נעבדך לנפשך שעשית את נפשך נעבד לך שאתה עובד את נפשך להשביע אותה מפרי מעשיך:

שאתה משתדל וכו' עבודתך לה' היא ג"כ בכדי שתשיג שמחה לנפשך בעוה"ז והרי אתה עובד החומר שבך בשתוף עם הבורא:

עם שאינך רואה וכו' בצירוף שאינך יודע שכל עבודתך אם תעשיה בתכלית האפשר הכל יאתה לו יתברך לבדו והלואי שתספיק לך:

תאות לו יאתה ומחוייבת לו ית' כפי המבואר בספ"ד משער הבטחון:

בים הספיקות בעומק הספיקות:

בעניני ההכרח והצדק אם כל עניני האדם נמשכים בהכרח אחר גזירת ה' בלבד או הם תלוים לפי צדקות בני אדם ומעשיהם כנז' באורך בשער הבטחון:

אלא מה שהוא גוזר ואם היה רוצה שתהיה איש צדיק כבר היה מכריח אותך על זה:

וההנחה עזיבת העשיה:

והוא מהפך הטענות כשתרצה לפנות אחר עבודת ה' יסביר לך טענות ההכרח ולומר שאינך צריך השתדלות על המעשה מאחר שהכל מוכרח וכשתגיע בעסק הנאת עצמך יסביר לך טענות הצדק ולומר שהכל תלוי במעשה ב"א ובחירוחם:

שיאות לו שנאה לו:

ותתנהג בעניני העולם כבר האריך בזה בפ"ה משער עבודת האלהים ושם הכריע שעיקר האמונה הוא להאמין שהדבר הנוגע ליראת שמים הבחירה ביד האדם והנוגע לעניני העולם הכל נקשר בגזירת הבורא. וכענין שאמרו באבות הכל צפוי והרשות נתונה וכו' אלא שקצר שכלנו להשיג עומק הסוד הזה ובאור ענינו:

מצד הנאות והגאון מסיתך לאחוז במדת הגאוה:

ואחד באנשי זמנך כל בני אדם אשר בזמנך אינם כדאים לך וכולם לא נבראו אלא לשמשך ואתה מחיה את כלם במעשיך הטובים:

במאוס אותם למאס כל הנבראים כי הבל בני אדם כזב בני איש זולתי ואני ואפסי עוד:
ובהפחיתם לפחות מעלתם ולפיסוק טובתם:
ענינו את לבבו הענין שהוא עם לבבו:
סכלותו מיעוט ידיעתו:
ויש לו טענה יותר יש לו תשובה והצלה יותר מעולה ממני:
מפני יתרון חכמתי על חכמתו עליו כלו' על הרע הנראה ממנו בגלוי יש לו טענה מחמת מעוטי חכמתו:
יתרון קצורי שאני מקצר יותר בעבודת ה' לפי ערך חכמתי:
עם דעתי אותו לפי ערך הידיעה שאני יודע את הש"י:
על קצורו עם סכלותו נגד קצורו בערך סכלותו:
יכובד בעבורה אין עושין לו כבוד בשבילה:
ובגנות בני אדם מה שבני אדם מבזין אותו בעבור המרותו דבר ה':
ויחסר שכר מעשי בעה"ז ולא עוד אלא שאני אוכל משכר מעשי בעה"ז שמה שמכבדין אותי בעה"ז בעבור מעשי הוא נכיון על שכרי הראוי לי בעוה"ב:
וישאר לו שכר מעשיו בעה"ב הוא משתכר עוד שנוחל שכרו משלם בעולם הבא ויפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי עולם הזה:
עונש עבירותי שבסתר עונש שלם בעוה"ב שהוא יותר מר ורע הרבה מן העונש המושג בעוה"ז:
ומעמוד מלהבין חסרוני עצמי:
אשר יטרידהו כלו' שמי שהוא עצמו חולה ראוי שיטרד בחולשת עצמו ולא שיפקוד וימנה חולשות אחרים:
יתמיד לך הענין תשאר תמיד על אופן ההצלחה ההיא ועוד תעלה אל הצלחה יותר:
הימים האלה בעוד הצלחתך קיימת:
והתנעם בהם ראה בהם נעימות לנפשך:
ויקרא בשמך המות יקרא אותך:
ותענה ואתה תענה ותאמר הנני כלו' מוכן ומזומן לבא אל ירכתי בור ומחשכי קבר, והנכון לפרש מלשון דירה ומעון שתשים מעונך במחשכי קבר מקום שאין בו חכמה, כמו וענתה שמה כימי נעוריה (הושע ב'):
ולא צער הן הן דברי יצה"ר, אבל לפי האמת כבר אמרו חז"ל קשה רמה למת כמחט בבשר החי, ויאמר לו אין לך לדאוג על העת הזאת, רק על זמן היותר על פני האדמה:

וישים ראיתו וכו' אשר הכונה האמתית היא שמה שיכול לסגל מתורה ומע"ט בזה העולם יעשה בחריצות ובזריזות כי אחר המות לא ינהוג שום תיקון:

ההפסד הזה העוני והדלות:

ודוחק תכליתו שבדוחק גדול יכול האדם להנצל מכל חטא והוא נענש עליו תמיד:

היית שמח בעניך כלו' אלו לא קבלת עליך דרך החסידות והפרישות לא היה הש"י מדקדק עליך כ"כ:

בקרובי אקדש בקרובים להש"י הקב"ה מראה דינו ומדקדק בהם יותר:

מעניני עולמך ואחריתך ימנע אותך מהבאת טרפך ומקיום מצות ה' להטיבך בעה"ב:

כי השינה טובה וכו' כלו' אחר שתסכים עמו בעניני הצום יבא מדין ק"ו להפריע אותך מלקום בלילה, כי כן דרך היצר להתהפך פתאום לרופא מומחה ויודע כל החכמות מבלי למוד כלל. הנה כבר נודע לרופאים מובהקים כי הצום ראוי לשמור הבריאות לפחות יום אחד בכל שבוע, וכן השינה במעת לעת לא תגיע ליותר מז' או ח' שעות ואם לא תגיע רק לד' או ה' שעות עכ"ז לא יזיק לבריאותו:

ידמה בעיניך אבדת וכו' יעביר על לבך המון אנשים אשר ירדו מנכסיהם ויצייר צערם בציור חזק עד שינוע לבך מפחדו:

וישים הריש יצייר לפניך וידמה אותך כאלו תלך ערום ויחף ומחזיר על הפתחים אם יפקד ממונך:

ויזכירך דלות המסכנות יצייר לפניך איך העני הולך ופניו ככרום צפד עורו על בשרו. ודל שם ליובש הגוף והפסד תארו, כמו דלות ורעות (בראשית מ"א) מדוע אתה ככה דל (שמואל ב'י"ג), ומסכנות לשון עניות כמו (קהלת ט') איש מסכן חכם:

והחסרון האביונות, החסר מכל אשר יתאוה:

מין ממיני המצות אשר נוגעים לאיזה הפסד ממון:

שתרפה שתעזבו:

אך חלף מהרה ד"מ אם האדם מתענה ומצטער כל היום בבא הערב אחר שיסעוד לבבו נשכח ממנו כל הצער ואינו מרגיש ממנו כלום וכאלו לא היה, אך השכר עומד לנצח:

לא יתם מל' אם תם הכסף (בראשית מ"ז:י"ח):

חליפות הנאותך מהרה איך הנאותיך חולפות ועוברות מהרה:

המותר והאסור שבהם כלו' כשעברו הנאותיך אז המותר והאסור שוים אצלך ואין לך הנאה באסור יותר מן ההיתר:

חרפת המנונה בזיון העבירה:

ותחרץ למעשה הטוב תזרז עצמך למעשים טובים, כמו ויד חרוצים תעשיר (משלי י':ד'):

סברו תקות היצה"ר:
להכניס הדאגות בלבך ישמיע באזניך קול פחדים כאלו מן מעשיך הטובים הגיעו אליך כל ריב וכל נגע:
ותחרץ עליו תזרז עליו:
לתרמיותיו התפעלות רמאותו כמו כי שקר תרמיתם (תהילים קי"ט:קי"ח):
בפתע הוא ג"כ ל' פתאום:
ללמוד החכמה אלהית או טבעית או למודית:
תורתך הנאמנה לימוד הנגלה:
עיקר האמונה להאמין בקבלת אבותינו:
שתזדיין תתקן ותתקשט:
השיר סדור השיר בחרוזים מסודר בתיבות ונקודות ופיסוק ענינים כדי שיסבול ענין הנגון המכוון שישורר אותו בו לפי ענין וערכי המדרגות שבקולות הנגון ההוא כנודע בחכמת המוזיק"א, ועניני יתד ותנועה ומשקל השירים שנוהגים בינינו הוא מושך ג"כ קצת לכוונה זו:
והמקצב הם עניני יתד ותנועה הנהוג אצל בעלי השיר:
והמשלים הנוהגים להלהיב ולהסב אליו לב ההמון:
דברי הדינים ומחלוקת החכמים כלו' מה לך להטריח עצמך בעומק עיון הדינים ולהכריע בשכלך בין מחלוקת החכמים ולהכניס ראשך בין הרים גדולים כי מה תדע ולא ידעו הם:
שרשי המופת וכו' הכל ענין אחד והוא שנעמוד על עיקר המופת מצד חכמת ההגיון הנקרא דבור והיא מלמדת דרכי המופת איך נסדר ההקדמות שהם המושכלות ראשונות, או המבוארות כבר במופת, ואיך נוציא מהם התולדות. ונבחן ע"פ חכמה זו אם המופת אמיתי או טעות וכנודע בחכמה זו:
ומיני ההקשות דרכי הוצאות הסברות ותולדי החכמה:
ואיכות הילוך העילה עם המעולל התקשרות הסבה עם המסובב ממנו בעניני הטבע והרוחניות:
והתחברות החכמה כו' חכמת טעמי המצות וחכמת הטבע והתכונה ושאר חכמות המפורסמות לכלם יש קשר ואחיזה בחכמה הנסתרת שהיא חכמת הקבלה והחקירה:
מפני עמקם כלו' מפני זה עזוב אותם ואל יהא לך עסק בהם:
כאשר תסמוך וכו' כלו' כיון שסוף סוף צריך אתה לסמוך על הקבלה בדברים שאין שכל האדם משיג אותם וא"כ מה לך לכנוס בעמל החכמה כל עיקר:

יורה אותך בחצי הקנאה ישליך בלבך חצים מקנאת חבריך:
מבלעדיך ממה שלא ידעת אתה ולא למדת:
תטור אותם תנטור להם שנאה:
שללוך בינתך החכמה שלהם שללו אותה וגזלוה ממך:
ואם תחכם מבלעדיהם אתה תחכם יותר מזולתך:
יפחתו בעיניך ליתרון בינתך מחמת שאתה יותר חכם מהם יהיו הם פחותים ונבזים בעיניך:
ותראה זה לעמי הארץ ותראה יתרונך עליהם לכל אדם לבזות אותם בעיניהם. או שר"ל שתחשוב אותם כאלו הם עמי הארץ לגמרי:
יודע מה שאינך יודעו שתראה אותך יודע מעט יותר מחבריך באיזה ענין. עד שלפיכך תחשוב שאתה יודע אותו על בוריו:
ויגבה רוחך מלמוד כשתראה עצמך יותר נבון מבני דורך תחשוב שכבר הגעת לתכלית הידיעה, ואולי אינך רק כראש לשועלים:
ותקוץ עת שיקשו עליך המקשה על סברתך יקוץ בעיניך דברו כמדומה אתה שאין שום זולתך כדאי להשיב על דבריך ולפקפק בסברתך:
ותתכבד בסכל חבריך תתכבד בסכלות ובקלון חבריך:
ותזדיין בהכלם בני גילך תראה עצמך מקושט ומתוקן במה שנכלם ונקלה אחיך לעיניך:
ותהיה שולל ממוסרי החכמה באלהים ובתורתו סוף דבר שתנזור מן החכמים ותשים לאין מוסרם הטוב לדבק באלהים ובתורתו:
בשער דעת אלהים בענין ידיעת אלהים:
כל אשר יראה מה שהוא נראה:
נראה ממך נראה עליך:
השיא עליו הסית ופתה בני אדם שיאמינו בחסרונותיו, כמו הנחש השיאני (בראשית ג'):
וארוב למכשוליו ארוב עליו עד שתמצא מקום להכשילו:
ואין זה גמול וכו' כלומר עדיין אינו די לי מה שאיני שוטם אותו ומבקש רעתו אלא שאני חייב לבקש אהבתו ולדרוש טובתו ולהשתבח בכבודו:

פרק ו

מכל משמר נצור לבך יותר מכל דבר שמירה שאפשר נצור ושמור לבך:
כי יצר לב האדם וגו' הרי שכל המעשים תלוים ביצר לב האדם וכן שאר הכתובים מורים מענין זה:

תשקלו כסף בלוא לחם כלו' תעשו מעשים טובים ולא תקבלו בעדם שכר מחמת העדר שלמות לבו ומחשבתו אליהם:
כמעט שאין להם קץ כי תן לחכם ויחכם עוד ואיש נבוב ילבב וכל אחד לפי ענינו ושכלו יסתעפו לו פרטים הרבה בתיקון עבודתו ושלימותו:
ונהוג בו מנהגך כעניני עולמך נהוג במעשה עבודה לשמים כמנהג שאתה נוהג בענין תיקון מעשיך בעניני התאוות והנאות עולם ותיקון הגוף:
אחריתך הקיימת העולם שמגיע לך בתכלית כל עניני גופך הקיים לעולם ועד:
לזכך מעשיך לבור לנקות מעשך:
ואם ימעט אע"פ שהוא יותר מעט ממה שתרבה במעשים הבלתי זכים וברורים וכמה שאמרו טוב מעט בכוונה וכו':
כי המעט הזך הוא רב שאעפ"י שהוא מעט בכמותו הוא רב מצד איכותו ובהירותו:
וכ"ש שיהיה וכו' שאין בו תועלת:
בלתי זך בלי כוונה זכה:
עד שיפסידוה שאר בע"ח וכן אם לא תשגיח ותשמור מעשה עבודתך בכוונה שלמה תהיה כל פעולת העשיה לבטלה כמו הביצה הנפסדת ולא תצלח עוד לשום ענין:
כנף רננים נעלסה עוף ידוע שמשמח עצמו בנוצותיו ועם כל זה משליך ביצתו על עפר ואינו זוכר ההפסד המגיע כך האדם השמח במעשיו הטובים ואינו נשמר מן הפגעים:
ואם הוא חלש אע"פ שהוא חלש:
ואל תקוץ בו בענין מעשה העבודה שזכרנו מחמת רבוי הסכנות וההפסדים המשיגים אותו:
מעלות חשיבות המלאכות כו' כל עוד שהמלאכה של איזה דבר יותר דקה ויותר נפלאת יקרו אותה יותר מן הקלקולים ועניני ההפסד:

שער שישי - שער הכניעה

הקדמה

הגאוה במעשים להתגאות בעבודת ה':
משנת את בעליהם פוגע בעובדי ה' להשבית ענינם והוא מל' השגה על איזה דעה:
כי הנחוץ המהיר:
לסמוך לו מה שירחיקנה לחבר אליו ענין המרחיק הגאוה:
והיא הכניעה שהיא הפך הגאוה שירגיל עצמו מאד בשפלות רוח ולב נשבר עד שיוכל להשבית הע"ז הזאת מלבו וכבר כתבו חכמי המדות וזכרו הרמב"ם בח' פרקיו שהקדים

לפרקי אבות שאע"פ שבכל המדות ראוי לאדם שיתפוס הדרך האמצעי דרך משל לא יהיה רגזן ביותר ולא רך לבב ביותר לא קמצן הרבה ולא נדבן הרבה וכן בכל המדות כשהאדם רואה שנוטה לצד אחד יותר יטה עצמו בכחו לצד השני ביותר עד שיעמוד טבעו על ענין אמצעי מלבד הגאוה שאין לבקש דרך אמצעי אבל יטה עצמו תמיד לצד הכניעה בכל מה דאפשר וכמ"ש חז"ל מאד מאד הוי שפל רוח וכו':

שורש העבדות שעיקר ענין העבדות הוא שהעבד נכנע לאדונו ועושה רצונו:

להבדל העבד וכו' שההפרש שבין האדון להעבד אינו רק מה שזה נכנע לזה:

וההודאה לאלהים צריך שנודה בזה לאלהים:

בהתיחדו בהם לבדו ר"ל בשהוא לבדו יחיד ונבדל ממדת הכניעה משא"כ בשום נאצל ונברא, שאעפ"י שיש בו סימן אדנות בערך מה שלמטה ממנו שהוא נכנע אליו יש בו סימן עבדות בנדון הכניעה שבו בערך מה שהוא למעלה ממנו, אפס זולתו ית' שלא יצוייר בו שום ענין מדות הכניעה, והוא לפיכך אדון האדונים ואלהי האלהים:

לך ה' הגדולה וגו' שאע"פ שנאמרו המדות האלו לנבראים אינם רק דרך העברה בערך מה שלמטה מהם, ואליו ית' יאמרו בהחלט:

כי מי בשחק יערוך לה' ר"ל שאע"פ שיאמר בגדודי מעלה ל' אדון בערך מה שלמטה ממנו עכ"ז כולם נכנסים חחת סוג אחד וכל אחד אדון ועבד בהצטרף ונתפסים בערך אחד, אבל מי יערוך לה':

ומטיבה מענינה, כמו מה טיבו של עובר זה בל' גמרא:

כי היא מרחקת הכניעה היא צרי ומזור לשלשל מן האדם הארס הגדול הצפון בקרבו בטבע חומרו ולהוריש מבטנו צפע בהמיותו היא הגאוה בראשית כל מדוי המדות אשר צריך להטות עצמו הרבה אל דרכי הכניעה עד שיוציא מדוה זו מלבו:

ורדות בכל למשול בכל, כמו ורדו בדגת הים (בראשית א':כ"ח):

וחמוד מה שהוא גדול ממנו נפש רחבה מה שאין מגיע לה:

מסעיפי מענפי הגאוה:

בתוכן במדה:

אם הכניעה סמוכה כלו' אם הכניעה טפלה למדות הטובות או מדות הטובות הן טפלות אליה והיא העיקר:

להתקבץ שיהיו שניהם ביחד בזמן אחד:

פרק א

ושהותה כפיפותה:

ומעוט ערכה אצלה שפל בעיניו:

ממדות הנפש כלו' תלוי בדעת האדם ומחשבתו:
תתישב בה ירגיל בה:
על האברים כלו' ניכר ממעשיו מבחוץ:
השוט השבט להכותו, ובס"א השוטר:
לולא חזקת כעסי שאני כועס עליך הרבה ומתיירא אני לעשות נחת רוח ליצרי בעשות משפטים בך וראוי לי לכבוש כעסי בשעת יכלתי:
איני יודע עון שהוא שוקל יותר מעונותי כלו' איזה עון מזולתי שוקל יותר מעונות עצמי ובדין שאמחול לכל כדי שלא יפגע בי עון כעס. ובס"א מענותי, ר"ל איזה עון שישקול יותר ממדת הכניעה וענוה, כלו' שמדה זו מגנת על כל העונות:

פרק ב

דלות הנפש עני בדעת:
מפני סכלותה וכו' מפני שאינה מבינה איך להסיר אותו נזק ממנה:
את נפשותם וערכיהם כלומר מה שבכחם לעשות:
מדרך ההסכמה ר"ל מצד הסכמת השם. ושם מוסכם הוא שנקרא דבר אחד בשם הנאמר על ענין אחר ואין דמיון כלל בין שני הענינים כ"א בהעברה בעלמא כמו רוח בני אדם ורוח הנושב ששניהם נקראים רוח:
רוממות הנפש וכו' כלו' נבדל מחומרו ומתאות בהמיותו:
וגבהותה נעלה ממדות הגשמיות והפחיתות:
ביתרון חכמה לא בשביל גסות הרוח רק מחמת החכמה ונפשו היקרה נבזה בעיניו הנהגת הפחותים ודבוק הבזוים:
סמוך לזה כלו' מחובר לזה:
כניעת הנפש ושפלותה שמשפיל ומכניע נפשו ונבזה בעיניו אחר שיודע הטוב והמגונה:
משלם בו נכנע למי שמושל עליו:
האסיר השבוי:
לחסרונו להם שהוא חסר מענין שיש להם ומצפה להנאתם:
להענקת למתנת:
לחוב ראוי חוב אמתי:
או לדעתו שהוא יודע בעצמו:
מקצר בעניני מוסרי העולם אינו יודע לבור לו הדרך הישרה ואופני עבודה המטיבים דרכו בעה"ז ובעה"ב:

או קורא אל הדרך הטובה יהיה מי שיהיה וכמ"ש חז"ל קבל האמת ממי שאמרו:
יכנע לו יהיה תמיד נכנע לו ונשפל לפניו עובדו ומשמשו ועושה כל צרכו:
גדולה שמושה יותר מלמודה שהשמוש שהיא מדת ההכנעה מביאה אל כל המדות הטובות והלימוד בכללה:
כלל עם הארץ כלומר אינו מדבר דוקא על הלואת כסף וממון רק הוא משל על כל הדברים שהאחד צריך אל טובת חבירו:
ועבד לוה וגו' שגם הלוה צריך שיכנע למלוה על הטוב שגומל אותו:
והחלק הזה הכניעה שמצד ההצטרכות של אדם אחד לחבירו:
ואם הוא ראוי אף שהוא נכון שיהיה:
איננו תדיר אינו נמצא תמיד:
כל המדברים כל בני אדם, שאין הכל צריכין לזה:
ולא ראוי בכל זמן אף הצריך לו אפשר שלא יצרך תמיד:
אין רחוק ממנו דרך קרבת אלהים לאפוקי מי שלא עלתה בידו מדה זו לא ישיג קרבת אלהים בשום פנים:

פרק ג

אחר גאותו ר"ל אחר שיש לו רוממות הנפש ונבדל מבהמיותו ונטה אל הגאוה בטבעו וכמ"ש בפרק שלפני זה:
מפני חלאים המתרגשים ובאים לפי הזמנים:
מזג רע שממוזג מליחות רעות ונפסדות:
חלישות הרכבתו הרכבת חלקיו ואבריו זה אל זה:
פגע איזה צרה:
ריש עוני:
להשתהוות לו לאגורת כסף ולככר לחם:
עליו לזולתו טובה עורפת שיהיה שלאיש אחר טובה יותר גדולה ממה שהיא עליו:
ויראה חסדו עליו יגמול לו חסדים טובים:
יחלו יבקשו מל' ויחל משה:
פני נדיב שר:
אם אין לך לשלם וגו' לעיל בפרק שלפני זה שהביא פסוק עבד לוה לאיש מלוה, הוא מפני ששם מדבר מצד החיוב והראוי שיהיה נכנע לו וכאן מדבר מצד הסיבה הדוחקו ומכניע לבו ומשפיל טבעו וכן בכל הענינים שבפרק זה ולכך הביא פסוק ואם אין לך לשלם למה יקח משכבך מתחתיך שהיא הסיבה השוברת לבו:

לפדות עצמו מיד אדוניו והוא נאנח מן העבודה ומצר עליה:
ויכנע לו שיקיל מעליו עולו:
צרות ופגעים מעציבים לעיל בסיבה השנית מיירי שאין הכנעתו רק מצד שהוא רואה היותו נצרך לבני אדם להעביר ממנו צערו והכנעתו היא מצד שהגיע למדה זו ולידי בשר ודם וכאן מיירי בפגעים וצרות המעציבים מצד עצם כאבם וצער ענינם:
או אז יכנע לבבם הערל והיינו באלות הברית בתוכחות שיגיע אליהם:
ובעטו בה מבעט בטובות אלהים:
במקום השבח תחת אשר היה חייב להודות את ה' עליו וכשנודע לו כי אלהים חשבה לטובה יבוש ויכלם:
אלהי בושתי ונכלמתי להרים אלהי פני אליך כי עונותינו רבו למעלה. כן ראוי שיבוש המבעט בטובות אלהים, והביא הפסוק למליצה בעלמא כמו הפסוק של ענו בכבל רגלו שהביא למעלה:
על אחאב שהוכיחו הנביא על הריגת נבות היזרעאלי:
ותקל נפשו תתבזה נפשו בעיניו:
על חליפת ימיו וכו' על ימיו שחלפו וכלו באין נכון לו צדה לדרך שהוא הולך עליה ואורח לא ישוב:
פחדו בציון חטאים וגו' מי יגור לנו אש אוכלה וגו' כלומר מי יעמוד לנו לפני דין הקב"ה שהוא אש אוכלה והסבות שזכר המחבר בזה הפרק הוא לעורר לב האדם שיקח מוסר מסיבות אלו כשם שהם מכניעים לבבו הערל בעל כרחו כך החי יתן אל לבו תמיד לדרוש הכנעה לנפשו מצד עצם תומו ושכלו:

פרק ד

בני מינו בני אדם:
נבזה בעיניו נמאס מה שהוא נבזה הוא נמאס בעיניו אף שנוגע בכבודו אינו חושש כגון חזקיה מלך יהודה שגירר עצמות אביו על מטה של חבלים והכניע עצמו לפני בני דורו וכמה שדרשו חז"ל:
יהלמני צדיק חסד ויוכיחני ידכאני צדיק וייסרני נביא אמת שכל מהלומותיו ותוכחתו חסד:
שחו רעים לפני טובים יפלו וישוחו רשעים לפני צדיקים:
והאריך לו אינו נפרע ממנו בגלוי לפרסם מעשיו כענין שאמרו המחלל שם שמים בסתר נפרעים ממנו בגלוי:
כדי שישוב כלומר צופה לו וחפץ בהצדקו:

בטעות בני אדם בו שמחזיקים אותו לצדיק:
ויכנע בלבו פן יקראהו עונש יותר גדול בעבור שבח בני אדם אותו:
כי עוני אניד וגו' כן ראוי לזה שידאג מחטאיו:
ויודה לו יתן שבח והודאה:
ויגל אזנם למוסר מגלה לאזנם ענין שיקחו מוסר בשבילו:
כובד משא חובת ההודאה הצטרכות רוב הודאה ושבח להאל הגומל אותו חסדים טובים כאלו:
מיראתו מחמת שצריך שייראו:
לנקמה ממנו כלו' לעונש על חטאיו:
כי רוב הממון כל בני אדם אשר להם ממון בשפע וברבוי:
טרוד בקיום חובות הבורא מהתעסק בה הוא יותר טרוד בקיום חובות הבורא להודות על גמולו הטוב ממה שהוא טרוד מהתעסק בהצלחתו פן תעדיף טובתו על הודאתו לאלהים וחטא ואשם:
ותהיה סבה להוסיף במעשה לאלהים כל עוד שתרבה טובתו יוסיף אומן יותר בעבודה לאלהים מיראתו פן תעדיף טובתו על עבודתו:
ולא ישים לבו לטובה לא ישמח בעבורה:
זהב כסלי תקותי:
ולכתם קבוצת זהב ואוצרות:
בהרגשתו בצערו:
ולהוסיף עליו דואג תמיד לקבץ ממון יותר:
ולפחד עליו מן הפגעים מקיום מה שהוא חייב וכו' ר"ל שהוא יותר טרוד בפחדו על אבוד ממונו ממה שהוא טרוד בקיום הודאה לאל שהוא חייב עליו:
ובעליו מנוסה בו זה הוא סימן הנסיון שנסה אותו אלהים איך יתנהג בטובה זו בעבודת ה':
כי אין לו ממנו אלא אורך הדאגה כלומר וזה האות שאין ממנו שום תענוג שא"כ היה סימן נקמה וגם אינו מקיים חובת אלהים כראוי שאז היה סימן טובה:
ושיהיה בא עליו לידי חשבון עתיד ליתן על הממון שבידו דין וחשבון אם פרע ממנו חובת אלהים כראוי לו. ואך הקב"ה מאריך אפו לו ועוזב הממון תחת ידו פן ישוב מדרכו להסיבו אליו לטובה ולהוציא ממנו חובת הבורא:
בתענוג בו ובהנאה ואוכל שכר מצותיו בעה"ז:
מפרוע חובות הבורא יותר ממה שהיה ראוי שיטרד בחובות הבורא:

וחובות בני אדם כצדקה ומעשר וג"ח:
ושבח בעל הטובה להודות עליו הש"י:
ולא ירגיש במה שהוא חייב עליה אינו מרגיש כלל לעבוד את ה' על הטובה וכל הברכה אשר יגיע לידו וכל עמלו אינו רק כדי לאכול ולשתות ולשמוח בתענוגים:
והעולם מקובל כחפצו עניני העולם ומקריו נמשכים לו אחר רצונו וכמו גם את העולם נתן בלבם (קהלת ג'):
מיראתו ממה שהוא ירא:
לרעתו לנקמתו:
או מצוה או רשות או תפלת מצוה או תפלת רשות:
שלא יתעסק בו ובלבבו שום גאה שיתגאה בלבו מחמת מעשה עבודתו:
ואל יחשבהו בנפשו למאומה אל יחשב העבודה הזאת בלבו לכלום לפי גודל החיוב שהוא חייב להבורא. ולפיכך אדרבה צריך שיכנע על מיעוט עבודתו בערך חיובו:
אכף לאלהי מרום אהיה כפוף ונכנע:
הגיד לך אדם מה טוב כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך, והצנע לכת היינו דבר המסור ללב והיא הכניעה לאל הצפונה בלב האדם:

פרק ה

והדרך שמקל אותו לבקש הדרך שיקיל ענינה על האדם:
מן הבלונית מענין נפסד ונרחב כמו שמלתך לא בלתה. *וכבר אמרו הראשונים מחכמי הטבע שאין זרע שום תולדה יכול לקבל הויה חדשה ובריאה עד שיפסד וירקב ויפשיט צורה הראשונה שעליו בכדי לקבל עליו הויה חדשה וכן גרגיר הזרע לא יצמח בארץ עד שירקב ויפסד תחלה בארץ וזהו שאמרו ההעדר סבה לכל הויה וזכרנו למעלה וכן טיפת הזרע אינה מוכנת להוית הולד עד שתרקב ותסרח תחלה וכמ"ש בהקדמתו לספר יצירה רמזו חז"ל באמרם מאין באת נוטפה סרוחה:
והדם דם טמא מזרע אמו:
ובאוש ריחם נסרח ריחם:
ודל בגופו כחוש ודק כמו דלות ורעות (בראשית מ"א):
ואח"כ יעלה וכו' עד שיגיע לרוב שנותיו אח"כ יחלו ימי הזקנה. *יאמרו הטבעים שכח המגדל באדם יתמיד בגובה עד כמו כ"ב שנה ואולם התוספת בעוביו עד רוב שנותיו. ואמרו עוד שכל זמן גידולו בקומתו ובעוביו הוא עלול לכל מיני חלאים בעבור השתנות המתמדת בו וכלפי זה אמר שלעולם ימי אדם רעים אם עד רוב שנותיו אם אחר רוב שנותיו שהימים אשר אין לו חפץ בהם ממשמשים ובאים עליו:

יחלו יתחילו כמו ותחלינה שני שבע הרעב (שם מ"ב):
שימלאו ימיו ימי חייו כלומר הויתו מטפה סרוחה ותכליתו עפר ואפר:
פעמים שני פעמים הא' במעבר טפת הזרע לרחם האשה והב' כשנולד דרך רחם אמו:
מענין האדם ממקריו:
אין לו מנוחה מהם אין לשום אדם בטחון שימלט מאלו המקריים עד שימות:
הנלבב הנבון:
וקצרת ידו קוצר ידו:
מדחות מלדחות:
מצורת מעמדו מענין המעמד אשר לו בעה"ז:
כמו אסיר דומה ונמשל אליו בלבד:
אסיר באמת אסיר ממש:
להתיר את עצמו כמו קושר ומתיר:
אנקת אסיר האדם הוא אסיר ושבוי מעניני הזמן וקורותיו:
בחליפתו ימיו חולפים ועוברים:
והפסק מאוייו חשקיו:
לצדה למזונו:
ומוגלא ליחה:
באוש סרחון:
ולא הפיח ריחו הטוב כלומר לא נתן ריח הטוב ממנו כמו הפיחי גני יזלו בשמיו (שיר השירים ד':ט"ז). ומפני שהריח הבא לחוטם הוא מהחלקים הקטנים מאד היוצאים מכל דבר המריח ועולים באויר ומתנועעים ע"י רוח הנושב לכן נאמר בו לשון הפחה, ושיעור דבריו שכשימות האדם נראה כאלו לא רוחץ וכו' ולא היה לו שום ריח טוב מעולם:
השכליות כמו גזל ועריות:
והשמעיות כמו שעטנז ובשר בחלב:
וקצורו בהם מקצר בקיומם:
והפסק טענותיו וכו' ישים אל לבו איך לא יהיה לו שום טענה ומענה ושום אמתלא בבוא יום התוכחה ויום החשבון לאחר מיתה:
וחרטתו במעמד הגמול איך יתחרט על עונותיו ביום ה' הגדול והנורא ורבים מישני עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ולדראון עולם, ואז כשיחיו המתים יהיה מעמד הגמול לכל באי עולם:
כי הנה היום בא נאמר על יום הדין שלאחר תחיית המתים:

ומי מכלכל את יום בואו מי יכול לסבול את היום ההוא:
מן המורא והגדולה הנסים הנוראים והגדולים שנראו מן החסידים ההם, כמו לכל המורא הגדול (דברים ל"ד:י"ב), ואיך הוא קטן בערכם וכ"ש נגד הנביאים וכ"ש נגד המלאכים וכ"ש בערכו ית':
בדניאל שאמר אל המלאך והיאך יוכל עבד אדני זה לדבר עם אדני זה (דניאל י':י"ז):
ויהושע שהשתחוה למלאך ואמר מה אדני מדבר אל עבדו (יהושע ה':י"ד):
הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה, ותהלה לשון הוללות:
ובהיכלו כלו אומר כבוד כל המלאכים אשר בהיכל קדשו מברכים שם כבודו:
ממוצק דברים קשים וחזקים שבארץ כמו מיני האבנים וצורים והמתכות. וכל דבר חזק וקשה נקרא מוצק כמו (איוב מ"א:ט"ז) יצוק כמו אבן ויצוק כפלח תחתית:
בעדך המדברים כמה ערך גופו אל ערך מין האדם בכלל:
וערך המדברים כל בני אדם יחד כמה הם בערך כדור הארץ, אשר הוא כנזכר בדברי חז"ל כדור שהקיפו ששת אלפים פרסאות, ועביו דהיינו אלכסונו קרוב לשני אלפים פרסאות, וכן הוא לפי המבואר במופתי התוכניים קרוב לזה השעור:
אל גלגל הירח כבר ביארו התוכניים במופתים שהירח בזמן שהיא בגובה רומה היא רחוק מן הארץ כמו ס"ד חצי אלכסוני הארץ:
אל הגלגל העליון *הנה כפי המבואר אל התוכניים הקדמונים יהיה המרחק שמן מרכז הארץ עד גלגל שבתי ועד בכלל כלו' עובי גלגל שבתי מהלך שמונה אלפים ושבע מאות שנה בקירוב וכל שנה משס"ה יום ומהלך יום ארבעים מיל וכל מיל מאלפים באמת המלאכה, ואולם המרחק שעד גלגל שבתי ולא עד בכלל הוא מהלך שבעת אלפים וכ"ד שנה, והוא קרוב מאד לדעת חז"ל בחשבון מהלך שמן הארץ לרקיע מהלך ת"ק שנה וכן בין כל רקיע ורקיע ולא חששו להזכיר הכ"ד שנה (ועי' במורה פי"ד מח"ג) אף שלפי הוכחת התוכניים האחרונים יהיו המרחקים שלגלגלים יותר הרבה מאד והם הניחו המרחק הבינוני שלשמש מן הארץ שנים ועשרים אלף פעם כחצי עובי הארץ ואמרו עוד שהכוכב היותה קרוב לארץ שבכוכבים הקיימים כמו הכוכב שבפי הכלב הגדול הנקרא סיריא"ס מרחקו מן מרכז הארץ כ"ז אלף ושש מאות ושש וארבעה פעם כמרחק השמש מן הארץ אך בל אשא חשבונם על שפתי מאחר שאינם מסכימים לדעת חז"ל:
עיני גבהות אדם וגו' אמרו חז"ל כל המתגאה כאלו דוחק רגלי השכינה אמר הקב"ה אין אני והוא יכולים לדור כו' וזה שאה"כ וגו' ושח רום אנשים, ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, כשיכלו הגאים הדוחקים רגלי השכינה:

מעודד מחזיק:
משפיל רשעים מבואר שהמתגאים נקראים בשם רשעים בסתם:
ושפל יראה אל המשפיל עצמו יביט ואותו ישגיח:
לפני שבר גאון השבר בא בשביל הגאון:
תהפוכות עניני הברואים כלומר איך אין הכבוד והגדולה מתמדת שום זמן ארוך רק החלוף הווה הגאים נשפלים והשפלים יתנשאו:
ומהירות התחלפות לא בלבד שהחלוף יקרה בגדולות הפחותות, אלא אף בממשלות הגדולות:
בו בעולם:
והעתקות אנשיו מענין אל ענין אנשי העולם נהפכים מטובה אל רעה ובהפך, ואף על המדינות יאמר וכו':
והשחתת עם לתקנת עם אחר אף אומה שלמה אין גאותה וממשלתה מתמדת אך אחת נשחתת ונפסדת כדי שתתכונן אומה אחרת:
וסוף הכל אל המות אף בזמן הצלחת עם ולשון אין ההצלחה נדבקת בפרטי האישים כי כל אחד הולך אל עולמו ואל ירכתי בור:
כצאן כמו הצאן המתאסף לדיר:
לשאול שתו כן מין האדם נאספים לתוך יסודי השאול ושתו מלשון שתות:
מות ירעם המות יאכלם כלחוך השור את ירק השדה:
רהבים לשון גסות כמו ירהבו הנער בזקן (ישעיהו ג':ה'):

פרק ו

דעת האלהים לידע את האלהים:
והיתרון אשר נתן לאדם על שאר בעלי חיים כלו' הכניעה לא תהיה עם דלות הנפש מפני מיעוט ידיעתם את נפשותם רק אחר התרוממות הנפש והתנשאה מהשתתף עם הבהמות וכמ"ש בפ"ב מזה השער:
וכאשר יכיר שב אל דעת אלהים שכתב למעלה:
תתהדר לפני מלך אל תתגאה להראות כבודך לפני מלך:
יתעלה מדמות ומהמשל כלומר לפניו אין להעריך ענין מלכות ב"ו איך תהיה ההכנעה שנאחז בנפשנו לפניו:
תנאי הכניעה ומקומות הנהגתה כלו' באיזה דרך שההכנעה ראויה וכענין שביאר בפ"י משער עבודת אלהים שלפעמים צריך לאחוז במדת הגאוה:
רוחב הלב הוא מדות הסבלנות כי מי שלבו קצר לא יוכל לסבול שום דבר:

מה שישנא מן הדברים מה שלטבעו הדבר שנוא בעיניו:
אם גמלתי שולמי רע אם גמלתי רעה אפי' לאותם ששלמו לי רעות אע"פ שטבע אדם נוטה להנקם מצריו:
ודבר טוב להם כלו' להשגיח על טובתם. כמו כי ה' דבר טוב על ישראל (במדבר י'):
ואם אינם ראוים אף שאינם ראוים:
גם במדעך מלך אל תקלל כלו' אפי' במקום שאין שום אדם שומע אל תספר בגנות אדם כי הוא פגם לנשמתך וכמה שאמר (שם) כי עוף השמים יוליך את הקול והיינו הנשמה וכמ"ש רש"י ז"ל:
תשב באחיך תדבר סתם הכתוב בזכרו ענין המספר בגנות חבירו. אעפ"י שהאחר אף הוא ספר בגנותו:
וממחילת הדבור הרע והגנוי ר"ל שמה שנוכל ללמוד ממנו שצריך למחול להמספר בגנותו והמגנה אותו:
אדם משכיל ומבין כלו' מין אדם הנברא בצלם אלהים בשכל ובינה. ואין ראוי לשלול מעלתו רק להודות בה אעפ"י שחסרונותיו עודפות הרבה:
והיתה כוונתו וכו' ר"ל אף שאין עון בספור בגנאי בע"ח מת עכ"ז הוכיחם שלא ירגילו לשונם בדבור הגנות:
לא רגל על לשונו לשון רכילות ולשון רגילות. כלו' לא הרגיל לשונו בדבור רע:
הוות תחשוב לשונך לשונו מלומד דברי הוות:
אהבת כל דברי בלע אוהב בטבעו לדבר דברים הנשחתים ומרמה:
לשון רמיה לשון המורגל ברמיה:
בעניני עולמו כולם בכל עניני עולמו:
ונוחם במנוחתם:
התחלקות מעלותם חלוק מעלות בני אדם בחכמתם ויראתם:
וכפי הטוב לו מהם כפי הטובה אשר קבל מהם במילי דשמיא ובמילי דעלמא:
כמו שנאמר מוסב למעלה על שיהיו תנועותיו שקולות ומתדמות:
יכלכל דבריו במשפט מנהיג עניניו על מדות ישרות ושוות, וגם הוא ל' סבלנות וכניעה כמו ומי מכלכל יום בואו (מלאכי ג':ב'):
ונוח לתשחורת לשר ומושל, מל' הדבק לשחוור שבלשון חז"ל:
יקר רוח וגבה נפש שיהיה רוחו יקר בעיניו ונפשו גבוה כלו' בעל תאוה בעניני עולם הבא שיתאוה תמיד להשיג קנין אחר קנין בעניני עוה"ב שאלו תהיה רוחו פחות בעיניו

ונפשו שפלה בעניני עולם הבא יהיה די לו מעט מעשים טובים ועבודת ה' באמרו מי אני שאגבה לבי לילך בדרכי הצדיקים:

והשתדלותו בעיניו צ"ל בעניניו:

ואל תשיאהו מחילתו לבני אדם כצד עצמו וכו' כלו' שלא יסיתהו מנהגו במחילתו לבני אדם להצר ואויב של עצמו שראוי שימחול לו תמיד שינהוג כן למחול לאויבי ה' והמדברים בנביאיו, ויש גורסין בצד עצמו, כלו' ענינים הנוגעים לעצמו והוא יותר נכון:

בעושק בני אדם וכו' כשיהיה לאל ידו להציל העשוק מיד עושקו אל יקצר מלהצילו ולומר שאלו עשקו אותו היה מוחל להם:

מתלעות עול לשבר שני רשעים:

על האמת אפי' על האמת:

לא מצד גדולה כלו' מצד גאוה שאינו רוצה לחבר עצמו עם הפחותים ממנו:

פרק ז

כשיראו בו כשיהיו הסימנים אלו נראים בו תתברר הכנעתו:

אחר היכולת אף שיש בידו יכולת להנקם מיד עכ"ז מוחל מחמת ענותנותו:

לכן המשכיל בעת ההיא ידום כי עת רעה היא. ר"ל בעת רעה ידום ולא יהרהר אחר מדות הש"י:

כניצוץ מן האש בים כמו שמים רבים כמי הים יכולים לכבות ניצוץ אחד מן האש:

מפגעי ההפסד ענינים המבטלים המצוה וכמו שזכר בשער יחוד המעשה:

די לך אחי בקצורי וכו' כלו' לא די שעלי עון מה שאני מקצר בעבודת ה' שאתה מוסיף עלי עון השבח לשבח אותי במה שאין בי:

אמתלאות לבדות תירוצים והתנצלות לנקות עצמו בשקר:

ומה שעור מה שהשקפת עלי וכו' מה נחשב זה המעט מעונותי שנגלו אליך בערך עונותי שלא ידעת אותם ועכ"ז הבורא ית' האריך להסתיר אותם מבני אדם ומלהעניש עליהם בגלוי:

אין מן התימה וכו' אין זה תימה שהציל אותי הבורא מעון זה שחשבת עלי נגד רוב טובות אלהים עלי אין חידוש שמנעתי עצמי מעון זה:

סתרו עלי מה שהוא מסתיר עלי:

הרף אחי רפה ועזוב אמריך, הרף ל' רפיון:

מזמרת ארצו רמז על שהמובחר מזכיותיו ניתנו לאותו שספר עליו, סמך לדבר הנזקין גובין מן העדית:

מנחה מזכיותיך שהמספר בגנות חבירו על שקר עונשו שמנכין לו מזכיותיו ומוסיפין אותם על מי שספר ממנו וזה שספר ממנו מנכין לו מעונותיו ומוסיפין על המספר וכמה שאמרו חז"ל:

חובות שלא עשו וכו' אף שלמעלה אמר שמנכין מזכיותיהם אולי מדבר ברשעים שכבר הפסידו כל זכיותיהם:

על זה הזהירנו הכתוב מוסב למעלה שהזהיר הכתוב מלספר בגנות חבירו על שקר:

וכבוד וטובה מכבד בני אדם ומטיב עמהם:

עת ששבחו הבורא בזמן שהי' בתכלית גדולתו ששבחוהו הבורא עכ"ז השפיל עצמו ואמר ואנכי עפר ואפר:

אם רוח המושל תעלה עליך וגו' מקומך אל תנח. אף על פי שרוח המושל עליך וידך תקיפה עכ"ז אל תנח מנהג הכנעה שהיית נוהג מקודם:

דין הבורא מעצמו פורש מן העבירות שבידו בלי הכרח ומתודה עליהם ברבים:

יכולת לדין אין יכולת לדין לכופו על זה:

פרק ח

סמוכה למדות הטובות טפלה למדות הטובות ומדות הטובות הם העיקר:

שיתנצל לו שיהיה מוסר ומופשט ממדת האדנות כמו ויתנצלו בני ישראל את עדים (שמות ל"ג):

משער המצטרף ממאמר המצטרף, שבתשעה מאמרות שמן המקריים שזכרו ההגיונים, והוא ברוח חן פ"י:

מציאת כל אחד במציאת האחר ר"ל שם מקרה אשר יתואר גוף אחד בגוף אחר, כמו שם אדון לא יתכן לומר אם לא שיש לו עבד, וכן שם עבד לא יאמר רק מפני שיש לו אדון:

שהאדם איננו ראוי לשם עבד וכו' עבד שזכר ר"ל עבד קנוי מקנת כסף וכמו שאמר אח"ז בענין הקונה והקנוי כי על עבד כזה נאמר שם עבד בהחלט ולא יצוייר בו שם אדון כלל דמה שקנה עבד קנה רבו וכן האדון נקרא אדון בהחלט שאלו היה זה האדון גם הוא קנוי לאחר היה גם עבדו קנוי לזה האחר, ומן הידוע שהעבדות אשר בנבראים הוא בענין עבדים קנוים כמ"ש הוא אביך קנך ולא יתכן שם אדנות לאדם כי לא יצוייר שיהיה לו עבד מאחר שהוא עצמו עבד לאל עליון קונה שמים וארץ ומה שקנה עבד קנה רבו:

בענין הקונה והקנוי ששם זה איננו מרמז רק שהאדון הוא הקונה והעבד הוא הקנוי ובאותו הענין שמסומן גוף האדון יהיה ג"כ סימן לגוף העבד ושם אדון נאמר בערך העבד ושם עבד נאמר בערך האדון:

בשם שא"א שיקדם אחר לחבירו בשם זה או בערך זה:
מן האדם לאלהים כי כביכול אין הקב"ה נקרא אדון אם לא בערך האדם העובד אותו בבחירתו, והוא ר"ל האדם מופשט ממדת האדנות:
מעטה הבורא לבוש הבורא, כמו מעטה תהלה (ישעיה ס"א):
להכנס עליו במעטהו ללבוש לבוש אשר לבש בו המלך ה' צבאות, והמנוח הלבבות שפירש מעטה מן לשון מיעוט שגה מאד:
יהדפנו ידחפנו:
ואין מדה טובה למאמין כלו' במה שהוא מאמין שהוא עבד ה':
עד שיפרע החובה שיהיה נראה עליו ענין הכניעה:
הנה שמוע מזבח טוב הכניעה בקיום מצות ה' בקבול עול מלכותו ואדנותו טוב מזבח אשר לא נצטוה עליו כי אין נראה בזה סימן אדנות מאחר שלא נפקד עליו:
באומן כניעתו מל' כאשר ישא האומן את היונק (במדבר י"א:י"ב). וס"א באופן כניעתו:
והשחות כפיפת ראש:

פרק ט

אם יתכן להתקבץ אם יצויירו שניהם יחד באדם אחד בדרך נכונה:
בגופו בגובה קומתו:
ובעניני גופו בכחו וביפיו והדומה לו:
ותקוניו הגופיים. המלבושים והבתים והכלים:
בעל הטובה הש"י:
במהירות הסרתה איך יוכלו להסיר ממנו מהרה:
הלא דא היא בבל רבתא די אנא בניתה לבית מלכו וגו':
מהריסת מלכותם שפרעה כבש אותו תיכף נבוכדנצר מלך בבל ונבוכדנצר כתיב ביה עוד מלתא בפום מלכא קל מן שמיא נפל לך אמרין נבוכדנצר מלכא מלכותא עדת מנך:
שירבה בעיניו שחכמתו וצדקתו נראה לו שהוא הרבה:
ויספיק אצלו וכו' די לו מה שקדם לו מן הלמוד והמעשים טובים:
ולגעול אותם למאס אותם:
בקצור חבריו בפחיתות חבריו בתורה או ביראה:
לא יהיה נכנע אי אפשר שיהיה נכנע:
הודאה לגודל טובת הבורא שמה שמגדל בעיניו חכמתו ומעשיו אינו רק שמגדל השבח לאלהים שעזרו על טובה גדולה:
טורח מטריח עצמו:

מהשיג מאוייו בהם הוא נכנע ומצר מה שאינו יכול להשיג החכמה והמעשה כאות נפשו:

שמקוה תוספת על ידיו למי שיוכל לקבל ממנו איזה דבר בחכמה ובתורה ותמיד מבקש לבני אדם גדולים ממנו באופן שיכול ללמוד מהם איזה דבר ולא שיתחבר לאנשים פחותים ממנו כדי שיתנשא עליהם:

הפיקו השלים רצונו:

עקב ענוה יראת ה' הענוה גבוה והיראה מדרס לרגלים, הרי שיש גבהות עם הענוה:

פרק י

לכלכלתו לסבול תאותיו:

לגובה לבו מחמת גובה לבו:

ולספקו שאר עניני הצטרכותו:

עם כניעתו בעבור כניעתו:

למה שיגיעו לכל מה שיגיעו:

כלו לא ימלא מחסורו מי שהוא גאה כל המציאות אין די לו למלאות תאותו: ובס"א והגאה כאלו לא ימלא וכו':

ובטן רשעים תחסר בטן כנוי לבני מעים כלו' לב רשע תמיד חסר אין שום דבר ממלא תאות לבו:

בעבור שפלותו כל אשר יקרהו אין נראה בעיניו לנפילה ממדרגתו הנמוכה בנפשו:

הילל בן שחר כוכב המאיר, לגאותו היה דומה בעיניו ככוכב המאיר בשמים והיתה נפילתו דומה לו כנופל מן השמים:

על עילת הדבר טעם הדבר שאינו נוהג סלסול ושררה בנפשו לדקדק בפסיעותיו:

יותר רחוק מדרך הגאוה והוא לנהוג סלסול בעצמו כדרך המלכים:

ויותר ממהר להשלמת הרפץ כלו' מאחר שאיני הולך מחמת שאני חפץ בהילוך לטייל ולסלסל בו רק בכדי להגיע אל מקום חפצי א"כ אני ממהר בו כדי שיושלם חפצי יותר מהרה:

במה היית וכו'במה זכית להיות אדון לכל בני דורך:

שלא ראיתי לו שלא הסכמתי בלבי שלו מעלה יתירה עלי:

ירא אלהים שהוא העיקר וזה כל האדם כמה שנאמר יראת ה' היא אוצרו, ואמרו חז"ל גדול תלמוד שמביא לידי מעשה:

ליתרון חכמתו וכו' וכמו שאמרו אם אין חכמה אין יראה:

כי חשבונו בעונותיו:

מה שהיה ממנו מה שאצלו מן העונות:
ולא זזתי ולא סרתי:
את כל אדם בין גדול ממך בין קטן ממך:
שפל רוח בפני כל אדם:
לפיכך זכה קנה לחתוך ממנו קולמוס וכו' רמז בזה שמחמת שהיא רכה חותכים ממנה קולמוס לכתוב ספר תורה כן האדם שהוא רך זוכה לתורה ורמזו עוד שכמו שהקנה אף שהיא רכה מבחוץ עוד היא מבפנים רכה יותר שאין שם רק האויר כן האדם צריך שיהיה רך בפנים יותר מבחוץ לא שיהיה רך מבחוץ וקשה מבפנים, כאותו שנאמר עליו (תהילים נ"ה:כ"ב) רכו דבריו משמן והמה פתחות. וזה שאמרו לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז, שארז אעפ"י שקליפתו החיצונה דהיינו הסיב הוא רך עכ"ז הוא קשה מבפנים:
קרוב להשיג החכמה וכו' כי לומד מכל אדם ואמרו רז"ל איזהו חכם הלומד מכל אדם:
מהם מן עבודות ה':
לרום לבבו נראה לו חרפה להטפל בעבודות קלות שכל אדם יכול לעסוק בהם:
אמור למלך ולגבירה וגו' כלו' שהמתגאה סופו ליפול מגדולתו כמו שנפלו המלך והגבירה והוא יהויכין המלך ואמו שנשפלו מחמת גאותם וכמו שכתוב שם בענין הזה שמעו והאזינו אל תגבהו כי ה' דבר:
שש הנה שנא ה' ואמר עינים רמות ר"ל שהמתגאה הקב"ה שונאו ומשפילו יותר ממה שהוא באמת, וכענין שרמוז במדרש משל למדינה שהיתה כותבת ענקמון למלך (ר"ל ענקים) היתה אשה אחת שהיה לה בן ננס באתה ואמרה בני ענקמון הוא אמרו לה אם בעיניך ענקמון בעינינו הוא ננס שבננסין ע"כ. הנה מתחלה אמרו שהיה להבן ננס ומפני שאמרה שהוא ענקמון השפילו אותו יותר מן האמת ואמרו עליו שהוא ננס שבננסין:
ומודה ועוזב שמכניע עצמו ומודה על פשעיו הקב"ה מרחמהו:
כי השפילו ותאמר גוה וגו' המשפיל עצמו תאמר להגביהו:
ופקדהו עם נפשך זכרהו תמיד עם מדות נפשך, כמו וה' פקד את שרה:
והעזר באלהים עליו תעשה לך עזר מאלהים על קנית מדה זו, והעזר הוא צווי:
ויכון לך יכוין לך:
השוה לאדם הישר ונכון כמו (איוב ל"ג:כ"ז) ולא שוה לי:
פן אשבע וכחשתי בה' מרוב גאוה:
מדוה חולי:
ימצאני מה שימצאם יעבור עלי מה שיעבור על רוב אנשי העולם הלובשים גאות:

בהם ברפואות:
ומסכל מלשון סכלות:
מאוייך תאותך:
יורנו ואותך כלו' אותנו ואותך המעיין:

שער שביעי - שער התשובה

הקדמה

מה שמצאנו עליו האדם כלו' הענין שמצאנו עליו מנהג האדם ומקרהו:
מהתחלפות טבעיו איך הטבע שבו מתחלף לאהוב דבר ולשנוא אותו אחר כך:
והבדל שרשי הרכבתו מורכב מד' יסודות מובדלים בטבעיהם ולפיכך מעשיו מתחלפים לפי התגברות היסודות עליו:
והתהפכות מדות נפשו מדות נפש האדם כמו הכעס והרצון וכיוצא בזה מתהפכים בו לפי ימי שנותיו והמקום וההרגל:
וסיבות תנועתו הסבות המביאים כל תנועותיו משתנים, וע"י זה התנועות והמקריים שלו משתנים:
כפי החלוף ההוא שמעשי האדם נמשכים אחר טבעו ומדותיו ותנועותיו:
ומסורת הנהגה קשר הנהגה כמו והבאתי אתכם במסורת הברית (יחזקאל כ':ל"ז):
ועיר פרא אדם יולד האדם בתולדתו כמו חמור הבר קטן:
הן עד ירח ולא יאהיל כבר אמרו הראשונים ששכל האדם מקבל אור מן התורה כמו שהירח מקבל אורה מן השמש וזה אומרו הן עד ירח כלו' שהוא כמו ירח ולא יאהיל אינו מאיר מעצמו כי הוא גוף חשוך רק השמש נותן לו האור כן שכל האדם אינו בהיר מצד גוף האדם, וקצת מפרשים פירשו שירח משל לבני אדם גדולים שאינם נחשבים למאומה בצדקתם אם ירצה הש"י לדקדק במעשיהם:
מחנות הבורא מל' וחנותי את אשר אחון (שמות ל"ג:י"ט):
עליו על האדם:
ואח"כ נחץ דברה כלו' לא די שמקבל תשובת האדם אף מהר ענינה והפקיד עלינו עבדיו הנביאים לעורר אותנו על התשובה ולהבטיח אותנו על קבלתה ברחמים:
והרחיב אמתלאותינו תיקון ענינינו ועוותנו, ואמתלא הוא לשון תקון כמו אם נתן אמתלא לדבריו שבדברי חז"ל:
ויעד אותנו הבטיח אותנו:
ואם ארך אף שארכו פשעינו להמרות דברי קדשו:

ועשה משפט וצדקה עליהם הוא יחיה:
נשוי פשע כסוי חטאה מי שנשא האל פשעיו וכסה חטאיו:
הכת השנית והוא אמרו אשרי לא יחשב ה' לו עון:
ואם היא קודמת במעלה אע"פ שהיא קודמת במעלה:
מפני שכל שב צדיק בא ליתן טעם למה כת הצדיקים קודמים לבעלי תשובה במעלה, אך ענין קדימה במעלה שכתב אינו מן המדה, שקדימה במעלה אינו רק כשמעלת האחד יותר ממעלת האחר כאלו תאמר יוסף קודם ליעקב אביו מפני שמעלת חשיבותו אצל המלך יותר ממנו. אבל זה הענין דומה לקדימה בטבע כמו שנאמר האחד קודם לשנים בטבע מפני שאפשר שימצאו אחד זולת מציאת השנים ואי אפשר שימצאו שנים מבלי מציאות האחד וכנודע לבעלי הגיון ואין מי שיספק בדבר, והמחבר עצמו זכר בשער היחוד קדימה בטבע על זה הענין ולא עוד שאין הצדיק קודם במעלה לבעל תשובה בהחלט אבל לפעמים מעלת השב יותר גדולה ולפעמים שוים וכמו שביאר המחבר עצמו בפ"ח מזה השער כי במצות לא תעשה שאין בה כרת מעלת השב יותר גדולה ובמצות עשה שניהם שוים מלבד במצות לא תעשה שיש בה כרת ומיתת ב"ד אמר המחבר שהצדיק יותר מעולה ממנו ובודאי שאין לומר שהנשוי פשע וכסוי חטאה שהזכיר הכתוב מדבר בעבירות ל"ת שיש בהם כרת דוקא ועוד איך יאמר המחבר שהכת הזאת של צדיקים נמצאים מעט בכל דור חלילה לנו שנחשוב רוב בני אדם עוברים על כריתות ומיתת ב"ד וגם הראיות שהביא מפסוק אם עונות תשמר וגו' ומאדם אין צדיק וגו' ומנוסח התפלה אינם עולים כלל לעבירות גדולות כאלו ואי אפשר לי לתקן ל' המחבר אם לא בשבוש הנוסחא וצ"ל קודמת בטבע כמו שהוא קרוב לקדימה זו כנזכר למעלה:

פרק א

שטעם התשובה כלומר ענין התשובה ופירושה:
אם בעבור סכלותו אינו משיג אלהותו לחוש למצותיו:
או להתעלמותו ממה שהוא חייב בל למד צדק אנה יעלה לדרכי מצותיו:
חטאים בני אדם החוטאים:
עם שונים המשנים מצות ה' ופקודתו:
אל תתערב שלא תלמד ממעשיהם:
אם בעזיבת מה שצוה וכו' העובר על מצות עשה:
תשובתו מקצורו כשיעשה תשובה על מה שקצרה ידו לקיים מצות ה':
בהשתדלו במעשה הנכון שיהא שוקד תמיד על עשיית המצות:

שהזהיר הבורא שמנע הבורא עשייתם:
השגת קצורו שישיג קרבת ה' מה שקצר לשמוע בקולו והמרה דבריו:
מין המעשה ההוא כלו' שירחיק עצמו אף מן הדבר המותר באותו הענין המביא אל האסור, וכמו שכתב בפ"ה מזה השער:
לעשות הפכו שירגיל טבעו לעשות בהפך הענין שחטא בו כמו ד"מ החוטא בגאוה ירגיל עצמו בהכנעה יותר מדאי ואם במאכל ומשתה ירגיל עצמו בצומות, וכן כיוצא בזה:
שנמנע מאכול וכו' שהרעיב עצמו מן הלחם והמזון הצריך לקיום האדם:
מה שהזיקו מזונות מזיקים ורעים לגוף האדם:
אל הנכונה אל איתן בריאותו:
בהרבותו וכו' שאוכל יותר מן הצריך לטבע אדם בינונו:
עד שישוב וכו' אחר שישוב לבריאותו שוב אינו צריך להרבות בהם רק במנהג השוה:
והדומה לו שמאחר שכבר נחלש כח הטבעי שבו מן המזון ההוא מזיק לו אף מזון הבלתי מזיק כ"כ כנודע ברפואות:
שהוא הפך מזנו וטבעו צריך שיתעסק בסמים שלהם מזג וטבע הפך המזון שהזיקו ד"מ אם המזון שהזיקו היה חם ויבש ביותר בטבעו צריך שישמור עצמו מלאכול דברים שהן חמים ולחים ומה שהם קרים ויבשים מפני שלהם דמיון עם המזון המזיק בצד אחד וכ"ש דבר המזיק עצמו אבל ינהוג עצמו באכילת מזון קר ולח שהוא הפך גמור ואחר שחזר לבריאותו יכול לאכול דברים השוים בין שניהם כלו' ממוצעים דהיינו חם ולח או קר ויבש:

פרק ב

שלא מצא דרך לעבירה שלא הגיע עבירה לידו או מפני יראתו מבני אדם:
ישלים עשותה אחר שעשה נחת רוח ליצרו:
יראה גנות מעשהו כמו ד"מ הנכשל בדבר ערוה שאחר שהשלים פעולתו ונעתק ממנו חשקו ויצרו על הדבר מרגיש חרפת וגנות עבירותו ומתחרט כמו שאמרו הרשעים מלאים חרטות:
לא במעשהו שכל זמן שיצרו עליו ובידו לעבור הוא עובר עליה ואך בבואו בבית אלהים יתודה על עונותיו ומבקש עליהם כפרה והוא אך יצא יצא מבית אלהים חוזר לפקוד אשמותיו ולעבור עליהם כבראשונה וככה דרכו תמיד:

הגנוב ונאוף והשבע לשקר וגו' ואומר ובאתם ועמדתם לפני בבית הזה אשר נקרא שמי עליו ואמרתם נצלנו למען עשות את כל התועבות האלה ר"ל שחושבים שנצולים מעונשם בעבור שיבואו להתודות בבית ה':

המערת פריצים היה הבית הזה וגו' *כאלו ח"ו בית ה' כמערת הפריצים אשר שמה יאספו אנשי בליעל לספר איש לרעהו את כל תועבותיו ואשר מצאה ידו מן העול והחמס גם בוש לא יבושו גם הכלם לא ידעו מאחר שכולם מנאפים עצרת בוגדים, כן הנה בואם אל בית ה' להתודות עונם ופשעיהם ואינם שבים מהם רק כמו שמספרים הפריצים מעשיהם בתוך מעונתם ומקום מחבואם:

ושואפת אל העבירה מצפה וחושקת אל עבירות, כמו שאפה רוח (ירמיה ב'):

שמחייבת לו הכפרה כלו' שדינה לכפר לו על פשעיו:

לכן בזאת וגו' וזה כל פרי הסר חטאתו. פשטיה דקרא שאם יעקרו ע"ז מקרבם כ"ש שישובו על שאר עונותם וכמו שנאמר שם בענין, והמחבר הביא הכתוב הזה ע"צ המליצה שצריך להסיר חטאיו לגמרי:

פרק ג

שידע גנות מעשהו ידיעה ברורה כלו' שידע בבירור שעשה המעשים ההם לאפוקי אם הוא מסופק שאינו זוכר המעשה או הגנות בברור או שאינו זוכר אותו לגמרי שהכיר עבירתו ואח"כ שכחה או שהיה שוגג בשעת מעשה כגון חלב לפניו ואכל ממנו כסבור שאכל שומן ולא נודע לו כלל ששגג שהשוגג צריך כפרה ג"כ אך מאחר שאינו יודע אותו לא יתכן בזה שום בקשת כפרה:

כי פשעי אני אדע לא שכחתי מעשה הפשע:

בחיוב רוע מעשהו ר"ל אע"פ שזוכר המעשה ויודע אותה צריך שידע מה שמחייבת המעשה ההיא מן המרי בעיני ה':

כי אם לא יתברר כלו' אם אינו יודע שהמעשה שעשה רע בעיני ה' ואומר מותר לא שייך בזה תשובה:

ואמתלאתו תיקון ענינו וטענתו רחבה כלו' שאין שייך על שוגג כזה תשובה, כענין שאמר שגיאות מי יבין:

בחיוב הגמול העונש המוכן לעבירתו:

כי אחרי שובי נחמתי שאחר ששב מלעשות רע צריך שיתנחם על עונותיו ותוהא על הראשונות, וזה ראיה שצריך שיהיה רוע מעשהו וגנותו ברור לו:

סמר מפחדך בשרי זה ראיה על צורך ידיעת פחד העונש:

שהוא שמור עליו שהחטא נשמר עליו ובדין הוא שיענש תיכף אך הקב"ה מאריך אף ומצפה לתשובתו או ממתין עד שיתמלא סאתו:
אשר אין נעשה פתגם מעשה הרעה מהרה כלו' שמפני שלא נעשה באדם תיכף תשלום דבר מעשה רע ועל כן מלאו בני אדם לבם לעשות רע בחשבם כי ח"ו לית דין:
אל הארוכה הרפואה:
ובם אנחנו נמקים מל' ימקו בעונם:
מהמרותו תמורת ההודאה עונות תחת מה שהיה חייב להוסיף בצדקו להודות לה' על גמולו הטוב:
עם ערבותה נגד מתיקות הנאת העבירה:
גמול הצדקה מעשה הצדק:
עם צערה נגד צערה:
בעה"ז ובעוה"ב זה מוסב למעלה שישקול שכר עבירה נגד הפסדה בעה"ז ובעה"ב וכן הפסד מצוה כנגד שכרה בעוה"ז ובעוה"ב:
לסור ממנו בלבו לסור מן הלב התאוה הרעה שהיה מורגל בה תמיד:
ובהתקדם כשיקדם:

פרק ד

שיעזבם ויסור מהם שיעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו תיכף בהתנדבו לעשות תשובה ולא יהא כטובל ושרץ בידו:
שיתודה בהם יפרט חטאיו ויבקש עליהם מחילה:
שלא ישוב לעשותם עוד לעולם ולא יהרהר מהם בלבו:
מי יודע ישוב ונחם וגו' ותרגם יונתן מאן דידע דאית ביה חובין יתוב מנהון ויתרחם עלוהי:
בעון בצעו קצפתי ואכהו הסתר ואקצוף וילך שובב בדרך לבו. ופירש"י ז"ל סרס את המקרא וכן פירושו בעון בצעו וילך שובב בדרך לבו קצפתי ואכהו והיינו מי שמתמיד חטאיו:
אחר החרטה בצירוף החרטה:
מן הנטירה ליקום וליטור אותו:
אבל הקבלה שלא ישנה ר"ל שלא יעשה עוד פעם שני מרוע מעשיו שעשה והוא מל' שנו וישנו (מלכים א י"ח:ל"ד) והוא הענין השני שזכר למעלה:
אשור לא יושיענו אשור שבטחנו בו ידענו כי לא יוכל להושיע לנו כי אין בו כח בלתך ה':

בהפכו היינו השב בפיו ומתודה ואינו יכול לקבל על עצמו שלא יעשה עוד כמעשהו:
היהפוך כושי עורו ונמר חברברותיו כלומר הכושי שהוא שחור בטבעו לא יתכן שיתהפך עורו למראה לבן וכן הנמר שמנומר בהרבה גוונים א"א שיהפך הגוון שלו כן הרשע המלומד הרבה ברשעתו לא יוכל להסיר רשעתו מעליו וכמו שכתוב שם גם אתם תוכלו להטיב למודי הרע כי נעשה להם הרשע כאלו הוא טבעי:
ויראה החרטה והעזיבה יהא מראה לחבירו החרטה והעזיבה:
והסר האשמה ממנו ולהסיר האשמה ממנו:
אלו הארבעה גדרים וכו' הגדר הוא כמו הכלל והתנאים הם הפרטים השייכים לכל אחד מן הכללים:
ואם יהיה העון וכו' אף על פי שיהיה העון חמור מאד עם כל זה אין לך דבר שעומד בפני התשובה:
ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב ושם בענין שלמעלה כתיב פשע וכחש בה' והיינו שבועת שוא ועכ"ז אם ישובו בתשובה יבא הגואל:
אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב ושם בענין שלמעלה כתיב אכן בגדה אשה מרעה כן בגדתם בי בית ישראל, כמו שהאשה בוגדת בבעלה והולכת לאיש אחר כן בגדו בית ישראל, ועכ"ז אמר אם תשוב ישראל אלי תשוב אפילו בעון חמור מועיל תשובה:
אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד מביא ראיה שהבעל תשובה נכנס בכת הצדיקים כמו שנאמר לפני תעמוד אמור מעתה שנכנס במחיצתו של הקב"ה:

פרק ה

תנאי גדרי התשובה הפרטים שבתוך הד' כללים הנזכרים:
רבים מאד כל השב בתשובה צריך הרבה תיקונים לפי ענין החטא וטבע החוטא והענין אשר הביאו לחטוא:
היראה ממהירות עונש החוטא יהיה דומה בעיניו כאילו החרב מתוחה עליו והוא עולה לגרדום לידון על פשעיו תיכף:
בטרם יחשיך בטרם שיחשיכו הצרות עיניו או יקדמנו המות:
ויכלימנה במצפונו שיכלים ויבייש את נפשו אשר הטביעה אותו בתאות והרהורים רעים במצפוני לבו:
וקרעו לבבכם לשבור תאות נפשו ולפשט העקמימות אשר בלבו:
עזיבת כל מה שהזהיר הבורא שכל מה שהזהיר עליו הבורא יעזוב אותו לגמרי ויעתק מהם חשקו מלבו ולא יתאוה אליהם כלל כמו שאין אדם מתאוה לדבר הנשגב ורחוק

ממנו הרבה, כמו ד"מ אדם שיש לו מנה ודאי שלא יתאוה לאלף אלפים דינרי זהב והוא דומה לדבר נמנע בעיניו כ"ש שלא יתאוה לדבר שאסרו הבורא שהוא נמנע יותר ממנו:

שנאו רע ישנא הרע בטבעו:

עזיבת המותר קדש עצמך במותר לך:

כדברים המסופקים וכו' כמו שאדם צריך לפרוש עצמו מן ספק איסור כן צריך לפרוש עצמו מן ההיתר מפני חשש סרך איסור:

משבעים שערים לאו דוקא אך תפס מספר המורגל:

אחר יכלתו עליהם והזדמנותם לפניו בעת שבכחו לעשות אותם והם מזומנים לפניו לאפוקי העוזב העבירות מפני שאין לאל ידו לעשותם או מפני שאינם מגיעים לידו ואולם נפשו שוקקת אליהם אין פחד אלהים נגד עיניו:

ולא לתקותו אותם שמקוה טובות מבני אדם ומתירא שלא תפסק טובתו מהם מחמת רוע מעשיו:

מצות אנשים מלומדה מעשה אבותיהם בידיהם ובושים לשנות מנהג הידוע להם:

ואמר ויעש וגו' כלו' וכמו שנאמר ביהואש:

עזיבת היאוש כלו' יסיר חשקם מלבו וימאס את העבירות בטבעו:

ושירבו בעיניו ובלבו כשישער פחיתותו ושפלותו נגד רוממות מ"ה הקב"ה אשר חטא כנגדו:

כי רבו פשעינו נגדך בערכך:

שיזכור אותם תמיד וכו' כדי שיכנע וישבור לבו תמיד:

ויעטוף אליו תמיד מל' תפלה לעני כי יעטוף ופי' הרד"ק שמי שהוא בצרה גדולה כופף קומתו כאלו מתעטף קצתו בקצתו:

לעת מצא בעת שימצא לבו פנוי מטרדות העולם:

מכמות עבירותיו שלא יכשלו באותם עבירות כמו שנכשל הוא:

ולהזכירם בתשובה להזהיר אותם שישובו:

מי יודע וגו' מי שיודע בעצמו שחטא ישוב בתשובה:

ערבות מהרה וכלה מעורבבת מתיקות עוה"ז והנאות העבירות החולפת מהרה וכלה בכליון ואף בעת שהיא קיימת היא מעורבת תמיד בצער:

בערבות מתאחרת וכו' נגד מתיקות ותענוגי עוה"ב הנמשך כאחד בלי הפסק בינתים ומתמדת לעדי עד:

מבלי קדרות מבלי חושך:

וערבוב תערובות הצער:

מהר כלה וכו' צער עוה"ז יש לו הפסק בינתים וגם כלה לגמרי נגד צער עוה"ב שהוא בלי הפסק ומתמיד:
וראיתם ושש לבבכם כלו' שתהא השמחה שלמה מבלי תערובות צער:
ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה. והוא צער מתמיד ובלי הפסק:
כל זדים וכל עשה רשעה קש ולהט אותם היום הבא אמר ה' צבאות אשר לא יעזוב להם שרש וענף:
ישנה אל חטאו שיחטא שנית:
שקדם לו מן הקצור אשר קצרה ידו להשלים עבודות הבורא מה שהוא חייב לו וכ"ש במה שחטא כנגדו בעבור אזהרותיו:
ומי מכלכל את יום בואו מי יוכל לסבול יום הדין הגדול והנורא:
עם התמדת טובותיו בשגם שהש"י התמיד עליו טובותיו:
וירף ירפה ידו מלהזיק לשום אדם:
חבול ישיב רשע הרשע ישיב מה שמשכן בזרוע שלמת רעהו:
תשא פניך ממום תסיר ממך מכות וחלאים:
ומסורת תורתו הוא ג"כ לשון קשר כמו והבאתי אתכם במסורת הברית (יחזקאל כ':ל"ז):

פרק ו

אופן ההערה האופנים המעוררים את האדם על התשובה:
לרצונו לרצות אותו:
המפיק הדרך הטובה המשלים הדרך הטוב:
ואם תסיר שקוציך מפני הוא סיום הכתוב דואם תשוב ישראל אלי תשוב ואם תסיר שקוציך מפני ולא תנוד, ואומר ונשבעת חי ה' באמת במשפט ובצדקה והתברכו בו גוים ובו יתהללו, והמחבר מפרש ולא תנוד לא תברח מעבודתי וכן מפרש פסוק ונשבעת וגו' עם המשך דבריו:
והתשובה על כל התנאים כלו' ההבטחה שהבטיח הקב"ה על התנאי דואם תסיר שקוציך וגם על ואם תשוב ישראל שלמעלה ממנו שמדבר בתשובה המובחרת שהוא בשב מעצמו הוא מה שאמר והתברכו בו גוים וגו':
שובו אלי ואשובה אליכם מדבר ג"כ בשב מעצמו והיא המעלה העליונה שבתשובה וכמו שנאמר שם בענין ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ אמר ה' צבאות:
והכלמתו על רוע מעשיו שמזכיר לו גנות העבירה וענשה עד שמעורר לבו לתשובה:
טענת הבורא וכו' שלא יוכלו הברואים לטעון טענת שוגגים:

נסיון הבורא העונשים המגיעים על עוברי רצונו פן יקחו מוסר וישובו אל ה' וכענין שאמר הכתוב (דברים ח':ב') למען ענותך לנסותך וגו':
בדרכו בדרך לבו:
יוסר בו יקח מוסר ממנו:
בבא כשואה כענן העולה פתאום:
אז יקראוננני ולא אענה הביא ראיה שהתשובה בעבור הצרות המגיעות אינה טובה כמו התשובה בקודם בוא עליו העונש כי שם נאמר עד מתי פתיים תאהבו פתי וגו' תשובו לתוכחתי הנה אביעה לכם רוחי, הרי שהתשובה קודם בוא העונש מקובלת ברצון ואף שהתשובה מועלת תמיד אפי' אחר בוא העונש ואפילו בהמדרגות שתחתיה היינו מחסד הקב"ה על האדם וכמו שאמרו באיכה רבתי שאלו לחכמה חוטא מהו ענשו אמרה חטאים תרדף רעה וכו' עד שאלו להקב"ה חוטא מהו ענשו אמר להם יעשה תשובה וכאן בפסוק שהביא מדבר ממה שהוא מצד החכמה וכמו שכתוב בראש המאמר חכמות בחוץ תרונה ועליה מוסב כל הענין:
וכהצר לו חלה פני ה' גבי מנשה שנלכד בנחשתים למלך אשור כתיב וכתיב ויתפלל אליו ויעתר לו ה' והכתוב הודיע לנו שאף ששב מחמת צרתו עכ"ז קבלו הש"י:
והמצליח היותר מצליח:
ותחתיו בהצלחה למטה ממנו בהצלחה:
ובקבול שתהא תשובתו מקובלת:

פרק ז

רובם במה שקדם הם הענינים המפסידים יחוד המעשים לאלהים וכל אשר זכר בפ"ד משער יחוד המעשה:
אין קטנה בעבירות עם ההתמדה לא תמצא עבירה שנאמר עליה שהיא קטנה כשיתמיד בה ויעשנה הרבה פעמים שהקטנה שבעבירות אם יעשה אותה הרבה פעמים נחשבת לעבירה גדולה מאד:
ולא גדולה בהם וכו' שהגדולה שבעבירות אם יעזבנה ויבקש מחילה אינה נחשבת לכלום:
ומזמן עצמו לעונשו יתיר עצמו למיתה:
ואם היא קטנה אעפ"י שהיא קטנה:
אך תביט לגדולת מי שחטאת לו כלו' שאף הקטנה שבעבירות אם אתה מתמיד בה אתה מקל במצות הבורא והזהרתו ואתה דע לך במי אתה מקל:

לסכלות בני אדם ברוע מצפונך שאתה תוכל להיות צנוע באיסורים עד שלא ירגישו בך בני אדם ותקל בעיניהם:
וראוי שתאבל לידיעת הבורא אדרבה ראויי שתתאבל מה שאינו יודע ממך רק הבורא שאז ענשך שלם שאלו ידעו ממך בני אדם ויבזוך כבר היה ענשך יותר מועט וכענין שכתב המחבר בשער יחוד המעשה פ"ה בענין המתחיל וכאשר יתיאש וכו' משתדל בזה מצד הגאוה:
שאתה צופן שאתה מסתיר:
זוכר אותם לך יזכירם לך ביום הדין:
הנה כתובה לפני לא אחשה כי אם שלמתי ושלמתי אל חיקם:
ההזרה אל העבירה כלומר אפילו אם חוזר רק לעבירה אחת הוא נענש על הכל:
לשלח איש את עבדו שחזרו וכבשום לעבדים אחר שלוחיהם ואמר להם הנה קורא לכם דרור נאם ה' אל החרב ואל הדבר ואל הרעב ובודאי לא היו נענשים על זה בלבד העונש הגדול ההוא רק בצירוף כל עונותיהם ונפסדה תשובתם שעשו:
כי רב ממך הדרך הדרך אשר אתה הולך עליו לאחר מיתתך הוא רחוק הרבה מאד וצריך הרבה צדה לדרך רחוק כזה:
כי פנה היום כלו' שוב אין עת לבקש צדה עד למחר:
מה ילד יום מה יקרה אותך בטרם יגיע המחרת ושמא תמות היום:
כי תמול לעד לא ישוב כלו' הזמן שהוצאת לבטלה לא ישוב לך:
בכל יום חקו תשוב בתשובה על אשר חטאת דבר יום ביומו:
כי כצפור נודדת מקנה כמו שמגרשים הצפור פתאום מקן שלה בצרור קטן והיא נעה ונדה כן האיש הנודד ממקומו. ואמר זה למליצה כי פתאום יפרוש המות כנפיו וינידהו ממקומו ישאהו על אברתו ובסבה קטנה תצא רוחו:
ומתמיד על קצתם שאין תשובה מועלת על הכל:

פרק ח

אם ישתוה אם יהיה שוה:
אעפ"י ששב בתשובה היותר מובחרת:
שובו אלי ואשובה אליכם כי מיד שישובו ישוב ה' אליהם לברכם ולרחמם, וזה הענין במצות עשה וכמו שנאמר שם הביאו את כל המעשר אל בית האוצר וגו' ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח וגו':
הגאות והחונף שלא תתגאו במה שאין לכם עון וגם מפני שאין לכם עון יהיו דבריכם נשמעים לבריות ותחניפו אותם בעבודת ה':

ובשב כזה אמרו רז"ל וכו' בברכות ס"פ אין עומדין ודומה לזה אמרו ביומא פרק יוהכ"פ גדולה תשובה שזדונות נעשים לו כזכיות והמהרש"א בחדושי אגדות חתר ליישב אלו הב' מימרות שנראים מתנגדים לשכל כי מדוע יתגדל השב על ההולך במישור מעודו ומדוע יהיה זדון השב לזכיות לו הלא די לו שנמחל לו לגמרי:

כי המחילה וכו' נתינת טעם למה אינו גדול כמו הצדיק והוא מפני שעון כזה לא יכופר לו בתשובה בלבד:

עד שינוסה בעולם הזה שיוסר ביסורים:

פרק ט

אם תתכן התשובה וכו' אם התשובה מקובלת על כל חטאים שבעולם:

אם בגופם שהכה אותם או שסבב להם הכאה:

או בזכרם שספר בגנותם:

ומקבץ החוטא כלו' עושה שני עונות ביחד א' לאלהים והשני לבני אדם:

בעודנו בחיים כל ימי חייו:

ואהבת הטוב לבני אדם להטיב עם בני אדם:

תשובתו ממנו באותו ענין כל ענין מה שאפשר בו באכילות אסורות יענה נפשו בצום ובבעילות אסורות ליזהר מלהסתכל בנשים ולספר בהם ובחילול שבת ומועדים למעט בדבורו ובהלוכו בשבת ובשבועות שוא לא ישבע אפילו על האמת:

בירור כוונתו שתהא כוונתו ברורה:

אם חכמת חכמת לך ולצת לבדך תשא, שהטוב והרע אינו רק לנפשו מאחר שלא חטא לבני אדם:

מהם שלא ימצא זה העשוק והנגזל ממנו להחזיר לו עושקו:

או שימות ולא נודע יורשיו:

אנשי קריה וכו' כמו המוכסנים ודומיהם:

שנטבע שנתערב:

כמו שאמרו רז"ל (גיטין דף נ"ה):

מריש קורה:

ובנאו בבירה בנין גדול:

מקעקע סותר:

מפני תקנת השבים ואע"פ שהלכה כב"ה עכ"ז אף לב"ה אין כאן תשובה גמורה רק מצד התקנה:

מה שנהג בו האדם שהורגל הרבה בחטאו:

דבק וכו' נעשה לו כטבע וכמו שאמרו ההרגל טבע שני:
למדו לשונם דבר שקר הרגילו לשונם לדבר שקר כמו פרא למוד מדבר (שם ב'):
העוה נלאו יגעו וטרחו לעות דרכם עד שהורגלו בה:
היהפוך כושי האם אפשר שיהפוך הכושי שחרותו והנמר הגוונים שבו מאחר שהם בטבע:
בין בפגיעה שפוגע בו בידיו:
בין בהליכת רכילות שמסבב לו מיתה ע"י רכילותו:
אם בממון וכו' או בממון או בפיוס בכל מה שיכול לרצות אותו:
אשר אכלו וגו' וכתיב אז יזעקו אל ה' ולא יענה אותם שאין תשובה עולה להם:
והשבת המעוות אי אפשר לו לתקן המעוות הזה אי אפשר לו, ס"א והשגת הטעות, כלו' לתקן ולהשיג קלקול הטעות הזה:
עון פלילים שיוקח הדין ממנו לחוזק העון כמו ונתן בפלילים (שמות כ"א):
עד אבדון תאכל ואין מועיל לו שום תיקון עד שיאבד:
בה' בגדו וגו' וכתיב עתה יאכלם חדש את חלקיהם. ר"ל עתה בקרוב יבא האויב ויאכל אותם ואת חלקיהם:
ואיננו יכול לעמוד על זה אינו יכול לידע ממי דבר וכמה ובמה דבר על רעהו:
מרובו מחמת רוב דבריו אשר היה רגיל להלשין בבני אדם תמיד:
לבו יקבץ און לו הלב מחשב ומקבץ לו מה שידבר כשיצא לחוץ כלו' לבו מועד לחשוב מחשבות און על כל אדם:
והנה השוה הלשון הרע וכו' ללמדך שלשון הרע חמור בתשובתו כמו הגנבה בשאין יכול להשיב הגנבה וכבא על הערוה והוליד ממזר מפני שגם המורגל בלשון הרע תשובתו קשה:
ואיש ברעהו יהתלו ואמת לא ידברו למדו לשונם דבר שקר. והיינו שמורגלים ברכילות ושקר כמו פרא למוד מדבר והשוה העון זה ג"כ לניאוף וגזילה שכן כתוב שם בענין כי כלם מנאפים עצרת בוגדים:
מי שהריח מל' מסית ומדיח:
ומשיג במין הזה כלו' ונכנס תחת המין הזה:
יחול ממונם שמיחל מהם ממון:
ודמו מידך אבקש בשיש בידו להוכיח אחרים ואינו מוכיח ככתוב שם בענין:

פרק י

למי שקשתה עליו התשובה וכאותם שזכר בפרק שלפני זה:

או שתהיה מי העבירות שבינו ובין בוראו או שתהיה וכו' שבינו ובין בני אדם כצ"ל.
ובדפוס אמשטרדם חסר מן או עד בוראו:
ועובר לו מעביר חטאו ומוחל לו:
מוצא קרוב להמציא תשובתו בתיקון הקרוב להתיקון הגמור:
אמתלאתו בו טענת תיקונו בו:
בלבו בלב העשוק:
ואם אף:
שיכנע לפני העשוק כצ"ל. ר"ל שהשב יכנע לפני מי שעשקו:
יפיק אותו האל ישלים ענינו האל:
מצפונו ותרמית לבו תוכו וערמות לבו שאינו שלם בתשובתו בכל לבו:
ובקשתם משם את ה' אלהיך בכל מקום שאתה ואינך קרוב לעשוק לעשות תשובה שלמה:
כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך אינך צריך אך שיהיה לבך שלם בתשובה ואז ישלח ה' עזרך מקדש:
סכלתי ולא סכלת תאמר שסכלת ואינך יודע כיצד לשוב בתשובה, ובאמת לא סכלת הנה יש דרך ישר לפניך כאשר הוריתיך:
עשיתי מה שעשיתי מן העונות שאיני יודע כיצד לעשות עליהם תשובה:
השאלה הזאת כשישאלו אותך היה לך לשוב בתשובה וה' יסעדך, כמו שזכר למעלה:
ומבלי ספק נהיה נשאלים שבודאי הקב"ה ישאל אותנו למה לא שבנו אליו על העונות שהתשובה קשה עליהם שנשוב כענין שזכרתי שודאי טענה נכונה היא:
ופרי הקצור החרטה הפרי הצומח מן העצלות והקיצור למהר בתשובה היא החרטה שמתחרט אח"ז הרבה:
משינת פתיותך שאתה בפתיותך כמו האיש הנרדם שאינו מרגיש מאומה:
הנכבדת שבפקדונות הבורא כלומר שאר הכחות שבאדם כמו המדמה והמתעורר:
העבד הרע הבורח מן אדונו:
כי ימי האדם קצרים ימי שנותינו שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה:
ותשאר הנשאר מן החיים שלך מהיום עד יום מותך:
והנחת אחריתך הנשארת לך כלו' עזבת טרדת נשמתך היקרה על הנחת אחריך קנינים ולהשאר לך בתים מלאים כל טוב:
והמעון הרם הדירה הרמה:

אשר לא תשפלנה הרוחות העולות אליו כלו' אילו זכית להגביה נשמתך אל מקום מעונה אלהי קדם שוב לא תרד ממדרגתה לעולם ועד:

בעוד שער התשובה וכו' כלו' בעודך חי ושלם בגופך ובכחך לשאת עליך משא התשובה:

קודם בא פחדך טרם יגיעו הימים אשר תאמר אין לי חפץ בהם או יקדמך המות:

עיון שיאות לכמוך תעיין במעשיך כפי הראוי ואפשר לאיש כמותך:

ויהא שקול עם שכלך כלו' תהא שוקל העיון עם השכל הישר אשר לך לבל יתערב בעיונך תאות דמיונך והפניות אשר לבבך פונה אליהם היום:

מן הפתח הצר כאשר משלו החכמים דרכי עולם הבא לפתח צר בארמון גדול ומקדש מלך שתחלתו צר ודוחק ואחריתו ריוח וצהלה:

החסידים הסובלים וכענין שאמרו חז"ל כך דרכה של תורה פת במלח תאכל וכו':

וכלנו נקוה הטוב ולא יגיעוהו וכו' כלו' שאע"פ שכלנו מקוים הטוב וכל אחד משתוקק לחיי עוה"ב אין הדבר תלוי בתאוה וחשק אבל צריך למהר אליו ולהשתדל בקנינו:

הרצים עדיו עד הדבר הזה כמו האזינה עדי (במד' כ"ג):

עם נברא כמוך אפילו עם נברא כמוך:

בעל מעלה קטנה ממונה קטן מאנשי המלך:

עם חולשתו בזה ידו חלושה לעשות בך שפטים מבלי פקודת מי שלמעלה ממנו:

ותחיש תמהר כמו חושה לעזרתי:

מהירות עונשו שיקדם אותך העונש בטרם תפייס אותו:

עם כלות מלכותו וכו' בצירוף מה שמלכותו אינו קיים לעד ונפסק ע"י מיתתו או שאר פגעים אשר אפשר שיקראוהו בממשלתו:

ונתישת ממשלתו הריסת מלכותו מל' ויתשם ה' מעל אדמתו (דברים כ"ט:כ"ז):

והתחלקות לבו וכו' לבו נחלק בזכרון הרבה דברים וענין אחד מבלבל או מטריד את ענין האחר:

מה שנעלם ממנו מן הדברים הנראים וכו' שאף אם הדבר לנגד עיניו ישכח כ"ש הנסתר מנגד עיניו:

ולא יטרידהו דבר מדבר אין דבר אחד מטריד אותו עד שישכח בעבורו הדבר השני:

ואין קץ למלכותו שנטה מעליו שנמלט מאתו אל מקום אשר לא יגיע דבר המלך הזה ודתו, שנטה מעליו. היתכן שנטה מעליו:

יפקר מכם יחסר מכם כי ימות בדין המלכות:

וצדתנו מל' צדה לדרך:

ובית מועדנו בית הועד של נשמותינו אחר יום הפקודה:
קודם עת הצורך כלו' קודם יום המיתה שאז צריך בהכרח ליקח עמו צדה לדרך אשר הוא הולך עליה:
אפילו יום א' עכ"פ יום אחד:
שוב יום אחד וכו' ושאלו התלמידים וכי אדם יודע כמה הוא חי והיתה המענה א"כ כ"ש שכל ימיו בתשובה:
בברור מה שיגיד לך זולתך עם ברור מה שמגיד לך אדם הקורא אותך לעבודת ה' ומוכיח לנפשו:
על עבדיו טובות גמל עם עבדיו טובות בתת להם בינה והשכל ואברים וחושים משמשים אותם:
ואם ישיבום עליו כלו' אם ישיבו הטובות כנגדו ויתנגדו בהם רצונו:
יהיו לטענות עליהם עתידים ליתן דין בעבורם שאלו לא היה להם שכל וחושים לעבוד את ה' לא היו נענשים על מעשיהם כסוס כפרד אשר אין להם הבין:
ישובו לנקמה כלו' הטובות ישובו לנקמה לעונש של מעלה:
ולהלך לאט להנהיגך בנחת:
ולא רצה לך לא רצה בך. בס"א מלת לך אינו:
וכבר קרא אותך לאט בנחת ובלשון רכה כמ"ש שובו בנים שובבים וגו' ונאמר בושו והכלמו בית ישראל מדרכיכם. ונאמר שובו שובו בית ישראל למה תמותון:
ובחור לנפשך וכו' מאחר שהבורא חפץ לאסוף אליו נפשך אל נא תמנע במעשיך הרעים מללכת אליו:
איזה דבר יהיה נכבד אצלך הנה כל פועל אדם הוא למען נפשו ואם יחריש באבדן נפשו מה חפצו מעתה בכל פעולותיו:
אורך התעלמותי וכו' כלו' היתכן שאחר אורך רשעתי וכלות רוב ימי בחטאי יקבלני האל בתשובה, שאין הדבר כן שאף העובר כל העבירות בכל ימיו ושב באחרונה הקב"ה ירחמהו:
ובשוב רשע מרשעו ושם נאמר שאפי' עשה כל תועבות ה' ושב באחרונה חיו יחיה:
ובשוב צדיק מצדקו וגו' ללמדך שהכל הולך אחר סוף ותכלית מעשיו שאפילו צדיק כל ימיו ועשה עול באחרונה ימות בעול אשר עשה:
דרכמוני כסף שם מטבעות שיצאו בימים קדמונים:
להפסיק הנהר כסבור לעשות לו על ידם יבשה ויעבור דרך עליהם:

כי לא יחדתיך בה מבלעדי נפשי כלו' לא אותך בלבד אני מורה דרכי ההצלה מבלתי נפשי כי גם אני עם נפשי טוען כדברים האלה:
אורך התעלמות זולתך המעיר לך פן תשא עיניך אל המעיר אותך ומוכיח לנפשך ותדמה בנפשך שהמוכיח אותך אף הוא מאריך ברשעתו, וכענין שאמרו חז"ל אומרים לו טול קיסם מבין עיניך אומר לו טול קורה מבין עיניך:
מתרמית מרמאות ותחבולות יצה"ר:
ומצודיו רשתו:

שער שמיני - שער חשבון הנפש

פרק א

בעניני תורתו תורתו ר"ל החיוב שהוא חייב לאלהים מצד הטובה הכללית כפי הבנתו והמיוחדת לו, וכנזכר בסמוך בראש פ"ב ולכך אמר תורתו בוי"ו:
ועולמו הוא ענין הנהגתו בעולמו הזה שאמנם התורה והעולם כמו הפכיים, וכמו שאמרו אוי לי מיצרי אוי לי מיוצרי, ואושר האדם הוא שיתנהג בדרך ממוצע בין התורה והעולם וכל פנות שהוא פונה לעיין לעולמו לא יצאו מצווי התורה ואזהרתה ומאחר שהדבר כן הנה בכל הימים צריך האדם לבקש חשבונות בנפשו בין התורה והעולם אם לא עשק דבר מה מן התורה להנאות העולם:
בינו ובין שכלו בין הנפש והשכל שהם ג"כ מתנגדים, וכנזכר בפ"ה משער עבודת אלהים בהתוכחות שניהם:
מה שיש לו מן העבודה לאל שהוא חייב בה:
ומה שיש עליו ומה שנשאר חייב לו יתברך מן ההודאה ועבודה על תגמוליו:
והשבות אל לבבך וגו' לעיל מניה כתיב מפליאות טובות האל עלינו בקחת אותנו לעם ונתן לו תורתו וארצות גוים ועמל לאומים ועל זה אמר וידעת היום וגו' כי ה' הוא האלהים ר"ל שתחשוב עם נפשך בגדולתו יתברך ושאין עוד מלבדו ובודאי עשה לך כל הטובות בנדבה ללא יתרון שקדם לך עד שיחוייב לך כל זה וכנזכר בדברי המחבר בסמוך בחשבון הראשון ולכך כתיב אח"ז ושמרת את חקיו ואת מצותיו לשלם על הטובות הגדולות האלו:
טעמו וראו כי טוב ה' ר"ל הבינו היטב איך ה' מטיב לנו וכתיב בתריה אשרי הגבר יחסה בו:
לא זכרו את ידו יום אשר פדם מני צר:

זכור ימות עולם וגו' בהנחל עליון גוים וגו':
זכרתי ימים מקדם הגיתי בכל פעלך במעשה ידיך אשוחח:
אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק. ומכל אלו הכתובים נלמוד שצריך האדם לחשוב אם יצא ידי החובות שחייב לבוראו בערך תגמוליו עליו:

פרק ב

מצווה נצטוה:
הכוללות לכל אדם וביותר לבני ישראל:
והמיוחדות הטובה אשר יחד האל לאותו האדם:
וקרח שאחר שהלינו כל בני ישראל על משה ואהרן (במות קרח ועדתו) ואמרו אתם הייתם את עם ה' ויצא הקצף מלפני ה' לכלות כולם כרגע לולי משה, ואהרן שעמד בפרץ בקטורת, וא"כ אותם הנשארים היו ראוים לעונש בשוה כאותם שנפלו במגפה, וחייבין בעבודה על זה:
במעשה בעבודה לה':
ומה שלא יוכל להשיגו במעשה לא ידע במה יקדם ה' ובמה יכוף לאלהי מרום:
ישיגהו בידיעה ישתדל לחקור על ענינים המקרבים אותו לעבודה:
ויתאוהו וכענין שאמרו חז"ל חשב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה:
אחלי לשון בקשה כמו ויחל משה:
הנחמדים מזהב וגו' ומאחר שהאדם מתאוה ומחפש אחר זהב וכסף כ"ש שראוי שיתאוה אל דרכי עבודות ה' הנחמדים יותר:
לצפות לעתות אשר תשיג ידו וכענין שאמר ר' עקיבא כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה ואהבת וגו' מתי יבא לידי ואקיימנו:
ויזלזל בו בחשבון עם נפשו:
בז לדבר יחבל לו וירא מצוה הוא ישולם. המקל בדבר מצוה ממשכן נפשו בעבורו, וירא מצוה הוא מקבל שכרו אפי' לא עשאה מחמת אונס כאלו עשאה:

פרק ג

מלא מציאה וכו' מאין ליש הכל ענין אחד:
במתכונתו תכונת האברים וסדורם:
והמוצק המורכבים הקשים שבדומם:
ויזהירהו ממנו להיות נזהר ממה שהזהירו:
הלה' תגמלו זאת וגו' הלוא הוא אביך קנך וגו':

מתבוססת נרפסת ברגלים מל' והוא יבוס צרינו (תהילים ס':י"ד):
והשלמת צורתו ומהותו ר"ל הנפש המדברת שבו נבדל משאר בעלי חיים:
ביכלתו יתברך אשר גדולים מעשי ה' בהוייתו בבטן אמו ויציאתו בלי נזק וכנזכר בשער הבחינה:
והכנת טרפו הכין לו מזונותיו והוא החלב שבשדי אמו המתהוה מן הדם הנעצר בימי העבור:
קודם לזה המזון אשר הולד ניזון במעי אמו:
ואחריו חלב האשה:
והתיכון לפי המדה והשעור הצריכה לכל אחד מאבריו כמו ותוכן לבנים תתנו (שמות ה':י"ח):
כי אתה קנית כליותי תסיכני בבטן אמי, ור"ל שאתה לבדך קניתני וסוככתני בבטן אמי במקום שאין אור ואין שום דבר יכול להגיע שם:
כי אתה נוחי מבטן מוציאי ומושכי כמו יגיח ירדן אל פיהו (איוב מ':כ"ג) ובתחלה הביא ראיה על פליאות היצירה בבטן האדם ואח"כ על פליאות יציאתו לכך הקדים פסוק כי אתה קנית אע"פ שהוא מאוחר מן פסוק כי אתה גוחי:
מלפנו מבהמות וגו' מלמד אותנו השכל יותר ממין בעלי חיים:
אדם כמוהו כלו' שאין לו יתרון עליו רק בטובה זו בלבד:
רבות עשית אתה ה' אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו כלו' כל הבריאה בשבילנו שאין קץ לטובותיו עלינו:
ההיתה ראויה וכו' כלו' האם היה חושב שכל יכולת וכח עבודתו לו מספיק בהשלמת ההודאה והשבח לאותו האדם:
והמפיק המשלים אותנו:
והמעט ממה וכו' כלו' ולכל הפחות ממה שאנו חייבים:
בהתאחרו מהבין וכו' מה שהוא מתאחר מהבנת התורה:
והתערבותם כלו' ענין שכתב כאן קאי אענין שלמעלה וכל' שאמרו חז"ל עירוב פרשיות כתיב כאן:
ותקל בזולתו ר"ל די לך בהבנת הפשוט ונראה בעיניך שאין אתה חייב להבין יותר:
נחשא ופרזלא די לא חזין ולא שמעין שבחת וגו':
וינוחו אבריו האברים שדרכם להתנועע כמו הידים והרגלים אלו נפסקה תנועתם:
או ינועו הנחים אלו התנועעו הכליות והכרס אשר דרכם להיות נחים:
מגיעים אליו החושים כלו' אלו הוסר מעליו כח הה' חושים:

בעולם שלא עבר כלו' איך ישא פניו להשתמש בעניני העולם להנאה עצמו נגד רצון הבורא הלא מאחר שעניני העולם שומרים תפקידם ואינם משנים טבעם שהטביע להם הבורא ואיך ישנה הוא פקודת הבורא שעליו ע"י עניני העולם:

בו בעולם כלומר לא נמצא דבר בעולם שיעבור על טבעו:

ובעוזרים שחייבם באבריו וכחו אשר נתן לו אלהים לעבוד אותו ולסבול כל עניניו:

ושיעבור על רצונך שהאברים אשר לך יעברו רצונך:

וזולתה פ' כי תבא כמו יככה ה' בטחורים, והיית משגע, שהטבע אשר לו יעזוב משמרתו ויגיעו לו חלאים רבים:

ולא הניחו לנפשו כלו' לנפש האדם שהיא חלושה בתחלת בריאתה ותולדתה בבקשת המזון יותר מכל בעלי חיים וכמאמר חז"ל מעולם לא ראינו שועל קיץ וארי סבל והם מתפרנסים שלא בצער:

העודפות בנפשו יתר על שאר בעלי חיים או גם יתר על שאר בני אדם:

באסוריו מל' ואסרה אסר על נפשה:

והרשהו מהעברת מחשבותיו ניתן לו רשות ובחירה להטות מחשבתו אל יצר הטוב או אל יצה"ר:

ומה שיקציפנו עליו מוסב על ויחשב במסורת התורה שידע הענין המקציף את הבורא:

פנות גופו צדדי גופו:

מסך מסוה וכסוי:

יבואוהו יבואו אליו:

אבל ויראו ממך ר"ל אעפ"י שאין לזה לכאורה חבור עם וראו כל עמי הארץ:

ולא תכונה שעור ומדה:

העצם והמקרה מפורש בשער היחוד:

ואין אחד גם זה שם:

וצפון סודותם מסתרי לבבם:

איך נרצה לו מנפשותינו איך נוכל לרצות אותו יתברך מהנפש אשר לנו:

במה שלא נרצה מהם לחברינו ר"ל אם האוהב שלנו מרגיש בנו שאין לבנו שלם עמו:

עם סכלותם במצפון לבותינו כלו' שאע"פ שהם מרגישים קצת עכ"ז אינם יודעים מצפונינו לגמרי ועניני הרמאות והתקוע בלבנו נגדם כ"ש הבורא היודע כל פרטי הלבבות ויותר נראה לגרוס עם התרמית באל"ף והוא נכון:

ביחודרו וכמה שזכר בכאן בתחלת האופן השמיני בפן הא':

ובעשותו הוא פן הב':

חשבון האדם עם נפשו כלו' יחשוב השתדלות עבודתו לאלהים בחלקיהם שיהיה לכל הפחות כפי ההשתדלות שלו במעשה מלך בשר ודם אם יצוה עליו איזה ענין:
שיהיו בתנועות גופו כלו' אם מצוה עליו לעבדו בתנועות גופו:
ולא יניח כלו' ודאי שלא יעזוב מצות המלך אך ישתדל בכל יכלתו:
ואם יהיה ר"ל הצווי:
בחרוז גרייי"ם בל"א:
במפורד הוא בזולת חרוז רק במליצה ולשון נופל על לשון:
ודרך העברה קרוב לגוזמא לדבר אליו בענין אינו אמת אך הוא להפלגת השבח, כמו משגבי מנוסי:
ומשל להמשילו לשמש וירח וכוכב בשמים:
שלא יזמנהו ויראהו כלו' לא יניח שום שבח שלא יזמנהו ויראהו למלכו:
להראותו השבח והתהלה:
מחפצו שיגיענו טוב מצפונו לו כלו' בשביל שחפץ שיגיע טוב מחשבתו ושלמות כונתו אל המלך:
שום הכנסה כלו' לא יכנס בזה שייכות כונת הלב:
יגוני בעבורך היגון שיש לי כדי ליחד עבודת הלב אליך,
בטל ממני כל היגונות זולתו, כי פניתי לבי מכל הטרדות והמחשבות:
ודאגתי ממך ליחד לבי אליך וכו':
מעשי העולם הזה והעה"ב מטרדות העוה"ז ואפילו ממחשבות עוה"ב יפנה לבו:
ויפנה לבו מל' ואנכי פניתי הבית (בראשית כ"ד:ל"א):
כי המלות תהיינה בלשון כלו' חתוך הלשון את המלות:
כקליפה הוא אשר סביב גרעין הפרי:
והעיון במלות ר"ל הבנת פירוש המלות:
והתפלה ר"ל סדור הבקשות והשבחים:
והעיון ר"ל שידע אל מי מכוין בתפלתו ומה מבקש בה:
כל אודותיו כל הצטרכותו:
לבו ומצפונו שהוא אדון הגוף ועיקר החי כמו האיש בערך בני ביתו:
כגוי אשר צדקה עשה ומשפע אלהיו לא עזב ישאלוני משפט צדק קרבת אלהים יחפצון, כלו' שהם שואלים בפה ולבם בל עמם לקיים הענין במעשה וכמ"ש רש"י ורד"ק ז"ל:
ימוד אדם ישער בנפשו:
אל יתפלל הרי שמוטב שלא יתפלל כלל משיתפלל בלא כוונה:

הכון ל' הכנה:
אל תעש תפלתך קבע כלו' שתקבע לך זמן להתפלל תמיד כאילו היא עבודה ידועה בעתים מזומנים ומורגלת לו תמיד שא"כ יתפלל בלא כוונה שדומה לו כפורק עול מעליו בשגמר תפלתו:
אלא רחמים ותחנונים כלו' אינה באה רק בבקשת הרחמים ותחנונים כאלו נזדמן לך צורך לבקש רחמים ואם אין אתה יכול לכוין בתחנונים מוטב שלא תתפלל:
לפני המקום כלו' דע לפני מי אתה עומד הלא אלהים יחקור כוונתך והוא היודע תעלומות לב:
בהתעטף עלי נפשי מל' תפלה לעני כי יעטוף. כלו' מתוך צרה ולב נשבר:
נשא לבבנו אל כפים וגו' ודרשו חז"ל נשא לבבנו באמת אל הקב"ה כאדם הרוחץ בנקיון כפו ומשליך מידו כל טינוף, כי מודה ועוזב וכו':
כלות הנפש כלומר שיחשוב בכליון וחסרון נפשו לתשועת ה', וכלות מל' כלתה לתשועתך נפשי:
עם רוממותה לבוראה בצירוף השבת והתהלות שאנו מנשאים ומרוממים את בוראנו ומודים על רוב טובותיו עלינו בכדי שנכנע אליו מאד בהצטייר גדולתו ומה שאנו חייבים לו מן העבודה:
והשלכת כל יהביה עליו משאה וצרכה, מענין השלך על ה' יהבך (תהילים נ"ה:כ"ג).
*לפיכך אנו מסדרים בתפלתנו צרכינו וצרותינו לפניו נגיד אע"פ שאין דבר נעלם מנגד עיניו והוא יודע צרכינו יותר ממנו ומטריף לכל חי מזונותיו עפ"י פעלו וכפי מה שגזרה חכמתו עכ"ז אנו שופכים שיחנו לפניו בכדי שנרגיש בגודל חסרוננו אליו ובטחונו בו, וכמו שכתב המחבר בסוף השמונה עשר:
ולפי שהיה קשה על הנפש לזכור כל זה כצ"ל (כל זה, כלומר עיקר הכוונה שבתפלה שאינה רק כלות הנפש והכנעתה):
ובלי חבור וסדור כלו' אינו שייך בזה חבור וסדור מאחר שהוא מסור ללב:
כתבו רבותינו ז"ל וכו' כלומר לא מצאו לכתוב חבור בסדר התפלה רק הזכירו הענינים שרוב בני אדם חסרים מהם ויתכן ההנעה בעבורם כמו הענינים שבי"ח ברכות שאנו מתפללים בכל יום ערב ובוקר ומנחה:
ולא תבוש בהתנפלה לא יתבייש האדם בתפלה זו בזכרו חסרונותיו וחטאיו ברבים שגם זה בכלל חסרונותיו מאחר שתפלה זו נתקנה לכל אדם וכדרך שאמרו חז"ל על ושחט את החטאת במקום אשר ישחט את העולה כדי שלא יתבייש החוטא:

ויראה ממנה יהא נראה ממנה:
ולפי שהיתה ר"ל שמא תאמר א"כ לא היה לרבותינו לסדר רק הענינים מבלי הצטרכו להוציא בשפתיו ודי שיתבונן בה במחשבתו עד שיכנע בעבורם וכלות נפשו אליו הלא ה' יודע מחשבות אדם ובוחן כליות ולב:
ואין לה קימה וכו' ר"ל אין לה קיום בעבור מהירות ההרהורים העוברים על הנפש:
מעצמה לחשוב בלבו מבלי שיוציא בשפתיו:
הולכת אחר המאמר ר"ל הדבור וענין המאמר מעורר הכוונה:
והמלות ר"ל המלות צריכין אל ענין המבוקש בתפלה:
בתפלה קצרה והיינו מפני שעיקרה הכוונה בלב:
הקשה במה שאתה צ"ל הקשר כלו' תקשור חושיך בתפלתך בקשר שאתה קושר בעמדך לפני המלך:
עם סכלותו במצפונך אעפ"י שאין המלך יודע מצפון לבבך:
אמונת הבורא הבורא האמין אותך עליה ופקדה בידך:
הקובעים אותו הגוזלים אותו:
דור תהפוכות מלאים הפכים לבם וכונותיהם הפך היוצא מפיהם:
לא אמון בם עזבו האמונה אשר הפקדתי בידם:
ויגיע בה יגיע בכונתו אל תכלית גבול המצוה כלו' לעשות אותה כתקונה כפי האפשר:
ובסופו יראה מהאל ועם גמר המעשה יכוין ליראה את האל ולחפוץ בקיום רצונו:
וישא נפשו ימסור כוונות נפשו כמו אליך ה' נפשי אשא (תהילים כ"ה:א'):
על ההקשה על ההקש והדמיון:
הריצות זריזות, כמו ויד חרוצים תעשיר (משלי י':ד'):
ומה שעובר על לבו מחשבות לבו:
בשוה תדיר כי גם אם יסתר איש במסתרים ה' יראנו בנגלהו ובתעלומות לבו:
כרצונם ממנו כפי רצונם מאתנו:
עלת סיבת:
מעניני התורות משתדלים לידע ולהבין התורה אשר שומר אותה המלך:
כי עם הארץ וכו' ומתיראים פן יחטאו מתורתו ויתחייבו ראשם למלך:
לא יטרידנו וכו' אין דבר אחד טורדו מלזכור דבר אחר:
שב אל רעיון ישים הענין אל מחשבתו תמיד:
ויחשוב המאמין יחשוב בחשבון הזה בתדירות עם נפשו:
נמצא עמו במצפונו ישים בלבו יראתו:

ולא יניחהו לעצמו בכדי שלא יאונה לו כל און אינו עוזב עניני הנהגת זה האדם על עצמו וליכלתו ועוצם ידו אך הש"י ישים עין השגחתו על הדרכתו והנהגתו:

ויראה מאין עין וכו' כל זה ענין אלהי עמוק וקרוב למדרגת רוח הקודש:

מבלעדי הקשה מבלי שיצטרך להקיש ולדמות עפ"י ראיות ומופתים כאשר יעשו החוקרים אבל ידע הכל בכח שכלו, וכדרך שאמרו חז"ל חכם עדיף מנביא:

איננו קץ במאומה מענינו כל מה שיקראוהו בעניני עולמו לא תקוץ נפשו בהם לחוזק בטחונו באלהים דכל מה דעביד רחמנא לטב עביד:

ולא בוחר ענין יותר מענין שישמש בדבר הנראה טוב אשר יקרה אותו:

ממה שבחר הבורא כלומר כל ענין המגיע אליו יודע שהוא בגזרת הבורא ית' היודע טובתו יותר ממנו:

מה שאהב לו מה שהבורא אוהב כלו' מדבק עצמו במדותיו, וכמ"ש חז"ל מה הוא רחום אף אתה היה רחום וכו':

לשקוד על דלתותי יום יום רמז לחשבון האדם עם נפשו תדיר:

בפנים מאופני הוצאותיו כלומר עניני הוצאה הנצרכים לעבודת המלך:

בסוף כל חדש וחדש שאם יראה שכבר הוציא מן הממון יותר מן הראוי יכול לתקנו בשאר החדשים:

ומה שיש עליו מה שהוא חייב למלך:

אין פחות משתחשוב כלו' לכל הפחות תחשוב במה שנשאר מימיך:

ואל תדלק אחר ההעלמה בהעלמה כלו' שתחשוב שתוכל להעלים חשבונך מן הבורא מאחר שאתה רואה שאין הקב"ה מעניש אותך תיכף על עין ראשון שח"ו ענינך נעלם מנגד עיניו ותרצה להתמיד מעשיך:

הנחה כאלו הקב"ה ותרן הוא וכבר ויתר לך על עונך ויותר עוד:

כי הימים מגלות נגללים כמו מגלת ספר וראוי שנכתוב מעשינו ומחשבותינו בכל יום הנגלל ועובר כמו שאנו כותבים על המגלה:

אין הבין לא יבינו לבקש חשבון על ימים העוברים ולכל הפחות על העתיד:

ותכלית תתבולותיו וכו' כלו' משתדל בו בתכלית התחבולות שיש לו לא יבצר מהם וכן בסוף היכולת שיכול ע"ז:

בזותו בעניני אחריתו ואיך עניני אחריתו שהוא עוה"ב נבזה ונקלה בעיניו בערך ההשתדלות בעוה"ז:

הרמה שבמחשבות היותר נשגבה ורחוקה ממנו מכל שאר המחשבות:

המישרהו אליו הנותן לו עצה ישרה איך ישיג הקנינים שבעה"ז:

לעתות אצור המסחרים עת קבוץ הסחורות:
וזלותם כצ"ל והוא מלשון זול ר"ל שחוקר על יוקר הסחורות ומתי הם בזול ועלותם וירידתם ענין א' וכפל הענין לחזק הדבר או ר"ל אם הוא עת צורך הסחורות בכלל ושנת משא ומתן:
ועלותם וירידתם חשיבותם ופחיתותם:
ואין תכלית לו כי אין אדם מת וחצי תאותו בידו:
יגיעתו לריק שלא ירויח מאומה:
ממנו מן הממון שקבץ ביגיעה גדולה:
הפגעים ההפסדים:
אם בחייו שירד מנכסיו ויגיע העושר לאשר הוכן לו:
מדוה הכאב:
התעיף עיניך בו ואיננו כרגע שתכפול עיניך להעצימם ולהסגירם והעושר איננו:
ואישר אותנו הורה לנו האושר:
והספק ההסתפקות:
החסיד הוא אגור בן יקה שהיה בימי שלמה (לפי פשט הכתוב כמ"ש באבן עזרא) אשר לו מיוחס קאפיטול ל' שבמשלי המתחיל דברי אגור בן יקה:
ראש עניות:
וכמוהו מצאנו יעקב אבינו ומה שהביא הפסוק שבמשלי קודם לזה הוא מפני שבמשלי הענין מפורש יותר:
להעמיד גופך על ענינו כלו' לתת נפשך עליו לעשות בו נחת רוח לגופך:
אשר לא תתמיד לך חברתו חברת נפשך עם גופך:
כי אם זמן מועט שיעור חיי האדם בערך עולם הארוך:
לא יפרד ממנו צער הגוף לא יפרד ממנו צער לעולם:
מפגע פגעים רעים:
אם ישבע מאכילה גסה וממותרות רוב מעדנים יחלה:
ואם ירעב יעזוב מנהגו באכילתו יחלש מחמת תאותיו ושנוי הרגילות והנאות מעורבות בצער ולא ימצא דרך המציל אותו מיגונו בענין ממוצע:
ואיה יתרון נפשך מאחר שלהנאות גופך חרדת את כל החרדה הזאת אע"פ שאינך מגיע אליו רק מעט מזעיר ולתקון נפשך אשר בידך להשיג לא פנית כלל הרי הגוף חשוב אצלך מנפשך כמה וכמה:
ומעלת עולמה עולם הנפש שהיא ממעון הרוחניות, על עולם הגוף שהוא עפר מאדמה:

ועלותה עלות הנפש כמו שנא' והרוח תשוב אל האלהים, מירידת הגוף ושובו לעפר כמה שנאמר כי עפר אתה ואל עפר תשוב:
ועמידתה וכו' קיומה לעד, מחליפת הגוף שהוא נפסד ונחלף ונפרד לד' יסודות:
וקיומה מהפסדו הוא הענין שזכר אך כפל הענין במלות שונות לחזק המליצה:
ודקות עצמה הנפש הוא עצם רוחני:
והבנתה הנפש מוכן לכל ההשכלות והגוף הוא נוטה לעניני בהמה:
וקבולה המדות הטובות הנפש נוטה בטבעה לכל המדות הטובות, והגוף נוטה בטבעו לכל מדות מגונות:
מהזיקו והועילו אין בידך להזיק לו או להועיל לו וכמאמר חז"ל ע"כ אתה חי וע"כ אתה מת, עיין בגוף הספר עוד פירוש על זה:
צוית נצטוית, כמו כי כן צויתי (ויקרא י'):
מחרוץ שם זהב:
לא ישלול אותם לא יגזול אותם:
מה שימצא הכסיל שמא תאמר מה יעשה הכסיל הבלתי יודע לקנות החכמות ויהיה תיקון נפשי כתקונו:
נתבע נענש:
על טענה שהיא עליך ולא לך כלו' אותה הטענה שאתה חושב לך לעזר שתאמר הלא הכסיל פטור מקניני הלמודים ואעשה כן גם אני, שזה אדרבה טענה עליך שמפני שאתה חכם יותר הדין נותן שיהיה עונשך יותר חזק והקב"ה מדקדק עמך יותר:
על מעשהו וכו' ר"ל כל א' יבקש חשבון מעשיו לפי ערך חכמתו והכרתו ויכלתו בעבודת הבורא שהוא צריך לשלם חובות הבורא לפי רוב הטובות שהגיעו אליו:
מה שעלה בו עד תכלית מה שזרע חשב התבואה היוצאת מן השדה ונגד זה תבעו על התבואה שהיתה ראויה שתצא אילו זרע כולה, אמור מעתה שכל עוד שהשדה יותר חשובה ומבורכת הוא נתבע ביותר הפסד הזרע, וכן האדם כל עוד שהכרתו ויכלתו יותר הוא נתבע ביותר הפסדו מעבודת הבורא:
מדוהו כאבו:
ועשה בזה מה שיצא אל גבול המעשה כלו' אם קיימת קצת המצות כפי שכלך הקב"ה חושב עמך על כלל המצות שתעשה כמו כן לפי שכלך, וכמשל העבד הזורע קצת:
עת המשך הטובות בעוד שטובות הבורא עליך, שאתה מחוייב ג"כ לעבדו בשביל הטובות נוסף על זולתך:
ולהשוות מעשיך לחכמתך שיהו מעשיך דומים ליכולת החכמה שבך:

והותר כל טרחך תראה להותיר לך זמן ופנאי בתשלום החוב לפי חכמתך:
חובות תורתך מה שאתה חייב להתורה:
אשר יתכן לעמוד זולתה ר"ל הבלתי צריך לקיום הגוף ולחיי נפשו:
יפקדנו יחסרו כמו ולא נפקד ממנו איש (במד' לא):
בלו ואולי לו היינו לשעבר לומר אילו היה לי כך וכך מן הממון, ואולי ר"ל להבא אולי יהיה לי כך וכך ממון:
ככל חוטא שיטעון כלו' אם יחטא אדם איזה חטא ודאי שלא יצילנו שום טענה ואמתלא מן העונש כמו בגנב שהביא למשל שאעפ"י שהשעה לחצו על זה עכ"ז חייב בכפל ואם אין לו ונמכר בגנבתו:
שדחקו נראה הדוחק שלו נראה ומבואר:
כ"ש שאר החטאים שלאו של גניבה ניתן להשבון משא"כ בשאר חטאים:
שים לך האריכות הזאת לשלל זה מוסב על מה שזכר למעלה שלא יתלה עצמו בלו ואולי זה האריכות שהוא מצפה להגיע למעלה כך וכך יקח לו לתקון נפשו והיתה לו נפשו לשלל ולמציאה גדולה:
בעוד שתוכל לפרוע חובותיו דבר יום ביומו לא תאחר לשלמו:
ותהיה מנושיו מבעלי החובות להבורא:
ותצר עליך האמתלא תהיה דחוקה וצרה:
אל כל מי ששוער ממנו וכו' כל מי שהוא משער בנפשו שהוא אוהבו איך הוא אוהב אותו ונפשו כלה אליו:
כמים הפנים לפנים כמו שהמים כשמראה בו האדם פנים שוחקות כן לב האדם אם הוא שלם לחבירו אז גם לב חבירו שלם אליו:
ולא יניח מיכלתו לנפשו מאומה לא יותיר לעצמו מאומה מכל היכולת שיש לו:
בגמולו לגמול אותו טובות:
עם הקרבתו בצירוף התקרבותו אותנו:
כאשר לא תבטח נפשנו עליו וכו' כמה טבענו עבה:
ותנוע לשון תנועה:
והנהגתו הטובה לנו נבוש כצ"ל:
וגול מעל לבך הסר מעליך כמו ויגל את האבן (בראשית כ"ט:י'):
נסך עליך כסה אותך:
וטרח והשתדל תאור באור אתה כאשר תתאמץ ותטרח בזה ביגיעה אז תאור באור החכמה:

כי כבר אמר החכם במתעלמים מוסב על מה שאמר והפריח נפשך עד שתבין הצלתך כי מפני רגילתך בעניניך כמדומה אתה שזך לקחך:

אנשי רע לא יבינו משפט האנשים המורגלים באון ועמל נעשה להם כטבע עד שלא יבינו האמת וכדמיון שזכר המחבר מהעכביש האורג על מאור הבית בהתמדה שסותם האור לגמרי:

במה שהוא עובר במקום שהוא הולך ר"ל איזה סחורה היא חריפא זבינא במקום ההוא:

ואיננו יודע במה שגזר לו הבורא אעפ"י שאינו יודע אם יצליח במשאו ומתנו או אם יתמיד בחיים עד הגיעו שמה:

למועד לעת השמור לכל חי:

ובמה שנפגע בו במה שנפייס את בוראנו כמו ואל תפגע בי (ירמיהו ז':ט"ז):

היום בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עושה רשעה קש ולהט אותם היום הבא:

והנסיעה מתמדת אנו רואים מדי יום ביומו אנשים נוסעים אל המקום ההוא:

והמרגוע רחוק המנוחה של עולם הבא רחוק ממנו לא במהרה מגיעים אליה ובס"א והמרגוע קצר, ר"ל המנוחה שיש לה פנאי בעוה"ז קצר כי טרדת הזמן רבה עלינו:

לבית מועדנו מל' הכתוב ובית מועד לכל חי (איוב ל':כ"ג):

הה לשון קריאה בצער כמו הלילו הה ליום:

כמה היא כוללת כוללת תחתיה כל בני אדם:

שיהיה בטוח מהיותו בו ר"ל אין שום זמן בימי חייו שיהיה בטוח בו מן המות:

איננו מתעכב מבוא וכו' ר"ל אין שום חודש או יום או שעה שיתעכב המות ולא יבא:

ואיננו בא בימי הזקנה כלומר אינו בטוח בו שיבא דוקא בימי הזקנה:

מבלעדי הישישות ימי הישישות הם קודם הזקנה:

קהל מחבריו אנשים דומים בשני חייהם אליו או אפי' בשנים פחותים ממנו הלכו לעולמם:

תקותם חזקה לא שמו המות לנגד עיניהם כמו הוא אך היה תקותם לבנות ולנטוע בעניני העולם:

ולא ראה לנפשו יתרון שיחייב לו כלו' אינו רואה בעצמו שום יתרון על האנשים האלה אשר מתו אשר אותו היתרון יחייב שיתאחר הוא ויתקיים בעוה"ז יותר מהם:

ויוחיל ויקוה:

יום החשבון יום המיתה:

מי שקדם המות לפניו תקן את עצמו כלו' מי שמקדם לפניו ענין המות ושם אותו לנגד עיניו תמיד מתקן עצמו:

כאשר הוא סוף כל האדם התכלית של האדם הוא המיתה ועולם הבא:
אדם להבל דמה בעוד שהוא אדם הוא הבל כי עיקרו ותכליתו יום המיתה בהפרד הנפש מעליו והיא לא נטמאה בטומאות עולם הזה להיות צרורה בצרור החיים:
במעלות הבדידות שישב בדד מבלי יתחבר עם מרעים:
וברוע חברת כסיליהם שיתבונן ברעות המגיעות בהתחברות עם הכסילים:
מבלי דוחק כל זמן שאין לו הכרח על שיתחבר עמהם:
ומרעת חברתם וכו' פורט הרעות המגיעות מן חבורות כאלה:
מותרי הדברים אחד מן הרעות הוא שמרגיל עצמו בדברים בטלים:
ואמר ונאמר כך אמר פלוני ולפעמים נוגע הדבר לאחד מהם ועובר על לא תלך רכיל וכן ונאמר כך אמרו על פלוני ואם הוא איזה גנאי לפלוני הוא עובר על לשון הרע:
ובלבול ארוך ספורים ארוכים אין צורך להם לא לתקון הגוף ולא לתקון הנפש:
ברוב דברים לא יחדל פשע ר"ל רכילות ולשון הרע:
אצור מותר דבריך הטמן מותר הדברים מל' אוצר:
תשב באחיך תדבר מתוך שהוא רגיל בדברים בטלים לא יכול להתאפק שידבר אף באחיו:
והכזב וכו' אף זה מן הרעות המגיעות:
הקשבתי ואשמע לא כן ידברו הנביא אומר כשאני הולך בקרבם אני מקשיב ומאזין שאין אחד מהם שידבר האמת והנכון:
אמרו הן או לאו די שתאמרו הן או לאו:
ובזות קצת היושבים שיגיע להתלוצץ ולבזות קצת היושבים:
והעדר יראת וכו' כלו' ועוד המגיע מהתחברותם מן הרע הוא מה שבעת שמדבר עמם אינו פנוי לשקוד על יראת אלהים:
עם מעוט ההצלה כלו' שאין ההתחברות מועיל כלל לתיקון גופו בעניני משאו ומתנו:
ומהם מן הרעות המגיעות:
חיוב הצווי וכו' שאם יתחבר עמהם ויראה מעשיהם המגונים הוא מחויב להוכיח אותם מה שא"א לו לצאת בזה ידי חובתו כמו שמבאר והולך:
והשלישי בלב חייב שישנא אותם ואיך ישנא אותם מאחר שיושב ומדבר עמהם:
ואם יוכל למחות כלו' אינו יוצא בשנאתו אותם בלבד:
העבודה לשון שבועה:
בחברתם וריעותם בהתחברו לכסילים:
ורועה כסילים מל' אחוה וריעות:

ירוע ירוצץ וישבר:
כי עמוד בר הלבב העמוד שעליו נשען זכות וברות הלב: וייפה יעשה יפה בעיניך:
ואח"כ השמד פן יטעה אותך וכו' אל יטעה אותך מחשבות לבך שאף אם תתחבר לחכמים והיודעים את אלהים תבטל מעליך מעלת הבדידות:
אך היא הבדידות הגמורה אדרבה זו היא עיקר המעלה הזאת שמהם תלמד שלא להתחבר לרשעים ויתרבו עליך שאר המעלות:
לא יאהב לץ הוכח לו אל חכמים לא ילך פן יוכיחנו:
אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו וגו' כשישמעו יראי ה' הדברים היוצאים מהכופרים בהשגחת האל באדם נדברו איש אל רעהו ומרבים דברים ונושאים ונותנים בהם עד שימצאו בשכלם כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול והקב"ה מקשיב ושומע לכתוב דבריהם להיות דבריהם מקוימים כן פי' ירש"י והרד"ק ז"ל:
בעת גבהותה והתגדלה בזמן שהשעה משחקת לו וה' השלים משאלות לבו:
ורוחק משאליה כלו' כמה הם רחוקים משאלות לבו ממנו בטבע שיגיע להם ואעפ"כ לא מנע אותם הקב"ה מהם:
והמוצאים מיני מתכות ואבנים טובות הנמצאות באדמה:
והעמידו העמיד אותו להבין:
מסודות עליון העולם הזה ותחתונו כלו' שהבינו מסודות שהם עליונים בעולם הזה ומה שהוא מתחת בעולם הזה:
בשבתו ובהודותו לבוראו נתן לו לב לדעת חסד אל עליו כל היום לשבח אותו ולקרוא אליו ביום צרתו:
בעת המצוקות בעת שיגיע לו צר ומצוק:
ובחרו בו בחר בו מכל העמים:
ושלחו אל ברואיו בחר אותנו להקים נביא מקרבנו לישר הברואים לעבודתו:
ויאות לך כמוהו מחוייב לך כמו אלו הטובות:
חסר ממנו עליו איך שום גמול שקדם לו העבד אך מחסדו כי גבר עליו בלבד:
מבזות נפשו שיהיה בזוי בנפשו:
ואל יבקש ממנו משאליו דרך רגילות כדרך שהאדם מורגל לשאול מאדם זולתו שאינו יודע מה צריך לו ואיך אופני תקנתו ואינו יודע פחיתותו נגדו:
אך יעזוב עניני אליו ישליך עליו יהבו והוא יתברך יודע יותר אופני תקנתו ומה צריך לו וכמו שנזכר בתפלת אחד מן הצדיקים שהביא:
לא נשאני מל' הנחש השיאני:

וקדש שמך לקדש שמך:
להעיר אותך עליהם להודיע אותך מה צריך לי:
שארגיש בגודל חסרוני אליך אני מוציא משפתי מה שאני צריך אליך כדי שארגיש ביותר מגודל החסרון שבי:
ולא הלכתי בגדולות ובנפלאות ממני לבקש גדולות הנפלאים ממני אם הוא לטובתי או לא:
כגמול עלי אמו השלכתי עליך בטחוני כמו התינוק היונק שכל מחסורו ובטחונו עלי אמו שהיא יודעת מה צריך לו וכך שמתי נפשי לנגדך:
בטול ההרגשות הפסד א' מן החושים:
שהוא ראוי להם לעונשים הללו:
והנחת התשובה שהניח מלשוב בתשובה:
מאורך זמן מריו שמאריך לו הזמן על עונותיו וממתין לתשובתו:
עם התמדת טובותיו עליו לא די שאינו עונשו אלא שמטיב עמו בתמידות:
והמלטו מהמהם מן המית ענינם כמו לא מהם ולא מהמונם ולא מהמהם (יחזקאל ז':י"א) והוא לשון המייה:
הסתירם הבורא הסתיר ענשם:
ולדחות אותם הפגעים הרעים הראוים לבא על חטאיו:
אחד מחסידינו ר' חנינא בן דוסא כנזכר באגדה דברכות (דף ל"ג) וערוד בא מן הנחש והצב כפירש"י ז"ל שם:
בפנים שקנהו מהם ובאופני הוצאתו יחשוב באיזה פנים הגיע לידו אם בהיתר או לא ועל איזה דרך חייב להוציא אותם:
ופרוע חובות בני אדם כמו הצדקה והמעשר:
ואל יחשבנו מעמד עליו בלבד לא יחשוב שהממון הזה לא העמיד לו הבורא רק לו לבדו להנאת עצמו:
מפגעי הזמן עליו אם יפגענו הזמן בהפסד ממונו:
ולהחזיר האמנות הפקדון שהאמין אותו הבורא עליו:
ולא יחמוד אדם בממונו כלומר לא יקנא שום אדם מחמת ממונו:
מלוה ה' חונן דל מביא ראיה שמה שיוציא האדם לצורך מצוה אינו משלו או שהקב"ה משלם לו או שמקדים לו תחלה לפקדון:
ויחרץ יזרז א"ע כמו אז תחרץ (שמואל ב' ה'):
למנהג לרגילות:

ומצפון נאמן סודות אמתיות.
שרשי המלאכה וכלליה יסוד התחבולה וההמצאה של המלאכה:
ומילד מהם תולדות ממציא ענינים חדשים במלאכתו:
חכמת השיעור חכמת המדידה הנקראת הנדסה:
לא יוכל ללמד תלמידו השיעור המחשבי שיוכל לידע בעיונו ובשכלו כל חכמת השיעור אף מה שלא למד:
אקלידוס שם החכם שחיבר יסודי הנדסה:
ויחפוץ לעמוד על תולדותיו שידע דרכי העיון ודרכי המופתים בחכמה זו ואיך השכל ממציא אותם:
ויתכן כלל מדעו יתוקן כלל ידיעתו להבין ולהורות בחכמה זו בכל מיני הצורות אף מה שלא למד אותם וידע כל מיני הצורות כל עוד שהידיעה אינה נמנעת כי אמנם כן דרך חכמי המדידה להגיד בכל הצורות הן שטחיות הן גופניות על איזה תואר שיהיו מידיעת קצת חלקיו שאר חלקיו דהיינו באופן שאינם ידיעות נמנעות כמו שתאמר אם נדע בכדור גופני כמות אלכסונו כמו שתאמר שהוא יו"ד אמות ונרצה שנדע כמות שטחו מסביב יברר בעל חכמה זו במופת כמותו וזה מפני שלא יצויר שני כדורים שאלכסונם שוה ושטחם משתנה וכיוצא בזה:
כמעט שתדמה לנבואה כמה שאמרו על חכם אחד קדמון כאשר המציא ידיעת אלכסון הארוך במופת הידוע היום התברך לאמר שכעין נבואה היתה לו:
אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם:
ונכש שרשיהם תולש עשבים רעים מן הטובים נקרא מנכש בל' חז"ל:
ודמן אותם וזבל אותם מל' לדומן על פני האדמה (ירמיהו ח':ב'):
כי לאדם שטוב לפניו נתן חכמה ודעת ושמחה:
בדרך עקוב דרך שיש בו הרים ותלים מל' והיה העקוב למישור (ישעיהו מ':ד'):
במחנים רבים במקומות הרבה אשר יחנו שמה ובכל מלון צריך לפרוק ולטעון:
פעמים שני פעמים בערב לפרוק ובבוקר לטעון:
מפני שרצו להתיחד כל אחד פונה לדרכו להטריח עצמו רק בחלקו בלבד:
וביותר מחוקו כל אחד רוצה לעצמו יותר מהחוק המגיע לו:
ומפני שרצו ממנו מן העולם:
ומנעם הוא די הספוק העולם מנע מהם אפי' די צרכם אין להם:
ס"א ועטר כל אחד מהם ר"ל כל אחד סובב את חבירו לבלעו מל' ושאול ואנשיו עוטרים אל דוד (שמואל א כ"ג:כ"ו) רשע מכתיר את הצדיק (חבקוק א':ד'):

בהיות לבך שלם עמהם כי כמים הפנים לפנים וגו':
מי שהוא ראוי לזה ר"ל ירא שמים שהיודע בחבירו שעבר עבירה מותר לשנאתו:
שמן וקטרת ישמח לב ומתק רעהו מעצת נפש כמו שמן וקטורת המשמח לב אעפ"י שהוא רחוק מהאדם והאדם נהנה מן ריחם הטוב כן ימתק האדם מן רעהו בעצתו הטובה והביא ראיה שאין ראוי לגלות סוד רק לאדם שעצתו אמונה והוא צריך אליו ומוכרח לגלותו לו בעבור עצתו:
והכוכבים העומדים וההולכים הכוכבים הקיימים שהם בגלגל השמיני נראים שאין להם שום תנועה בפני עצמם מלבד שהם סובבים את הארץ במעת לעת ע"י גלגל היומי המכריח כל צבא השמים והגלגלים שתחתיו, וההולכים הם חמשה כוכבי נבוכה שהם שבתי צדיק מאדים כוכב נגה שיש להם מהלך מיוחד כנודע בתכונה מלבד השמש והירח שאף להם תנועה מיוחדת ומבוארת לכל והם העיקר שבצבא השמים לפי מה שנראה לנו:
ואל ישיאך יסיתך:
על עזיבת התימה שתעזוב לתמוה מהם,
ותהיה קדימת ידיעתך מה שאתה יודע מקודם שכן יהיה תנועתם ומהלכם מחייב שיהיה הפלא הזה קל בעיניך:
ואם ימצא על דרך הזה ענין הנערים וכו' ומעידים צ"ל מעודם ל' מעודי עד היום הזה (בראשית מ"ח) כלו' אף שבנערים שאין להם שכל עדיין להתבונן בשום דבר ומה שראה בילדותו תדיר אינו מתפלא ממנו כל ימי נערותו מהעדר ההכרה עדיין לבחון בדברים ואף בדבר חדש בערך נערותו אינו יודע לשאול עליו:
כן ימצא רוב עמי הארץ הם דומים לנער שאינו יודע לשאול בעבור רגילותם:
והרבה מחשובי בני אדם לא בלבד עמי הארץ שאין להם שכל לבחון אף גם הלומדים מטעה אותם הרגילות שמאחר שלא תמהו עליו בנערותם נעשה להם כטבע כלו' שאע"פ שנמצא כן בנערים אינו מן הדין שבגדלותם ימשך שכלם אחר רגילות נערותם:
כקדרות השמש והירח לקוי השמש והירח:
והרעמים שקורין דאננער בל"'א:
והזועות רעידת הארץ:
ס"א והזיקות הם הכוכבים הנראים כמין שבט נקרא בלשון חז"ל כוכבא דשביט:
והסערה רוחות הגדולות:
מהלוך הנהרות והפלא על ההמון מים רבים ועצומים מאין הם באים וחכמי הטבע נחלקו בזה ואין כאן מקומו:

והגרת המים נביעת המים מן המעינות תמיד בלי הפסק ולפעמים יצאו על הרים הגבוהים אשר נביעתם שם הוא דבר פלאי:

ואל תשיאך סכלותך מהשתכל בענינים בנערותך אל יפתה אותך מה שאתה סכל בענינים אלו להבין בתחלת הנערות שלך שלא תבחון בהם בעת שיתחזק עליך הכרתך:

ובר לבך בעת שלבך זך:

סתום עינים עיניך היו סתומים:

כי עיניהם היו פקוחות אך נאמר על ענין ההבנה בדעת טוב ורע:

שתפקוד אותה את נפשך לפקוח עין בחינתה על הנפלאות שאתה מורגל בהם:

ותחפש על סכלותה כלו' על ענינים שאינך מבין בהם ואתה הכל בידיעתם:

רואות מה שאינם רואים הפתאים הפתאים אינם רואים בעיניהם מה שהחכמים משכילים בלבותם:

הלוא תדעו הלוא תשמעו תשמעו לדעת מה שאתם רואים בעיך להבין בלב:

צורות הענינים הדקים ציור הבנת ענינים העמוקים:

אינם כצורתם וכו' אינו יכול להבין אותם באופן שמבין אותם המשכיל יותר שהוא מעמיק בהבנתו יותר:

על מה שנצטייר וכו' מחמת הרגילות שאתה מורגל בציור הזה מנעורך כמדומה שכבר יצאת בו ידי חובות עיונך ואינך רוצה לחשוד שכלך שלא הבין הדבר וכמאמר חז"ל שבשתא כיון דעל על, ועכ"פ לו יהיה כדבריו עכ"פ מאחר שעתה שכלך יותר שלם תחזור לעיין בדבר כי בודאי תבין יותר:

ומה שסובלות וכו' נתכוון לאיזה פירוש בלשונו:

ומה שהסברא נמצאת בו מה שיש בו סברא נכונה:

ס"א שההקשה מה שיש בו להקיש אליו וללמוד ממנו:

מהשתכל מן ההשתכלות:

ומגמת ענייהם רצון הענינים מל' מגמת פניהם (חבקוק א'):

וכבר קדם בשער הזה בפ' התשיעי:

בתחלת למודך בימים שהיתה הבנתך חסרה עדיין:

ומה שיתברר אצלך תזכרנו ותתישב בו אפי' הדבר הנראה לך שהוא כן בלי ספק תזכרנו להתישב בו עוד אולי תעמוד יותר על האמת:

שלא בדרך החקירה הראשונה שלא היית יודע עדיין להתעורר על מקום הספק וענינו:

שהכרתך לא הוסיפה וכו' תחשוב שהכרתך בעת ההיא היתה כל כך גדולה עד שאין צריך להוסיף עליה:

ולהיות נכרי אצל דעתך שתמאוס דעתך הראשונה הנטוע בלבך מעודך:
חכם עצל בעיניו משבעה משיבי טעם העצל בחקירה הוא חכם בעיניו מרבים החוקרים ומכלכלים דבריהם במשפט ובטעם ושבעה רומז לשבע החכמות:
ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו מי שהוא עצל בעיונו ונדמה לו שהוא חכם לפי מראית עיניו יש יותר תקוה לכסיל ממנו שהכסיל יתכן שילמד ויחכם וזה אין לו תקנה:
החכם עיניו בראשו העינים הם בראשו שיכול להביט לפניו וגם להחזיר פניו להביט מאחוריו:
בתחלת ענינו מהענינים שמעודו ועד היום הזה:
לא יביט אל מה שעבר כל מגמתו רק לעבור הדרך ואינו חושש להביט מאחוריו:
ואם יחזיר פניו שאפילו אם ירצה להחזיר פניו לא יתבאר לו מאומה מאחר שבמחשך הלוכו:
והכסיל בחשך הולך אינו פועל כלום רק מה שהוא הולך ואינו חושש על מה שעבר:
שיש יתרון וגו' החכם שכלו מאיר לו והכסיל נעדר השכל כל ענינו בחשך:
בשני המעונים בשתי הדירות שהם עוה"ז ועוה"ב:
כאשר תרצה האחת מהם כלו' אם אתה חושב לרצות אחת מהן תקצוף השניה המתקנאת בחברתה:
הנהגה ומחשבה הנהגה היא רגילות הדרכת המחשבה על זה:
במים השוים לא קרים ולא רותחים:
הצריכים מאד לגופך ההכרחים אל קיום הגוף:
ללחישות שניהם כי בחלוש הגוף תחלש גם הנפש מעבודתה לאל:
אשר יעמידנו על ענינו כלומר שיקיים בריאותו כפי ההכרח לא שישים החלבים על החזות ויעשה פימה עלי כסל:
ותן לנפשך וכו' יותר מיכלתה כלומר יותר מיכולת המדומה לך מן שכלך עכשיו כי להיות שהנפש רוחניית תוכל שיוסיף לך השכל הרבה מה שלא תוכל לשער שאין ליכלתה גבול ויתכן להגיע עמה אל מעלות גדולות מאד כשישתדל על זה:
ואל תתחכם יותר וגו' נתכוין עם וגו' על למה תשומם גם על הפסוק שאחריו אל תרשע הרבה ואל תהי סכל למה תמות בלא עתך טוב אשר תאחוז וגו':
פן תשומם מלשון שממה כי תהיה זאת סבה לחלישת שניהם כמדובר לפני זה:
וכן אל תפליג וכו' זה פירוש אל תרשע הרבה שאח"ז כדי שלא תאמר מאחר שיש לחוש שבחלוש הגוף תחלש גם הנפש א"כ מן הדין לבקש הנאת הגוף ותטה ביותר להנאת

התאות הגופניות מבלי ההכרחי לה על זה אמר ואל תהי סכל שברבות התאות יחלש השכל כמשל ב' צרות שזכר:

פן תמות בלא עתך זה גרוע ייתר שאין לו תקנה עוד במות הנפש בטבעה בים התענוגים:

בטבעה בים התענוגים הנפש טובע ברבוי התענוגים כמו שאדם טובע בים התענוגים הגופניים דומים לשטף מים רבים בערך רוחניות הנפש:

הדרך השוה הדרך הממוצע:

והחזיק באחריתך עיקר ענינך יהיה לחזק הנפש שהוא אחריתך:

ואל תנח עולמך בריאות גופך:

ומה שאמר ואל תתחכם יותר ולא אמר ואל תהי סכל יותר ר"ל כי משמע לפי פשוטו שאין ראוי להיות חכם ביותר ורק שיהי' לו סכלות ג"כ ויהיה בדרך ממוצע לא חכם ביותר ולא סכל ביותר וא"כ היה ראוי שיאמר ואל תהיה סכל יותר שמשמע ג"כ דרך ממוצע:

מפני שיש לחכמה אצלנו גבול ידוע וכו' ר"ל יש מן החכמות שהוא מותר ומחויב ויש שהוא אסור כמו שמפרש ועל חלק האסור הוא שאמר אל תתחכם יותר, לא על הסכלות:

יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט יקר לשון כובד ור"ל שמעט סכלות הוא שוקל ומכריע כל החכמה והכבוד שבאדם ומפסידם:

מה בין שתי המצות בין מצות המלך ומצות הבורא יתברך:

והתאחרו מהפיל העונש בו לפעמים מתאחר מלהביא בו העונש מחמת איזה סיבה שיקראהו:

ורחקו מהשקיף עליו המלך אינו בוחן לבו ומעשהו במסתרים:

וטרדתו בנפשו המלך טרוד בנפשו עד שישכח ממנו:

וכבר אמר החכם כו' עכ"ז צוה התכם שנירא את המלך:

ולא ייירא ואיך לא ייירא:

והתמיד סתרו עלי מסתיר עונשו ממני ומאריך אף:

שיעכרני מל' יעכרך ה' היום הזה (יהושע ז':כ"ה):

או יעננני ל' ענוי ועונש:

כל מזמותיו בתוך כל מחשבותיו וענינו לא יעלה על לבו אימת השופט כל הארץ לא ייירא ולא יחת:

סבל רוצח ולא סבל מתקצף ר"ל שיתן שמחה בלבו על הרעה המגיע אליו מן ה' לא שיסבול מחמת הכרח שאין לו ברירה וכמאמר חז"ל תנחומא דבבלאי גדופא הוא דאמרי מה הוי לך למעבד דמשמע אלו הוי ליה מידי למעבד הוי עביד לדחות מעליו גזירת ה':

על התקצפם שאעפ"י שקבלו כל הבא עליהם ולא חטאו בשפתיהם אבל בלבם היו תמיד ממרים עם ה' ולא רצו בגזירותיו רק כמי שהוא מוכרח לקבל על כרחו:

היו מראים מרדם שהוציאו בשפתיהם רוע לבבם ומחשבתם שאינם חפצים בה' ובגזירתו:

והדומה לזה ממה שנאמר וילונו העם על משה (שמות ט"ז):

ולא מחילה בו אין הקב"ה מוחל עונותיו מחמת היסורים שהגיעו עליו מאחר שאין מקבל אותם ברצון רק בהכרח:

וחלוק ענין הסבל תראה שתחלוק ענין הסבל וכו':

הסבל על עבודת אלהים לסבול חרפת האדם בעבור קיומו מצות אלהיו בקום ועשה:

והסבל על המרותו לסבול בעבור שאינו רוצה לעבור אחת ממצות ה' אשר הם בלא תעשה:

והסבל על פגעי העולם מה שמגיע עליו מצרות אשר אינם בעבור עבודת ה' או המרותו:

הסבל על מה שחסר שפגע בו איזה הפסד בממונו או בבניו וקרוביו:

העדר דבר אהוב שאינו יכול להשיג חפצו ותאותו:

שיהיה התחלה וכו' על דרך הנסיון כלו' שהאדם השלם הקב"ה מביא אותו לידי נסיון כדי שיצא הטוב שבו בכח אל גבול המעשה ואז על ידי המעשה ימצא לו בהירות הנפש וזכותה יותר הרבה משאלו לא יצא צדקו לפעולת המעשה אשר הנפש מתעצמת בו ובזה יגדל שכרו, וכן ענין כל נסיון שבתורה:

בהעלות על לבך צער וכו' כשיעלה על לבך צער הרעה ותחשוב בענין הנזכר יהיה לך נחמה ותרופה על צערך ומרירותך:

ויורה על רצונך זה שתזכור תמיד בענין הזה הנזכר:

מפיק רצונו משלים רצונו:

אם התנדבת בנפשך וכו' אלו תחשוב שכל יש לך מן הבריאות והקנינים וכל אשר אתה רואה אצלך הכל נדבת לה' ומסרת עצמך וכל אשר לך לאלהים היתכן שירע לבך בכל מעשה ה' אשר הוא עושה בעניניך וכמשל מקבל המתנה שמשנה עניני המתנה שדעתו ודאי לטובת הענינים הוא לעשות כן מאחר שהכל שלו ומכ"ש הבורא יתעלה שאין דבר נסתר מנגד עיניו ודאי שכל מעשהו בעניניך לטובתך המה:

בנראה ממנו לפי המדומה לך:

כמו שאתה סבור כלו' אפילו לפי מה שאתה סבור שאתה נתת לו הכל משלך אף שבאמת אינו כן כי הכל מידו ומאתו היה לך הכל בתחלה ומשלו נתת לו וכמש"ה כי ממך הכל ומידך נתנו לך (ד"ה א' כ"ט):

ואל תראה הצער כלו' לא יהא נחשב בעיניך הצער, מג' רואה אני את דבריו שבל' חז"ל:
כ"ש שאתה וכו' והכל היה שלו מתחלה:
ואם נעלם אע"פ שנעלם:
אף כי הנשים אפילו הנשים:
מעלות הנפשות השכל והיראה:
שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל:
אצל אדוניה הבורא יתברך:
על זכותה על בהירותה ואורה:
וקדרותה שחרותה:
ונטותה עם שכלה ועם תאותה וכו' איך תהיה נוטה אם אחר שכלה או אחר תאותה:
רוח איש יכלכל מחלהו וגו' רוח איש היא נפש האדם *ור"ל כשם שנפש האדם סובל הגוף הבריא ומסדר ענייניו בבריאותו כמו כן בהיותו חולה יסעדנו על ערש דוי והוא הטבע הנמשך אחר הנפש הידוע להרופאים המתנגד לחולשת האדם ודוחה אותו בכחו בעזר הבורא ודוחה מן הגוף כל חלי וכל מכה כפי האפשר וכפי מה שאמרו כת הנקרא שאליאני"ר ודבריהם קרובים לדעת תורתנו (לאפוקי כת המיחאני"ק התולין הכל בעניני המשקולת מבלי חכמת הטבע):
ורוח נכאה מי ישאנה אם החולשה היא בנפש עצמה מי ירפא אותה:
מכל משמר נצור לבך כי ממנו תוצאות חיים יותר מכל דבר השמור נצור לבך כי ממנו מוצא חיי עה"ז ועוה"ב:
המשלים השלשים הפן המשלים לשלשים פנים הנזכרים:
בתנאי הגרות בתנאים שהוא בעבורם גר בעוה"ז:
וייחלו והפחידו הודיע אותו התוחלת והשכר בקיום מצותיו, והפחידו בעונש כשיעבור על מצותיו:
לזמן ולמקום המצות התלוים בזמן והמצות התלוים במקום:
והזהירו על הנסיעה הודיעו שיבוא עת שיהיה מוכרח לצאת משם פתאום ושיהיה נכון תמיד לדרך הזה:
ולהתרחק מן הגאון והגובה ירחק מן הדברים המורים הגאון והגובה:
והארץ לא תמכר לצמיתות כי גרים ותושבים אתם עמדי:
גר אנכי בארץ אל תסתר ממני מצותיך כי גר הבא למדינה צריך שידע דתי המדינה וחקיה כי במה יתרצה אל אדוני הארץ אם לא בשמור מצותיו:

שאין לו חומל וכו' שאין מי שירחם עליו לחלות בעדו פני אדוני הארץ להמליטו מעונש קיצור עבודתו:
כדי הספק מבלי טורח מה שהוא מספיק לו בלבד מאחר שהוא גר בארץ לא לו למי יעזוב עמלו אשר יעמול בו בעת צאתו משם:
המעט מן הטובה מאחר שהוא נכרי בארץ המעט מן הטובה שעושין עמו הוא חסד גדול וכמאמר רות מדוע מצאתי חן בעיניך להכורני ואנכי נכריה (רות ב':י'):
משבר רוחו מחמת שרוחו נשברה ונפשו שפלה ואין יכול לדחותם מעליו:
גר באמת ענינך בעולם הזה הוא הגרות האמתי יותר מכל גרות שבעולם:
ויחידותך בו שאתה יחיד ובודד אין לך עוזר וגואל משום בן אדם מעת בואך לעוה"ז עד צאתך ממנו:
צאתך אל גדר ההויה יצירתך בבטן אמך:
או להתיר תנועה לפתוח ולהשים תנועה לאברים שדרכם לנוח:
או להחרידך לצאת וכו' למהר יציאתך קודם מלשון וכל העם חרדו אחריו (שמואל א י"ג:ז'):
או להקל עליך הענין ענין חבלי הלידה:
בטרפך במזונותיך:
המגיע אותך אל אחריתך המספיק מזונותיך עד סוף ימי חייך:
ומעלליך פעולותיך הטובים והרעים הכל תלוי בבחירתך ואין שום נוצר יכול לפעול בך כלום:
אי זה יחס איזה ערך ודמיון:
האתה בעוה"ז הרי אתה בעוה"ז וס"א ואתה בעולם הזה כאסיר שלא יועילוך וכו':
כי אם גר שלא יועילוך רוב אנשיו וכו' ר"ל כמו גר שאין לו קרוב וגואל שלא יועיל לו רבוי האנשים שבמדינה מאחר שאין קרוב אליו ולא יזיק לו מה שהם מועטים מאשר שאין לו עזר מהם:
צוות מתחבר אליו מל' צוותא בל' חז"ל:
התיחד בבריאתך כשם שהוא לבדו בוראך ומנהיגך ומזונותיך וחייך בידו:
ויחל מל' תוחלת ותקוה:
כן דעה חכמה לנפשך לפני זה כתיב אכול בני דבש כי טוב ונפת מתוק לחכך כן דעה הוא צווי, ופירושו אכול דבש והנופת שהם מתוקים לחיך גם כן דעה החכמה בעבור נפשך שתחיה:
ותתן הדין מעצמך תודה על חסרוניך:

יבקע לך אורם מל' אז יבקע כשחר אורך (ישעיהו נ"ח:ח') האור בוקע החשך ודוחה אותו מהרה וכך ידחה אור השלשים פנים מחשכי סכלותך במהרה:
וחשוב בהם תמיד כי ברבות המחשבה בהם ירבה לך ההבנה בעניניהם כטבע האמת כל עוד שמתעסקים בו הוא מובן יותר ומתקרב אל הלב:
מעוט דברי בהם שאף שכתבם בקצור יש בהם ענינים וענפים הרבה מובנים לכל אחד כפי כח שכלו ובהירות נפשו:
שתשנה אותם שתחזור עליהם שנית ותתמיד בהם:
ומוסרים רוחניים מוסר הנכנס בנפש ובשכל:
ותעמוד על הנראה ממלות שתבין פירוש המלות:
והיה מתישר בהם ומיישר אליהם תהיה מתקן דרכיך ביושר ענייניהם וגם כן להיות מישר דרכי אחרים לפנות מחשבתם להגיע אל הבנת ענייניהם:
ולמוכיחים ינעם המוכיחים את אחרים על רשעם יבוא עליהם נועם ה' וברכת ה', ובודאי שהמוכיח א"ע על רשעו שכרו יותר גדול ויותר חזק:

פרק ד

וצורת מציאתם שכל טוב בעניניהם:
ואמתת חיובם המחויב מהם באמת:
והמשך הנפש הרגל הנפש:
והשבתם ברעיונה לשום עליהם ולחזור בעניניהם במחשבתה:
חשכת הספק החושך אשר הביאו הספקות באמונתך התקוע בלבך:
ברור ההקדמות אמתת ההקדמות:
ורוב מספרם רבוי מספר ההקדמות:
ויושר סדורם איך שראוי וצריך לסדר ההקדמות זה אחר זה בלי טעות בענין סדורם שאם יהיה סדור ההקדמות בטעות תהיה התולדה המחויבת מהם אף היא מזויפת, כנודע במלאכת הגיון:
כפי כח הסממנים אשר יתרבה כח המרקחת לפי רבוי ההרכבות ולפי סדורם הישר:
כי הפלס *המאזנים שקורין ?קאנטאר אשר אוזן המאזנים אינו באמצע הבריח ושוקלים על ידו כל משקלים והוא עשוי ע"פ הקדמות חכמת השעור בידיעות חשבון הערכים וטבעי המנינים והמשקלים, כי נתבאר בחכמת המשקולת שכערך המרחק הקרוב שמן האוזן שבו תלוי הפלס הצד הקצר אל הצד הארוך כן ערך המשקל התלוי בצד הארוך אל המשקל התלוי בצד הקצר, ד"מ אם המרחק הקצר הוא אצבע ומרחק הארוך יו"ד

אצבעות ויותלה בצד הקצר עשרה ליטראות ובצד הארוך ליטרא אחת תהיה הליטרא האחת שוקלת כמו העשרה באופן שלשון המאזנים יעמוד בשוה:

ועל המובדיטאות ר"ל חכמת הראיות והמבטים ובתוכם חכמת הצללים. מה שנרשם בפנים צורות ידועות בחכמת השעורים. גם פירוש מנוח הלבבות שפירש ע"פ ספרים אחרים שכתוב המוכריטאו"ת ואמר שהוא שם לצורות ידועות בחכמת השעור וההנדסה, ונראה מזה שלא ידעו היטב בחכמת השעור וההנדסה שאין שם צורות ידועות מיוחדות ואף שיהיה להם שם מיוחד וגם לענין האצטרול"ב אין שום צורך לצורות מיוחדות ואולם האצטרול"ב אינו רק עגול שטחי נרשם מסביב לש"ס מעלות ובמרכזו קבוע בריח אשר בשני קצותיו עמודים קטנים עם נקבים דקים באופן שניצוץ הראות עובר מנקב א' אל השני ובו יודעים גובה כל כוכב מהארץ כי מרכז העיגול נחשב למרכז העולם לפי שאין לחצי עובי הארץ שום ערך מורגש אל גלגל הכוכבים והחלקים שבאצטרול"ב נחשבים בערך חלקי הגלגל כי הניצוץ הראות עובר בקו ישר כנודע בחכמת המבטים ובצד השני יש כלי מראה השעות ע"פ הצל כשהוא נצב באופן חצי היום:

ותנועת הגלגלים שהם מתנועעים על צורת העיגול סביב הארץ והארץ כמרכז להם:

ופשיטות הכדור איך שהכדור פשוט מכל צדדיו ומן המרכז אל המקיף מרחק אחד וכל האלכסונים העוברים על המרכז שוים זה אל זה וכל העגולים שבכדור אשר אלכסונם עובר על המרכז הם עגולים גדולים ושוים זה אל זה אשר עפיי זה נתייסד האצטרול"ב כנודע לחכמי הלמודיות:

אלא אחר שתסבול וכו' ואל תקוץ באריכות ההקדמות כי כן דרך האמת לא יתבאר רק בהקדמות הרבה לפניו מחמת עומק ענינו:

ולהשיאך לפתותך:

תאיר פניו פניו שם למציאות האיש ומעמדו כמו על פני כל אחיו נפל (בראשית כ"ה:י"ח) ועל פני כל העם אכבד (ויקרא י':ג'):

בעולמך ובאחריתך בעוה"ז ובעוה"ב:

שהיא נכחך הצורה היא ממעל לראשך נגד הכותל שהיא נוכח פניך ותקרה מפסקת בין מקום מעמדך ובין הצורה ורק אצל הכותל שהיא נגדך יש מקום מפולש בתקרה:

מברזל עשות ברזל מזוכך ומלוטש ועשות ל' צחצוח וזכוך כמו ברזל עשות (יחזקאל כ"ז:י"ט) מעיו עשת שן (שיר השירים ה':י"ד):

נכח פניך אצל הכותל שהיא נגדך וזוהר הצורה יפול על הברזל שהוא כמו מראה הנקרא ?טפיגטל בל"א ומשם יגיע לעיניך:
אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם.
אם תבקשנה ככסף וגו' שתבקש החכמה כמו שיבקשו הכסף ותחפשנה כמו שיחפשו המטמונות שיחפרו פה ופה עד שימצאום בזה האופן תמצא התבונה שתקבץ עלי' הקדמות הרבה השייכים אליה עד שתעמוד על ענינה:
אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא שילמדך האל חכמה רמה ויתן לך כח אלהי:

פרק ה

ומה נשאר מעניני הזרוז וכו' שלא זרזנו בו ר"ל מה נשאר מענין החשבון שזרז אותו המחבר שיהיה תמיד ובכל רגע מה שלא זרזנו בו הכתובים:
שום טובה שום מצוה קטנה:
העתקת השמש בארץ שעור אמה ר"ל אם השמש זורח דרך חור בארץ ועיגול השמשי הנראה בארץ נעתק בארץ בהעתקת השמש בגלגלו:
תעתק בגלגל מילין הרבה השמש יתנועע בגלגל מילין הרבה מאד שאחריו נמשך נטיית הצל:
אמר המפרש בכאן מקום עיון וכי כך הוא החשבון והרי מן הידוע בחכמת ההנדסה שכל עגולים שעל מרכז אחד אם תמשוך שני קוים מן המרכז אל הקף עגול העליון יהיו הקשתות הנאחזות בין הקוים נערכות כערך חצי קוטר העגולים ומאחר שחצי קוטר כדור הארץ בערך חצי קוטר גלגל השמש לפי דעת הקדמונים הוא בערך אחד אל אלף ושתי מאות ועשרה וכנזכר בספרי ארובות השמים א"כ בהעתקת אמה בארץ תעתק השמש בגלגלה אלף ר"י אמה ואינו אפילו מיל והרבה מילין מאין לו, הן אמת שלפי המבואר לאחרונים וכאשר זכרתי בסוף שער הבחינה כמות מרחק השמש מן הארץ יגיע לאמה שבארץ בגלגל השמש יותר מי"א מיל ועם כל זה לשון מילין הרבה לא יצדק גם מן הסתם המחבר לא נודע לו רק דרך הקדמונים:
וכן העתק הצל באצטרול"ב שכשהצל נעתק מעט מרחק המורה שעה אחת יתנועע השמש בגלגל ט"ו מעלות שהוא חלק כ"ד מן הקף הגלגל:
ואל ירבה בעיניך מעשיך ואם יהיה לשמו אל תחשוב שכבר עלו מעשי עבודתך כדי צרכך אע"פ שעשית כל מעשיך לשם הבורא והרבית בעבודתך:
שיש לו עליך שאתה חייב להבורא על היותר מעט מן הטובות שעשה עמך:

כפל מעשי כל יושבי העולם אלו יצטרפו עבודות כל יושבי העולם בכפלים יהיה כמעט מספיק נגד הטובה הקטנה שעשה הבורא עמך:
לא יפנה לבך לא תמצא עת פנוי ביום:
שוב יום אחד לפני מיתתך בכל יום ויום תחשוב שמא תמות למחר ונמצא כל ימיו בתשובה:

פרק ו

לאורי האמת לאור האמת:
ושכיותיו חשקו וחמדו מל' שכיות החמדה (ישעיה ב'):
ויאשר נפשו מלשון באשרי כי אשרוני (בראשית ל':י"ג):

שער תשיעי - שער הפרישות

פרק א

הפרישות הכוללת לכל בני אדם יחד:
אנשי העולם אפי' אינו מאנשי התורה:
כי הפרישות שם וכו' הוא שם הכולל ענינים הרבה:
כנוי מגולה שם כנוי נגלה לכל שמכנין את הפורש עצמו מתאות העולם בשם פרוש סתם:
סוד מוסתר להבין באיזה ענין היא הפרישות הגמורה:
וכאשר יסירו אדרתו מלבושו ומכסהו המעלים ומכסה ענינו (ס"א אדמתו) שהוא כמטמון הטמון בארץ ומכוסה באדמה שלא נודע עד אשר יסירו האדמה אשר עליו:
ויתירו חותמו יפתחו החותם שעליו המעלים אותו:
ותגלה מגמתו עיקר ענינו:
עם היכולת עליו אף שהוא יכול להפיק תאותו ומזומן לפניו:
לעילה מחייבת זה בשביל סבה ידועה המחייבת הפרישות הזה:
ונאמר הפורש מי שיכול והניח ר"ל זה נקרא פרוש מי שיכול למלאות חפצו ועוזב אותו מחמת שהוא פרוש:
חסימת תאות הנפש סגירת התאוה שבנפש מל' לא תחסום שור בדישו (דברים כ"ה:ד'):
והרבה מבעלי חיים שפורשים אותם מרבוי המאכל המזיק אותם:
בדתי המדינות שהם מצוים תורות ונמוסים הנאותים לקיום הקיבוץ האנושי:
איש שכל איש משכיל:
מן המאכל וכו' בכדי שלא יזיק לגופו:

בגופות עפריות בגופות שהם עפר מן האדמה:
הגידול והתוספת לגדל ולהוסיף בגופו על ידי המאכלים והתענוגים:
במצוע המזונות באמצעות המזונות:
בנפשות האנושיות ברוח החיוני:
תכספנה תחשוקנה:
תמורתו כשימות יעזוב תולדה אחריו:
והפקיד עליו היצר נתן רשות ליצר:
אל הרבויים מן המאכל ותענוגי העולם:
דבריו ר"ל עניניו:
טוב איש חונן וגו' חונן הגוף ומלוה אותו מהצטרכות עניני הגוף כפי המוכרח לקיומו ומכלכל עניניו על היושר והשווי כי כל העניינים הנלקחים להנאת הגוף אינם מן הראוי לו בעצם אך כאלו לוה אותם לקיום גופו:
כפי צורכו וכו' כפי האפשר לפי מנהג מלאכתו ופרנסתו:
ולהפסק הזרע שיתבטל תולדת האדם והמשך מינו:
פנה מפנות העולם צד אחד מצדדי העולם:
אשר יתיחד בכל אחת מהם עם מבלתי עם כלו' כל חכמה ומלאכה נמצאת ביחוד אצל עם אחד מה שלא ימצא אצל עם אחר:
כדי שיהנו בני אדם שיצטרכו זה אל זה ויתפרנסו זה מזה:
כפי צרכה לתקון עניניה לפי ישוב המדינה ופרנסת אנשיה:
כי השלמת סדר העולם בכלן סדור העולם אינו נשלם רק בכל החכמות והמלאכות מכל אשר מין האדם צריך אליהם:
ענין הפרישות הכוללת הכוללת כל בני אדם בזולת אנשי תורתנו כפי הצורך להם בתיקון הקיבוץ שלא ירעו ולא ישחיתו זה את זה:

פרק ב

שטורד מן האלהים המטריד מקיום מצות ה':
וקצר המאויים למעט בתאות:
וחסימת רעיוניה מכל מה וכו' כלו' לחסום מחשבות לבו ויצרו אשר רק רע באדם מנעוריו מכל מה שהם מתאוים וחושקים שהוא הפך הנפש:
כסות בשר הערוה ושבר הרעבון שלא יבקש ללבוש רק כדי לכסות ערותו יהיה המלבוש מאיזה דבר שיהיה וכן לאכול רק כדי להחיות נפשו לדחות רעבונו, ולמאס במותר מענינים אלו וזולתם:

עזוב אהבת הברואים וכו' לעזוב אהבת האנשים וחבורתם ולאהוב ההתבודדות:
ההודאה על הטובה וכו' להודות האל על גמולו הטוב ולסבול הצער המגיע לו מן ה' שהוא הנסיון בו:
אלא הטבע מלבד הענינים אשר הטבע צריך אליהם ואי אפשר להתקיים זולתו:
ויוציא זולתו מי הנפש ידחה מה שהוא זולת זה מלהטריד בו נפשו:
ולא נטה עם אל העולם עם בני ישראל אל תאוה העולם כי בכל זמן שנתאוו תאוה במדבר נאמר שחטאו:
והשיאם היצר פתה אותם היצר ר"ל זה היצר שהפקיד עליו הבורא כמ"ש למעלה:
להניח ישוב עולם הצלתם ר"ל לעזוב עולם השכל והנפש המציל אותם מעונשי עוה"ב וכמ"ש בסמוך שכל אשר נוסף העולם ישוב נוסף השכל חורבן:
ונטה בהם היצר נטה אותם:
מדרך אבותיהם חנוך ונח ואברהם יצחק ויעקב ששכלם היה זך ויצרם חלש, כמו שזכה בפ"ז מזה השער:
דרך די הצורך שדרכם היה לבקש רק דבר שיהיה די להם להחיות נפשם:
והספק ממנו הסתפקות ממנו:
ויפה להם התפארה ר"ל אבל אנשי העולם היצר ייפה להם התפארת בקניני עוה"ז:
במצולות ימיו בעומק מימיו מל' במצולות ים (מיכה ז'):
גליהם גלי הים כלו' צער מקרי הזמן:
ואוטם ומעצים שניהם ל' סתימה סותם את אזניהם ואת עיניהם עשה"כ אוטם אזנו וגו' ועוצם עיניו (ישעיהו ל"ג:ט"ו):
תיסרך וגו' הרעה עצמה שעושין הרשעים לרדוף אחר תענוגי העולם היא מיסרת אותם שסובלים צער העולם וצער גלי הזמן:
ונפשו שואפת עליו מקוה ומייחלת עליו:
ושונה בבקשתו יותר ונכון לגרוס ושוגה בבקשתו מל' באהבתו תשגה תמיד (משלי ח'):
ושניהם כמשיג תאותו והתענוג וכאינו משיג:
בענינו טובעים טובעים במצולת חשק התאוה:
ומהשיג הטוב בו נגזרים נחתכים מל' מידך נגזרו (תהלים פ"ח) כלו' אינם כאותם הצלולים במים עמוקים ומעלים זהב ופנינים:
מפסידים בסחורתם כלו' בקנינם שרצוי לקנות להם חיי עולם הזה ואין יכולים להשיג אותו:

סכלים בערך התמורה והמומר בה בנוהג שבעולם המחליף דבר על דבר צריך שידע ערך שווי מה שנותן ומה שלוקח בעדו ומי פתי יחליף בדבר שאינו יודע שויו אף כי אם לא ידע גם את אשר מוציא מידו תחתיו עד שמפסיד דבר יקר מכל יקר ומקבל בעדו דבר שאינו שוה כלום:

וימירו את כבודם וגו' כמו שעשו עובד העגל שהמירו עבודת ה' בעבודת העגל כן הממירים עבודת ה' בעבור קניני הזהב ותענוגות בני אדם:

קרואי ההרגל הגובר שקראם ההרגל הרע הגובר עליהם לעצתו:

ורהבי הסחורות המפסידות המתאמצים לסחור סחורות מפסידות, ורהב הוא ל' אומץ וחוזק כמו עוזרי רהב (איוב ט':י"ג) ורהבם עמל (תלים צ'):

לטרוד לבותם וכו' מוסב על ואינם סרים שאינם סרים מלטרוד בתולדות חוזק העולם ועניניו:

ס"א לענות להתנהג כמו נתן אלהים לבני האדם לענות בו (קהלת ג':י'):

וכל אשר התערבו רחקו כל אשר התערבו עם העולם רחקו מן האמת:

ממנו מן האדם השוגה באהבת עה"ז:

אשר ידעו הכירו אותו לאהבה כמו אשר ידעו ה' (דברים ל"ד):

התאבכה האפלה גבהה ונתגדלה האפלה עליהם, כמו ויתאבכו גאות עשן (ישעיהו ט':י"ז):

ויף חזקו בעיניהם נתיפה חזקת העולם בעיניהם כמו ויף בגדלו (יחזקאל ל"א):

ויושיבו אותו בהחרב שכלם עשו ישוב בעולם מחורבן שכלם:

ותעותו מל' תועה בדרך (בראשית ל"ז):

ולמוסר להנהגה ישרה:

והעיר עליו משכילם העירו עליו משכיליהם:

נתבסם היצר בהם נכנס היצר במוחם ובלבל שכלם מל' מבוסם ושכור:

ונתמלאת החמת מל' גדשו את המדה שבדברי חז"ל כלו' נתמלאו ברשעתם וחמת היא כלי מל' חמת מים (בראשית כ"א):

ושב בהם דבר הנכרי בעולם נודע מה שהיה מקודם דבר זר חזר להיות אצלם ידוע והדרך הנכון נראה בעיניהם כנכרי:

והמספיק ממותריו כו' כלו' מי שהוא מסתפק ממותרי העולם שיש לו יותר מדאי עכ"ז הוא הרעב וכוסף וחושק תמיד יותר:

והמתאחר המתעכב:

מקצר ממעט:

במספיק ממנו המוכרח לכדי חייו:
והעובר אותו העובר גבול הצורך ומבקש מותרות:
משתדל איש משובח ויודע להשתדל בעה"ז:
ובעבורו מתחברים מתחברים לאנשים בעבור שיעזרום לעת מצוא לספות להם ממותרות העוה"ז:
וכועסים על מי שמונע מהם מותרות עולם הזה:
ורוצים מתרצים לשונאיהם בעבור שיורום דרך לאסוף ממון ויעזרום על קניני העולם:
ובעבור הגבול בו ואחר שעברו הגבול הישר והנכון. ס"א ובעבור הגמול בו, ור"ל בשביל שמקוים הגמול בקניני העולם:
עושים בטניהם אלהיהם עוזבים עבודת ה' ועובדים תאות בטניהם:
ותורתם מלבושיהם עיקר תורתם הוא להמציא להם מלבושים יקרים:
ומוסרם חזוק משכניהם מנהגיהם הטוב ודרך ארץ שלהם הוא שידע לחזק ולהדר לו דירה יפה:
עמוסים טעונים:
ומבקשים גמול העובדים וכו' מבקש שכר הצדיקים במעשה הרשעים:
ומדרגות הצדיקים המדרגות שזוכה הצדיק לפי מדותיו וחסידותו אשר ממציא לו כל אחד מן החסידים, כסבור הוא שמדותיו ומנהגי רשעיהם הן הן מדותם הטובות הראוי לגדלם ולנשאם בעוה"ז ובעוה"ב:
הפרישות המיוחדת שיהיו פרושים יותר מזולתם כדי שיוכל להוכיח במישור לאנשי דורם ולהבאים אחריהם בספריהם אשר ישאירו אחריהם:
ומקבלים תנאיה סובלים כל הענינים השייכים לשם פרישות:
עם פנות נפשותם כשיפנו נפשותיהם:
ונטות מדותם נטיות מדותם:
מהדברים הצריכים מאד לאמונתם כלומר הם טרודים במותרי העולם יותר מן הטרדה הצריכים בעיקר האמונה:
כאילו כונתם לרפא חולה האמונה כלו' הפרושים כאלו אין כוונתם להנאתם לדרוש לכבוד עצמם אך כוונתם לרפאות מי שהוא חולה באמונתו:
או דוה נפש ממדוי הספקות מי שיש לו מדוה בנפש מחמת איזה ספק שנולד לו:
ארוכה רפואה:
או בורח וכו' יודע את בוראו ומורד בו מתגבורת תאותו עליו:
עמוס טעון:

יערבו לו מל' ערבות, שיהיו לו ערבים שאם ישוב מעונותיו ימחול לו אלהים:
או צדיק יאשרוהו ישבחוהו, מלשון באשרי כי אשרוני (בראשית ל':י"ג):
עליונו ותחתונו השמש הוא בגלגל הרביעי ושבתי צדק מאדים שהם למעלה מן השמש מקבלים אור מן השמש כמו נוגה כוכב לבנה שהם למטה מן השמש:
כמו שהיא מאירה וכו' כלומר כן הפרושים כאלו שעוזרים ומגינים על דורם בעוה"ז ופרי תוכחתם לתרופה להביאם לחיי עוה"ב:
והגרמיים ר"ל הגופים שבעוה"ז מקבלים אור מן השמש וכמו שנתבאר לתוכניים שכל כוכבי לכת שהם שצ"ם נכ"ל אין להם אור מעצמם רק מקבלים מן השמש כמו הירח:
פרי צדיק עץ חיים לימוד ומוסר הצדיקים הוא פרי עץ חיים בחיים הנצחיים:
בגבורתו כן הפרושים יוצאים בגבורתם לא ירך לבבם מלהוכיח חוטאים על פניהם:

פרק ג

משתי עילות משתי סבות:
והעולם הפרישות שהוא מצב קיום העולם ודתי המדינה כנזכר בפ"א מזה השער:
כאישים הרוחניים מלאכי עליון:
והישימון מקום שמם:
צוות מלשון צוותא בעלמא:
הבלויים בגדים שפלים וקרועים:
והצמר אדרת שער:
ויחסו בסלעים מל' סלעים מחסה לשפנים (תהילים ק"ד:י"ח):
טרדם מורא הבורא ממורא הברואים ר"ל בשבתם בדד במדבריות אינם יראים משום נברא כמו שודדים וחיות רעות כנזכר בפ"ו משער אהבת ה' מפרי טרדתם במורא הבורא שלא יגיעו לחטא מחמת חבורם בין האנשים בישוב:
ושעשעה אותם וכו' הם משתעשעים באהבת הבורא ועוזבים אהבת אוהביהם וקרוביהם:
ולא שייחלו וכו' שיקוו הנאות בני אדם בהתחבר עמהם:
וסבלו לחסום תאותם מהם ר"ל שאעפ"י שיושבים בישוב ורואים לפניהם תענוגי העולם עכ"ז סובלים לחסום תאותם:
והמרגוע השקט ובטח:
והבט אל המותרים לא רצו להביט אל המותרים ולהאזין אליהם:
והעבר על הרעיונים לחשוב ברעיוניו:
מה שאין צריך ממאכל ודבור ושחוק ואינו הכרחי לו:

כל קרואי המותרים כל הנקרא בשם מותר:
להספיק וכו' כדי שיספיקו לגופם מים ומזון:
והמירו המדברות וכו' והחליפו ישיבת המדבר שהוא בכדי שלא יתחברו עם בני אדם בשבתם בדד בתוך בתיהם:
שני העניינים תיקון גופם ותיקון נפשם:
שני החלקים עוה"ז ועוה"ב. והנה הכת הזאת אע"פ שהם יושבים בתוך עמם עכ"ז אינם עסוקים בישוב העולם כלל רק מתפרנסים בצער ודוחק:
הגדר השפל היותר פחות שבשם פרישות שאינם פורשים לגמרי כמו ב' הכתות שלפניהם:
בישוב העולם כחרישה וכו' ומפני שהשתדלותם בזה כדי לקיים גופם לעבודת הבורא נכנס זה בכלל מצוה וכמ"ש המחבר בפ"ד משער עבודת אלהים וכמ"ש חז"ל גדול הנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים ואמרו עוד יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון ולפיכך אף שהכת הזאת הם שפלים בצד שם הפרישות עכ"ז הם היותר מובחרים שבכתות ויותר קרובים אל דרך התורה וכמו שסיים המחבר:
על צורת נסיון העניות והיסורים מקבלים באהבה:
ומאסרו בו מאסר הנסיון בעה"ז:
והגזרתו מעולם הרוחניות אליו שהוא גר בעוה"ז ועיקר מעונתו הוא עולם הרוחני ומשם נגזרה ונחצבה הנפש לרדת בגוף על ימים אחדים:
מצפים אל המות שתשוב הנפש אל מקורה לצרור בצרור החיים וזה אינו מות להם רק חיים נצחיים ולא נקרא מות רק לפי מראית עין:
והם נזהרים ממנו אבל הם נזהרים מן המות האמתי שלא יפטרו מן העולם בלי מצות ומעשים טובים ויהיו קרויים מתים בעודם חיים אף כי אחר מותם וכמ"ש חז"ל רשעים בחייהם קרוים מתים:
צדתם מזונותם:
וחשבו במה שמגיעים אל בית מרגועם וכו' כל עיקר מחשבתם אינו כי אם להתבונן איזה ענין יוכשר להם בעוה"ז שממנו יקחו צדה לעה"ב בעודם בחיים טרם שיעתקו מהעוה"ז שאז נעשו חפשים מתורה ומצות:
ולא לקחו מהעולם וכו' ר"ל שבדברים הצריכים לגופם לא פנו לבקש אחריו בעה"ז רק היותר פחות שאפשר:
ולא הניחו וכו' ר"ל אבל בדבר הנוגע לחיי הנפש ועוה"ב לא עזבו אחריהם כלום רק עשו מה שבכחם לעשות להיות להם צדה לדרך ונשאוהו עמהם:

ופרישותם באבריים הם מראים פרישות באבריהם בלבד כמו הצום ולשון רכה וכיוצא בזה ולבם בל עמם:
אל תכלית תאותם שינטלום וינשאום בני אדם ויכבדום מהונם:
והם מחניפים באמונה עובדים את ה' כדי להחניף בני אדם וכמה שכתב המחבר בפ"ד משער יחוד המעשה:
חץ שחוט וגו' הכתיב בוחט ופי' הורגים ושוחטים בלשונם הרע ורכילות והקרי שחוט ר"ל נמשך על המשחזת שהוא מחודד וחריף לרגלי בני אדם כן הם מחדדים חציהם בפרישותם:
עם מעוט בטחונם בצרוף מעונו בטחונם:
הצרו על נפשותם נעשו צרי עין וקמצנים על נפשותם:
נשאתם על זה הביאם לזה:
העיון האמתי ר"ל המשקיף על תוכן ענינם והמבין תעלומות לבם ובתנאי הפרישות:
וחריצותם זריזותם:
ואבלם על ריש דואגים ויראים מן העניות:
ומעוט הסתפקותם נפשם רחבה ואינם רוצים להסתפק בכדי צרכם רק במותרות הרבה:
עושר ונכסים וכבוד ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו:
מקנות ממון מלקבץ קנין ממון:
הצר שבעינים על צד הדוחק:
וראו שיתכבדו שיגיעום מזונותיהם וצרכיהם דרך כבוד:
ויסתפקו במה שנזדמן וכו' מצמצמים ומסתפקים במעט שבידיהם ויענו בצום נפשם ויאכלו מן הפחות שבמזונות וילבשו בגדים בלויים:
ולא יעמדו מעמד השאלה שלא יגיעו למדת השאלה לידי מתנת בשר ודם:
וזלות הבקשה זלזול הבקשה שיבקשו צדקה מבני אדם ואולי ילבינו פניהם:
להשמר מפניהם מפני מתנת בשר ודם:
מכזבם בפרישות ר"ל תבין בירור מחשבתם מן הכזב שבהם כלו' תבין ההבדל שביניהם:

פרק ד

צהלתו בפניו שמחתו בפניו, מקבל את כל אדם בשמחה:
ואבלו בלבו כמה שאמר החכם לב חכמים בבית אבל (קהלת ז':ג'-ד'):
לבו רחב מאד אינו דואג כלום בעסקי עוה"ז מגודל בטחונו באלהים:
ונפשו שפלה מאד מאד שפל רוח:
איננו נוטר אינו נוטר שנאה לשום אדם:

ולא מספר בגנות אינו מספר בגנות שום בעל חי וכמ"ש חז"ל אפילו בגנות בהמה טמאה לא דבר הכתוב, וכמעשה של אחד מן החסידים שעבר על נבלת כלב, שזכר המחבר בפ"ו משער הכניעה:

ולא מדבר באדם בשום דבר וכענין שאמרו חז"ל אל ירבה לספר אדם בשבחו של חבירו שמתוך שבחו בא לידי גנותו:

זכרן זוכר חשבון נפשו תמיד:

מודה על האמת:

מעט נזק רחוק שיכשל שום אדם על ידו:

ואם יכעס לא יתקצף אפילו אם יכעוס לא תהיה עברתו שמורה לנצח אבל יתרצה מהרה או אם מראה פנים של כעס לא יתקצף בלבו כמ"ש הכתוב כעס בחיק כסילים ינוח (קהלת ז':ט') ר"ל הכעס ינוח ויתקיים בחיק הכסיל דהיינו נוטר הכעס בלבו:

שחקו ריוח שפתים כששוחק אינו ממלא פיו שחוק רק מעט בריוח שפתיו בלבד:

ושאלתו ללמוד כששואל איזה שאלה מזולתו אין כונתו רק ללמוד לא להתפאר או לקפח אחרים בשאלותיו:

הסכמתו חזקה כשמסכים על איזה דבר הוא עומד בדעתו ואינו מתהפך אנה ואנה, כענין שאמרו חז"ל תלמיד חכם שאין בו דעה:

לא ימהר אינו נבהל בדבורו ובמעשיו:

ולא יסכל שומר עצמו מן הטעות:

מחלוקתו נאה כשהוא מחלק בין איזה ענינים החילוק נאה וראוי לאמרו:

צדיק אם יכעוס אפילו בעת כעסו הוא צדיק ומודה על האמת:

חומל אם יבוקש אם יבקשו ממנו שום דבר הוא חומל, היו"ד בשו"א והבי"ת בשור"ק:

ידידותו זכה אהבתו שהוא אוהב לשום אדם היא זכה בלי שום פניה וערמה:

ואסורו חזק קבלתו שמקבל על עצמו וקושר עצמו בשום דבר חזק ומתקיים אצלו:

רוצה בדין הבורא שמח ביסורים:

לא יתנקם לאיד כשיגיע איד וצרה לשונאו לא ישמח על מפלתו ויבקש ממנו נקמות:

ולא יזכור לאדם רעה כשיעשה לו אדם רעה אינה זוכרה ומסיח אותה מלבו:

משאו קל אינו מכביד על בני אדם:

הודאתו רבה בעת הרעה כשיגיעו עליו צרות רבות ורעות מודה ומשבח לאל, כדרך שאמרו חז"ל כשם שמברכין על הטובה כך מברכין על הרעה:

וסבלו ארוך בעת הנזק כשיפגענו איזה נזק מאריך בסבלנותו ואינו מהרהר אחרי מדות הש"י:

ואם ימנעו ממנו יתנדב אף אם ימנעו בני אדם מלעשות לו טובה עכ"ז הוא מתנדב ומבקש טובתם ומשלם להם טובה תחת רעה:

עוזב מאויו עוזב תאותיו:

מצפה ליומו ליום פקודתו, וע"ד מצפים אל המות שכתב לעיל (פ"ג מזה השער):

לא יחשוף לשון גלוי כמו מחשוף הלבן (בראשית ל'):

כשיראה טוב בחבירו:

מזכיר למשכיל כשטועה באיזה דבר מזכירו ומיישר אותו ואינו מתכבד בקלונו:

כל מעשה אצלו זך ממעשהו כל מעשה טוב שיראה בחבירו הוא יותר טוב בעיניו ממעשהו מפני שפלות רוחו שאינו מחזיק טובה לעצמו בשום מדה טובה:

ברה זכה:

לא ינקם לנפשו אינו מבקש נקמות לנפשו ואף שהוא מענין שזכר לא יתנקם לאיד כפל הענין במלות שונות לחזק המליצה והרבה ענינים כפולים בכאן:

חבר למזכירים מתחבר למעוררים אותו על עבודת ה' ומזכירים אותו נטיותיו ממצות הבורא:

נאמן לאנשי אמת בריתו נאמנה לאנשי האמת

פרק ה

אבל מה שיאות לתורתנו ר"ל שעד כאן בפרק שלפניו זכר סימני הפרישות בדרך כלל, להבדיל בין פרישות שהוא לשם הבורא ובין הפרישות המזויפת וכאן חזר לבאר הפרישות היותר מובחר הנכון עפ"י דרכי התורה בדרך פרט:

במה שאנו מתיחדים בו מה שתלוי בנו לבדנו בחושינו ואברינו:

במצפונינו חובות הלבבות:

עם הכניעה בצירוף הכניעה:

ורוח נמוכה לכולם שפל רוח בפני כל אדם:

עם הסרת הטורח מעליהם שאף שהוא מרחם ומטריח את עצמו בעבורם עכ"ז הוא אינו מבקש שיטריחו הם בעדו:

ושנתיאש מאשר בידיהם לא נחמוד מכל אשר להם:

תורתם ועולמם לעזור להם בענין עוה"ב ועה"ז:

שנסבול קושי דבריהם שלא נהיה קפדנים על דבורי חברינו:

ושנשפוך שיחנו לפני האלהים וכו' שנגיד צרותינו לפני האלהים ולא נקוה עזר מבני אדם:

ומסורת המוסר ס"א ומצורת המוסר:

שיהיה בטבע הכוסף לו ר"ל שהוא מהדברים שנפשו של אדם מתאוה אליהם:
ולא יכסף לו לא יתאוה לו:
הובלה והמתה שניהם ענין אחד ואולי נבלה היא הנהרגת ע"י חיות רעות ומתה היא המתה מעצמה:
שתיסר נפשך שתרגיל עצנוך:
במיני התענוגים המנועים מצד מצות הש"י אף שנפשו מתאוה אליהם:
שיהיה שוה וכו' שיהיה שוה בעיניך דבר שאסרו הש"י אף שאינו נמאס בעיניך כמו הדבר הנמאס בעיניך בטבעך כי תרגיל טבעך להטותם ע"פ מצות הבורא שאחר שאסרם הבורא ודאי ראוי שיהיו נמנעים בעיניך הרבה יותר ממה שתמאס טבעך שהיא מכחות גופך ומצות הבורא היא מצד כח נפשך:
ולקיחת איסור על פנים אסורים לאפוקי לקיחת איסור על פנים מותרים:
ושתתכבד בקלון חברך שתבקש שיקלה אחיך לעיניך כדי שתתכבד אתה:
בלא הכרח מטבעך שאינך מצטער בעזיבתו ואינך צריך לכוף נפשך המתאוה על זה:
הנצלות מכל חטא לא יגיע חטא לידו ולא יפתנו היצר הרע:
על דרך הויתור קצת יותר מן המוכרח:
מבלי רבוי ולא הפקד לא הרבה מאד ולא חסרים, מל' ולא נפקד (במדבר ל"א):
על הדרך השוה גדרך ממוצע:
המותרים שאינם אסורים:
המפליג בהם בעליהם המביא העוסק בהם להתענג בתענוגים בהפלגה:
וישכח מחוקק את החקוק בספר תורת האלהים:
עד שיהיו בעיניך מותרות התענוגים:
עם חוזק שכלו אעפ"י שהיה שכלו חזק מאד ולא נצטוה רק על פרישת המותר שהוא רבוי הנשים:
וכפי בינתך כפי מתנת יד שכלך אשר נתן לך אלהים תראה לשמור נפשך מן מותרות התענוגים:
מכל אשר יפרישך ממצות האלהים וכו' כלו' שתשמור מאד מכל אשר יפריש אותך ממצות ה' בלבך ובמצפונך לכל הפחות אם לא תוכל להיות פנוי לעניני עוה"ב בכל גופך מחמת טרדת מחיתך שראש הפרישות תיקון המזונות וכמ"ש בסמוך ולא תעזוב ישובו של עולם ותטיל עצמך על הציבור:

ועסקך בו תראה לעסוק בישובו של עולם וכמו שכתב לעיל פ"ג מזה השער בכת הג' שבפרושים וכמ"ש בסמוך בפרק זה וכן אתה צריך להשתמש בהם במה שימלא ספקך וכו':

אבא חלקיה פ"ג דתענית דף י"ט גבי זוגא דרבנן דאשכחו דהוי קא רפיק ואף שהיא עבודה קשה לא מנע עצמו ממנה בכדי ליהנות מיגיע כפו גם אינה טורדת לבו בעת שהוא פנוי ממלאכתו וכן שמאי והלל:

ושמאי במלאכת הבנין בפ"ב דשבת דף ל'גבי גר שבא לפני שמאי לגיירו על מנת שילמדנו כל התורה כשהוא עומד על רגל אחת דחפו באמת הבנין שבידו נשמע מזה שבנאי היה:

והלל היה מתפרנס בדוחק וצער כנזכר פ"ג דיומא דף ל"ה אמרו עליו על הלל הזקן שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפעיק חציו נתן לשומר בית המדרש וחציו לפרנסתו ופרנסת אנשי ביתו פעם אחת לא מצא להשתכר עיי"ש:

ואל תמנע פרישותך וכו' ר"ל מאחר שאתה יכול להיות פרוש בלבך עם קיום מלאכתך תראה שלא תעזוב מלאכתך מפני פרישותך אף שבשעת המלאכה אי אתה יכול להיות פרוש:

מפני שאתה מכוין וכו' כי גם בשעת העסק במלאכתך יש בו כוונה לעבודת אלהים ומצוה:

כאשר הקדמנו והוא בפ"ד משער עבודת האלהים שכתב שם וכאשר נחקור על די הספק להגיע מן העולם אל המזון נמצאנו מצוה בו וכו' ע"ש ובפ"ג משער הבטחון בענין המתחיל וכיון שהתברר שצוה האדם להתעסק בסבות העולם וכו' ויהא נשכר על כונתו:

ואל יספיק לך מה שאמרנו וכו' ר"ל שאע"פ שאמר שאין למנוע ממלאכתו בעבור הפרישות אם לא תוכל בעבור צורך המזון היינו המזון המצומצם דבר יום ביומו אבל לא בעבור שיזמן לו המזון לימים הבאים כי ראוי לו לבטוח בהש"י שלא ימנע ממנו פרנסתו דבר יום ביומו כמ"ש חז"ל, וכמו שזכר המחבר בפ"ד משער הבטחון מענין זה וז"ל ויהיה נשכר על זה כמו שאמר הבורא על אבותינו במדבר ויצא העם וגו':

כי המשקיף על מצפונך הש"י היודע תעלומות לבך שמעשיך לשם שמים יעזרך לקיים מחשבתך לזמן פרנסתך דבר יום ביומו שכל המקיים את התורה מעוני מתוך צמצום הפרנסה סופו לקיימה מעושר מתוך הרוחה והצלחה:

וכל המבטל את התורה מעושר שממתין עד שיקבץ העושר סופו לבטלה מחמת עוני שאפי' פרנסת יומו לא ישיג:

לאסור לשונך ולבלום לקשור ולחסום כמו עדיו לבלום (תהלים ל"ב):
בלי מצוע בלי צורך ענינים אמצעים לו כמו שהענין בשאר חטאים שאינם נגמרים רק ע"י סיבות אחרות העוזרות לו משא"כ בחטאים התלוים בלשון:
ואל תתיר לא תתיר קשר מאסרו:
והקדימהו כו' הכתוב הקדים הלשון על שאר החושים:
מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב נצור לשונך מרע וגו' תלה הכתוב החיים הנצחיים וטובות ימי עה"ז בלשון וגם הקדימהו להזהרת שאר האברים ללמדך שהצלחת האדם בעה"ז ובעה"ב תלוי בלשון:
ובספרינו מן ההזהרה כו' בספרינו הקדושים יש הרבה מן ההזהרה על מיעוט הדברים:
שאיננו נעלם מרובו ופרסמו רוב בני אדם יודעים מזה והוא מפורסם:
מותר לא יועיל לך דברים בטלים:
ופקוד זה ממך תמיד תזכור הרעות המגיעות לך מעצמך:
כפקדך מעוות אויביך כמו שאתה פוקד וחושב על העוות וההיזק המגיע לך משונאיך איך תסלק אותם מעליך:
אורך מחשבתך וכו' תחשוב הדברים אשר תרצה לדבר בהם ותבחון אותם בלבך ותחשוב עליהם בנפשך ואשר ראוי לך לתקנות העולמים תשים במחשבתך והשאר תסיחם מלבך:
והחשבון חשבון הנפש ע"פ פקודת הבורא:
באורו באור שלו:
מן הטוב והרע ועכ"ז אין אתה נענש על מצפון לבך וגם אי אפשר שיגיע לך איזה נזק מן המצפון בעניני העולם:
מה שאינך חפץ בצאתו כי ברוב דברים לא יחדל פשע, וכבר אמר החכם מי שלשונו רחב ולבו קצר לא ינצל מן המצר:
השמים מספרים כבוד אל כלו' בני אדם הרואים נפלאותיהם הם מספרים כבוד אל וכמו שכתוב אחריו בכל הארץ יצא קום ובקצה תבל מליהם:
ממותרי הדברים דברים בטלים:
ממיני הזמר וכו' המושכים את האדם אחר רבוי התענוגים המביאים אל תענוגים אסורים:
לאסור לקשור:
שתמעיט במיני הלפתן כדי שלא ירגילו אותך באכילה גסה כי רווחא לבסימא שכיח:

כדי להגיע הלחם אל בטנך באיזה ענין שיהיה אף בלי הרגשת התענוג באכילתו מאחר שעיקר אכילתך אינה רק לקיים חיי גופך ואין הבדל לזה ברדת הלחם לבטנך באיזה אופן שיהיה:

בעת המנעו כשיחסר ממך אל יטרד מחשבתך בדאגה בעבורו ולטרדך מעבודת ה':

שתהיה תנועת אבריך וכו' כי אכילה גוררת השינה וכבדות האברים:

אפילו יום אחד עכ"פ יום אחד:

להטביע נפשך שיהא בטבע נפשך:

שלא להרגיש שלא תתפעל ותצטער:

כדי ליסרה ליסר תאות נפשו:

לרפואה לקיום חיות נפשו:

לתועלת גופך לאיזה ענין רפואה לגופך:

ומחברת בני אדם עליו כי דרך השותים יחד לדבר ברכילות ולשון הרע מתוך שכרותם ושמחת לבם כמש"ה ישיחו בי יושבי שער ונגינות שותי שכר:

לץ היין הומה שכר איש האוהב יין יפקד שכלו ואינו רק לץ והומה תמיד אחר השכרות:

יורש נעשה רש ועני ממעשים טובים וקניני עה"ז:

ומהרע לזולתך לעשות רעה לשום אדם בחזקת ידך:

בהתנשאך כשתתנשא ויהיה לאל ידך לעשות רעה לבני אדם בזרוע עוזך ובהרמת ידך כלקיחת שוחד וכיוצא בזה:

וימנעך מן השאלה מלשאול מתנת יד מן הנדיבים:

ומקנות חסד עמך שיעשו חסד עמך בהלואות וישאו ויתנו בעבורך:

ותקנה זכיותיך לזולתך שהמעניק אותך ועושה חסד עמך יטול חלק מן השכר המזומן לך כמו שאמרו חז"ל על שמעון אחי עזריה:

ולא תהיה למשא על בני אדם שלא תהיה משא על בני אדם ויבוזו אותך ונמצא שם שמים מתחלל כי יהיו לומדי התורה לבוז בעיני עמי הארץ בראותם שהם משכימים לפתחם ושוקדים על דלתותם:

תקון המחשבה כדי שלא יהיה טרוד בעבור צורך מזונותיו ויבטל התורה והמעשים טובים וכמו שאמרו חז"ל מחשבה מועלת אפילו לדברי תורה:

תקון הספק די ספוק מזונו:

בספקו בענינים המספיקים מזונותיו:

מבקשי המותרים מלבקש המותרות:

מי ידור לנו אש אוכלה כלו' מי יעמוד בעדנו לשכך חמה בוערת:

הולך צדקות היינו התלוי ברגלים. ודובר מישרים היינו התלוי בלשון, מואס בבצע תלוי בתנועת ידים, אוטם אזנו תלוי בחוש השמיעה, ועוצם עיניו היינו חוש הראיה:
ואח"כ קבצם החכם שלמה המלך ע"ה. ואף שהוא היה קודם לישעיה עכ"ז אמר אחר כך לפי ענין סדורם שסדרום רז"ל בפ"ק דב"ב דהיינו סדר משלי שהוא בכתובים אחר ישעיה שהוא בנביאים:
וחבר אליהם הלב שזכר עמהם הלב שהוא העיקר ויסוד כל החושים לרע או לטוב:
יפיח כזבים ידבר כזבים:
כבדולח ?פעריל בל"א:
אם תתיר ממנו תחתוך ממנו אחד וינתק החוט יתפזרו כלם:
אמר בתחלה שומע שהוא שמיעה בעלמא:
ואח"כ לשקוד שהוא שקידה בזמנים תמידים:
ואח"כ לשמור שהוא התמדה ושמירה מבלי הפסק:
ויצרי לבבנו הטובים והרעים ר"ל מדות נפשותינו הטובים והרעים הכל ניחד לעבודת אלהינו כענין שזכר המחבר בפ"י משער עבודת האלהים:
במעשיך כל מעשיך יהיו לש"ש כדי הצריך לך במזונותיך בהכרח כנזכר למעלה:
ולא להותיר כו' שיהיה לך מותרות ממון בעבור הפרישות:
שתקצר מאוייך שלא תבקש תאות לבך בעולם להכין לך מקניניו רק תדמה בנפשך כאלו אתה נוסע ממנו בפנות היום ומעתה למי אתה עמל:
ותנוח דעתך כו' שלא תבעט ביסורין וגזירות ה':

פרק ו

_____MISSING TEXT_____

אענה מל' ענוי ותענית, אך שאין דקדוק המלה מורה כן:
ולאובדים הנתונים בצרה:
להבין ולהתענות לפני אלהיך נשמעו דבריך:
כי לאדם שטוב לפניו נתן חכמה ודעת ושמחה להיות שמח בחלקו ואינו נבהל להון ולחוטא נתן ענין לאסוף ולכנוס:
טוב ללכת אל בית אבל שהוא מקום עזיבת התענוגים מלכת אל בית משתה לאכול ולשמוח בתענוגים:
מתוקה שנת העובד העוסק במלאכתו ויגיע כפו ואינו נבהל להון תמתק שנתו עליו וישכב במנוחה:
רב מחברו הוא הרבה וכבד מלחברו ולזכרו כולו בספר הזה:

במסכת אבות ס"א במס' תענית:
ומה שסמוך לזה קרוב ודומה לזה:
אם תבקשנה ככסף לשום יכלתו ומגמתו על בקשתו כמו שנותן כחו ויכלתו על בקשת הכסף והמטמונים:

פרק ז

המצות השמעיות מה שאין השכל מחייב אותם רק מצד גזירת חכנותו יתברך וידיעתו במה שהם מועילים לנפש האדם:
כפי תכלית יכלתם ופחות ממנה כלו' כפי יכולת המון בני אדם לקרב אל הפרישות ולא יותר מזה ואף זה לא בצמצום רק קצת פחות מזה כדי שיהיה שוה לכל נפש:
והסמוך לו והדומה לו:
הלא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו:
ישמעו ויאזינו יכנסו הדברים באזניהם:
ויאזינו ויחשבו יבחנו הדברים במחשבתם:
ויחשבו וידעו הש"י יעזרם להעמידם בידיעת האמת:
וידעו ויעשו מעשיהם יהיו מתוך ידיעתם ובר לבבם:
בתעות השדודים מאשר תועים בדרך השדודים מן השכל וההכרה:
והשיאתם פתה אותם:
נחבטים נלקים:
ונפשותם עיפות וכו' מלשון עיף ויגע:
דעותם שלולות חסרות מלשון מוליך יועצים שולל (איוב י"ב:י"ז):
ובינותם מנופצות מרוצץ ומפוזר מל' ונפץ את עולליך (תהלים קל"ז) כלו' מבולבל בלי עמידה על ענין אחד:
והחודרות מן הנשים הנשים הצפונות בחדרי משכיותן ויודעות מקום מטמוניהן מלשון החודרת להם (יחזקאל כ"א ועיי"ש ברד"ק):
ומחזיקים הארמונות מבלים ימיהם לכונן להם היכלות ודירות והם יובלו לקברות:
קובר כל איש מהם אביו ובנו כלו' כמו שדרך בני אדם שיקבור את אביו כך קוברים את בניהם שמגדלים בנים כחשים חרפת אנשים בל למדו אתם תורה ומעשים טובים אך ירגילום מנעוריהם בתענוגות בני אדם ויין כי יתאדם:
ואינו עושה מעשה הקיים לנצח שיעזוב אחריו ברכה ומעשה העומדת לעד להביאו לחיי עוה"ב:
וזוכר מאוייו תאותיו:

ומה תאמר בתוך שאבדו שתי קצותיו כלו' היצלח דבר ששני קצותיו אבודים דמיון זה האדם הנוצר מטפה סרוחה ואם יהיה גם אחריתו עדי אובד בעוה"ב הרי הוא כתוך ודבר שאבדו שתי קצותיו שאין לו להשען לא על המקום שבא משם והיינו אביו ואמו ולא על המקום אשר הוא הולך לשם, ואמר הכתוב כי אבי ואמי עזבוני וה' יאספני (תהילים כ"ז:י') שהוא אבינו באמת כמאמר חז"ל שלשה שותפים באדם וכו', ומאחר שאין להאנשים כאלו להשען על ה' בעה"ב הרי הם כתוך וכו' וכיחיד שעזבוהו אבותיו שאין לו אב וגואל והוא נשאר בדד וגלמוד:

ונוכח בהם נתישר בהם כמו בארץ נכחות יעול (ישעיהו כ"ו:י'):

כמה בינם ר"ל בין האנשים העובדים את יצרם:

וזכו חוביהם נזדכך מצפוניהם כמו לטמון בחבי עוני (איוב ל"א:ל"ג):

ועיניהם נחות אינם נושאים עיניהם לחמוד דבר שאינו שלהם:

בבדידות ביחידות לא להתפאר בפני בני אדם:

קרבו אל העיון המחשבי והמניני והמועצי הם שלשה חלקי החכמות שזכר בראש הקדמתו וחכמת הטבע היא העיון המחשבי, וחכמת השמוש שמיוסדת על המנין והשעורים היא העיון המניני, וחכמת אלהות שצריכה עצה וחכמה עמוקה היא המועצי:

קרעו מסך הראות כו' קרעו וילון המכסה מלראות בדרכי המצפונים:

והגיעו אל מרגוע האמת ביגיעה הגיעו אל המנוחה האמתית שהיא חיי עוה"ב מחמת יגיעתם בעבודת ה' בעה"ז:

אל שעשועים שמחה גדולה:

ולא אחרם מלשון ואחר עד עתה (בראשית ל"ב). כלו' אורך ימיהם לא אחרם מלהביאם אל המנוחה בעה"ב:

קרואי אלהים כמו קרואי העדה (במדבר א'):

ומשחריו כמו ומשחרי ימצאונני (משלי ח'):

ולוהגי צדק ג"כ ל' דבור כמו ולהג הרבה (קהלת י"ב):

אין טורד אותם וכו' ולא מעכבם וכו' אין שום טרדה טורדת אותם מלזכור את אלהים ואין שום מעכב מעכב אותם מלהודות את ה':

בבר וביחוד בבר לבבם וביחוד לה' לבדו מבלתי לחנוף לבני אדם:

התנכר להם העולם כלו' העולם ותאוותיו עשה עצמו לפניהם נכרי ממה שהוא באמת והראה להם פנים שוחקות למשוך אותם ברשתו אבל הם הכירוהו וידעו הרע הטמון בקרבו ונשמרו ממנו:

ודברו בו וספרוהו ספרו עניני העולם והרעות הצומחות ממנו:

תרמיתו ערמתו:
בגדי חמודותיו כלו' הראה עצמו לפניהם כולו מחמדים מתנדב ועושה טוב בבני אדם:
ויחשבוהו שולל ערום וגזלן ופועל רעות:
והתרפה להם וכו' הראה עצמו לפניהם כאלו הוא נרפה בתת להם טרף ביתם ודי ספוקם אבל מצאוהו מוכרח אחר אשר תלו בטחונם בהבורא ית' היה מוכרח לתת להם את אכלם בעתו:
שחק אליהם כלו' הראה להם הצלחה בקבוץ מותרות הממון:
ויגערו בו הם לא רצו לקבץ המותרות:
ורצה להטותם אל רצונו:
ונטו מעליו הרחיקו עצמם ממנו:
ואין לו שלטון עליהם אין לעולם ממשלה עליהם ולא שום ענין שיתאוו ממנו בכדי שיתקרבו אליו בעבורו:
הברים הזכים:
בעלי הרואות הפקוחות בעלי ראיה אשר עיניהם פקוחות וצופים מראשית דבר אחריתו:
והמשאלות היקרות מוסב על בעלי כלו' בעלי משאלות היקרות מל' ימלא ה' כל משאלותיך (תהילים כ':ו'):
והיגיעות גם זה מוסב על בעלי ר"ל בעלי היגיעות הרצויות:
אשרו אל אלהים ואושרו נתישרו אל אלהים ונתישר דרכיהם כמו ואושר בארץ (תהלים מ"א):
וסחרו עמו מל' סחורה עשה"כ טוב סחרה מסחר כסף (משלי ג':י"ד):
ונבררו כלם אהובים כלם ברורים:
הצטידו מל' מזונות וצדה לדרך כמו הצטידנו אותו (יהושע ט':י"א):
בדרך הרעה דרכי עולם הזה והם הצטידו ביראה וניצלו מעונש עוה"ב:
ורכבו מרכבת המעשים והגיעו המעשים טובים נעשו להם למרכבת כבוד והגיעו מהר אל מחוז חפצם:
החרטה אשר לא תועיל אחר המות אין שם לא חרטה ולא תשובה:

שער עשירי - שער אהבת ה'

הקדמה

ולפנותו לעשות הלב פנוי:
ולכסוף לחשוק:

התכונות המדות:
ואומר ובאלהים אעזר כלו' אגיד בעזרת אלהים:
מושכלת אשר השכל מורה עליהם:
אל הענין הנזכר בשער הזה:
הנביא משה רבינו:
ליחוד סמך אותו אל יחוד השם יתעלה:
ואהבת והוא ענין האהבה:
והשיב אותו כלו' שב לזכור אותו הרבה פעמים:
וטעם הדביקה כלו' ופירוש הדביקה:
ויש אוהב דבק מאה מבואר שהדביקות היא האהבה:
וחייב הדין והדין נותן:
תכלית הפרישות וסופה הרחוק כלו' קצה האחרון ותכלית הפרישות היא היראה:
והוא השער וכו' ענין הפרישות המשלים היראה על תקונה הוא הקדמה להאהבה:
ואי אפשר שיגיע האדם אליה אל האהבה:
כפי הכספו כפי חשקו:
אף ארח משפטיך ה' קוינוך לשמך ולזכרך תאות נפש:

פרק א

כלות הנפש מל' כלתה לתשועתך נפשי (תהילים קי"ט:פ"א):
נוטה להתחבר:
מהאישים הרוחניים מלאכי עליון:
כנגדה ההפך ממנה:
העיר אותה לחוס עליו שאעפ"י שמדין רוחניותה ראוי שתהא שונאת הגוף העב כטבע כל ההפכים אבל ברצות ה' לקיום האדם השלים אליו הנפש לחוס עליו:
בעבור השתוף וההברה אשר נטבעה וכו' ר"ל שזה היה מוכרח שא"א שיהיה תיכף בתחלת גדולו עוזב הגוף ונוטה אל אור העליון בטרם נתגדל ונשלם שכלו:
יזמן לו מי שישמשהו וכו' כלו' וכמו כן יזמן לו מי שמשמשהו וחושב על תקונו:
וכשתרגיש הנפש בענין וכו' ר"ל כאשר יושלם הנפש ותגבר שכלה להבין שיש כאן ענין שמוסיף אור בעצמותה והגוף אינו רק טפל לה:
תטה במזמתה אליו וכו' אז תעזוב שמוש הגוף בכחותיה השפלות אבל עם מזמתה שהוא השכל תתעצם לדבק אל האור ההוא הרוחני שהוא אוהבה הנאמן:
והיו קרואי הגוף רבים צריך לשמוש רבים כלומר חפץ שיעבדוהו הרבה:

וצרכיו וכו' מתמידים כלו' לעולם אין די לו ובכל רגע צריך לטפל בו:
ולא היתה הנפש יכולה לעמוד וכו' כלו' ומאחר שאין הנפש בעוד שהיא נמשכת אחר הגוף יכולה להתאפק מלשום כל עיונה על הגוף כדי שתשקוט ממדוי גופה:
מכלי מרגוע מדוה גופה מבלי שתצטרך להרגיע מדוי גופה:
נטרדה הנפש בעניני מאהביה הראוים לה ע"כ מדרך רוב האדם שיהיה נטרד בבקשת אהבת הרוחניות מה שהוא ראוי לעצם נפשו:
והמתיחדים בעצמה שהם אחדים עם עצם שכלה אשר בזה הצלחת הנפש:
בנוה מרגועה ר"ל בעוה"ב:
מעוצם מה שנוקשה בו מחוזק הדבר שהיה לה למוקש והוא הגוף וצרכיו הרבים ונוקשה מל' ונוקשו ונלכדו (ישעיה כ"ח):
וסמוך לזה והדומה לזה:
מעצמתו מעצם כבודו:
תשוקה ישקו אותה:
עם זה עם העוני והיסורין:
ומימר לי מלשון כי המר שדי לי (רות א':כ'):

פרק ב

לא לתוחלת בעבור שמקוה ממנו טובה:
ועל ההקשה הזאת על דמיון הזה:
להסתירו עונינו שמסתיר ממנו עונינו:
עם גודל מריינו אף שגדלו פשעינו:
לגדלו ולרוממו בעבור גדולתו ורוממותו:
לעומת לפי:
וכילותם קמצנותם:
ביצר הטוב וביצר הרע במדותיך הטובות והרעות כמו שזכר המחבר בפ"י משער עבודת האלהים:
עשה רצונו כרצונך תעשה רצון האל כאילו הוא רצונך ואתה מתאוה לעשותו ותכריח טבעך לקיום עבודתו כמו שאתה משתדל בקיום מעשיך הגופניות ועיין בפירושנו בפ"ג משער הבטחון:
לדבק כו' בסתר והיינו בכל לבבך ובכל נפשך:
ולהראותה בגלוי והיינו בכל מאדך:
ובמצפון ענינו ונראהו היינו נמי בסתר ובגלוי וכפל הענין במלות שונות לחזק הדבר:

על שקל אחד על משקל אחד כלומר בסתר דומה למה שהוא בגלוי:
להיות כל אהבתך כו' בזולתו לשמו כלומר כל אהבתך בעולם אף אהבה זולת הבורא יהיה הכל לשם אהבת הבורא כלומר שתאהוב הדבר המביא אותך לאהבתו ית':
במה שירצהו הבורא ית':
סעיף ענף:
בשער השלישי בפ"ג בהערה השלישית עיי"ש:

פרק ג

בקשה הזאת כשיבקש האדם זה:
ליחד המעשה כנזכר בשער יחוד המעשה:
הסתירו עונותיו והאריכו לו שמסתיר עונותיו ומאריך לו הזמן להמתין לתשובתו:
ומחילתו בתשובה שיעשה:
במה שעבר מן הנסים והנפלאות וישועות ה':
בספר זה בשער הבחינה:
וזלותו קלותו ומיעוט ערכו מל' זול בדברי חז"ל:
סמוכה לזה תכופה לזה:
ודעתו הנסתר צופה ויודע כל סתרינו:
בעבר ובעתיד הנסתרות שעברו והנסתרות והנגלות שעתידין להיות:
והבטחתו לך הבטחון שהבטיח הבורא לנוצרי עדותיו:
לעמוד להתאפק:
שאתה ירא עם יראתך ממנו בלתו כלו' שתצטרף יראתו עם יראת זולתו:
ויהיה צוותך בבדידות הבורא יתחבר אליך בשבתך בדד:
לא תשומם בהפקדם לא תהיה משומם ונבהל בחסרונם שיחסר ממך חבורות בני אדם:
בהעדרם אף זה ל' חסרון:

פרק ד

חלק מגופו שסובל מכות ופצעים שיש להם קצבה בעבור עבודת ה':
ובזולתו בניו ומקנת כספו שנמולו אתו:
מה שהראה בענין יצחק וכו' שאהבו אותו כנפשו ונזדרז לשחטו בשמחה ולא נתפעל בנפשו להצטער בעבורו וכאלו התנדב האבדן נפש עצמו:
מן היכולת הבשרית ממה שאפשר לבשר ודם:
ביחידים מבני אדם שנמצא בני אדם שמוסרים נפשם על קדושת שמו:

איננה כי אם באומץ הבורא וכו' כלומר עדיין לא הגיעו למדרגת אברהם אבינו ע"ה שאין זה רק מחמת שהבורא עוזר אותם ומסייעם מהתגברות היצר שעליהם בעבור שכל השתדלותם בעבודתו וכדרך הבא לטהר שמסייעין אותו משא"כ אברהם אבינו ע"ה הגיע למדרגה זו בלא עזר מהבורא, שאחר שהבורא נסה אותו בזה ודאי שלא עזרו:

שכל השתדלותם בעבודתו ר"ל אותם היחידים שהקב"ה עוזרם על מדרגה זו הוא בעבור שכל השתדלותם וכו' כדפירשתי למעלה:

וקיומם מצות תורתו וכו' ולפיכך הקב"ה מסייע אותם על מדרגה זו השלישית:

ויאמר ה' אל אליפז התימני חרה אפי בך ובשני רעיך:

המנוסים כדניאל וחבריו ואין הנסיון הזה דומה לנסיון אברהם אבינו ע"ה שהנסיון המגיע לשאר חסידים מגיע מבחירת בני אדם זולתם עליהם ברשעתם והקב"ה עוזר אותם שיעמדו בנסיונם ויקדשו השם ולפעמים עושה להם נס משא"כ נסיון אברהם ע"ה שהקב"ה עצמו נסה אותו אך הוא עצמו עמד בנסיונו לגודל חסידותו:

פרק ה

שיקצר האדם שימעט:

בהקדמות וכו' והם כל דרכי היראה הנזכרים בשערים הקודמים:

אשר הקדמנו כמו מפסידי היחיד הנזכר בשער הנ"ל ומפסידי שאר השערים:

מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת ה' גם שניהם:

אומר לרשע צדיק אתה יקבהו עמים יהיה לאלה בקרב עמיו:

פרק ו

ונסיונו מהיסורים:

ליחוש דילמא אתי למעבד מיראה כצ"ל. והוא גמרא בספ"ג דמגילה אהא דתנן אזהרות ועונשין נקראים ומתרגמון פשיטא מהו דתימא דילמא אתי למעבד מיראה כלו' מיראת עונשין הכתובים בתורה והגירסא הכתובה כאן דילמא אתי למעבד מאהבה ומיראה הוא ט"ס כי לא נמצא כן בשום מקום בדברי חז"ל:

אל תהיו כעבדים וכו' שעבודה על מנת לקבל גמול הוא דומה לעבודה שמחמת יראה שאף זה ירא שלא יפסיד הפרס: ס"א

המבוא הדרך והפתח:

הכוסף המצער החשק הבוער בלב האדם ומצער אותו כמו שאמר דוד ע"ה צמאה נפשי לאלהים, נכספה וגם כלתה נפשי:

אני בוש היה בטוח מחמת דבקתו באלהים שישמור אותו מכל רע:

ברצון הבורא בעבור רצון הבורא כשמוכיח אותם על דבר עבודת הבורא שאע"פ שיגנוהו אינו מרגיש בעבור זה שום צער ויגון בנפשו לגודל אהבת הבורא:
ולא יחייבהו בה דין לא נתחייב שבועה בב"ד ובכלל זה הנשבע על דבר ידוע כמו על עמוד של אבן שהוא של אבן כנזכר בדברי חכמינו ז"ל:
לכבודו בעבור כבוד השם חייב שלא יכניס עצמו בדבר הגורם לו להתחייב שבועה בבית דין:
הנכבד והנורא בעבור כבודו הנורא:
הקללות שמקללים בני אדם בשם:
והגדופים והחרפות שמחרפים ומגדפים בני אדם ונשבעים לאמת דבריהם:
כשחוק לכסיל עשות זמה כמו השחוק שהוא דבר קל כן עשות הזמה והם מחשבות רעות ולשון הרע ושבועת שוא ושקר קלים בעיניו:
בעת שהוא יועד בו זולתו בעת שהוא מזמין ומבטיח את איש זולתו על איזה ענין שאז צריך שיאמר אם ירצה הבורא ול' יועד כמו ייעדנה (שמות כ"א):
שיאשר שיורה דרך הישרה:
בין ברכה בין בדברים רכים ובין בדברים קשים הכל יפה בעתו:
מהגדולים וכו' תינו ירא ובוש לדבר תוכחתו נגד גדולים:
ישמע חכם וגו' הם האנשים החשובים כמו המלכים והשרים:
לתת לפתאים ערמה הם בני השוק ופחותים:
בכל הימים ובכל הזמנים שמצוה זו בתוכחת רעהו צריכה תמיד וגם אותם שקבלו תוכחתו יכולין לקיים עבודת ה' הרבה יותר ממה שיכול הוא לפי הזמן ולפי המקום:
ועשרה חלקים שהיה קרן הסוחר הראשון תשעה זוז ועוד חלק אחד מאחד עשר בזוז כלו' כשנחלק הזוז לאחד עשר חלקים יהיה זה חלק אחד ממנו וכשהרויח י' פעמים כמו הקרן עולה הריוח תשעים זוז לתשעה זוז הקרן ועוד עשרה חלקים מאחד עשר בזוז לאותו החלק חלק האחד מאחד עשר בזוז:
תורת אמת וגו' ורבים השיב מעון:
המקצרים בעבודת ה':
ומהם ר"ל מן אותות האהבה שהתחיל בראש הפרק:
מפני שהוא שש מחמת שמחתו בעצם הזכיות:
יותר נחים יותר שקטים:
הפסק חברה נפסק מלהתחבר עם בני אדם:
יבקרהו יקבל פניו:

נוח חושיו מנוחת החמשה חושים:
מוחשיו הדברים המושגים בחוש:
בעת התיחד בזמן שדרך האוהבים להתיחד שאין אדם מפסיק עליו אהבתו:
דברים נמרצים חזקים ומופלאים כמו מה נמרצו אמרי יושר (איוב ו':כ"ה):
ותחרץ תזדרז:
והם בלשון עברית בלשון הקודש לפי שהחבור הזה חברו בלשון ערבי כנזכר בהקדמת המתרגם:
מן הזמירות הידועות הכתובים בספרים:
או זולותם יחבר לו שבחים כפי רצונו:
בזוך נפשך ועיקר הדבר תלוי בזכות נפשך:
לאט בנחת:
עם הסמוך לה השייך לה:
אל תשבחו שבח ריקם ר"ל אל תשבחו שבח שאינו כלום והיינו כשהלב ריק ממנו הרי הוא אינו כלום וכלא היה:

פרק ז

מנהגי אוהבי ה' ר"ל המנהג הנמשך לאדם מן האהבה:
מנהלם מנהיג אותם:
ומשלו ואסרו כו' כלו' נתן לו הממשלה למשול בבחירתו מה שירצה, הבורא קשר את האדם בעניני התורה והעולם שמוכרח לבחור לו אחד מן הדרכים:
ונתברר להם והאמינו וכו' ר"ל מחמת דבקותם בה' נתברר להם שאין שום מקרה פועלת בהם בשום ענין מעניניהם בהצלחתם ומזונותם וכל השייך להם מעסקי העולם אינם נתונים תחת המזל והסיבות המקריות מלבד תחת חפץ הבורא והשגחתו נדבקת בהם ביותר מכל אדם:
ומרשל מעכב:
במקום שהעמידם הבורא ית' עפ"י מצותיו:
לכלות אליו מל' כלתה לתשועתך נפשי (תהלים קי"ט):
ולרהביו פירשתי בפ"ב משער הפרישות:
והוא משבח להם וכו' הבורא ית' נותן להם שכר טוב על בחירותם מלבד השכר שעל המעשה:
תכלית מאויים תכלית חשקם ורצונם:

והתעסקו בהם בחושיהם הגופיים ר"ל לא טרדו לבם ומחשבתם בשום ענין מעניני עולמם והנהגת גופם אבל קדשו מחשבתם ותוכן לבם לה' לבדו ולא עשו הנהגות עולמם וגופם רק בחושיהם הגופניים בלבד ואף זה בעת הצורך והדוחק להם בלבד:

מפני זלותו אצלם מפני שהיו עניני גופם זלים וקלים אצלם עד שלא נטרדו בעבורו בלבם כלום:

וגופותם עולמיות ולבם רוחניות הגוף נטרד אצלם לפעמים בעסקי העולם אבל הלב רוחניות לא יתערב בו ולא יכנס אליו שום מחשבת עסקי העולם:

ונפסק חומה מרעיוניהם נפסק חמימות אש היצר מרעיוניהם:

כמו שיארע כמו שאינו ניכר אור הנר נגד השמש כי אור השמש מבטל אור הנר דשרגא בטיהרא מאי אהני כן אש היצר ונרו כבה ונתבטל באור העבודה:

ושחחו נשפלו. מל' שחחו עוזרי רהב (איוב ט':י"ג):

ולא חששו לחסרון המשיג אותם בעניני העולם:

תראה אותם כשמתעסקים עמהם כאחי הבושת כשבני אדם עסוקים עמהם נראים להם כאלו הם אחים לבושת כלומר דבקים בבושת ואינם מעיזים פניהם נגד שום אדם בעסקם עמהם ואינם מודיעים שבחם לעולם:

וכשמדברים עמהם חכמים כלומר מחמת בשתם וענותנותם לא תשמע אותם שיהללו עצמם עד כשידברו עמהם אז תראה שהם חכמים:

וכששואלים אותם דבר חכמה ותורה אז תדע שהם יודעים:

וכשחוטאים להם אז תראה שהם ענוים:

שעלה עליהם האור קרן עור פניהם וכל רואיו יכירו כי זרע ברך ה' הוא מחמת שם ה' הנקרא עליו וכענין חכמת אדם תאיר פניו (קהלת ח':א'):

ואם תעמוד תבין:

ובשיחתו נושבות בשיח דברי אלהים הם נושבות מל' ארץ נושבת (שמות ט"ו) כלו' דברי אלהים קבועים בלבם:

נשמות מענין שממה כמו הארץ הנשמה (יחזקאל ל"ו:ל"ו) כלו' אין לעסקי העולם שום מדור בלבם:

דרך השחיתות דרכים הנשחתים והרעים:

ישוקה האדם והבהמה העולם כולו ניזון בשבילם כדרך שאמרו חז"ל כל העולם כולו ניזון בשביל ר' חנינא בן דוסא וכו':

בסבל ימים מעטים בסבלנות שסבלו נגד יצרם בזמן מועט:

שני היתרונים היתרון שיש בין עובד ה' ללא עובדו בשני העולמים:

ומן התימה בענינם ר"ל דבר תימה יש בענין דביקתם בהבורא שהוא כל כך חזק עד שנראה בעיניהם שכל המצות הרבות שצונו הבורא הם מעטים מן הראוי להם בערך חובות טובות הבורא:

בצד כמו לפי, וכן בסמוך בצד מה שקבלו וכן בצד מאויים:

והמתון להעתיק עצמם ממדרגה למדרגה במתינות כענין שכתב בסמוך:

שחייבין בהם הצבור ר"ל כלל ישראל והב"ד:

ס"ה מצות החשבון הזה הוא בקירוב ולא בדקדוק כמבואר בספר מנין המצות:

כשבתות והמועדים וכו' אין כוונתו באמרו מצות עשה שהזמן גרמא בבחינת פטור הנשים בהם שאין זה ענין לכאן ועוד שהרי שבתות ומועדים החיוב בהם מצד אזהרה ג"כ ואפי' בעשה דקידוש היום נשים חייבות בהם אך ר"ל בבחינת מיעוט עבודתם בעיני אוהבי ה' מאחר שאינם גוהגים בכל עת ובכל שעה כדמסיק ואזיל:

קרבנות יחיד ואילו קרבנות צבור הם בכלל המצות שחייבין בהם הצבור:

בדברים בענינים דמפרש ואזיל:

וכשיפקדו כשיחסרו:

לא נעלה לא נחשוב:

שהעמידה מהם המניעה מהם:

היא עשייתם וזה לא נחשב בעיניהם מאומה בעבור שפסק מהם היצר הרע והורגל טבעם למאס בדברים שהזהירם האל, כענין שזכר בפ"ה משער הפרישות:

בבור לבבם בזכות הנפש:

ולזכור סוגיהם מלת סוג פירשתי בשער היחוד:

בחוביהם במסתריהם, ולמצות אלו אין גבול ומספר כנזכר בהקדמתו:

אין צדקם נעלם בה ר"ל אין דבריהם הצודקים נעלם בחכמה הצפונה הזו:

מפני שכל אנשי הדעות הנצלות אנשי השכל אשר להם דעות נצלות מפתוי יצר הרע ודמיונות השקריות הצומחות מתאות האדם:

והיה מסתפק במזון מהם שיהיה לך די מה שהוא לך למזון קיום הגוף בלבד:

לעמוד בלעדיהם לענות בצום נפשך כפי האפשר:

מהעמיק מחשבתך בהם מלטרוד מחשבתך בצרכי מזונותיך:

ורוץ בדברים הצריכים לך בגופך וכו' ר"ל תרגיל עצמך לבקש מזונותיך בגופך בלבד והתלוי במעשה האברים מגופך ולא תתלה מזונותיך בדברים שאתה צריך לטרוד מחשבתך ושכלך עליהם בעת מצוא אותם וגם בזה תהיה כוונתך מחמת קיום גופך לא מחמת בקשת הנאה באכילתך:

והוא מואס שתיתה לעצמה כלו' אין כוונתו ליהנות מהשתיה עצמה ורק כדי לקיים חייו כן יהא כוונתו בכל אכילותיו שהם כדי לקיים חייו לא בעבור הנאת האכילה:
וקבלת על עצמך בברית אשר כרת ה' עם אבותינו להם ולבניהם עד עולם:
ולא יועילוך מחשבתך וטרדתך בעניני מזונך להעדיף מאשר גזר האל:
ושים השכל וכו' מבוע הוא ענין מעין הנובע כלו' תשים השכל להעמיד להפסיק המעין הנובע מצד מנהגך האנושית וכחות התאוה שמיצר לב האדם הרע מנעוריו. ומבוע מלשון כד על המבוע (קהלת י"ב:ו') ובס"א ושים השכל לעמוד מרוע מנהגך, והכל ענין אחד:
והתנהל לאט וכו' כלו' תראה שתעלה ממדרגה למדרגה בלאט ובמתינות ולא תקפוץ אל המעלה העליונה בטרם שעלו בידך כל המעלות שתחתיה כי לא תוכל לקבל תיכף המעלה העליונה ותפסיד הכל, ובגנות הוא ל' גן ור"ל כמי שמטייל בגנה חמודה שהולך לאט ובמתינות ומשקיף על זרועיה מאחד לאחד בהדרגה ובס"א בקנות המדות והוא הנכון:
והזהר מהתעלם משום מדה נכונה המגיע לידך ואם היא קטנה בעיניך כי כך דרכה של תורה ויראה לעלות אליה בסולם המעלות ומצוה גוררת מצוה שלמעלה ממנה:
והדבק הזריזות בזריזות כשתגיע לזריזות הפחותה תדביק אליה זריזות היותר ממנה וכן תמיד עד שתגיע לתכלית הזריזות, וכן הסבל בסבל, לסבול עבודת ה' ממדרגה למדרגה:
את הסמוך לה מה שאחריה תיכף במדרגה אחת מבלי דלוג לסבל ולזריזות שלמעלה ממנו בכמה מדרגות פן יהדפך יצרך משם ויורידך מטה בשפל המדרגות להיותך בלתי שלם עדיין לעלות לשם:
והיה בו מיושר ואליו מישר תישר עצמך ואח"כ תישר אחרים להורות להם דרכי ה' וכמו שאמרו קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים:
אפי' שתמאסם אפילו אם תמאס עניני העולם ויהיו נבזים בעיניך לא יועיל לך כלום כל זמן שאתה דואג בשבילם ומטריד לבך עליהם:
שיתרוקן ממנו שיהיה ריק מן היין:
מכוס יין אהבת העולם מטרדת העולם ותאותיו אשר לבבנו פונה אחר אהבתו:
עד אשר יפנה גופך מעסקיו כלו' כשם שגופך פנוי מעסקיו כך תראה אז שגם לבך יהיה פנוי מעניני העולם:
בעת בדידותך הגופניות וכו' בעת שאתה מתבודד בגופך מעניני העולם צריך אתה להתבודד גם במחשבתך שלא יעלה על לבך שום דבר מעניני העולם:
והמירם החליף אותם:

והשיבם ברעיונך תדיר יהיו חקוקים על לוח לבך תמיד:
בני יחד היה מיחד:
יהידתך נשמתך:
לצורך ליוצרך:
ביחדך לאל אחר יצרך כלו' זה יהיה כשתיחד לאל יצרך תעבוד את האל בשני יצריך כמאמר חז"ל ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ביצר טוב וביצ"ר:
אזורך כלו' שיהא הצדק והדת דבוק בך כאזור הדבק תמיד במתנים:
לבל תמעד אשורך לבל יטו מדרך הישר פסיעותיך:
ותמוך מלשון תמכה ימיני:
בצור באל יתברך:
ראה כי סוף יציר עפר לעפר הכל היה מן העפר והכל ישוב לעפר:
ושח כי חול וכו' ושח הכנע והשפל עצמך. כמו ושח עינים יושיע (איוב כ"ב:כ"ט) מאחר שדירתך ר"ל הגוף שנשמתך דר בתוכו עיקר ברייתו מן החול וגוש עפר וגוש לשוי חתיחה כמו וגוש עפר (איוב ז':ה'):
יריבך לשון שכלך לסכלך מליצת השכל אשר לך יעשה עמך מריבה בעבור סכלותך ואולתך כדי שתשוב מזדון לבך:
ודרכי אל וכו' חכם לתור תחכם לבדוק אחר דרכי האל:
סחה ילדות ושחרות וכו' עקור ילדות ושחרות מלבך ר"ל מעשה יצה"ר שאדם עושה בילדותו בעוד שלא הגיע לשיבה ששערות ראשו שחורים, וסחה מל' ונסחתם מעל האדמה:
בחשקך מחמת חשק דביקותך בהש"י תזכה לחזות בנועם ה' ותגיע אל מדרגת הנבואה.
ודע כי סדר השערים שבחיבור זה הוא כפי הנזכר בחרוז, וסידר אותם כפי הקדימה של כל ענין מאחד מן השערים על חבירו במעלה כפי חשיבות כל אחד מהענינים, והקדים שער היחוד שהוא ראש ופנה לכל התורה ואח"ז שער עבודת אלהים שהוא אחריו במדרגה, וכן כולם:
ברוך הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה.
נשלם ספר חובת הלבבות. יתברך הרוכב בערבות: